

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

tom. 6

KÁNONI KIVIZSGÁLÁS PÁZMÁNY PÉTERRŐL

Családja, katolizálása, misszionálása
(A Pázmány–Tholdy archívum irataival)

TUSOR PÉTER

BUDAPEST • RÓMA

2017

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS II, TOM. 6

PÉTER PÁZMÁNY'S
PROCESS OF ENQUIRY

His Family, Catholicisation, Missions
(With the Papers of the Pázmány–Tholdy Archives)

Revealed, translated and with accompanying study
and documents edited by

PÉTER TUSOR

BUDAPEST ♦ ROME

2017

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS II, TOM. 6

KÁNONI KIVIZSGÁLÁS PÁZMÁNY PÉTERRŐL

Családja, katolizálása, misszionálása
(A Pázmány–Tholdy archívum irataival)

Feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal
és dokumentumokkal közreadja

TUSOR PÉTER

BUDAPEST ♦ RÓMA

2017

Bibliotheca Historiae Ecclesiae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I, sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

A Szerkesztőbizottság elnöke - *President of the Editorial Committee*

Mons. J. TÖRÖK

Collectanea Vaticana Hungariae

Sorozatszerkesztő - *Moderator*

P. TUSOR

Kiadja az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport

Published by the MTA-PPKE Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Group

A kutatást és a kiadást az MTA TKI és a Reformáció Emlékbizottság támogatta

Research and the edition have been sponsored by the Hungarian Academy of Sciences
and the Reformation Memorial Committee

500
reformáció

500
reformáció

<http://institutumfraknoi.hu>

© P. TUSOR, 2017

ISSN 1787-2758

ISBN 978-963-508-849-2

ISBN ebook 978-963-508-854-6

Felelős kiadó - *Publisher responsible*

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Tördelés - *Typography*: É. Lipót

Olvasószerkesztők - *Correctors*: V. Kanász, K. Tóth

Borítóillusztráció - *Coverillustration*: G. Xantus

Térkép - *Map*: J. Nyerges, B. Nagy

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a Gondolat Kiadó - *the "Gondolat" Publishing House*

Annae filiae
20 annorum integrorum a die
10 Martii MMXVII impletorum

TARTALOM

<i>Jegyzőkönyv. Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről és az esztergomi főegyházmegyről</i>	<i>II</i>
„A mi urunk Jézus Krisztus nevében. Ámen!”	
A jegyzőkönyv magyar fordítása	13
A tanúk nevei	17
A kérdőpontok	17
Lépes Bálint tanúvallomása	20
Ramocsaházy Mihály tanúvallomása	34
Ferenczffy Lőrinc tanúvallomása	41
Székely György tanúvallomása	48
Pázmány levele	54
Pázmány hitvallása	55
„In nomine Domini nostri Iesu Christi. Amen!”	
A jegyzőkönyv eredeti latin szövege	63
Nomina testium	65
Interrogatoria	65
Primus testis, Valentinus Lépes	68
Secundus testis, Michael Ramocsaházy	76
Tertius testis, Laurentius Ferenczffy	83
Quartus testis, Georgius Székely	88
Litterae Petri Pázmány	93
Professio fidei Petri Pázmány	95
Appendix	101

1. Prága, 1616. szeptember 28. Az esztergomi érsekség királyi adományozó levele Pázmány Péternek	101
2. Róma, 1616. november. Pázmány Péter konzisztoriális propozíciója	104
<i>Tanulmány. A Pázmány-jegyzőkönyv és a családi levéltár mint történeti forrás</i>	
	109
I. Kutatástörténet	III
1. A kánoni kivizsgálási eljárás	III
2. Nyomozás Pázmány jegyzőkönyve után	115
3. Pázmány processzusa	124
4. Pázmány, a jezsuita érsek	132
5. Metódus	133
II. Vallomások az életútról és a főegyházmegyeről	135
A) Az életút	135
1. A tanúk és vallomásaik	135
a) Lépes Bálint	136
b) Ferenczffy Lőrinc	139
c) Ramocsaházy és Székely	141
d) Forrásérték és -kritika	144
2. A vallomások és néhány történeti probléma	147
a) A születési hely	147
b) Az írói munkásság hatása	150
c) Esetleges „botránnyokozás”	154
B) Vallomások a főegyházmegyeről	156
III. Katolizálás és családi viszonyok (Egy történeti adat története)	161
1. Fraknói Vilmos	162

2. Zsák Adolf és Karácsonyi János	166
3. Lányi Ede és Sík Sándor	173
4. Őry Miklós	177
5. A historiográfia summázata	182
 IV. A jegyzőkönyv és Pázmány fiatalkori évei (Katolizálása, szülei)	185
1. Első olvasat	185
2. A történeti életkor meghatározások néhány sajátossága	191
3. A processzus Rómában	200
a) A Szent Hivatal dekrétuma és aktája	200
b) A processzus kúriai feldolgozása	207
c) Kérvény a Szent Hivatalnak	214
4. A processzus és a krakkói noviciátus anyakönyve	224
5. A processzus és Pázmány szülei	236
 V. A Pázmány–Tholdy család levéltára	245
1. Dinasztiaalapítási törekvések és a családi levéltár	247
2. Az apa, Pázmány Miklós	256
a) Az alispán. Váradi kúriája, halálának időpontja	256
b) ifj. Pázmány Gáspár gyámja és a Pázmány nemzetség feje	264
c) Gyilkosság Panaszon 1580-ban	272
d) A földesúr (Jobbágykötelezvények biográfiai forrásértéke)	274
e) A Csáky- és az Ártándy-per	281
3. A Tholdy és a Massay család	293
a) A Tholdyak	293
b) A Massayak. Per Massay Margit leánynegyedéért	300
c) Pázmány lemondása örökségéről	309
 VI. Eredmények	313
A) A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyve	315
B) A családi levéltár	327

<i>Függelék. Iratok a Pázmány–Tholdy család levéltárából.</i>	347
1. A Pázmány család okleveleinek jegyzéke 1323–1489	347
2. Kolozsvár, 1569. október 23. Csáky Mihály helytartó Pázmány Miklóshoz és Farkashoz	350
3. H.n., 1579 körül. Nyilatkozat az Ártándy-per jogalapjáról	351
4. Panasz, 1581. június 19. (és utána). Tanúkihallgatások egy panaszgyilkossági ügyben	353
5. Várad, 1580. július 25. (és utána). Tanúvallomások a Pázmány család leszármazásáról	359
6. Szalonta, 1582. augusztus 19. Jobbágykötelezvény Pázmány Miklósnak és fiának, Péternek	361
7. Várad, 1582. június 4. (és utána). Tanúvallomások az Ártándy-perben	363
8. Várad, 1585. február 14. (25.). Jobbágykötelezvény Pázmány Miklónénak és fiainak, Péternek s Györgynek	374
9. Várad, 1587. április 17. (28.). A váradi conservatorium Pázmány György koráról	376
10. Pázmány Péter Kemény Boldizsárhoz. Nagyszombat, 1617. augusztus 5.	377
<i>Kronológia</i>	379
<i>Források és bibliográfia</i>	381
<i>Rövidítések</i>	400
<i>Index</i>	401
<i>Pázmány's Process of Enquiry and his Family Archives</i> (<i>Study in English, translated by Ágnes Gátas-Palotai</i>)	419
<i>Table of Contents</i>	457

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

*Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről
és az esztergomi főegyházmegyeről*

A MI URUNK JÉZUS KRISZTUS NEVÉBEN. AMEN! **Az** Úr születésének 1616. évében, szeptember hó harmincadik napján, a tizennegyedik indikcióban,¹ Főtisztelendő Urunk, V. Pál pápa² pontifikátusának tizenkettedik évében. Az alább lefolytatásra kerülő eljárás jelen közokiratának köszönhetően legyen mindenütt, mindenki számára nyilvánvaló és ismertes. Nemes és nagyon tisztelendő Alessandro Vasoli úr,³ mindkét jog dok-

¹ Az indikción a középkortól kezdve 15 éves ciklust értettek. Az *indictio Romana seu pontificia* kezdete december 25-re vagy január 1-jére esett SZENTPÉTERY IMRE, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár 15; kiad. Gazda István), Budapest 1985, 30–21.

² Camillo Borghese (1552–1621), 1605-ben a római Inkvizíció első bíborosaként választották pápává. Modern életrajza: VOLKER REINHARDT, *Paolo V*, Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII – Giovanni Paolo II, a cura di Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2000, 277–292. Pontifikátusára legújabbán: BIRGIT EMICH, *Bürokratie und Nepotismus unter Paul V (1605–1621)*. *Studien zur frühneuzeitlichen Mikropolitik in Rom* (Päpste und Papsttum 30), Stuttgart 2001; WOLFGANG REINHARD (Hg.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borghese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom [BDHIR] 107), Tübingen 2004; U6, *Paul V. Borghese (1605–1621)*. *Mikropolitische Papstgeschichte (Mit CD-ROM: Mitglieder und Positionen der Kurie Pauls V.)* (Päpste und Papsttum 37), Stuttgart 2009.

³ Alessandro Vasoli a császári udvarban működő nunciatúra auditora. Szolgálatát még Giovanni Battista Salvaro nuncius alatt, 1612 előtt kezdte meg. 1615. július–augusztusban ügyvivő (*incaricato d'affari*), 1616. június[május!]) és 1616. október között, továbbá 1617. feburár–augusztus folyamán internuncius. Diplomáciai levelezése jegyzékével: SILVANO GIORDANO O.C.D. (a cura di), *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621[I–III]* (Instruções Pontificum Romanorum [Istituto Storico Germanico di Roma]), Tübingen 2003, 4 és 1023, 2. j. A császári nunciatúra azon kevés tisztviselői közé tartozik, akit MICHAEL F. FELDKAMP egyébként alapos archontológiájában még csak meg sem említi: *Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien Ende des 17. Jahrhunderts*, Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 71 (1991) 482–508, 504–505. Az 1620/1630-as évek fordulóján a firenzei San Lorenzo priorjaként tűnik eléink. GIULIA CALVI, *Histories of a plague year. The social and the imaginary in baroque Florence*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1989, 212. További adatok *Collectanea Vaticana Hungariae* (CVH) V/13, ad indicem (e kötet adatait lásd a kísérő tanulmány I. fejezetében).

tora, apostoli főjegyző és a császári nunciatúra Prágában lévő általános ügyhallgatója⁴ állandó lakásának épületében nekem a jegyzőnek⁵ és az alább megnevezendő tanúknak a következőket hozta személyesen tudomásunkra. Az esztergomi főegyház-megye jelenleg üresedésben leledzik, utolsó birtokosa, néhai méltóságos és főtisztelendő Forgách Ferenc bíboros úr⁶ – idézem – római Kúrián kívül bekövetkezett halála miatt. A szent császári Felség⁷ a lehető legjobban gondoskodni kívánván erről

⁴ Az ügyhallgató (*auditor, uditore*) feladatköre elsősoban a nunciatúrai bíráskodás intézése volt. Rangban közvetlenül a nuncius után következett. Adminisztratív jellegrű szerepkörén túlmutató feladatokat a nunciussváltásoknál kap, ilyenkor átmenetileg ő kapja meg pápai követség irányítását: írja a diplomáciai jelentéseket, fogadja az államtitkársági utasításokat, jár audienciákra stb. URBAN FINK, *Die Luzerner Nuntiatur 1586–1873. Zur Behördengeschichte und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (Collectanea Archivi Vaticani 40; Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997, 126–127 és 128–131.

⁵ Ogerus Bra, nevét lásd a jegyzőkönyv végén. A kánoni kivizsgálási eljárást és dokumentumait okiratba foglaló és hitelesítő közjegyzőről nincsenek közelebbi információink. A jegyzőkönyv az aláírásokat leszámítva mindvégig az ő kézírása, ugyanúgy mint Erdődy János 1617-ben, szintén Prágában lefolytatott egri processzusa esetében (jelzetét lásd a lásd a kísérő tanulmány I. fejezetében). Utóbbi processzust már mint a nunciatúra kancellárja szignálta. Elődje, Fab[riz]io Campino vélhetően visszatért De Mara nunciussal Itáliába.

⁶ Forgách Ferenc, 1596-tól nyitrai püspök, 1607-től esztergomi érsek és bíboros († 1615). Rövid életrajza további irodalommal: DÉNESI TAMÁS, *Forgách I. Ferenc, Esztergomi érsek* (1001–2003) (szerk. Beke Margit), Budapest 2003, 277–284. – Titulusaként, miként a jegyzőkönyvben szereplő többi bíboros esetében, a magyarra „méltóságos”-ként fordítandó „*illustrissimus*” áll. Az „*eminenciás*” („*emintissimus*”) jelző csupán 1631-től használatos. MARIO BOSI, *Quando ai Cardinali fu dato il titolo dei eminenzia*, *Strenna dei Romanisti* 41 (1980) 107–114, 112; MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, *Il cerimoniale come linguaggio politico. Su alcuni conflitti di precedenza alla corte di Roma tra Cinquecento e Seicento*, *Cerimoniale et rituel à Rome (XVIe–XIXe siècle)* (Collection de l'École Française de Rome 231; éd. par Catherine Brice–Maria Antonietta Visceglia), Rome 1997, 117–176, 145–152.

⁷ II. Mátyás († 1619), 1608-tól magyar király, 1612-től császár.

az egyházzól, figyelmét főtisztelendő Pázmány Péter turóci prépost úrra irányozta. Őt kinevezte és bemutatta,⁸ miként a Szentséges Urunkhoz⁹ intézett, a nemes és főtisztelendő ügyhallgató úrnak átadott leveléből nyilvánvaló.

A Szentséges Urunk általi megerősítés elnyeréséhez elengedhetetlen, hogy a kinevezett és bemutatott személy származásáról, életéről, erkölceiről és más tulajdonságairól [fol. rv] a szentséges Trienti Zsinat¹⁰ és a boldog emlékezetű XIV. Gergely pápa rendelkezésének¹¹ előírása szerint szorgalmas kivizsgálás történnék, és úgy ezekről, mint az üresedésben lévő egyházmegye állapotáról nyomozati eljárást folytassanak le. Ezért a nemes és nagyon tisztelendő ügyhallgató úr – mindazon felhatalmazások erejével, amelyek a császári udvarban működő apostoli nunciusoknak rendelkezésére szoktak állni, és amelye-

⁸ Az eredeti latin szövegben „*nominauit*” és „*praesentavit*” igék szerepelnek. Ezek az egyházi tisztségek betöltésénél a 20. századig megfigyelhető kegyúri (patronusi) közreműködés szakszavai. Az alapítói, fenntartói szerepre visszavezethető világi befolyást püspökségek esetében a kánonjog mind kevésbé tűrte a kora újkorban, és a „*nominauit*” igét kizárólag „megnevezte” értelemben értelmezte. JÖRN STEGLERSCHMIDT, *Territorialstadt und Kirbenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsrechtes im 15. und 16. Jahrhundert* (Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15), Köln 1987, 53–126 és 127–222. Lásd még az I. fejezetben mondandókat.

⁹ Tudniillik V. Pálhoz. A korabeli latin és olasz kuriális szövegekben a pápa elnevezése igen gyakran: „*Sanctissimus Dominus Noster*” (rövidítve: „SDN”), vagy „*Santità di Nostro Signore*”, egyszerűbben csak „*Nostro Signore*” (rövidítve: „NS”).

¹⁰ A kora újkori katolicizmus arculatát meghatározó Trienti Zsinat 1545-től 1563-ig tartott, a három ülészak közül a legjelentősebb az 1562–1563. évi. A zsinatra és a trienti programra legújabbán: JOHN W. O'MALLEY, *Trent. What Happened at the Council*, Cambridge (Massachusetts) 2013.

¹¹ Niccolò Sfondrati (1535–1591), XIV. Gergely néven 1590-ben lépett Szent Péter trónjára. AGOSTINO BORROMEO, *Gregorio XIV*, Enciclopedia dei Papi, 230–240. Rendelkezésére és a kánoni kivizsgálási eljárásra lásd alább az I. fejezetben.

ket a nuncius¹² távolléte idejére átruháztak rá – mindenben és mindenek által be akarván tartani az említett rendelkezés előírásait, kiváltképpen pedig magának főtisztelendő Pázmány Péter úrnak személyes kérésére, aki jelenleg Prágában tartózkodik, engem, az alulírt jegyzőt a következő feladattal bízott meg a mai napon. Legyek jelen a nemes és nagyon tisztelendő úr által hivatalból behívandó és megvizsgálandó tanúk esküjénél és vallomástételénél, a jogigazoló és más közdokumentumok megszemlélésénél – ha ilyeneket főtisztelendő Péter úr be kívánna mutatni –, illetve az ő általa a nemes és nagyon tisztelendő ügyhallgató úr kezeibe leteendő hitvallás elvégzésénél és más szükséges dolgoknál. Mindezeket szerkeszsem közokiratba, aminek végére az említett okiratok és a hitvallás másolatát is csatoljam. [fol. 2r]

E megbízás megtörténte után a nemes és nagyon tisztelendő ügyhallgató úr utasítást adott, hogy hívják színe elé a következő, az alulírott kérdőpontok felől megvizsgálandó tanúkat. Ők a hívásra megjelentek a nemes és nagyon tisztelendő ügyhall-

¹² Placido de Mara a dél-itáliai Melfi és Rapolla püspöke, a 16. század derekán született Nápolyban, 1595-ben Giulio Santoro szentelte püspökké. A Habsburg testvérviszályban közvetíteni jövő Giovanni Garzia Millini bíboros legátus kíséretében érkezett Bécsbe, a döntés, hogy Mátyáshoz mint magyar királyhoz (és Ausztria főhercegéhez) nunciusként akkreditálják, ezután született meg (többek között Forgách bíboros kérésére), főinstrukcióját csak szóban kapta Millinitől, a fakultásait tartalmazó brévét 1608. augusztus 21-én állították ki, majd 1611. május 24-én kiterjesztették Csehországra is. 1612. június 23-tól császári nuncius, 1615. július–augusztusban a Padova környéki fürdőkben kezeltette magát. Nunciaturája lezárulása után Melfibe tért vissza. GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 4 és 173. – Diplomáciai levelezése forrásainak felsorolása uo., 586–587. Ehhez még: Archivio di Stato Massa, Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 93, *passim*. Szerepére Pázmány kinevezésében, annak jelentőségére, hogy újabb kezeltetése miatt prágai állomáshelyét már 1616. április végén elhagyta: CVH I/13, *ad indicem*.

gató úr előtt, és esküt tettek kezeibe, miszerint az igazat fogják mondani.

A SZÓBANFORGÓ TANÚK NEVEI A KÖVETKEZŐK

Méltóságos és főtisztelendő Lépes Bálint nyitrai püspök úr, a szent császári és királyi Felség udvari magyar kancellárja

Nagyon tisztelendő Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok úr

Nemes Ferenczffy Lőrinc úr, a szent császári Felség magyar titkára

Nemes Székely György úr, méltóságos Klesl bíboros úr¹³ udvarnagya

A kérdőpontok, amelyeket a nemes és nagyon tisztelendő ügyhallgató úr nekem átnyújtott, és amelyek alapján a tanúkat meg kell vizsgálni, ezek a következők:¹⁴

¹³ Melchior Klesl 1598-tól bécsi püspök, 1616-tól bíboros, II. Mátyás alatt a Habsburg politika meghatározó alakja, 1611-től 1619. évi bukásáig a Titkos Tanács elnöke. JOHANN RAINER, *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer“ zum „Ausgleichspolitiker“*, Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte (RQ) 59 (1964) 14–35. Pázmány új patrónusaként döntő szerepet játszott érseki előléptetésében. CVH I/13, *ad indicem*.

¹⁴ A kérdőpontokra adott tanúvallomások jegyzeteit (könyvészeti alapú kiegészítés, kritika, ellenpontozás stb.) az első tanú (Lépes Bálint) vallomásánál helyeztük el, de értelemszerűen mindegyik vallomásra vonatkoznak. Kereszthivatkozást, kiegészítő jegyzetet a többi tanúnál csak kivételesen, indokolt esetben alkalmazunk. A vallomások lényegre törő összevetése, elemzése az alább, a II., illetve IV. fejezetben található.

1. Ismerik-e főtisztelendő Pázmány Péter urat, honnan és mióta; hozzátartozója, rokona, familiárisa avagy ellensége-nekik?

2. Tudják-e, vajon melyik egyházmegyében, városban vagy helységben született az említett úr?

3. Tudják-e, vajon törvényes házasságból, tisztességes katolikus szülőktől származik, és hogy kik voltak a szülei? [fol. 2v]

4. Tudják-e, vajon milyen korú, és kiváltképpen, hogy betöltötte már harmincadik életévét?

5. Tudják-e, vajon felvette a szent papi rendeket, kiktől és mikor, és hogy gyakorlásukban tevékeny, továbbá gyakran járul-e szentségekhez?

6. Tudják-e, vajon mindig katolikusként élt, ártatlan életű és kiváló erényekkel megáldott, tisztességes szava járású és hírnevű? Honnan tudják mindezeket?

7. Tudják-e, vajon megfontolt, bölcs és az ügyek intézésében kitűnő férfiú? Honnan tudják?

8. Tudják-e, vajon szerzett fokozatot kánonjogból, illetve a szent teológiából, és hogy valóban rendelkezik azzal a tudással, amit a püspöktől megkívánnak, hogy másokat taníthasson? Honnan tudják?

9. Tudják-e, vajon betöltött valaha egyházi hivatalt, illetve lelkipásztorkodott vagy szerzett gyakorlatot valamely egyház kormányzásában, és hogyan viselte magát ezekben, akár tudását, akár bölcsességét, akár feddhetetlenségét tekintve? Honnan tudják mindezeket?

10. Tudják-e, hogy bármikor nyilvános botrányt [fol. 3r] okozott volna, akár hitével, akár erkölcsével, akár tudásával kapcsolatosan, vagy testi, lelki vétek, esetleg más kánoni aka-

dály tartaná fogva, ami miatt nem lehetne e főegyházmegye élére állítani? Honnan tudják?

11. Vajón jónak és alkalmasnak vélik-e őt a főegyházmegye irányítására és az érseki tisztség terhének viselésére, és méltónak tartják-e, hogy az esztergomi egyház élére helyezzék? Mi indítja őket arra, hogy ezt gondolják?

12. Tudják-e, hogy melyik országban található Esztergom városa, milyen és mekkora, hány tűzhelyet számlál, kinek a világi uralma alatt áll? Honnan van mindezekekről ismeretük?

13. Tudják-e, hogy az említett városban lévő főszékesegyház kinek a tiszteletére lett felszentelve, milyen építésű és értékű, és hogy felújításra szorul? Honnan van ezekről ismeretük? A főegyházmegyének hány szuffragáneusa¹⁵ van?

14. Tudják-e, mennyi az apátságok és társaskáptalanok száma az esztergomi érsekség területén, hány található az érseki székvárosban és hány azon kívül?

15. Tudják-e, hogy mennyi és milyen kanonoki stallum, illetve más egyházi javadalom található a főszékesegyházban, melyik a főpásztort követő legmagasabb egyházi méltóság, milyenek e méltóságok, stallumok és más szóban forgó [fól. 3v] javadalmak jövedelmei? Honnan tudják e dolgokat? Mennyi a főszékesegyházban szolgálatot teljesítő összes pap és klerikus létszáma?

16. Tudják-e, hogyan végzik a főszékesegyházban az istentiszteletet, és mit tudnak erről?

¹⁵ Vagyis az érsekséghez tartozó egyháztartományba hány püspökség tartozik. A korszakban szuffragáneusnak nevezték a segédpüspököt is, itt nyilvánvalóan nem erről van szó.

17. Vajon a székesegyházban folyik-e lelkipásztorkodás, és ki végzi azt? Honnan tudható?

18. Vajon tartanak-e istentiszteleteket, illetve van-e a székesegyháznak a főpapi feladatok végzésére szent felszereléssel elégségesen ellátott sekrestyéje, kórusa, orgonája, harangtornya harangokkal, temetője stb.? Honnan tudható?

19. Tudják-e, hogy a főszékesegyházban lennének szenteknek teste vagy becses ereklyéi, és hogy hogyan őrzik ezeket?

20. Van-e az érsek lakásául szolgáló ház, hol, milyen? Honnan tudják?

21. Vajon jól értesültek-e az érseki asztal bevételeinek [fol. 4r] valós értékéről, hogy ezek évenként mennyire tehetőek, miből származnak, terheli-e őket valamilyen járadék, ha igen, kinek a javára, végül pedig e jövedelmeknek az Apostoli Kamara könyvei szerint mekkora az illetéke?

22. Vajon tudják-e, és honnan, hogy hány plébániatemplom található Esztergom városában, mennyi férfi és női szerzeteskolostor, valamint vallási társulat, szegényház, illetve kórház?

23. Vajon ismerik-e az egyházmegye kiterjedését, tudniillik, hogy hány és milyen helység tartozik hozzá?

24. Vajon az esztergomi szék jelenleg üresedésben van-e, miért és mióta? Ha kegyuraság alá tartozik, vajon ki a kegyura? Honnan tudják?

1616. SZEPTEMBER UTOLSÓ NAPJÁN

Méltóságos és főtisztelendő Lépes Bálint nyitrai püspök és főispán úr, a szent császári és királyi Felség tanácsosa és udvari

főkancellárja,¹⁶ 50 éves, miként állította és kinézetéről látszik.¹⁷ Őméltósága köszvényes betegsége miatt saját házában tette le az esküt [fol. 4v] – papi módra szívére tett kézzel – a nemes és nagyon tisztelendő ügyhallgató úr előtt, és felelt a következőképpen a kérdőpontokra. Éspedig az elsőre:

„Főtisztelendő Pázmány Péter urat barátilag ismerem, már hét esztendeje. Attól kezdve tudniillik, hogy az áldott emlékű

¹⁶ A főkancellár (*summus secretarius et cancellarius*) mindig az esztergomi érsek. Ő őrzi például rendi előjogként a bizonyos uralkodói oklevelek érvényességéhez szükséges *sigillum duplexet*. Tisztsége világosan elválik az udvarban napi szolgálatot teljesítő udvari magyar kancellárétól (*cancellarius aulicus Hungaricus*), aki a 16–17. században mindig a katolikus püspökök közül kerül ki. A nunciatúrai iratokban utóbbiak ugyanakkor szinte mindig fő- vagy nagykancellárként (*gran cancelliere*) szerepelnek. A kancellária működésére: FAZEKAS ISTVÁN, *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon*, Századok 148 (2014) 1131–1155. Lépes alább s.k. aláírásában is főkancellárnak titulálja magát. (Talán a széküresedés alatt, egészen Pázmány installációjáig ő töltötte volna be ezt a tiszte?)

¹⁷ Lépes Bálint 1608. április 19-től volt nyitrai püspök és 1609. november 22-től udvari magyar kancellár. KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, 198; BITSKEY ISTVÁN, *Lépes Bálint és az olasz seicento stílus*, Klaniczay- emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére (szerk. Jankovics József), Budapest 1994, 334–343; Uő, *Lépes Bálint*, Magyar művelődéstörténeti lexikon (szerk. Tamás Zsuzsanna), Budapest 2006, 488–489; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), Magyar Kamara Archivuma (MKA), Libri dignitariorum (E 683), vol. 3, fol. 234; Uo., Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária, Libri regii (A 57), vol. 6, fol. 1; Pázmányhoz fűződő kapcsolatának fontosabb forrásai: HANUY FERENC (kiad.), *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911, 169. 206. 295. 327. 337. 454. 776–777. – Tanúvallomása szerint 1566-ban született. Legújabb életrajzírója helyesen módosítja közvetett adatok alapján a lexikonok 1570-es közlését az 1560-as évek második felére. FAZEKAS ISTVÁN, *Főpap és hivatalnok. Lépes Bálint kalocsai érsek, győri adminisztrátor pályájához*, Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25; szerk. Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám), Győr 2016, 81–108, 85.

néhai méltóságos Forgách bíboros mellé került,¹⁸ ugyanis gyakran és különféle alkalmakkal tárgyaltam vele. Nem vagyok sem hozzátartozója, sem rokona, hanem csupán jó barátja.

2. Méltóságos Pázmány úr szülei (miként mindenfelől hallani) Váradon laktak, ám hogy ott született volna, én igazából nem tudom tanúsítani.¹⁹

3. Nem kételkedem, hogy törvényes nászból származott, mivel ha másként lett volna, neve nem válhatott volna ennyire híressé, és mindenfelé terjesztették volna fattyú voltát, ha mások nem, hát az eretnekek, akikkel óriási vitái voltak, és akik ezt a szégyent folyton szemére hányták volna. Ami szüleit illeti, úgy hiszem, katolikusok voltak, de biztosat nem tudok állítani. Nevük, amint másoktól hallottam, Pázmány Miklós és Maszlay Margit volt. Mindkettő hírneves család, amelyből mágnások is származtak, és mind a mai napig élnek főnemes rokonaik és hozzátartozóik.²⁰ Mind Miklósról, mind [fol. 5r] Margitról azt hallottam másoktól, hogy tisztességes életűek és kiváló erényűek voltak, előbbi már harminc évvel ezelőtt meghalt, utóbbi pedig sokkal korábban.²¹

¹⁸ Pázmány 1607 nyarától tartózkodott Forgách Ferenc mellett. BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány I. Péter*, Esztergomi érsekek, 284–291, 285.

¹⁹ Születési helyként a szakirodalom egyöntetűen a városi lakhely Váradot hozza. BITSKEY, *Pázmány I. Péter*, 285. Kötetünkben a születési hely kérdésére is választ keresünk, lásd a II. fejezetet.

²⁰ A család a Hont és Pázmán nemzetséghez tartozott. Az új érsek rokonságában előforduló nevek: Ártándy, Czibak, Csáky. Nem igazolható, hogy az anyai ág olasz eredetű volt. KARÁCSONYI JÁNOS, *Pázmány Péter atyafiságáról*, Magyar Sion 11 (1897) 948–953.

²¹ A szakirodalom szerint Pázmány Miklós 1584-ben, Massay Margit 1578 körül halt meg. ŐRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5), Piliscsaba 2006², 10–11. – Pázmány maga mást állít a jegyzőkönyv végéhez csatolt levelében. Lásd alább a IV. (és az V.) fejezetet.

4. Magától a méltóságos Pázmány úrtól hallottam, hogy negyvenöt vagy negyvenhat éves, és úgy hiszem, hogy ez igaz, mivel már halántéka és szakálla kezd őszülni.²²

5. Amióta ismerem őt, papként láttam, és számtalanszor jelen voltam prédikációján.²³

6. A legjobb életvitelű, jó erkölcsű, tisztességes megbecsülésnek örvend, és mindig katolikusként élt. Ezt róla szerzett ismeretem és tapasztalásom alapján tudom, valamint számos hitelt érdemlő személy, leginkább pedig Forgách bíboros elmondásából hallottam.²⁴

7. Mindig komoly, végtelen bölcsességgel megáldott és az ügyek vitelében kitűnő férfiúnak ismertem. Méltóságos Klesl úr és Őfelsége is éltek minap közreműködésével a magyarországi lázongások lecsillapításában, ami példásan sikerült neki.²⁵ Emellett a nagyszombati zsinaton is kitűnt, sokban segítette a néhai méltóságos Forgách bíboros urat.²⁶

²² 1570. október 4-én született. Ezt egy 1632-ben írt leveléből tudjuk. FRANKÓI VILMOS, *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1886, 5.

²³ 1593. árpilis 13-án szentelték pappá a lateráni székesegyházban. BITSKEY, i.h.

²⁴ Lásd alább a 10. sz. kérdőpont jegyzetét.

²⁵ 1616 tavaszán a katolikus Homonnai Drugeth György eredménytelen kísérletet tett Bethlen Gábor megbuktatására. Kezdetben a prágai udvar támogatta a próbálkozást. A kudarc után a felső-magyarországi nagyrészt protestáns rendek megakarták büntetni a békebontó, a törököket is mozgolódásra ingerlő Homonnait. Pázmánynak ezt a lázongást kellett lecsendesítenie 1616 nyarán. FRANKÓI (FRANKL) VILMOS, *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest 1868–1872, I, 191–220. – Lásd még alább a kísérő tanulmány II. fejezetét, valamint CVH I/13, 140.

²⁶ Az 1611. évi nagyszombati nemzeti zsinatról van szó. Itt történt meg a Trienti Zsinat határozatainak kihirdetése. Az esemény a katolikus felekezetszerveződés magyarországi kibontakozásának nyitánya lett. Határozatai még ma is csupán latin nyelven olvashatók. CAROLUS PÉTERFFY, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742, II, 190–218.

8. Közszájon forgott – hallottam – az összes jezsuita atya körében, akik [fol. 5v] Társaságának azt elmúlt évig maga is tagja volt, hogy a szent teológia doktora, és mind levelekben, mind pedig más alkalmakkor, amikor neve megjelent, mindig ezzel a címmel ékeskedett.²⁷ Ugyancsak a jezsuita atyáktól hallottam, hogy a szent teológia professzora volt,²⁸ és az eretnekek rettenthetetlen porölye, akiket kérlelhetetlenül összezavart, egyrészt csiszolt hitszónoklataival, misszilis leveleivel,²⁹ másrészt szerfölköt kitűnő, különféle nyomtatott munkáival, többek között egy bizonyos Kalauznak nevezettel, ami Isten Egyházának messzemenően hasznos, mivel szinte az összes vitás kérdést tárgyalja.³⁰ Ráadásul jelenleg is egy másik magyar nyelvű nyomtatott munkájában ad feleletet egy bizonyos eretnek

²⁷ 1606. november 4-én lett a teológiai doktora a grazi egyetemen. BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986, 220. Teológiájának kimerítő elemzése: SZABÓ FERENC, *A teológus Pázmány* (METEM Könyvek 1), Budapest 1998², 5–365; legújabbban: Uő, *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében* (Jezsuita Könyvek: Isten és Tudomány; Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok 11), Budapest 2012.

²⁸ 1597. október 26-án nevezték ki a filozófia professzorává a gráci egyetemen. 1600 októberétől Magyarországon tartózkodott, 1603. szeptember 20-tól találjuk ismét Grácban, ahol 1607-ig a teológia professzora lett. BITSKEY, *Pázmány I. Péter*, 284–285; BITSKEY, *Pázmány*, 220.

²⁹ Bár a vallomás szerint Pázmány rendszeresen élt ezzel a műfajjal, egyelőre csupán egy ilyen hitvitázó misszilisre ismert. Böythe István németújvári prédikátorhoz írta Grácból 1606. január 23-án. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 10–13.

³⁰ Az *Isteni Igazságra vezérlő Kalauz* 1613-ban jelent meg Pozsonyban. Kiadása fordulópontot jelent a katolicizmus javára a protestánsokkal folytatott szellemi küzdelemben. Érdemi cáfolat rá magyar nyelven nem született. *Régi Magyarországi Nyomtatványok. II: 1601–1635*, szerk. BORSA GEDEON–HERVAY FERENC–HOLL BÉLA, Budapest 1983 (RMNyT II), n. 1059. és 1293.

iskolamesternek.³¹ Emiatt tehát nem kételkedem, hogy birto-
kában van annak a tudásnak, amely az érsektől megkövetel-
tik mások tanításához.

9. Amíg a szóban forgó méltóságos úr a Társaságban volt, úgy hiszem, hogy nem látott el közhivatalt, leszámítva nyilvános előadásait, amelyeket Magyarország szinte összes templo-
mában különféle időpontokban és alkalmakkor nem csekély eredménnyel tartott, kiváltképpen pedig a magyar országgyű-
léseken, amelyekben legtöbbször magam is jelen voltam. Miután pedig Szentséges Urunk brévéje [*fol. 6r*] által a Társaságból elbocsátották,³² elnyerte a turóci prépostságot,³³ és ezen idő alatt, hozzávetőleg öt vagy hat hónapon keresztül mind a lelkipásztorkodásban, mind a prépostság és annak javai irányítá-
sában akkora bölcsességet, tudást és feddhetetlenséget tanúsít-
tott, hogy ezzel a legnagyobb dicséretet érdemelte ki.³⁴

10. Nem tudom, és senkitől sem hallottam róla, hogy bármilyen, akár a legkisebb botrányt okozott volna hitével, erköl-

³¹ A *Kalauz* védelmében írt *Csepregi szégyenvallásról* lehet szó (*Csepregi Szégyenvallas. Az az Reovid Felelet, melyben az Csepregi biusagoknak, Köszegi tóldalékit verőfényre bozza.*) Az erősen polemizáló, ellenfeleit következetesen csak „Morgó”-nak nevező mű 1616-ban jelent meg Prágában. Úgy tűnik, felső-magyarországi útjáról visszatérve augusztus végétől ezen dolgozhatott a kinevezése előtti hetekben. RMNyT II, n. 1120.

³² V. Pál brévéje, amely megengedte Pázmány átlépését a szomaszka rendbe, 1616. április 21-én kelt. Kiadva: LUKÁCS LÁSZLÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára (szerk. Lukács László-Szabó Ferenc), Róma 1987, 197–267, 244–246. Ez sorban már a harmadik bréve volt. Mindhárom közölve: CVH I/13, Dokumentumok, n. 7. 19. 20.

³³ II. Mátyás 1616. április 25-én nevezte ki turóci préposttá. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 189–190. A kinevező irat közlése: CVH I/13, Dok., n. 21.

³⁴ Turóci préposti működésének néhány dokumentuma: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 66–67.

cseivel vagy tudományával összefüggésben, valamint sem testi, sem lelki fogyatéék vagy más kánoni akadály nem gátolja meg abban, hogy előléptessék a főegyházmegey élére.³⁵

11. Nemcsak hogy méltónak, de felsőfokon a legméltóbbnak gondolom őt bármely érseki egyház igazgatására, az érseki terhek vállalására, és kifejezetten őt tartom mindenestül alkalmasnak és legméltóbbnak, mint mondtam, hogy az esztergomi érsekség élére helyezzék. Az indít arra, hogy ezt higgyem, mivel tudom, hogy benne megtalálhatók azok a tulajdonságok, amelyeket e hivatal megkövetel.

12. Esztergom városa Magyarországon fekszik, saját megyéjében, amely tudniillik erről a városról kapja a nevét, egykoron ugyan nagy, jelenleg azonban nagyobb részét leromlott település; mindösszesen kétezer ház³⁶ [fol. 6v] maradt meg benne, jóllehet nem lakják mindet. Ura a magyar király, ám már sok-sok esztergomi meg szállva tartják a törökök. Ismereteim onnan származnak, hogy gyakran megfordultam a városban,³⁷ és püspökségemtől mintegy öt mérföld távolságra fekszik.

13. Esztergom városában igen szép építésű, Szent Adalbert tiszteltére felszentelt főszékesegyház található, ám ott a török

³⁵ Az erre a pontra adott vallomások megerősítik, hogy a vádák Pázmány viszonyáról Balassa Menyhért özvegyével, Bakith Margittal, illetve állítólagos gyerekeről csupán egy belső rendi intrika koholmányai voltak. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209–214. – Lásd alább a II. fejezetet is, és vö. CVH I/13, 57–75.

³⁶ 1599-ben Kutassy János prímás pápai konzisztórium elöterjesztésében – amely a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv adatait összegzi – csupán 800 ház szerepel. TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.), *Consistorialia Documenta Pontificia de Regno Hungariae (1426–1605)* (Collectanea Vaticana Hungariae [CVH] I/7), Budapest–Róma 2011, n. 235.

³⁷ A törökök által 1543-ban elfoglalt és végleg csak 1683-ban felszabadított Esztergom 1595–1605 között átmenetileg magyar kézen volt.

megszállás miatt nem végeznek istentiszteleteket. Ezt pedig azért tudom, mert mint már mondtam, gyakran megfordultam és miséztem a katedrálisban.³⁸ Ami pedig a szuffragáneusokat illeti, ezek a következők: Várad, Győr, Nyitra, Vác, Veszprém, Csanád,³⁹ Eger. Ezek úgy-ahogy létező püspökségek, ami pedig a címzetes püspökségeket illeti, amelyeket a törökök tartanak megszállva, ezek jóval többen vannak, számukat és nevüket pedig aligha tudnám elősorolni.⁴⁰

14. A nagyszombati társaskáptalan lépett az esztergomi káptalan helyébe, és ennek temploma pótolja átmenetileg az esztergomi székesegyházat, és már ebbe a városba költözött át az esztergomi érseki szék és az érseki rezidencia a kanonokokkal egyetemben.⁴¹

15. Az érsekség után a nagyprépostság következik, ez ugyanis a főpásztorét követő első méltóság. Van egy másik kisebb prépostág is, amit Szent Istvánról neveznek. És van egy

³⁸ Az Árpád-kori székesegyház Esztergom ostromai során többször is megsérült. Megmaradt romjait a 19. század elején bontották el végleg. Legrészletesebb leírása a 18. századból maradt ránk: *Széless György: Az Esztergomi Szent Adalbert Székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a szent István templom romjairól* (kiad. MAROSI ERNŐ–HORVÁTH ISTVÁN ET AL.), Esztergom 1998.

³⁹ Téves, valószínűleg Pécs helyett említi a tanú. Csanád a kalocsa-bácsi egyháztartományhoz tartozott.

⁴⁰ Lépes vélhetően azokra a balkáni püspökségekre gondol, amelyek sorozatos címadományozását a századfordulón kezdte el a királyi kancellária. Ezek a püspökségek azonban nem az esztergomi tartományhoz tartoztak. A Szent Korona kánonjogi különlegességnek számító püspökségeiről legújabbán: JOACHIM BAHLCKE, *A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez*, Történelmi Szemle (TSz) 48 (2006) 1–24.

⁴¹ Nagyszombatban nem volt társaskáptalan, majd csak Rudnay Sándor hercegprímás alapít a városban ilyet, az érsekség és a főszékeskáptalan Esztergomba visszaköltözését követően.

harmadik, Szent Tamásról nevezett, mely utóbbi prépostságok ugyan nem tartoznak a főszékesegyházi méltóságok közé, de mivel legtöbbször össze vannak kötve valamelyik kanonoksággal, közéjük soroltam, [fol. 7r] jóllehet egyébként a nagyprépostság után a rangsorban az olvasókanonokság, utána az éneklőkanonokság, majd az őrkanonokság és végül a [székesegyházi] főesperesség következik. Beszámítva a kanonoki prebendákat⁴² a káptalani méltóságok száma eléri a harminckettőt. Jelenleg azonban a stallumokat birtokló kanonokok száma mintegy huszonhat.⁴³ A prépostságnak, ami az első méltóság, hozzávetőleg évi ezer tallér jövedelme van, az olvasókanonokságnak körülbelül szintén ugyanennyi, az éneklőkanonokságnak hét- vagy nyolcszáz, az őrkanonokságnak szintúgy. A főesperességnek pedig máskülönben semmije nincsen, mert javait az eretnekek tartják megszállva. Az összes többi kanonoki prebenda mintegy hétszáz tallért jövedelmez egyenként. Vannak más javadalmak is, az úgy nevezett oltárjavadalmak, egyszerűbbek tudniillik, amelyek száma elérheti a húszat, és amelyek közül némelyek kis bevételt nyújtanak, úgymint ötven vagy hatvan tallért, némelyek pedig nagyobb, akár négyszázat vagy akár ötszázat.

⁴² A prebenda meghatározott káptalani célra hosszú távra biztosított jövedelem. Tényleges feladatkör tartozott hozzá, mint például a székesegyház ellátásával kapcsolatos hitszónoki, előimádkozói állás stb. A prebendáriusok sokrétű szerepére, jelentőségére lásd MÁLYUSZ ELEMÉR, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 2007², 158–171.

⁴³ 1599-ben a Kutassy primás tanúi 41 egy stallumot említettek, amiből 24 volt betöltve. TUSOR–NEMES, *Documenta Consistorialia*, n. 235. Az esztergomi káptalan története, felépítése, működése késő középkori súlyozással: KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, v–lvi; lásd még PÓR ANTAL, *Az esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története* (A Szent István Társulat Irodalmi és Tudományos Osztályának Felolvasóüléseiből), Budapest 1909, helyenként.

Mindezek a javadalmasok kötelesek saját maguk vagy mások által szolgálatot teljesíteni a főszékesegyházban. Őmellettük van még három káplán, akiknek kötelessége ellátni a lelkipásztori feladatokat a plébánossal egyetemben, aki ezért a felelősséget viseli. Azután van még négy másik úgynevezett prebendárius, akiknek vállán nyugszik az imaórák éneklése. A szeminaristák száma mintegy tizenhétre tehető. Az említett prebendáriusok ellátásukat az érseki asztról kapják, a szeminaristák pedig egy a szemináriumba bekebelezett [fol. 7v] apátság bevételeiből.⁴⁴ Mindezeket pedig onnan tudom, mivel öt vagy hat évnyi időtartamig kanonok voltam ott.⁴⁵

16. Mint mondtam, az esztergomi főszékesegyházban nem tartanak istentiszteleteket az említett megszállás miatt,⁴⁶ hanem a nagyszombati plébániatemplomban, az érseki szék ugyanis oda költözött át, mint fentebb említettem. Az istentiszteleteket ott nagy szorgalommal végzik, szinte minden egyes nap négy énekes misét mondanak, úgymint a Boldogságos Szűzről kora reggel,

⁴⁴ 1599-ben tizenöt szeminaristát említenek. TUSOR–NEMES, *Documenta Consistorialia*, n. 235. Oláh Miklós eredetileg tíz főre alapította az intézményt 1566-ban. FAZEKAS ISTVÁN, *Az esztergomi Szent István szeminárium alapítása (1566) és működésének kezdetei*, „Sapientia aedificavit sibi Domum”. Papképzés Esztergom Városában (szerk. Szvercek Dávid), Esztergom 2006, 20–27, 20–21.

⁴⁵ A régebbi szakirodalom szerint Lépes Bálint csupán 1593–1594 között volt az esztergomi főszékeskáptalan tagja zólyomi majd nyitrai főesperesként. KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 198. FAZEKAS ISTVÁN helyesen következtet arra, hogy már 1592 előtt kanonoknak kellett lennie (*Főpap és hivatalnok*, 84–85). Saját közlése szerint Lépes 1588-ban vagy 1589-ben lett a főszékeskáptalan tagja.

⁴⁶ Az 1599. évi tanúvallomások szerint „az esztergomi székesegyházban a nagyprépost által kijelölt papok végzik a szertartásokat. A székesegyháznak van tornya két haranggal és az orgona helyén egy zeneszerszám szól trombitásokkal kiegészítve”. TUSOR–NEMES, *Documenta Consistorialia*, n. 235.

utána Krisztus Testéről, majd a megholtakért, illetve az adott napról, a megfelelő órákban és oldalkápolnában. Éneklik a reggeli dicséretet és az összes többi imaórát az előírt időközökben. Használnak orgonát és mind figurált, mind korális ének is felcsendül. Mindezekről onnan van tudomásom, hogy kanonok voltam ott, mint főntebb tanúsítottam.

17. A lelkipásztorkodás a plébános feladata, említettem már, aki azt vagy saját maga, vagy a fentebb előkerült káplánok és kanonokok közreműködésével kellő odafigyeléssel ellátja.

18. Esztergomban a mondott megszállás következtében hiányoznak a szükséges felszerelések, ám Nagyszombatban elég bőségesen gondoskodott mindezekről néhai méltóságos Forgách bíboros úr szorgalma és figyelme. Ezek a többször említett okból nyilvánvalóak számomra.

19. Vajon netalán van-e még bármilyen ereklye az esztergomi főszékesegyházban, nem tudom tanúsítani, a nagyszombati templomban viszont számos [fol. 8r] jeles relikvia található, egyebek mellett Szent Adalbert vértanúnak, az esztergomi egyház védőszentjének koponyája, és egy darab Szentséges Urunk, Jézus Krisztus töviskoszorújából. Az összes ereklyét aranyozott, meglehetősen díszes tartókban elzárva őrzik, kivéve amikor nagy tisztelet közepette megmutatják a népnek a nagyobb ünnepeken. Ismeretem oka, mint fentebb.⁴⁷

20. Esztergomban az érseki lakhely maga a vár volt, amely e célra a legalkalmasabb. Nagyszombatban pedig hasonlóképpen kiváló lakása van, amely semmiféle felújításra nem szorul, amiként maga a kiválóan megépített nagyszombati főszékesegy-

⁴⁷ 1599-ben a Szent Kereszt ereklyét nevesítik a tanúk. TUSOR-NEMES, *Documenta Consistorialia*, n. 235.

ház sem igényli ugyanezt. Mely mindeneket fentebb mondott okból tudom.⁴⁸

21. Magának az érsekségnek a jövedelmei egykoron meghaladták a százezer tallérnyi összeget, miként másoktól hallottam, jelenleg pedig mintegy hatvanezerre rúgnak, amelyekből azonban szokásban volt és ezután is szükséges lesz tartani és fizetni hétszáz katonát Érsekújvárban, úgy lovasokat, mint gyalogosokat.⁴⁹ Azt, hogy jövedelmei hány tallerra vannak taksálva a Datária kamarájában,⁵⁰ számomra nem nyilvánvaló. A járadékokat és más terheket illetően semmi sem tudok, elég nagy ugyanis az imént említett, ami több mint harminc ezret emészt fel. Tudásom oka mint fentebb.⁵¹

22. Esztergom városában sok plébánia, férfi- és női monostor [*fol. 8v*] volt, amelyeket már leromboltak. Nagyszombat-

⁴⁸ A nagyszombati Szent Miklós plébániatemplom építését Nagy Lajos kezdte el. Egészen 1822-ig töltötte be az esztergomi székesegyház funkciót. Az érseki palotát Oláh Miklós emeltette 1562-ben.

⁴⁹ Pázmány számára komoly lelkiismereti dilemmát okozott e kötelezettség vállalása. CVH I/13, 162. A katonaság tartása egészen a vár 1663. évi elestéig terhelte az esztergomi érsekeket, akik hiába igyekeztek szabadulni ettől a kiadástól.

⁵⁰ Lépes összevonja a pápai udvar két, pénz-, illetve javadalmi ügyekkel foglalkozó hivatalát (*Dataria Apostolica, Camera Apostolica*). Ezekre TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004, 100–101 és 94–95.

⁵¹ Egy 1525-ös velencei követjelentés szerint egy évszázaddal korábban az esztergomi érsekség bevétele 35 000 aranydukátra rügött (KNAUZ NÁNDOR, *A magyar érsek- és püspökségek jövedelmei*, Magyar Sion, 1865, 552–557, 555). 1581–1583-ban a kamarai kezelésben álló birtokok bevétele 41 484 (a magyar korona jövedelmeinek 21 %-a), 1584–1586-ban pedig 48 254 forint volt. (Érsekújvár költségvetése 1574–1576-ban pedig 41 484 forintba került.) KENYERES, *A végvárak*, 1390. 1392. 1384–1387. 1599-ben a bevételek becslése igen eltérő volt. Összegük egyes tanúk szerint 20 000, mások szerint 25 000, megint mások szerint 30 000 tallér, sőt egy tanú 50 000 tallérról tudott. TUSOR–NEMES, *Documenta Consistorialia*, n. 235.

ban pedig egy plébániatemplom van, ahol most az érseki székhely található. Ugyanott a ferences testvéreknek van egy kolostora a Szent Jakab-templom mellett, valamint található még egy apácakolostor, ám hogy milyen szabályzatot követnek, nem tudom, az apácák mindazonáltal fekete habitust hordanak.⁵² Volt még a domonkosoknak is egy másik kolostora, de ez templomával együtt most a Társaság pátereié.⁵³ Ami a társulatokat illeti, semmit sem tudok, ugyanakkor van egy szegényház, amelynek az érsek viseli gondját.⁵⁴

23. Az esztergomi egyházmegye meglehetősen kiterjedt, a kiemelkedőbb helyek ezek: Pozsony, ahol olykor az érsek is tartózkodni szokott, ott ugyanis jeles társaskáptalani egyház

⁵² A klarisszák Szent Ilona-templomát a hagyomány szerint 1238-ban kezdték építeni a ferencesek számára, akik 1363-ban átköltöztek a Nagy Lajos által emeltetett a Szent Jakab-templomhoz, illetve kolostorhoz. A domonkos rend 1305-re már megtelepült Nagyszombatban, a margit-szigeti apácák 1567-ben költöztek be a Keresztelő Szent János-templom melletti kolostorba. A kora újkori érseki székvárosra tovább irodalommal: GRANASZTÓI GYÖRGY, *Nagyszombat házai a középkor és a barokk között (Részlet)*, R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére, Budapest 1998, 368–378.

⁵³ A domonkos apácák átköltöztetésének a klarisszákhoz, illetve kolostoruk és birtokaik átadásának pápai engedélyét 1614. december 15. és 1615. január 24. közötti római tartózkodása alatt maga Pázmány szerezte meg. A jezsuita kollégium alapítója viszont még Forgách Ferenc volt. További irodalommal lásd CVH I/13, 21–22.

⁵⁴ A következő tanú, Ramocsaházy Mihály említi, hogy 1613 óta egy – neve okán vélhetően a ferences templomhoz kötődő – Szent Jakab Társulat működött a városban. Az első Mária Társulatot majd Pázmány alapítja 1617-ben. VISKOLCZ NOÉMI, *17. századi ismeretlen hazai kismenyomatványok a Magyar Országos Levéltárból*, Magyar Könyvszemle (MKSz) 123 (2007) 2, 185–199, II. j. A kora újkori vallási társulatokra (*sodalitas, confraternitas*) további irodalommal BALÁZS MIHÁLY, *Kolozsvár és Vágsellye. Adalék a Mária kongregációk korai történetéhez*, Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára, Kolozsvár 2003, 7–17; KÁDÁR ZSÓFIA, *Jezsuita vezetési vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671)*, Századok 148 (2014) 1229–1272.

található prépostja irányítása alatt, Érsekújvár, Szentkereszt és sok más helység különféle vármegyékben. Tudásom oka ugyanaz, hiszen ezen helyeken gyakran megfordultam.⁵⁵

24. Az esztergomi főegyházmegye már az elmúlt év 16. napjától üresedésben van néhai méltóságos és főtisztelendő Forgách bíboros úr halála következtében, aki annak legutolsó és háborítatlan birtokosa volt,⁵⁶ és Magyarország királyainak kegyurasága alá tartozik, akik alapították. Ezeket tudom, mert hivatalos voltam a nevezett méltóságos bíboros úr gyászszertartására, ami pedig a kegyuraságot illeti, az a Magyar Királyság alaptörvényeiből nyilvánvaló számomra.”⁵⁷ [fol. 9r]

Mindezen fentebb elmondottak ismerete okául azt válaszolta, mint minden egyes artikulusnál, tudniillik, hogy látta, hallotta, és jelen volt, minden egyes dolog esetében, melyről beszámolt.

Én Lépes Bálint nyitrai püspök, ugyanezen hely örökös [fő]ispánja a szent császári és királyi Felség tanácsosa és udvari magyar főkan-cellárja, hogy a fentebb olvashatókat vallottam, s.k. megerősítem.

⁵⁵ A tanú feltételezhetően azért hagyja ki a többi várost a felsorolásból, például az alsó-magyarországi bányavárosokat, mert azok protestánsok voltak.

⁵⁶ Forgách Garamszentkeresztben, 1615. október 16-án este hét óra tájban a szentsegekkel megerősítve távozott az élők sorából. Halála váratlanul következett be, mindössze négy nap, magas lázzal járó betegséget követően. A haláláról október 19-én V. Pálnak küldött főszékeskáptalani beszámoló: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Segreteria di Stato, Vescovi, vol. 22, fol. 222r–223v.

⁵⁷ A magyar királyok főpapkinevezésének összetett kérdéskörére újabban: TUSOR PÉTER, *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XVI–XVI. században*, Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legeza László), Budapest 2006, 357–378.

1616. OKTÓBER ELSŐ NAPJÁN

A nemes és nagyon tisztelendő ügyhallgató szálláshelyének épületében

Nagyon tisztelendő Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok úr, információadás céljából bevezetett tanú, 30 éves, mint állítja és kinézetéről látszik, papi módra megérintve keblét eképpen felelt a kérdőpontokra.⁵⁸ Éspedig az elsöre:

„Főtisztelendő Pázmány Péter urat már tizenhat esztendeje ismerem, és először Sellyén találkoztam vele, amikor ott a Jézus Társaság kollégiumában iskolai prefektus volt,⁵⁹ és nem hozzátartozóm, rokonom, familiárisom vagy ellenségem, hanem jószágos atyám és pártfogóm.

2. A Várad melletti Panaszon született, amint másoktól hallottam, mely falu atyjáé volt, és a váradi egyházmegyében fekszik.

3. Szüleit ugyan nem ismertem, hallottam viszont mások beszámolójából, hogy törvényes házasságból született, tisztos és nemes szülőktől, egyik szülője Pázmány Miklós volt, a másik-

⁵⁸ Ramocsaházy Mihály éppen 1616-ban lett pozsonyi kanonok. CAROLUS RIMELY, *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem*, Posonii 1880, 269. A prágai udvarban szentgotthárdi apáti kinevezése végett (erre 1616. október 17-én került sor) és a javadalom visszaszerzése érdekében tartózkodott; majd 1623-ban tihanyi apát lett. MNL-OL MKL Libr. reg. (A 57), vol. 6, fol. 682–685 és vol. 7, fol. 263–264; Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Hofkammerarchiv, Hoffinanz-Ungarn, R. Nr. 113, Konv. 1617. január fol. 227–283 (<http://archivus.bungaricana.hu/hu/lear/1351100/>); illetve a *Pannombalmi Rendtörténet* vonatkozó kötetében. – Pázmánnyal leginkább a szentgotthárdi apátság visszaváltása révén állt kapcsolatban később. HANUY, I, 96. 329. 656.

⁵⁹ Pázmány 1600 októberén érkezett Vágsellyére, prefektusi tisztsége mellett a szakirodalom hitszónoki, gyóntatói feladatkörét említi itt. BITSKEY, *Pázmány I. Péter*, 284.

nak neve rejtve van előttem. Nem nyilvánvaló számomra, hogy katolikusok lettek volna, úgy hinném, hogy lutheránusok voltak, mivel így hallottam.⁶⁰ [fol. 9v]

4. Pontosán ugyan nem tudom, hogy milyen korú vagy hány éves, tudom viszont, hogy már meghaladta a negyvenediket, és ezt megjelenése mutatja, hiszem már szakálla és halántéka őszül.

5. Bizonyosan tudom, hogy pap, aki igen szorgalmas a szent áldozat bemutatásában, és gyakorta jelen voltam szentmiséin.

6. Hallottam, hogy korának mintegy tizenkettedik évéig eretnek volt, amikor is elkezdte látogatni a Jézus Társaság atyáinak iskoláját, akik megtérítették, és attól az időtől fogva mindig katolikusként élt, és oly derekasán, jámboran, hogy sohasem hallottam róla semmi elmarasztalót. Továbbá tisztesszava járású volt, ellenkezője sohasem jutott fülembe. Ezeket tudom, hiszen eretnekségéről és megtéréséről másoktól sokszor hallottam; élete ártatlanságát, jó erkölcsait, tisztesszédét és hírnevét attól az időtől fogva, hogy ismerem, mindig ilyenek láttam, hallottam, és ez volt az oka annak, hogy a néhai méltóságos Forgách bíboros számára a legkedvesebb és elfogadottabbá tette magát.

7. Megtalálhatók benne, még hozzá ragyogóan a megkövetelt tulajdonságok, emiatt élt szolgálatával és adott véleményére a néhai méltóságos Forgách bíboros valamint Klesl kardinális is. Ez utóbbi szintén gyakran igénybe vette eleddig szolgálatait, miként a minap Ófelségével egyetemben tette, amikor is a legutóbbi magyarországi lázongások lecsendesíté-

⁶⁰ A Pázmány-szakirodalom egyöntetű abban, hogy a szülők nem az ágostai, hanem a helvét konfesszió követői voltak. Lásd alább a III. fejezetben.

sére küldték, amit ő derekasan, dicséretesen és a köz hasznára vitt véghez. Mindez nyilvános és ismert.

8. Tudom, hogy bizonyosan a szent teológia doktora, mégpedig a legtudósabb. A kánonjogi ismeretek és a gyakorlati jártasság terén is kitűnik, ami nemcsak egy érseknek, hanem bármely más főpapnak elegendő lenne ahhoz, hogy mások tanítására a leginkább felkészült és alkalmas legyen. Eleddig nyilvános előadásaiival, hitszónoklataival tanított, [fol. 10r] saját maga dicséretére, a katolikusok elégtételére és mindenki tetszésére, úgyhogy széltében-hosszában mindenki csodálja őt. Magam is kimondhatatlan meglepedettséggel és ámulttal gyakorta hallgattam prédikációit.⁶¹ Emellett több és különféle könyvet írt magyar és latin nyelven, melyek szerteszét mindenki kezén forognak, s azokból az emberi tudománynak és a kegyességnek különleges elegye árad. Az eretnekek vélekedései s hamis tanai a lehető legvilágosabban cáfolásra kerülnek bennük. Az említett könyvek címére nem emlékszem, van közöttük mégis egy, a köznyelven „Kalauznak” nevezett útvezető, amely több kötetből áll, és szinte minden jámbor és katolikus ember áhítozik olvasására. Van egy másik magyar nyelvű, egy bizonyos eretnek prédikátor ellen írott könyve is, amely a szentek tiszteletéről szól.⁶² A többi mű neve most

⁶¹ Érseki kinevezése előtti pályájában a tanári és írói munkássága mellett prédikációi fontosságát hangsúlyozza, és azokat szugesztíven elemzi: FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 66–71.

⁶² *Keresztényi felelet a meg dücsöült Szentek tiszteletéről* című vitairatról lehet szó, ez 1607-ben jelent meg Grácban. RMNyT II, n. 961. (*Keresztényi Felelet. A Megh Dücsöült Szentek Tiszteletirül, Ertünk valo könyörgesekrül, és Segitsegül biuasokrul. Az Gyarmatbi Miklos Helmecki Praedicatornak, A Bodogh emelkezetü Monoszloi Andras Veszperiny Püspök es Posoni Prepost könyue ellen irt csacsogasira.*)

nem jut eszembe. Doktori fokozatáról onnan tudok, hogy rendjében a szent teológia professzora volt – tudniillik akkoriban, amikor még a Társasághoz tartozott –, amihez csak doktorokat engednek. Azután a misszilis levelekben és más írományokban, amelyekben neve feltüntetésre kerül, mindig ezzel a címmel ékeskedik.

9. Prédikációkat, említettem már, gyakorta tartott, és mindazokat a dolgokat, melyek a Társaság intézményéhez tartoznak, nem kisebb bölcsességgel és hozzáértéssel végezte. Lelkipásztorokodásáról számomra más nem világos, csak az, amit a társaságbeli összes páter folytatni szokott, ám ebben fáradhatatlanul fáradozott és számtalan eretneket vezetett vissza az Egyház ölébe. Attól az időtől fogva pedig, hogy Szentséges Urunk brévéje által a Társaságon kívülre került, elnyerte a turóci prépostságot, amelynek élén mindig megbízhatóan, jámboran viselte magát, és a prépostág javait, alattvalóit úgy a földi, mind a lelki dolgokban a lehető legszorgosabban és dicséretesebben kormányozta. Mindezen ismereteknek mások hitelt érdemlő elmondásából, illetve [fö]. 10v] saját tapasztalásomból, valamint közbeszédből kerültem a birtokába.

10. Sohasem jutott el hozzám róla hír a legkisebb botránnyról sem, és ha bármi ilyet tett volna, azt mindenképpen, leginkább az őrá megveszekedetten irigykedő eretnekek eredményesen felhánytorgathatták volna ellene, ami azonban sosem történt meg. Kánoni akadályról sem tudok, ami megakadályozná, hogy kiérdemelné előléptetését az érsekség élére. Hitében, tudományában, jámborságában és erkölceiben ugyanis felülmúlhatatlan, amit a közvélemény tanúsít, engem pedig saját tapasztalom győzött meg ugyanerről.

11. Már számba vett tulajdonságai miatt bármilyen érseki hivatal vállalására a legalkalmasabbnak gondolom, és úgy vélem, hozzá fogható nincs egész Magyarországon, tudniillik akár folt nélküli életét, akár ritka tudományát nézzük. Meglátásom szerint a felsorolt okok miatt a leginkább méltó arra, hogy személyét az esztergomi főegyházmegye élére helyezzék.

12. Esztergom városa a Magyar Királyságban található, ura a király, jöllehet most a törökök tartják hatalmukban. Pompás vára van, hogy városa milyen, nem tudom, hiszen sosem jártam arra felé, így azt sem tudom, hány tűzhely található benne, tudom viszont mások beszámolóiból és közhírből is, hogy jeles vára van.

13. Hallottam, hogy állt ott főszékesegyház, de káptalanja az érseki székkal egyetemben Nagyszombatba költözött át, a korábbi plébániatemplomba. A káptalan ma is Nagyszombatban működik, díszes és szép építésű temploma nem szorul semmiféle felújításra. Magam különféle alkalmakkor jártam benne és szememmel láttam. A templom védőszentje Szent Miklós.

14. Aki az esztergomi érsekségnek örvendhet, két társaskáptalant is birtokol: [fol. 11r] a pozsonyit és a szepesit, amelyekben prebendákat, valamint kanonokságokat adományoz, a prépostokat ugyanakkor Ófelsege nevezi ki. Amit az imént a pozsonyi és szepesi társaskáptalanokról mondtam, abból a gyakorlatból tudom, melyet pozsonyi kanonokként szereztem. E kanonokságot néhai méltóságos Forgách bíboros mint esztergomi érsek adományozta nekem.

15. Az érseki méltóság után következik az esztergomi főszékeskáptalan nagyprépostsága, amelyet az olvasókanonokság követ, utána az éneklőkanonokság, őrkanonokság, [székesegyházi] főesperesség, végül a kanonokságok jönnek sorban. És mel-

lettük található még két kisebb prépostság, úgymint a Szent István első vértanúról nevezett, a másik pedig a szentgyörgymezei prépostság. Akad még egy harmadik is, Szent Tamásé, és ezeket az érsek mindig kanonoksággal együtt adományozza. Az összes prebenda számát pontosan nem tudom, úgy hiszem azonban, hogy a méltóságok mellett huszonnégy a számuk. A nagyprépostság jövedelméről semmit sem tudok mondani. Az olvasókanonokságról úgy hallottam, hogy körülbelül kilencszáz forintot hozhat, a többi méltóságról és kanonokságról nincsen értesülésem. Úgy hiszem továbbá, hogy vannak különféle oltárjavadalmak, de sem számukat, sem titulusukat⁶³ nem ismerem. Van még ugyanott két káplán és ugyanennyi prebendárius, olykor több is. A káplánok kötelessége a misemondás és a szentségek kiszolgáltatása a plébános helyet, ám hogy milyen jövedelmük van, nem tudom. A prebendáriusok feladata az imaórák éneklése, ők az érseki asztalról élnek és kapják fizetésüket. Mindezeket a dolgokat onnan ismerem, mivel megfordultam néhányszor Nagyszombatban, és ott beszélgettem papokkal és klerikusokkal, akiktől megtudtam ezeket. [fol. 11v]

16. A nagyszombati székesegyházban végeznek istentiszteleteket (az esztergomiban pedig a török megszállás előtt szintén szokásban volt), és ezt a legkisebb fogyatkozás nélkül nagy odaadással teszik, amennyiben az összes imaórát elmondják és naponta több áldozatot is bemutatnak, amelyeken figurált ének és hangszeres zene is szól. Ezeket magam gyakran így láttam és hallottam.

17. Az [esztergomi] főszékesegyházban nem lehet lelkipásztori munkát folytatni, Nagyszombatban a plébános, a káplá-

⁶³ Tudniillik, hogy melyik szent tiszteletére vannak felszentelve.

nok, és olykor kanonokok is végzik nem kicsiny szorgalommal, amint gyakorta láttam.

18. Esztergomban nincsenek egyházi felszerelések, Nagyszombatban minden bőséggel megvan, ami a kérdőpontban található, és mindezeket láttam.

19. Az ereklyékről nincsenek értesüléseim.

20. Egykoron az esztergomi vár szolgált az érsek lakhelyéül, de mostanában Nagyszombatban tartja székhelyét, ahol meglehetősen kényelmes és díszes háza van, amely, ahogy tudom, nem szorul felújításra. Kitűnő rezidenciája található Pozsonyban is, olykor ott időzik. Ezeket tudom, mert ismereteseK, és láttam is.

21. A jövedelmekről semmi mást nem tudok, mint hogy az érseknek tized jár az érsekség területéről, úgy borban, mint gabonában és gyümölcsben, de hogy ezek milyen értéket vagy összeget képviselnek, nem tudom. Hallottam ugyan valamikor, hogy az egyházmegye mintegy hatvanezer tallért jövedelmezhet, de hogy igaz-e, nem tudom, sőt nem is hiszem. Magának a néhai méltóságos Forgách bíborosnak szájából hallottam, hogy ő maga érsekként ezer katona zsoldját fizette Érsekújvárbán, mely terhet gyakran felpanaszolta. Azt is tudom, hogy utóda is köteles lesz fizetni az újvári őrségnek. Semmilyen más teherről nem tudok, de bizony ez is elég súlyos. Az érsekség illetékéről az Apostoli Kamaránál pedig végképp semmit nem tudok.

22. Az Esztergomban lévő intézményekről nincs ismeretem, Nagyszombatban azonban [fol. 12r] található az említett plébániatemplom, ahová az érseki széK átkerült. Van ugyanott egy, a Szent Jakabnál levőnek nevezett ferences kolostor, és ezenkívül egy másik, Szent Klára rendjének apácáié. Volt egykoron még egy hasonló apáca kolostor, Szent Domonkos rendjéé, de azt ma a

Társaság atyái foglalják el. Van emellett ugyanott egy szegényház, és egy újonnan, tudniillik mintegy négy éve alapított Szent Jakab-társulat. Ezeket onnan tudom, mert láttam.

23. Az egyházmegye elég kiterjedt, főbb helyei Pozsony és Nagyszombat.

24. Az érseki székhely múlt év október 16. óta van üresedésben néhai méltóságos Forgách bíboros úr halála miatt. Láttam amint koporsóba zárják, és részt vettem gyászszertartásán. Magyarország királyainak kegyurasága alá tartozik, amennyiben ők alapították, miként az ország krónikája és alkotmánya tanúsítja.”

A fentebb elmondottak ismerete okául a már vallomásba tett szavaira hivatkozott, hogy tudniillik látta, hallotta, és jelen volt minden egyes dolog esetében, melyről beszámolt.

Én Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok úgy vallottam, miként fentebb leírva található s.k.

UGYANAZON A NAPON ÉS HELYEN

Nemes Ferenczffy Lőrinc úr, a szent császári és királyi Felség magyarországi udvari titkára,⁶⁴ információadás céljából

⁶⁴ Ferenczffy Lőrinc 1610-től 1640-ben bekövetkezett haláláig volt a magyar titkár a Habsburg-udvarban. HOLL BÉLA, *Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Budapest 1980, 75kk; FREDERIK FEDERMAYER, *Laurentius Ferenczffy, der Sekretär der Ungarischen Hofkanzlei und seine Familie, Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert* (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8), Wien 2013, 125–146. Közeli viszonyokra utal, hogy Pázmány ösztönzésére majdnem egyházi pályára lépett, aki 1619-ben az uralkodótól egy javadalmat is kért szá-

bevezetett tanú, 40 éves, mint állítja és kinézetéről látszik, a feszültre tett eskü után ekképpen felelt a kérdőpontokra. És pedig az elsőre:

„Méltóságos Pázmány Péter urat már mintegy 10 éve ismerem, egy akkori magyar országgyűlés alkalmából,⁶⁵ amelyen ő is, én is részt vettünk. Nem hozzátartozóm, [fol. 12v] rokonom vagy ellenségem, hanem jóságos pártfogóm.

2. Úgy értesültem, hogy a váradi egyházmegyéhez tartozó Bihar vármegyében született.

mára (TUSOR PÉTER, *Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok [MEV]–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146, 97–98, n. 5). Intenzív kapcsolatukra a bíboros levelezésében több adatot találunk. (HANUY, I, 35. 207. 451. 506. 574. 744; II, 21. 73. 107. 155. 189. 191. 466. 490. 558. 608. 610. 687. 689. 751.) – HOLL BÉLA közvetett információk alapján 1577-re vagy valamivel korábbra teszi születését (i.m., 12). Ferenczffy e saját közlése szerint 1576-ban született. 1621-ben ezzel összhangban 45 évesnek mondja magát, 1632-ben viszont már csupán 53-nak az 55/56 helyett (ASV Archivio della Nunziatura in Vienna, Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 8. és 42). Utóbbi, szemléltető adat tehát erős kritikára szorul. Lásd a processzusok forrásértékével kapcsolatos megjegyzéseinket a IV. fejezetben.

⁶⁵ Nyilvánvalóan az 1608. évi országgyűlésről van szó. Pázmány itteni szerepéről: BENDA KÁLMÁN, *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280; BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter memoranduma a vallásszabadságról*, Keresztény Szó (Kolozsvár) 2009/2, 1–4; illetve egy átdolgozott változat a szakvélemény szövegének közlésével: *Der ungarische Jesuit Péter Pázmány über die Religionsfreiheit der Calvinisten und der Lutheraner*, Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918 (hg. v. Márta Fata–Anton Schindling), Münster 2012, 453–472. – Ferenczffy 1606-ben tért haza a bolognai egyetemről, 1610-ben lett királyi titkár. A közlés megerősíti, hogy már 1608-ben állami szolgálatban dolgozhatott, különben mit keresett volna az országgyűlésen. Vö. HOLL BÉLA, *Ferenczffy Lőrinc*, 21 és 33. FEDERMAYER, *Laurentius Ferenczffy*, 137 szerint helyettes titkárként kezdte szolgálatát.

3. Sohasem hallottam, hogy törvénytelen származású volna, és ha ilyen lett volna, az mindenképpen tudomásomra jutott volna, és kétségkívül a Társaság páterei sem fogadták volna be őt. Mindenki mindenhol törvényes születésűként tartotta és tartja számon. Szüleit ugyan nem ismertem, de úgy hallottam, hogy apját Pázmány Miklósnak, anyját Massai Margitnak hívták, mindketten igen tisztos családból valók, viszont mindkettőről azt gyanítom, hogy eretnekek voltak.

4. Életkorát pontosan nem tudom, mégis úgy hallottam, hogy körülbelül negyvenöt vagy negyvenhat éves, és ennyiről árukkodik kinézete és ősz volta.

5. Felszentelt pap, mióta ismerem, mindig is pap volt. Sokszor jelen voltam az általa bemutatott szentmise áldozatokon. A papi funkciók gyakorlásában nagyon jártas, gyakori a szentsegek vételében, kiváltképpen az áldozásban és a gyónásban. Azután prédikációira is gyakran elmentem, melyeket kimondhatatlanul dicséretesen és a népek lelki hasznáival tartott.

6. Hallottam, hogy fiatal korában eretnek volt, de azután a páterek, akiknek Társaságába lépett, megtérítették, mely időtől kezdve a lehető legállhatatosabban megmaradt a katolikus hitben. Az elképzelhető legjobb életvitellel, erkölcsökkel, szava járással és hírnévvel megáldott, ennek ellenkezőjét tudniillik sosem hallottam, jóllehet igen közeli viszonyba kerültem vele. Jó élete a néhai méltóságos bíboros szeretetét is annyira elnyerte, hogy az minden titkát reá bízta, mint ismeretes.

7. Rendelkezik a megkövetelt tulajdonságokkal, és megin-gathatatlan, kiváló jellemű, mind a köz-, mind a magánügyekben igen megfontolt, amint saját tapasztalatból megtanultam. Ezt tudván a szent császári Felség is gyakran élt szolgálatával,

amire minap is lehetősége nyílt a magyarországi [fol. 13r] lázongások lecsillapításában, melyeket a köz javára derekasan le is csendesített.

8. Úgy hiszem, hogy tényleg a szent teológia doktora, mivel ennek címzik. Tudományáról és tulajdonságairól annyit és olyanokat gondolok, hogy igen kevesek vethetők össze ővele, elébe pedig senki sem helyezhető. Ugyanis különféle műveket adott ki, amelyek szerteszét mindenki ámulatát és csodálatát kiváltották. Közülük az egyik a Kalauznak nevezett könyv; azután más különféle munkákat írt még az eretnekek ellen, amelyek közközzen forognak.⁶⁶ Prédikációiban mindenkit könnyűszerrel megelőz, ez mindenki előtt ismeretes.

9. Amikor a Társaságban volt, serényen végezte azon feladatokat, amelyek e rend sajátjai, vagyis tanított, prédikált, gyónásokat hallgatott, bemutatta a szent áldozatot, könyveket írt és más egyéb dolgokat vitt véghez, amelyeket csak a legderekabbak és leginkább szorgalmasak szoktak és tudnak véghezvinni. Mióta pedig Szentséges Urunk brévéjével elbocsátást nyert a Társaságból, nem kisebb dicséretet érdemelt ki a turóci prépostság élén, melynek javait és alattvalóit mind lelkiekben, mind világiakban igazgatta. Ezeket onnan tudom, hogy amíg a Társaságban volt, gyakorta láttam, mikor pedig már azon kívül, másoktól hallottam.

10. Egyáltalán nem hallottam semmi olyat, hogy akár egy kisebbfajta botrányt is okozott volna, és ha ilyet cselekedett

⁶⁶ Feltűnő, hogy Ferenczffy a *Kalauz* mellett legalább az *Imádságos könyvet* nem említi meg cím szerint. HOLL BÉLA feltételezése szerint ugyanis 1615 végén részből ebből merítve adta volna ki saját hasonló jellegű alkotását. Elképzelhető tehát, hogy a „Prágai Imádságos Könyvecske” mégsem az ő alkotása. Vö. *Ferenczffy Lőrinc*, 65–75.

volna, az annál gyorsabban kiderült volna, hogy az eretnek prédikátorok igen ellenségesek vele szemben, és bármilyen alkalmat megragadtak volna arra, hogy rossz híret keltsék. Arról sem tudok, hogy a test vagy lélek valami más vétsége meggátolná, hogy az érseki egyház élére helyezték, és ha bármi ilyesféle fennállana, az ő széleskörű ismertsége miatt már kitudódott volna.

11. Fentebb elősorolt összes tulajdonsága és kivételes buzgalma miatt feltétlenül alkalmasnak ítélem a püspöki, érseki [fól. 13v] hivatal viselésére, és kiváltképpen, hogy az esztergomi főegyházmegye élére helyezték.

12. Esztergom városa a Magyar Királyságban található, de jelenleg a törökök tartják megszállva, tágas, kétezernél is több ház lehet benne, így láttam akkor, amikor ott voltam.

13. Igen szép építésű, Szent Adalbert tiszteletére szentelt főszékesegyháza van, de, mint mondtam, a törökök hatalmába került, ami után az érseki székhely a káptalannal Nagyszombatba, a Szent Miklós plébániatemplomba költözött, és most is ott van, és úgy vélem, hogy az a templom semmiféle felújításra nem szorul. Szuffragáneusai: Eger, Várad, Vác, Nyitra, Győr és sok más, amelyek nagyobb részét viszont az ellenséges törökök birtokolják, ami közismert.

14. Az érsekséghez tartozik a szepesi társaskáptalan, másról nem tudok.

15. Az érseki után az első méltóság a nagyprépostság, amely, úgy hiszem, évente ezer forintot jövedelmez. Utána jön az olvasókanonokság, amely hatszázat vagy hétszázat hoz, a harmadik az éneklőkanonokság, szintűgy. A negyedik az őrkanonokság, ennek bevétele talán ötszáz forint. Az ötödik a [székesegyházi]

főesperesség, olykor hoz valamit a konyhára, olykor semmit. Vannak ezután kanonoki javadalmak, számuk nem számítva az előbbi méltóságokat, úgy hiszem, hogy huszonnegy, mindegyik hatszáz vagy hétszáz forintot jövedelmezhet évente. Van néhány kisebb prépostság is, amelyeket a kanonokoknak szoktak adományozni, és ezek egyenként hozzávetőleg hétszázat vagy nyolcszázat jövedelmeznek. Van még kettő vagy három káplán is, az ő feladatuk a szentmiseáldozat bemutatása és a plébániai kötelmek gyakorlása. A plébános tartja el őket. Van néhány prebendárius is, kötelességük az imaórák éneklése, őket az érseki asztalról fizetik. A seminaristák száma talán mintegy tizenkettő, őket magából a szemináriumból látják el. Akadnak még oltár- avagy kápolnajavadalmak, melyek jövedelmeit, számát és azt, hogy kiknek a tiszteletére vannak felszentelve, [fol. 14r] nem ismeretes előttem. Mindezeket abból a gyakorlati tapasztalásból tudom, amelyet az egész káptalanról akkor szereztem, amikor három esztendőn keresztül a néhai Kutassy János esztergomi érseknek⁶⁷ szolgáltam.

16. Esztergomban nem tartanak istentiszteleteket, Nagyszombatban azonban nagy szorgossággal teszik ezt, mindennap ugyanis több misét mondanak, amit az előbb állított okból tudok.

17. A lelkipásztorkodást Nagyszombatban a plébános, káplánok és olykor kanonokok végzik, mint azt történni láttam, és nyilvános is.

18. A kérdőpontban foglaltak megtalálhatók az említett nagyszombati székesegyházban és meglehetősen nagy bőségben, mit gyakorta szemléltem.

⁶⁷ Kutassy János 1597–1601 között volt esztergomi érsek. Modern életrajza: FAZEKAS ISTVÁN, *Kutassy VII. János*, Esztergomi érsekek, 269–275.

19. Láttam pedig Nagyszombatban néhány ezüst tartóban különféle ereklyéket, de hogy mely szenteké, nem világos számomra, és azokat a nagyobb ünnepeken nagy tisztelet közepette megmutatják a népnek.

20. Esztergom vára az érseké, de jelenleg Nagyszombatban szokta tartani székhelyét, ahol igen szép háza van, amely nem szorul másra, talán csak részleges javításra, mivel bizonyos része egyszer egy tűzvészben leégett.

21. A legfontosabb, a tizedekből származó bevétel összege bizonytalan, ezzel kapcsolatban mégis úgy gondolkodom, hogy körülbelül ötvenezer tallerra rúghat legfeljebb, amiből az érseknek hétszáz katona zsoldját kell fizetnie Újvárbán, tudniillik háromszáz lovasét és négyszáz gyalogosét. Más járadékokról, megterhelésekről nem tudok, miként az említett érsekség illetékéről sem az Apostoli Kancellárián. A mondott katonák fizetéséről pedig onnan értesültem, mivel láttam kifizetésüket és az erről készült számadásokat.

22. Nem tudom, vajon Esztergomban léteznek-e ilyesfajta monostorok vagy plébániák, Nagyszombatban azonban megtalálható a már említett plébániatemplom, ahová az érseki szék átkerült, azután a ferences kolostor a Szent Jakab-templom mellett, [fol. 14v] miként egy másik kolostor is, egy apácaren-dé, ha jól emlékszem, Szent Kláráé. Egy második apácakolostort a Társaság atyái foglalnak el. Mindezeket láttam.

23. Az egyházmegye elég kiterjedt, bár egy része a törökök birtokában van, kiemelkedőbb helyei: Pozsony, Nagyszombat, Szentkereszt és néhány más város, mint ismeretes.

24. Múlt év október 16-tól van üresedésben, néhai méltóságos Forgách bíboros úr halála után, akinek gyászszertartására

Forgách Zsigmond úr⁶⁸ levele által Őfelsége is hivatalos volt, ezt a levelet magam olvastam el. Magyarország királyainak kegyurasága alá tartozik, akik alapították, miként nyilvánvaló az ország törvényeiből, krónikáikból, alkotmányából stb.”

Mindezen fentebb elmondottak ismerete okául azt válaszolta, mint minden egyes artikulusnál stb.

Én ugyanazon fentebb írt Ferenczffy Lőrinc tanúsítom mindazt, mi itt fentebb áll, és hitelesítés, dokumentálás gyanánt saját kezemmel aláírom.

UGYANAZON A NAPON ÉS HELYEN

Nemes Székely György úr, méltóságos Klesl bíboros úr udvarnagya, 43 éves,⁶⁹ mint mondotta és kinézetéről látszik, információadás céljából bevezetett és meghallgatott tanú, a feszültre tett esküt követően ekképpen felelt a kérdőpontokra.

1. „Méltóságos Pázmány Péter urat már huszonöt éve ismerem, amikor is Bécsben, a páterek kollégiumában tanultam.

⁶⁸ Forgách Zsigmond a bíboros fivére volt, ekkor (1609-től) országbíró. Pályájára, katolizálására: TUSOR PÉTER, *Forgách Zsigmond katolizálása. Egy római misszilis (irodalom) történeti forrásértéke*, Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére (szerk. Fazakas Gergely et al.), Debrecen 2011, 640–645.

⁶⁹ Székely Györgyről a fentebbin kívül egy adat áll rendelkezésünkre. Bécs, 1609. szeptember 19-ei levelében azt kérte az esztergomi főszékeskáptalantól, hogy elhunyt kanonok nagybátyja hagyatékából szolgáltassák ki a neki járó részt. Esztergomi Főszékeskáptalan Magánlevéltára, *Capsae ecclesiasticorum*, capsae 11, fasc. 1, n. 7 (fol. 14). Bécsi tanulmányait következőképpen – KOLLÁNYI archontológiája alapján beazonosíthatatlan – pap rokona támogatásával végezhetette.

Nem hozzátartozóm, rokonom, hanem mint mondtam, régtől fogva ismerősöm.

2. A helyet, ahol született, ugyan nem ismerem, mégis tudom, hogy Várad közelében látta meg a napvilágot, mivel sok hitelt érdemlő személy beszámolójából hallottam. [fol. 15r]

3. Születését illetően soha semmi mást nem hallottam, mint hogy tisztos szülőktől törvényes házasságból született, és mindenki mindig ilyennek tartotta, vélte. Hogy szülei katolikusok lettek volna, kétkem, mivel azon részekben az eretnokség annyira elterjedt, hogy csak igen kevés katolikust lehet arrafelé találni. Atyja neve Miklós, anyjáié Massay Margit volt.

4. Ugyan nem tudom, milyen korú; tudom viszont, hogy már elhagyta a negyvenediket, ősz volta ezt nyilvánvalóvá teszi.

5. Tudom, hogy már húsz éve pap, és gyakran láttam őt misét bemutatni és más papi feladatokat végezni, és nem lebecsülendő dicséretet szerezve prédikálni.

6. Amióta ismerem, mindig katolikus volt, élete és erkölcsi tisztaságát tekintve feddhetetlen. Ugyanakkor könnyen hihehető, hogy fiatal korában eretnek volt, minthogy ilyen hazából és szülőktől származik. Szava járásával, hírnevével kapcsolatban soha, a legkisebről sem értesültem, ami megbecsültségét a legcsekélyebb módon is sértené, sőt minden derék ember különleges érzülete övezi.

7. A mindennapi tapasztalat azt tanítja, hogy bizony ő annyira komoly, bölcs és kiemelkedő a dolgok intézésében, hogy nem gondolnám, Magyarországon bárki hozzá fogható lenne, és ezt mások sérelme nélkül mondom. És ha Őfelsége s méltóságos Klesl bíboros úr, az én uram, nem rendelkeztek volna értesüléssel tulajdonságairól, nem életek volna derekas

szolgálatával a legutóbbi magyarországi mozgalmak lecsendesítésében, amelyeket ő nem másként, mint szerfölött dicséretre méltóan lecsendesített, ami közismert.

8. Nem nyilvánvaló számomra, hogy van-e bármilyen fokozata, tudom viszont, hogy a szent teológiát tanította, prédikált, és számos eretneket az igaz hitre térített. Több könyvet is írt [fol. 15v], amelyek minden jóra való ember számára örömteliek és csodálatra méltóak. Közülük az egyik, amit kiadott, a Kalauznak nevezett mű, legalább annyira ritka, mint hasznos. Hasonlóképpen számos más munkát is sajtó alá adott, és imádságokat,⁷⁰ úgyhogy nem marad kétség: ő a leginkább alkalmas és méltó az érseki terhek vállalására és mások tanítására.

9. Semmi mást nem tudok mondani, mint hogy míg a Társaságban volt, mindazokat a funkciókat komolyan végzete, amelyek ennek a rendnek sajátjai, és néhai méltóságos Forgách bíborost mind lelkiekben, mind világi dolgokban sok éven át a legbensőségesebben, különleges odaadással és eredményesen segítette. Miután viszont a Társaságon kívülre bocsátották, elnyerte a turóci prépostságot, amelyet vele született derekasságával kormányoz. A mondottakat tudom, mert amikor különféle megbízatásokkal és alkalmakkor Magyarországon voltam, láttam őt a méltóságos bíborosnak segédkezni, és széles körben ismert, hogy mindenki más előtt kedvessé vált számára, a prépostság irányításáról másoktól értesültem.”

⁷⁰ Székely a *Keresztyéni imádságos könyv* két, 1606-os (Grác) és 1610-es (Pozsony) kiadására gondolt. RMNyT II, n. 945 és 1003. (*A keresztyeni Imadsagos Keonyv, melybe szep áytatos Keoneorgesek, Haladasok és Tanusagoc foglaltatnac, es reovid tanusagb, mint ismerhesse meg akar mely együgyü ember is az igaz bitet.*)

10. Tagadólag válaszolt mindenre, amit ez a kérdőpont tartalmaz, vagyis hogy soha semmit nem hallott, ami hírnevét, tisztességét a legkevésbé is sértené.⁷¹

11. „A legméltóbbnak vélem, és ezt élete ártatlansága, megbízható, derék volta, tudása, gyakorlati jártassága, és mindazon kívánatos tulajdonságok megléte okán, amelyek benne összetalálkoznak, és amelyekről fentebb már szóltam.

12. Esztergom Magyarországon fekszik, de most éppen török megszállás alatt. Nagy és tágas város, talán több mint három ezer [fol. 16r] házból áll, és birtokosa egykor a magyar király volt. Ismereteim onnan származnak, hogy háromszor jártam ott, és szememmel láttam.

13. Áll ott főszékesegyház, de mivel elfoglalták a török, ezért az érseki székhely átköltözött Nagyszombatba, ahol most is található. Ezeket láttam és hallottam. Az érseknek sok szuffragáneusa van, úgymint Eger, Győr, Nyitra és mások, amelyek nagy részét a török birtokolja. Ezek ismert dolgok.

14. Tudom, hogy vannak társaskáptalanjai, mint a pozsonyi, ám a többiek nevére nem emlékszem, emellett az apátságokra sem. Nagyszombatban van plébániatemplom is, ahová az érseki székhely átkerült.

15. Tudom, hogy Nagyszombatban elég népes klérus és káptalan teljesít szolgálatot, de milyenek az egyes jövedelmek, nem tudom pontosan. Úgy hiszem viszont, hogy ami a nagyprépostságot illeti, ami az első méltóság, ezer forintnyi bevétele lehet, ezt az olvasókanonokság követi, amely többé-kevésbé nyolcszáz körül jövedelmezhet. A harmadik az éneklőkanonokság, ez hat-

⁷¹ Itt a jegyzőkönyv szövege kivételesen összegző jellegű, részben függő beszédben íródott.

százat vagy hétszázat hoz. A negyedik az örkanonokság, hasonló értékű. Ötödik a [székesegyházi] főesperesség, olykor keveset, olykor semmit sem jövedelmez. A méltóságok mellett a kanonokságok száma összesen mintegy huszonnégyszáz, és egy kanonokság plusz-mínusz ötszáz vagy hatszáz forintot hoz. Vannak más, káptalanon kívüli prépostságok is, amelyeket azonban kanonoknak szoktak adományozni, úgymint a Szent Tamás és Szent György prépostság. Az oltár- és kápolnájavadalmak számáról, titulusáról, értékéről és minőségéről nincs különösebb ismeretem. Vannak ezenfelül káplánok, prebendáriusok és szeminaristák, akiknek számát behatóbban nem tudom elősorolni. [fol. 16v]

16. Esztergomban nem végzenek istentiszteleteket, de Nagyszombatban szorgalmasan, ahol naponta több misét mutatnak be, énekest is. Tudom, mert gyakorta részt vettem rajtuk.

17. Esztergomban nem lelkipásztorkodnak, Nagyszombatban a plébános és a káplánok végzik, akiknek feladata gondot viselni a lelkekre, miként saját gyakori tapasztalásomból tudom.

18. Mindaz, ami a kérdőpontban foglaltatik, bőségesen megvan Nagyszombatban, és ezeket gyakorta láttam.

19. Számos ereklyét őriznek ott illően ezüst tartókban, és a népnek olykor nagy tisztelet közepette megmutatják, amint magam is gyakran láttam.

20. Esztergomban maga a vár az érsek lakása, Nagyszombatban egy másik, elég szép ház szolgál erre, ami azonban körülbelül egy éve tűzvészben leégett, és nem tudom, vajon helyreállították-e már. Pozsonyban is van háza, olykor ebben lakik. Magam mindkettőben megszálltam már.

21. Összeget pontosan nem tudok mondani, hallottam mégis, hogy az érseknek évente negyven vagy ötvenezer tallér jö-

vedelme lehet, amiből sok katonát tartozik tartani Érsekújvárbán. És ezt tudom, mert gyakorta tárgyaltam erről a néhai kegyes emlékü bíborossal. Más terhekről nem tudok, miként az érsekség taxáiról sem a Római Kúrián, avagy az Apostoli Kancellária könyveiben.

22. Esztergomról semmit sem tudok, kivéve a főszékesegyházat. Nagyszombatban azonban található plébániatemplom, egy ferences kolostor és egy apácázárda, és egy másik, amelyet [fol. 17r] a Társaság atyáinak adományoztak. És mindezeket a kolostorokat szememmel láttam.

23. Az egyházmegye óriási területű, kiemelkedő helyei Pozsony és Nagyszombat.

24. Az érseki szék néhai méltóságos Forgách bíboros úr halála miatt üresedett meg, aki annak utolsó és háborítatlan birtokosa volt, és aki az elmúlt évben elhunyt, nincsen senki, aki ne tudna erről. Az érsekség Magyarország királyainak kegyurasága alá tartozik, akik alapították, miként az ország krónikája és alkotmánya tanúsítja.”

Mindezen fentebb elmondottak ismerete okául azt válaszolta, mint minden egyes artikulusnál, tudniillik, hogy látta, hallotta, és jelen volt minden egyes dolog esetében, melyről beszámolt.

Én Székely György, egykor a szent császári és királyi felség, a boldog emlékü második Rudolf udvari familiárisa, jelenleg pedig méltóságos és főtisztelendő Melchior Klesl úr, a Szent Római Egyház áldozópap bíborosának udvarnagya úgy vallottam, miként fentebb leírva található s.k.

KÖVETKEZIK

A méltóságos és főtisztelendő kinevezett [érsek] úr által a nemes és nagyon tisztelendő ügyszolgatartó úrnak 1616. szeptember 29-én írt és bemutatott folyamodása.

FŐTISZTELENDŐ URAM ÉS FIGYELMES PÁRTFOGÓM!

Ismeretes uraságodnak, hogy mily atyai sürgetéssel járt közben Őszentsége a császári Felségnél, hogy az esztergomi egyház élére nevezzen ki főpásztort, és ne hagyja – amint máskor lenni szokott – [fol. 17v] a lelkek nagy kárára több évig üresedésben a kamara haszna végett az érsekséget.

Miután tehát Őfelsége kinevezésemet nyilvánosságra hozta, maga az ügy és a szóban forgó méltóság jellege megköveteli, hogy a felszentelés kitüntetését, amilyen hamar csak lehetséges, elnyerjem. Éppen ezért nagyon tisztelendő uraságodat arra kérem, hogy kánoni kivizsgálásomat halogatás nélkül folytassa le, és küldje el Rómába Őszentségéhez.

A legalázatosabban előhozom azt is, hogy bizony minden őszámom katolikus volt. Ugyanakkor apám és anyám zsenge korukban eretnek rokonaik hatására eretnekségbe estek és, mi csoda fájdalom, abban is haltak meg. Sőt engem is gyermekként eretnek iskolákba küldtek, és mintegy a tizenkettedik életévemig eretnekségben neveltek. Egyébiránt ezután, az igazságot megismerve, amikor is még laikus világi voltam, a katolikus vallást állhatatosan védelmeztem.

E dolgokat azért volt szükséges nagyon tisztelendő uraságod számára előhoznom, mivel – miután anyám már negyvennégy évvel, apám pedig harminchat évvel ezelőtt meghalt – aligha

lenne itt bárki is, aki róluk ismerettel rendelkezne, hacsak nem az emberek szóbeszédéből.

Kérem tehát főtisztelendő uraságodat, hogy szíveskedjék Őszentségénél keresztülvinni, hogy az Apostoli Szék jóságából ez a fogyatékosság orvosoltassék. Főtisztelendő uraságod és az Apostoli Szentszék eme kegyéért szüntelen imádkozni fogok Istenhez uraságodért.

Főtisztelendő uraságod
alázatos szolgálója

Pázmány Péter
kinevezett esztergomi érsek

Főtisztelendő Alessandro Vasoli úrnak, mindkét jog doktorának, a méltóságos apostoli nunciust helyettesítő általános ügyhallgatónak

KÖVETKEZIK

A méltóságos és főtisztelendő kinevezett érsek úr által le-
tett hitvallás eredeti példánya [fol. 18r]

Én *Pázmány Péter* erős hittel hiszem és vallom egészében és egyenként mindazt, amit tartalmaz az a hitvallás, amelyet a római Anyaszentegyház használ, azaz:⁷²

⁷² Az *Iniunctum nobis* és az *in Sacrosancta Beati Petri* kezdetű pápai konstitúció keretében 1564. november 13-án kiadott trienti hitvallás szövegének fordítása FÍLA BÉLA és JUG LÁSZLÓ nyomán. HEINRICH DENZINGER–PETER HÜNERMANN, *Hitvallások és*

Hiszek az egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében. Hiszek az egy Úrban, Jézus Krisztusban, Isten egyszülött Fiában, aki az Atyától született minden idő előtt, Isten az Istentől, világosság a világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől; született és nem teremtetett, az Atyával egylényegű, és általa lett minden. Éretünk, emberekért és üdvösségünkért leszállt a mennyből. Megtestesült a Szentlélektől és Szűz Máriától, és emberré lett. Keresztre feszítették értünk Poncius Pilátus alatt, kínhalált szenvedett, és eltemették, harmadnapon feltámadt az Írások szerint, fölment a mennybe, ott ül az Atya jobbán, újra eljön dicsőségében ítélni élőket és holtakat, és uralmának nem lesz vége. Hiszek a Szentlélekben, Urunkban és életünkben, aki az Atyától és a Fiútól származik, akit az Atyával és Fiúval együtt imádunk és dicsőítünk, és aki szólt a próféták által. Hiszem az egy, szent, egyetemes és apostoli egyházat. Vallom az egy keresztséget a bűnök bocsánatára. Várom a holtak föltámadását és az eljövendő örök életet. Ámen.

A leghatározottabban elfogadom és magamévá teszem az apostoli és egyházi hagyományokat és ugyanazon Egyháznak az egyéb figyelmeztetéseit és rendelkezéseit. Ugyanígy elfogadom a Szentírást azon értelmezés szerint, amelyet megtartott és megtart az Egyház, akié az ítékezés a szent Írások igaz értelméről és magyarázásáról, és soha másképpen nem fogom elfogadni és értelmezni, hanem csak az Atyák egyetértő felfogásának megfelelően.

Vallom azt is, hogy az Újszövetségnek valósággal és sajátosan hét szentsége van, amelyeket a mi Urunk, Jézus Krisztus

az Egyház tanítóbivatalának megnyilatkozásai (szerk. Burger Ferenc–Romhányi Beatrix–Sarbak Gábor), Budapest 2004, 431–432.

alapított, és pedig az emberi nem üdvösségére, jóllehet az egyesek számára nem mindegyik szükséges: tudniillik a keresztséget, a bérnialást, az Oltáriszentséget, a bűnbánat szentségét, az utolsó kenetet, az egyházi rendet és a házasságot, amelyek kegyelemet közölnek, és ezek közül a keresztséget, a bérnialást és az egyházi rendet szentségtörés nélkül nem lehet megisméltetni. Elfogadom és magaménak vallom a katolikus Egyház bevett és jóváhagyott szertartásait is az összes felsorolt szentségek ünnepélyes kiszolgáltatásánál.

Magamévá teszem és elfogadom összességében és egyenként mindazt, amit a szent Trienti Zsinaton az áteredő bűnről és a megigazulásról meghatároztak és kihirdettek.

Hasonlóképpen vallom, hogy a mise igaz, valóságos és engesztelő áldozat Istennek élőkért és holtakért, az Eucharisztia legszentebb szentségében pedig igazán, valóban és szubsztanciálisan jelen van a mi urunk, Jézus Krisztus teste és vére, lelkével és istenségével együtt, és hogy a kenyér egész lényege átváltozik a testté, és a bor egész lényege a vérré, amely átváltozást a katolikus Egyház átlényegülésnek nevez. Vallom azt is, hogy csupán az egyik szín alatt is az egész és teljes Krisztust és a valódi szentséget veszünk magunkhoz.

Állhatatosan igaznak tartom, hogy van tisztítóhely, és hogy az ott fogságban tartott lelkeket a hívek közbenjáró imája segíti; hasonlóképpen azt is, hogy a Krisztussal együtt uralkodó szenteket tisztelni és segítségüket kérni kell, ők felajánlják imáikat Istennek érettünk, és az ő ereklyéiket tisztelni kell.

Erősen állítom, hogy Krisztusnak és a mindenkor Szűz Istenanyának képeit, és más szentekét is magunknál kell tartani és meg kell őrizni, és meg kell adni az ezeknek kijáró megbecsülést

és tiszteletet. Állítom, hogy Krisztus a búcsúk engedélyezésének hatalmát is az Egyházra hagyta, és hogy ezeknek az igénybevétele a keresztény nép számára rendkívül üdvösséges dolog.

A szent, katolikus és apostoli római Anyaszentegyházat elismerem, és az összes egyházak anyjának és tanítójának, a római pápának pedig, Szent Péter, az apostolok fejedelme utódjának és Jézus Krisztus helytartójának igaz engedelmséget fogadok és esküszöm.

Ugyanígy habozás nélkül elfogadok és megvallok minden egyebet, amit az egyetemes zsinatok és elsősorban a szentséges Trienti Zsinat reánk hagyott, meghatározott és kihirdetett, ugyanakkor pedig mindazt, ami (ezekkel) ellenkező, és bármiféle, az Egyház által elítélt, elvetett és kárhoztatott eretnekséget én is ugyanúgy elítélek, elvetek és kárhoztatok.

Én, ugyanazon *Pázmány Péter*, ígérem, fogadom és esküszöm, hogy ezt az igaz katolikus hitet, amelyen kívül senki sem üdvözülhet, amelyet jelenleg önként vallok és őszintén megtartok, ugyanezt (Isten segítségével) életem utolsó leheletéig sértetlenül, szennyfolt nélkül állhatatosan megtartom és megvallom, és tőlem telhetően gondoskodom arról, hogy alárendeltjeim is, vagy azok, akiknek a lelki gondozása hivatalomnál fogva rám tartozik, megtartsák, tanítsák és hirdessék.

Isten engem úgy segítjen, és Istennek ezen szent evangéliumai.

[fol. 19v]

*A fenti, előttem letett hitvallást elfogadtam és elismertem.
Én Alessandro Vasoli általános ügyhallgató a császári nunciatúrán*

[P.H.]

1616. OKTÓBER ELSŐ NAPJÁN

Méltóságos és főtisztelendő Pázmány Péter kinevezett esztergomi érsek úr személyesen megjelent nemes és nagyon tisztelendő Alessandro Vasoli úr, mindkét jog doktora és a császári nunciatúra általános ügyhallgatója, valamint előttem a közjegyző és az alább nevezendő tanúk előtt, hogy letegye a hitvallást, miként ezt az áldott emlékű IV. Pius pápa rendelkezése szerint cselekedni tartozik. [fol. 20r] Térdre ereszkedve, eskümondás közben a szent evangéliumokat érintve az ügyhallgató úr kezeibe önként stb. a fent megírt napon a mondott hitvallást az említett rendelkezés formája és tartalma szerint, amint fentebb látható, szó szerint letette, és azon helyeken, ahol saját neve található, saját kezével aláírta, és a hitvallás aláírt példányát a nemes és nagyon tisztelendő ügyhallgató úr a legjobb módon és formában jóváhagyta. Mindezekről stb. Kelt Prágában, a fentebbi napon és évben, nemes és nagyon tisztelendő Kápolnay Jakab úr,⁷³ a szent teológia doktorjelöltje és Simándi István úr,⁷⁴ kifejezetten az iménti eseményre hívott és felkért tanúk jelenlétében.

⁷³ Kápolnay Jakab nem futott be magasabb egyházi pályát, 1627-től pozsonyi kanonok és rajki prépost volt. RIMELY, *Capitulum Eccl. Posenien.*, 269–207.

⁷⁴ Simándi a későbbiekben Pázmány bizalmasa, ajánlására 1634-ben erdélyi püspöki kinevezést nyer II. Ferdinándtól (1619–1637), pápai bullákat azonban nem kapott. TEMESVÁRY JÁNOS, *Erdély választott püspökei (1618–1695)*. I: 1618–1663, Szamosújvár 1913, 27–34; GALLA FERENC, *Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye*. Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről (szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály), Budapest 1941, 561–587, 561–587. – Pázmány ajánlólevelei Simándi érdekében VIII. Orbánhoz és neposához (1623–1644): TUSOR, *Epistulae, acta... Petri Pázmány*, n. 22 és 23.

És mivel én Ogerus Bra apostoli és császári közjegyző a fentebbi cselekményen jelen voltam, azért e sorokat aláírtam és a margón jegyzőségem jelét elhelyeztem.

Ogerus Bra, ki fentebb

Én ugyanazon Ogerus Bra kifejezetten a fentebb leírtakhoz kijelölt jegyző, a fent említett kérésnél, a tanúk beidézésénél, az eskü kivételénél, a tanúk vallomástételénél és a hitvallásnál [fol. 20v] jelen voltam, mindezeket összességében és egyenként, amint leírva van, hitelesen láttam és hallottam, és a mondott kivizsgálást és az egész processzust eme formában egybeszerkesztettem, és a nemes s nagyon tisztelendő ügyhallgató úr megbízására mindezekről jelen közokiratot elkészítettem, kezimmel hitelesen aláírtam és közjegyzőségem szokásos pecsétjét ráhelyeztem. Kelt Prágában, október hó harmadik napján, az említett tanúk, Kápolnay Jakab és Simándi István urak jelenlétében stb.

Ogerus Bra, ki fentebb

Én Alessandro Vasoli, a császári nunciatúra ügyhallgatója a tanúknak, kiket hitelt érdemlőnek tartok, fentebb írt vallomásaiból és sok más dolgokból a kinevezett érseket feltétlenül alkalmasnak és méltónak gondolom, hogy az esztergomi főgyűlésmegye élére helyeztessék.

Prága, 1616. október 3.

[P.H.]

[fol. 21r]

Mint hogy Szentséges Urunk tisztelendő Pázmány Péter turóci prépost úrnak – akit az esztergomi főegyházmegye élére a császári Felség, mint Magyarország királya kinevezett – jóságosan felmentést adott az akadályok alól, úgy a szüleitől való származás, mint más okok tekintetében, melyekben életkorának tizenkettedik évéig forgott; és mivel a tanúknak, akiket hitelt érdemlőnek tartok, fentebb leírt egyéb vallomásaiból világosan kiderül, hogy ugyanezen tisztelendő Péter úr minden, a szent kánonok és a trienti Zsinat által megkövetelt feltételeknek megfelel. Ezért én Pietro Aldobrandini bíboros, a római Anyaszentegyház kamarása⁷⁵ főtitelendő uram, Franz Dietrichstein bíboros,⁷⁶ a fenséges Ausztriai Ház országai és örökös tartományai protektorra⁷⁷ helyett nevezett tisztelendő Péter urat teljesen méltónak

⁷⁵ Pietro Aldobrandini († 1621) VIII. Kelemen befolyásos neposa 1593-tól volt bíboros, aki az Egyházi Állam és a világegyház kormányzásában adoptált fivéré-nél, Cinzio Aldobrandininél mind nagyobb befolyásra tett szert 1605-ig, melyet a Borghese-pontifikátus idején sem veszített el teljesen. Dietrichsteint mint Magyarország és az örökös tartományok viceprotektora (1612–1621) helyettesítette. JOSEPH WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I), Innsbruck–Leipzig 1938, 64–65, 65. Aldobrandini személyére, pályafutására és mecenatúrájára: KLAUS JAITNER, *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93; ANNIBALI CLAUDIO, *Il mecenate „politico” ancora sul patronato musicale del cardinale Pietro Aldobrandini (1571–1621)*, Firenze 1988. – A jegyzőkönyvet viceprotektori minőségében írta alá, nem *camerlengó*ként.

⁷⁶ Franz Seraph von Dietrichstein († 1636) 1599-től bíboros, 1600-tól olmtützi püspök. Modern életrajza: PAVEL BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna*. Kroměříž 1990.

⁷⁷ Dietrichstein 1603–1634 között volt Magyarország és az örökös tartományok protektora. WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 64–65.

gondolom, hogy az említett esztergomi főegyházmegye élére helyeztessék.

Pietro Aldobrandini bíboros,

a római Anyaszentegyház kamarása s.k.

Én Antonio Sauli bíboros ugyanazt gondolom s.k.⁷⁸

Ugyanazt gondolom én, Ottaviano Bandini bíboros s.k.⁷⁹

Ugyanazt gondolom én, Alessandro Peretti bíboros,

a római Anyaszentegyház vicekancellárja s.k.⁸⁰

⁷⁸ Antonio Sauli († 1623) 1587-től bíboros. Rövid életrajza: KLAUS JAITNER (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1997, 441. – Sauli kardinális ekkor a Bíborosi Kollégium vicedékánja volt, az első püspök bíboros, Antonio Maria Galli helyett találjuk itt a nevét.

⁷⁹ Ottavio Bandini († 1629) 1596-tól bíboros. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV.*, 442. – A Szent Kollégium protopresbiter bíborosaként írt alá.

⁸⁰ Alessandro Peretti (Montalto), († 1623) bíboros 1585-től. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV.*, 441. – Aláírása nem vicekancellári, hanem protodiakónus bíborosi minőségében szerepel.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI. AMEN! Anno a nativitate eiusdem millesimo sexcentesimo decimo sexto mensis Septembris die trigesima, indictione decima quarta, pontificatus reverendissimi domini nostri, domini Pauli papae V. anno eius duodecimo.^a

Per praesens publicum infrascribendi processus instrumentum cunctis ubique pateat et sit notum, quod perillustris et admodum reverendus dominus, dominus Alexander Vasolius iuris utriusque doctor, protonotarius apostolicus et in nuntiatu Caesarea generalis auditor existens Pragae in domo solitae suae habitationis in praesentia mei notarii et testium infranominandorum asseruit, quod vacante ad praesens ecclesia metropolitana Strigonien[si] per obitum quondam illustrissimi et reverendissimi domini, domini cardinalis Forgach, illius ultimi, ut dixit, extra Romanam curiam defuncti possessoris, cupiens sacra Caesarea maiestas eiusmodi ecclesiae optime providere, cum mentis suae oculos direxisset in reverendissimum dominum Petrum Pasma praepositum Turociensem etc., illum praesentavit et nominavit, ut patet ex literis sanctissimo domino nostro directis et suae perillustri et admodum reverendae dominationi suae praesentatis.

Quoniam vero pro confirmatione recipienda a sanctissimo domino necessarium est, ut de ipsius praesentati et nominati natalibus, vita, moribus aliisque qualitatibus ad praescriptum [fol. rv] sacri concilii Tridentini et constitutionis Gregorÿ XIII. felicitis recordationis diligens inquisitio fiat, et tam super

^a A jegyzőkönyv átírása a humanista helyesírás szabályai szerint történt. A dokumentum a bíborosi záradékolás szövegéig a kiállító közjegyző írása, az s.k. aláírásokat és hitelesítő sorokat kurzív szedés jelzi.

illis, quam super illius ecclesiae vacantis statu inquisitionis processus formetur, volens perillustris et admodum reverenda dominatio sua vigore delegationis omnium facultatum, quae apostolicis nuntiis Caesareis concedi solent, durante nuncii absentia sibi factae, ac in omnibus et per omnia dictae constitutionis formam servare ipso praesertim instante reverendissimo domino Petro Pasman praesente et hic Pragae pro tempore commorante hac ipsa die me notarium infrascriptum deputavit, ut iuramentis^b et depositionibus testium per suam perillustrem et admodum reverendam dominationem ex officio vocandorum et examinandorum necnon productioni iurium vel publicorum documentorum, si quae dictus reverendissimus dominus Petrus exhibere voluerit, ac fidei professioni per eundem in manibus dicti perillustris et admodum reverendi domini auditoris faciendae caeterisque necessariis interesse, omniaque praedicta in publicum instrumentum redigerem, copiamque praedictorum documentorum necnon et fidei professionis inferius inserere.

Qua deputatione facta idem perillustris et admodum reverendus dominus auditor mandavit ad se vocari infrascriptos testes examinandos super interrogatoriis infrascriptis: qui [*fol. 2r*] testes vocati et coram eodem perillustri et admodum reverendo domino auditore constituti praestiterunt in manibus suis iuramentum de veritate dicenda.

^b Az eredeti 'a' végződés szóvégi rövidítésjelre javítva, átírással.

NOMINA TESTIUM PRAEDICTORUM SUNT INFRASCRIPTA

Illustrissimus et reverendissimus dominus Valentinus Leepes episcopus Nitrien[sis], sacrae Caesareae regiaequae maiestatis per Hung[a]ria[m] aulae cancellarius.

Admodum reverendus dominus Michael Ramochohazÿ canonicus Psoniensis.

Illustris dominus Laurentius Ferentfÿ sacrae Caesareae maiestatis Hungaricus secretarius.

Illustris dominus Georgius Zekel illustrissimi domini cardinalis Cl[esel]ÿ aulae praefectus.

Interrogatoria vero mihi exhibita per dictum perillustrem et admodum reverendum dominum auditorem, et super quibus praedicti testes examinari debent, sunt, quae sequuntur:

1. An cognoscant reverendissimum dominum Petrum Paman, quomodo et a quanto tempore citra, et an sit ipsius testis consanguineus, affinis, familiaris vel inimicus?

2. An sciant in qua diocesi, civitate et loco dictus dominus natus sit?

3. An sciant ipsum natum esse ex legitimo matrimonio et honestis et catholicis parentibus, et quibus? [*fol. 2v*]

4. An sciant cuius aetatis sit, et praesertim an explevit trigesimum annum?

5. An sciant eum esse in sacris ordinibus constitutum, quibus et a quo tempore, et an in eorum executione versatum ac in sacramentorum susceptione frequentem?

6. An sciant eum semper catholice vixisse et esse innocentia vitae bonisque moribus praeditum, honestae conversationis et famae, et quomodo id sciant?

7. An sciant ipsum esse virum gravem, prudentem et usu rerum praestantem, et quomodo?

8. An sciant ipsum aliquo gradu in iure canonico vel in sacra theologia insignitum esse, vereque ea doctrina pollere, quae in episcopo requiritur ad hoc, ut possit alios docere, et quomodo?

9. An sciant eum aliquo munere ecclesiastico aliquando functum esse vel circa curam animarum aut regimen alicuius ecclesiae se exercuisse, et quomodo in eis se gesserit, tam quoad doctrinam, quam quoad prudentiam et integritatem, et quomodo?

10. An sciant eum aliquando publicum scandalum [*fol. 3r*] dedisse circa fidem, mores sive doctrinam vel aliquo corporis aut animi vitio, aliove canonico impedimento teneri, quominus possit ad hanc ecclesiam metropolitanam promoveri, et quomodo?

11. An bonum et idoneum ipsum existiment ad regendam ecclesiam metropolitanam et archiepiscopale onus subeundum et dignum, qui ecclesiae Strigoniensi praeficiatur; et unde moventur ad id existimandum?

12. An sciant in qua provincia sit civitas aut oppidum Strigonien[se], cuius sit qualitatis et magnitudinis, quot focularia constituat, cui domino in temporalibus subiaceat, et quomodo de illis notitiam habeant?

13. An sciant in praefata civitate adesse ecclesiam metropolitanam sub qua invocatione, cuius structurae et qualitatis, an aliqua reparatione indigeat, et quomodo de ipsis notitiam habeant, et quot dicta metropolitana habeat suffraganeos?

14. An sciant quot abbatias et ecclesias collegiatas habeat, tam in ipsa civitate sive oppido, quam extra, quibus gaudet archiepiscopatus Strigonien[sis]?

15. An sciant quot et quales sint in ipsamet ecclesia metropolitana dignitates canonicatus et alia beneficia ecclesiastica, quae sit dignitas maior post pontificalem, quales [fol. 3v] sint redditus dignitatum, canonicatum et aliorum beneficiorum praedictorum; et quomodo id noverint; et quis sit numerus omnium presbyterorum et clericorum ibidem in divinis inservientium?

16. An sciant quomodo in dicta metropolitana exerceatur cultus divinus, et quam de eo notitiam habeant?

17. An in dicta metropolitana cura animarum exerceatur, per quem, et quomodo id sciant?

18. An habeant sacrarium sufficienter instructum sacro suppellectile, ad divinum cultum et etiam ad pontificalia exercenda necessaria, chorum, organum, campanile cum campanis, cimiterium etc., et quomodo id sciant?

19. An sciant in dicta ecclesia existere corpora vel insignes reliquias aliquorum sanctorum, et quomodo asserventur?

20. An adsit domus pro archiepiscopi habitatione, ubi, qualis, et quomodo id sciant?

21. An sciant plene informati de vero valore reddituum [fol. 4r] mensae archiepiscopalis, ad quam summam annuatim ascendant, in quibus consistant, an sint aliqua pensione onerati, ad cuius favorem pensio reservata sit, et ad quot florenos reperiantur taxati in libris camerae apostolicae?

22. An sciant quot parochiales in, sub dicta civitate sive oppido Strigoniensi reperiantur, quot monasteria virorum et mulierum, confraternitates, hospitalia, et quomodo?

23. An sciant amplitudinem diocesis, quot scilicet et quae loca complectatur?

24. An dicta ecclesia Strigoniensis de praesenti vacet, quomodo et a quanto tempore citra, si est de iure patronatus et cuius, et quomodo id sciant?

DIE ULTIMA SEPTEMBRIS ANNO 1616.

Illustrissimus et reverendissimus dominus, dominus Valentinus Lepes episcopus Nitriensis locique eius comes perpetuus, sacrae Caesareae regiaeque maiestatis consiliarius et supremus aulae cancellarius aetatis suae annorum 50, prout asseruit et ex aspectu apparet, in propria illustrissimae dominationis suae domo ob podagrae morbum coram supradicto perillustri et admodum reverendo domino auditore praestito more [*fol. 4v*] sacerdotali tacto pectore iuramento ad infrascripta interrogatoria ita respondit. Et ad primum:

Reverendissimum dominum Petrum Pasmanum iam a septem annis novi familiariter, et eo scilicet tempore, quo fuit apud quondam illustrissimum felicis memoriae cardinalem Forgach: saepius enim cum illo et diversis occasionibus tractavi. Non sum illi nec consanguineus nec affinis, sed tantummodo bonus amicus.

Ad 2. Dictus illustrissimus dominus Pasmanus habuit parentes, qui (prout communiter auditur) habitaverunt Varadini: an autem ibidem sit natus, ego vere non possum testari.

Ad 3. Ego non dubito ipsum fuisse ex legitimo thoro procreatum, quia si aliter fuisset, nec nomen ipsius fuisset tam cele-

bre, et omnino hoc divulgatum fuisset, si non ab aliis, saltem ab haereticis, quibuscum habuit magnas disceptationes, ut propterea petulanter usque hoc ipsi dedecus obiecissent. Quoad parentes ipsius, credo fuisse catholicos, sed tamen hoc non possum pro certo affirmare. Nomina ipsorum, prout ab aliis audivi, fuerunt Nicolaus Pasmán et Margaretha Maslaý,^c utraque familia praeclara, et ex qua viri magnates processerunt, et usque in hodiernum diem habet consanguineos et affines magnates, ipsosque Nicolaum et [fol. 5r] Margaretham audivi ab aliis fuisse honestae vitae et optimorum morum, et illum obisse iam ante triginta annos, illam vero multo ante.

Ad 4. Audivi ex eodemmet illustrissimo domino Pasmanno esse aetatis quadraginta quinque vel 46 annorum, et hoc credo verum esse, cum iam et in capite et in barba canescere incipiat.

Ad 5. Ego ex quo ipsum cognovi, vidi illum sacerdotem, et saepe saepius ipsius concionibus interfui.

Ad 6. Ipsum fuisse optimae vitae, bonorum morum, honestissimae existimationis et semper catholice vixisse, tum de ea, quam de ipso habui cognitione et experientia, sed etiam omnium fidedignorum et maxime illustrissimi quondam cardinalis Forgach relatione audivi.

Ad 7. Semper cognovi ipsum virum gravem, maxima prudentia praeditum et in peragendis negotiis praestantem, et illustrissimus dominus Cleselius et sua maiestas sunt nuper usi ipsius opera in sedandis Hungariae rebellionibus, quod et ipsi optime successit. Et etiam in synodo diocesana Tirnauensi multa praestitit et astitit quondam illustrissimo domino cardinali Forgach.

^c A név *sic!*

Ad 8. Publice apud omnes patres Iesuitas, in quorum [fol. 5v] societate ipse usque ad annum elapsum proxime ipse^d fuit, audiivi ipsum esse in sacra theologia doctorem et tali titulo tam in literis, quam in aliis occasionibus, in quibus nomen ipsius exprimebatur, semper fuit insignitus, et prout ab iisdem patribus audiivi, fuit eiusdem sacrae theologiae professor et fortissimus haereticorum malleus, quos ipse acerrime confutavit, et eruditissimis concionibus, missivis literis et operibus typis inpressis egregis valde et diversis et inter alia quodam vocato Kalaus, quod est Ecclesiae Dei perquam proficuum, cum in eodem omnes fere controversiae pertractentur, et ad praesens etiam respondet cuidam haeretico ludimagistro alio opere Hungarico idiomate typis similiter impresso, ut ob id non dubitem eum ea doctrina pollere, quae in archiepiscopo ad alios docendo requiritur.

Ad 9. Cum dictus illustrissimus dominus fuerit in societate, credo quod non exercuerit munus ullum publicum praeter publicas lectiones, quas in omnibus fere Hungariae ecclesiis pro temporum et occasionum varietate, praesertim vero in comitiis Hungaricis, quibus plerumque egomet interfui, cum non modico fructu habuit: posteaquam vero per breve [fol. 6r] sanctissimi domini nostri fuit a societate^e dimissus, tunc obtinuit praeposituram Turociensem, et in hoc tempore quinque vel 6 mensium circiter, tam quoad curam animarum, quam quoad gubernium ipsiusmet praepositurae et eiusdem bonorum necnon prudentiam, doctrinam, et integritatem se adeo gessisse, ut maximam exinde laudem fuerit consecutus.

^d Aláhúzás az eredetiben. A szóismétlés *sic*!

^e *Sct. „a Societate Iesu”.*

Ad 10. Nec scio, nec ab aliquo unquam audivi scandalum ullum vel minimum, nec circa fidem, nec circa mores aut doctrinam ab ipso datum fuisse, nec ullo corporis aut animi vitio laborare aliove canonico impedimento praepediri, quominus ad hanc metropolitanam promoveri debeat.

Ad 11. Non dignum, sed dignissimum in superlativo gradu illum existimo ad quamcumque metropolitanam ecclesiam administrandam, archiepiscopale munus subeundum, et in specie ipsum omnino idoneum existimo et dignissimum, prout dixi, qui archiepiscopatus Strigonien[si] praeficiatur. Moveor autem ad id credendum, quia scio in ipso concurrere omnes qualitates, quae in tali requiruntur.

Ad 12. Civitas Strigonium est in provincia Hungariae, in proprio comitatu, quod scilicet in eadem civitate nomen accipit: magna quidem olim, at ad praesens pro maiori parte destructa; supersunt tamen ad duo milia [fol. 6v] domuum, licet non omnes inhabitentur. Est subiecta regi Hungariae, at iam a multis annis occupatur a Turcis. Illius autem notitiam habui, quia in ea saepe fui, et distat ab episcopatu meo ad 5 circiter miliaria.

Ad 13. In praedicta Strigonien[si] civitate habetur metropolitana ecclesia sub invocatione Sancti Adalberti pulcherrimae structurae, sed ibidem modo nullus exercetur divinus cultus ob praefatam Turcarum occupationem. Hoc autem scio, quia, uti iam dixi, saepius in eadem fui et celebravi. Quo vero ad suffraganeos attinet, habet Varadien[sem], Iauriensem, Nittrien[sem], Vacien[sem], Vesprimien[sem], Canadien[sem], Agrien[sem], qui quidem episcopatus modo extant, quo vero ad episcopatus titulares, qui a praefatis Turcis occupantur, longe plures sunt,

quorum tamen numerum et nomina modo vix recensere possum.^f

Ad 14. Collegiata ecclesia Tirnavien[sis] modo successit loco Strigonien[si], et iam in eadem ecclesia est translata sedes archiepiscopalis Strigoniensis et residentia archiepiscopi una cum canonicis.

Ad 15. Post archiepiscopatum est maior praepositura, est enim prima dignitas post pontificalem. Est alia praepositura vocata minor Sancti Stephani. Est et 3. nominata Sancti Thomae, quae tamen duae posteriores praepositurae non sunt ex se dignitates in illa ecclesia, sed quia plerumque annexae sunt canonicatibus ipsius ecclesiae, ego inter ipsas dignitates [fol. 7r^g] numeravi, cum alias praeposituram maiorem ordine praecedentiae subsequatur lectorarus et post ipsum cantoratus et exinde custodia et ultimo loco archidiaconatus. Praebendae canonicales computatis istis dignitatibus ascendunt ad numerum triginta duorum, ad praesens vero canonici, qui eos possident, sunt ad numerum 26 circiter. Praepositura, quae est maior dignitas, habet in redditu annuo mille talleros circiter, lectoratus prout etiam circiter eandem summam habere;^g cantoratus septingentos vel octingentos, custodia totidem, archidiaconatus vero alioquin nihil habet, cum bona ipsius ab haereticis occupentur. Praebendae omnes aliae canonicales possunt reddere septingentos circiter talleros. Sunt alia multa beneficia, altariae vocata, simplicia scilicet quae possunt ascendere ad numerum 20, ex quibus aliqua parvos habent redditus,

^f A sor végén ugyanattól a kéztől egy értelemzavaró beszűrés található: '*At Suffraganeos Agriensem, Nitriensem, pluresque alios*'.

^g *Sic!*

nempe quinquaginta vel 60 talleres, aliqua vero maiores, nempe ad 400 et 500, et isti omnes beneficiarii tenentur inservire in metropolitana ecclesia vel per se, vel per alios. Sunt praeter istos beneficiarios tres capellani, quorum munus est eadem^h curam animarum exercere pro parochia, apud quem est cura animarum. Deinde sunt etiam 4 alii vocati praebendarii, quibus incumbit horas decantare. Sunt etiam seminaristae ad numerum septem et decem circiter. Praebendarii vero praefati vivunt ex mensa archiepiscopali, seminaristae autem ex redditibus cuiusdam [fol. 7v] abbatiae eidem seminario incorporatae. Haec autem omnia scio, quia fui ibi per spatium 5 vel 6 annum canonicus.

Ad 16. Cultus divinus, ut ante dixi, non exercetur in ecclesia Strigoniensi ob praefatam occupationem, sed in parochia Tirnauien[si], in eam enim fuit translata sedes archiepiscopatus, prout superius retuli. Exercetur autem maxima cum diligentia, cantantur siquidem singulis fereⁱ diebus ad minus quatuor sacra, nempe de Beata Virgine summo mane, postmodum de Corpore Christi, pro defunctis et de tempore, suis horis et sacellis. Cantant matutinae et reliquae omnes horae statutis temporibus. Habentur organa et musica, tam choralis, quam figurata. Et de his omnibus notitiam habeo, quia, uti superius testatus sum,^j fui ibidem canonicus.

Ad 17. Cura animarum est penes parochum, prout dixi, qui tam per se, quam per capellanos supradictos et canonicos eam graviter exercet.

^h A sorok közé beszúrva.

ⁱ Ua.

^j Ua.

Ad 18. Strigonÿ modo ex occupatione praefata omnia deficiunt ista, at Tirnauiae satis abunde de omnibus istis provisum est ex diligentia et cura quondam illustrissimi domini cardinalis Forgach. De quibus et ex causa saepius dicta mihi constat.

Ad 19. An modo aliquae reliquiae sint in ecclesia Strigonien[si], non possum testari, at in ecclesia Tirnauien[si] multae [fol. 8r] insignes reservantur, et inter caeteras caput Sancti Adalberti martyris et patroni ecclesiae Strigonien[si], aliquid de spinea corona sanctissimi domini nostri Iesu Christi, quae omnes reliquiae asservantur in thecis argentis deauratis valde decenter, necnon nisi cum magna veneratione et in magnis solemnitatibus populo ostenduntur. In causa scientiae prout supra.

Ad 20. Strigonÿ pro domo archiepiscopali erat arx ipsa, quae ad id est commodissima, Tirnauiae vero similiter habet optimam habitationem, quae nulla indiget reparatione, prout etiam ipsamet ecclesia Tirnauien[si] est optime constructa nulla pariter reparatione indigens. Quae omnia ex eadem superius data causa scio.

Ad 21. Redditus ipsius archiepiscopatus olim excedebant summam centum milium tallerorum, prout ab aliis audiui, modo vero ad sexaginta milium circiter, ex quibus tamen solitum fuit, et necesse etiam erit in posterum ali et stipendiari septingentos milites, tam equites, quam pedites in praesidio Wiwarinesi. Ad quot autem talleres reperiantur taxati praefati redditus in camera datariae, mihi non constat. Quoad pensiones et gravamina alia nihil scio, magnum enim est illud supradictum, in quo erogantur ultra triginta milia. In causa scientiae prout supra.

Ad 22. In civitate Strigonien[si] multae erant parochiae et [fol. 8v] monasteria, tam virorum, quam mulierum, quae modo sunt destructa. Tirnaviae vero adest unica parochia, ubi^k modo est sedes archiepiscopalis. Adest unum monasterium fratrum Franciscanorum in ecclesia Sancti Iacobi et aliud monialium, cuius vero regulae sint, ignoro, utuntur tamen moniales ipsae nigro habitu. Erat etiam aliud monasterium Sancti Dominici, sed modo patres societatis habent illud cum ecclesia. Quoad confraternitates, nullam scio, sed est ibi unum hospitale pauperum sub archiepiscopi cura.

Ad 23. Diocesis Strigonien[sis] est valde ampla: loca autem principaliora sunt ista: Posonium, ubi etiam aliquando archiepiscopus solet residere, est enim ibidem insignis collegiata sub cura praepositi, Nova Arx, vocata Wiwar, S. Crux et multa alia loca in diversis comitatibus. In eadem scientiae, quia in illis locis saepius fui.

Ad 24. Ecclesia Strigonien[sis] praefata iam a die decima sexta Octobris praeteriti anni vacat per mortem quondam illustrissimi et reverendissimi domini cardinalis Forgach ultimi eiusdem et pacifici possessoris, et est de iure patronatus regum Hungariae, qui eam fundaverunt. Haec autem scio quod fuerim invitatus ad exequias praefati illustrissimi domini cardinalis, et quoad ius patronatus, constat mihi ex constitutionibus regni Hungarici. [fol. 9r]

In causa scientiae omnium supradictorum respondit, prout in unoquoque articulo, quia scilicet vidit, audivit et praesens fuit singula singulis referendo.

^k Utána kihúzza 'est'.

Ego Valentinus Leepes, episcopus Nittriensis locique eiusdem comes perpetuus, sacrae Caesareae regiaeque maiestatis consiliarius et per Hungariam summus aulae cancellarius deposui, prout supra manu propria¹

DIE PRIMA OCTOBRIS 1616

In domo habitationis perillustris et admodum reverendi
auditoris

Admodum reverendus dominus Michael Romochohasÿ canonicus Poseniensis testis pro informatione inductus aetatis 30, ut asseruit atque ex aspectu apparet, annorum tacto more sacerdotali pectore ad interrogatoria ita respondit. Et ad primum:

Novi illustrissimum dominum Petrum Pasman iam a sedecim annis, ac primo eum novi Segliae, cum ibidem in collegio societatis Iesu ageret scholarum praefectum, nec est mihi consanguineus, affinis, familiaris at inimicus, sed bonus pater et patronus.

Ad 2. Est natus, ut ab aliis audivi, in pago Panos prope Varadinum, qui pagus spectabat ad dominum patrem ipsius, et est in diocesi Varadiensi.

Ad 3. Dominos parentes quidem non novi, audivi tamen aliorum relatione eum esse ex legitimo matrimonio procreatum ex honestis parentibus et nobilibus, quorum ille vocabatur Nicolaus Pasman, matris vero nomen me latet. An catholici fuerint,

¹ Az aláírási formula (végig kurziválva) itt és a többi tanúnál s.k.

mihi non constat, crediderim eos fuisse Lutheranos, quia sic audivi. [*fol. 9v*]

Ad 4. Nescio quidem praecise cuius sit aetatis vel quot annorum, scio tamen quod ipse quadragesimum excedat, et hoc facies ipsius indicat, cum iam et barba et caput canescant.

Ad 5. Scio pro certo ipsum esse sacerdotem, qui etiam diligentissime sacra celebravit, et frequenter ipsis enim sacris saepissime interfui.

Ad 6. Audivi, quod ipse fuerit haereticus usque ad annum aetatis suae circiter duodecimum, quo incepit frequentare scholas patrum societatis Iesu, a quibus conversus est, et ab eo tempore semper vixit catholice, et ita probe et pie, ut nihil unquam sinistri de ipso perceperim. Conversationis item fuit honestissimae, nec contrarium unquam audivi. Ea novi, quia ratione haereseos et conversionis ab aliis pluries audivi: ratione vero innocentiae vitae, bonorum morum, honestae conversationis et famae ab eo tempore, quo eum novi, semper talem vidi et audivi, eaque de causa charissimum et acceptissimum se quondam illustrissimo cardinali Forgach reddiderat.

Ad 7. Habet istas omnes qualitates, quae in ipso relucent, indeque opera ipsius et consilio tam praefatus illustrissimus quondam cardinalis Forgach, quam cardinalis Cleselius usi sunt, et hic adhuc saepe utitur, prout nuper adhuc cum sua maiestate fecit, dum ipsum ad sedandos ultimos in Hungaria tumultus ablegarunt, quos ipse maxima cum dexteritate, laude et publica utilitate sedavit. Et haec omnia publica sunt et notoria.

Ad 8. Scio ipsum pro certo esse sacrae theologiae doctorem et quidem doctissimum. De iure vero canonicio ipsum et ea certe doctrina et rerum experientia pollet, quae in archiepiscopis

copo et quovis alio praelato sufficiat, ut ad alios docendos capacissimus et oportunitissimus sit, prout hactenus tam publicis lectionibus, quam concionibus docuit, ac tanta quidem [fol. 10r] cum sui laude, catholicorum satisfactione et omnium applausu, ut passim se admirabilem reddiderit. Et ego concionibus ipsius saepissime cum indicibili mea satisfactione et stupore interfui. Libros item seu plura opera eaque diversa scripsit tam vulgari quam Latino idiomate, qui passim omnium manibus teruntur, ac in eis singularis hominis iuncta pietati doctrina elucescit, haeticorumque opiniones et falsae doctrinae clarissime confutantur. Nominum quidem omnium dictorum librorum non recordor, est tamen unus Kalaus vulgo sive viae ductor nuncupatus plura volumina continens, quem omnis fere pius et catholicus legere avet. Est etiam alius quidam Hungarice scriptus contra haeticum quendam praedicantem de sanctorum invocatione intitulatus. Aliorum nomina mihi modo non occurrunt. De doctoratu vero mihi constat, quia eiusdem sacrae theologiae professor fuit, ad quod tamen doctores admittuntur, dum nempe in societate adhuc esset. In literis item missivis et aliis scripturis, in quibus nomen ipsius expressum est, tali semper titulo decoratur.

Ad 9. Conciones, uti dixi, frequentissimas habuit, et ea omnia, quae societatis instituti sunt, non minori cum prudentia, quam doctrina peregit. De cura animarum alia mihi non constat, quam de ea quam omnes patres societatis habere solent, in qua quidem indefesse fatigavit, et haeticos quamplures ad ecclesiae gremium reduxit. Ab eo vero tempore, quo extra societatem per breve sanctissimi domini nostri est dimissus, obtinuit praeposituram Turociensem, in qua se pro more probe

et pie gessit, ac subditos et praepositurae bona diligentissime et laudatissime gubernavit, tam in temporalibus, quam in spiritualibus. Et haec omnia cum aliorum fidedignorum, tum etiam [fol. 10v] propria experientia et communi fama didici.

Ad 10. Nullum unquam de ipso ne minimum quidem scandalum percepi, et si quod fecisset, id utique vel ab haereticis ipsi invidissimis cum augmento obiectum fuisset, quod factum nunquam fuit, nec ullum canonicum impedimentum scio, quominus ad aliquam metropolitanam ecclesiam promoveri mereatur. Fidei enim, doctrinae, pietatis et morum est irreprehensibilium, quod communis fama testatur, meque experientia docuit.

Ad 11. Propter iam recensitas ipsius qualitates ipsum ad quaelibet archiepiscopalia munera dignissimum existimo, nec ipsi parem Hungariam habere arbitror, tam scilicet propter inculpatam ipsius vitam, quam singularem doctrinam, et meo quidem iudicio ob praefatas causas dignissimus est, qui ecclesiae Strigoniensi in specie praeficiatur.

Ad 12. Civitas Strigonium est in regno Hungariae, et subiacet in temporalibus regi, licet ea modo a Turca teneatur. Arcem habet egregiam; civitasne tamen sit, ignoro, ibi siquidem nunquam fui, et scire non possum, quot focularia constituat, scio tamen aliorum relatione et communi voce arcem habere insignem, ut iam dixi.

Ad 13. Audivi quidem ibi fuisse ecclesiam metropolitanam, sed capitulum ipsius ob Turcae occupationem una cum sede archiepiscopali Tirnauiam est translatum, in illam ecclesiam, quae olim parochialis erat, et ibidem est etiamnum hodie dictum capitulum pulchram ecclesiam pulchrae structurae et nulla reparatione indigentem habens, prout diversis vicibus quibus ibidem fui, vidi, et eadem ecclesia est sub invocatione Sancti Nicolai.

Ad 14. Qui gaudet archiepiscopatu Strigoniensi, habet collegiatas ecclesias [fol. 11r] Posoniensem et Sepusiensem, in quibus praebendas et canonicatus confert, sua maiestas vero praeposituras. De abbatiis nullis mihi constat, prout nec an aliae ecclesiae^m Strigonÿ habeantur. Scio vero, quae ante dixi de ecclesiis Posonien[si] et Sepusiensi ex praxi, quam tanquam canonicus Posonien[si] habeo, et eundem canonicatum mihi quondam illustrissimus cardinalis Forgach, tanquam archiepiscopus Strigonien[si] contulit.

Ad 15. Post archiepiscopatum est in metropolitano capitulo Strigonien[si] praepositura maior, quam sequitur lectoratus, deinde cantoratus, custodia, archidiaconatus et postmodum canonicatus. Et praeter ista sunt duae aliae praepositurae minores, nominatae nempe una Sancti Stephani protomartyris et altera Sancti Georgÿ de viridi campo. Est et 3. Sancti Thomae, et eae ab archiepiscopo una cum canonicatibus semper conferuntur. Numerum omnium praebendarum praecise non scio, credo tamen esse numero 24 praeter dignitates. De redditibus praepositurae maioris nihil possum dicere. Lectoratus audivi esse nongentarum circiter florenorum, de aliis vero dignitatibus et canonicatibus non possum scire. Credo itidem esse ibi altarias diversas, sed nec numerum, nec titulum earum scio. Sunt similiter ibidem capellani duo et praebendarii totidem, aliquando plures. Capellanorum munus est sacra celebrare et sacramenta loco parochi ministrare, quos vero redditus habent, nescio. Praebendariis incumbit horas decantare, et vivunt ex mensa archiepiscopali, et ipsis ex illa solvitur. Sunt praeterea

^mUtána kihúzva: 'habeantur'.

seminaristae qui sacris inserviunt, et quandoque cantant, et hi habent ex bonis dicti seminarii quosdam redditus. Et haec omnia scio, quia Tirnauiæ aliquoties fui, et cum praesbyteris et clericis ibidem fui conversatus, a quibus praefata percepi. [fol. 11v]

Ad 16. In ecclesia Tirnauien[si] exercetur divinus cultus in Strigoniensi ante occupationem Turcicam exerceri solitus, idque fit cum magna diligentia et absque ullo defectu, horae siquidem omnes decantantur et sacra plura singulis diebus, idque tam figurato cantu, quam musico, quae ita fieri saepius vidi et audivi.

Ad 17. In eadem metropolitana exerceri non potest, sed Tirnauiæ exercetur per parochum, capellanos, et subinde etiam canonicos idque cum non exigua diligentia, prout saepe vidi.

Ad 18. Strigonÿ ista deficiunt, sed Tirnauiæ omnia in articulo nimirum contenta in copia habentur, et eadem vidi.

Ad 19. De reliquiis nihil mihi constat.

Ad 20. Arx Strigoniensis erat olim domus archiepiscopi, sed in hodie solet residere Tirnauiæ, ubi domum satis commodam et decentem habet, quae nec ulla, quod sciam, reparatione indiget. Habet etiam optimam residentiam Posonÿ, ubi quandoque moratur. Quae scio, quia vidi, et notoria sunt.

Ad 21. De redditibus nihil aliud scio, quam quod archiepiscopus habet in archiepiscopatu decimas, tam in vino, quam frumento et frugibus, sed ad quem valorem aut summam ascendant, ego non scio. Audivi quidem aliquando totum episcopatum reddere posse usque ad valorem sexaginta milia tallerorum, sed an verum scit,ⁿ nescio, imo non credo. Audivi ex

ⁿ Vélhetően tollhiba a 'sit' helyett. A mondat elején az „*archiepiscopatus*” helyett *sic!*

ore ipsius quondam illustrissimi cardinalis Forgach, quod ipse tanquam archiepiscopus solvebat stipendia mille militibus in Nova Arce, de quo quidem gravamine ipse saepe conquerebat. Scio etiam, quod ipsius successor praesidiarii dictae Novae Arcis debet solve. Nulla alia gravamina scio, et istud est certe gravissimum. De taxatione archiepiscopatus in camera apostolica nihil plane scio.

Ad 22. De contentis quoad Strigonium nihil scio, Tirnavia vero [fol. 12r] est una parochialis supradicta, in quam est translata sedes archiepiscopalis. Est etiam ibidem unum monasterium Franciscanorum ad Sanctum Iacobum dictum, et praeterea unum aliud monialium ordinis Sanctae Clarae. Erat etiam olim unum aliud similiter monialium ordinis Sancti Dominici, sed illud occupant hodie patres societatis. Est praeterea ibidem hospitale quoddam pauperum, et confraternitas Sancti Iacobi noviter ante quatuor scilicet circiter annos instituta. Quae dico et scio, quia vidi.

Ad 23. Diocesis quidem est satis ampla, et praecipua loca sunt Ponium et Tirnavia.

Ad 24. Vacat a die 16 Octobris anni praeteriti per mortem quondam illustrissimi domini cardinalis Forgach, quem in loculo inclusum vidi, eiusque exequiis interfui. Ea est de iure patronatus regum Hungariae, ab eis siquidem fundata, ut testantur chronica et constitutiones eiusdem regni.

In causa scientiae se ad praedeposita retulit, quia scilicet interfuit, audivit et vidit, singula singulis referendo.

*Ego Michael Ramochabazj canonicus Posoniensis,
deposui prout supra manu propria.*

DIE ET LOCO EISDEM

Illustris dominus Laurentius Ferensfÿ sacrae Caesareae regiaeque maiestatis per regnum Hungariae aulicus secretarius, testis pro informatione inductus praestito corporali iuramento aetatis quadraginta circiter annorum, prout asseruit, et facies indicat. Ad interrogatoria sic respondit et quidem ad 1:

Illustrissimum dominum Petrum Pasman iam ab 10 circiter annis novi occasione dietae cuiusdam tunc temporis in Hung[ar]ia celebratae, cui ipse intererat, et ego. Nec est mihi consanguineus, affinis [*fol. 12v*] aut inimicus, sed bonus patronus.

Ad 2. Audivi ipsum natum esse in comitatu Bihariensi diocesis Varadiensis.

Ad 3. Nunquam audivi, quod fuerit illegitimus, et si talis fuisset, id utique innotuisset, nec, sine dubio, a patribus societatis fuisset receptus, et pro legitimo omnes passim illum agnoverunt et agnoscunt. Parentes quidem ipsius non novi, sed audivi patrem vocatum fuisse Nicolaum Pasman et matrem Margaretham Massa, utrumque ex honestissima familia, sed utrumque suspicor fuisse haereticum.

Ad 4. Aetatem praecise non scio, audivi tamen esse annorum 45 vel 46 circiter, et tantum ipsi adiudicat facies et canities.

Ad 5. Est sacerdos, et ex eo tempore, quo eum novi, semper fuit talis, et eius sacrificiis saepissime interfui. In ordinum exercitatione versatissimus est et in sacramentorum susceptione frequens et praesertim eucharistiae et confessionis. Concionibus item ipsius frequentissime interfui, quas cum indicibili laude et populorum utilitate spirituali habuit.

Ad 6. Audivi eum fuisse in iuventute haereticum, sed postea a patribus, quorum societatem ingressus est, conversum, a quo tempore constantissimus in fide catholica permansit. Vita, moribus, conversatione et fama optima praeditus est, quia contrarium nunquam audivi, licet ipsi familiarissimus extiterim, et bona ipsius vita, amorem quondam illustrissimi cardinalis ipsi conciliavit, ut ipsi etiam arcana sua explicaret omnia, ut notum est.

Ad 7. Omnes istas qualitates habet, et est acerrimi et optimi ingenii, magnique consilii, uti propria experientia didici, tam in negotiis publicis, quam privatis, idque sciens sacra Caesarea maiestas opera ipsius saepe usa est, prout etiam nuper in sopiendis Hung[ari]ae [fol. 13r] tumultibus praestitit, eosque ipse maxima cum dexteritate et communi bono sopivit.

Ad 8. Credo omnino eum esse doctorem theologiae, quia ita intitulatur. De doctrina et qualitatibus ipsius eas tales et tantas existimo, ut ipsi comparari paucissimi, praeferri vero nulli possint, diversa enim edidit opera, quae omnibus passim et stuporem et admirationem moverunt, ex quibus est liber Kalas nominatus, deinde diversa alia opera contra diversos haereticos conscripsit, quae omnium manibus teruntur. In concionibus omnes facile antecessit, prout omnibus notum est.

Ad 9. Cum in societate esset, ea sedulo exercuit, quae eiusdem instituti sunt, docendo nimirum, concionando, confessiones excipiendo, sacra celebrando, libros conscribendo et caetera facienda, quae probissimi quique et diligentissimi facere^o possunt et solent. Ab eo tempore vero quo per breve sanctissimi

^o Egyszer áthúzva, majd megismételve.

domini nostri ex eadem societate dimissus fuit, praepositurae Turociensi non cum minori laude praefuit, et bona eiusdem et subditos tam in spiritualibus, quam temporalibus gubernavit. Quae quidem scio, quia cum in societate esset, ea saepissime vidi, et cum extra, ab aliis audivi.

Ad 10. Nihil plane audivi, quod ipse vel minimum scandalum fecerit, et si quid fecisset, id eo citius innotuisset, quo ipsi haeretici praedicantes infensissimi erant, et ipsum diffamandi occasionem quamlibet arripuissent. Nec scio quod ullo alio corporis aut animi vitio praepediatur, quominus ad ecclesiam metropolitanam promoveri possit, et si quid tale esset, id utique ob magnam ipsius famam innotuisset.

Ad 11. Ex omnibus superius recensitis qualitatibus et ex eximia sollicitudine ipsius omnino idoneum iudico ad episcopale et archiepiscopale [*fol. 13v*] munus obeundum, et praesertim qui ecclesiae Strigonien[si] praeficiatur.

Ad 12. Civitas Strigonien[si] est in regno Hungariae, sed modo occupatur a Turca, ampla est, et potest ultra duo milia domuum habere, prout vidi eo tempore, quo ibi fui.

Ad 13. Habebatur ibidem ecclesia metropolitana sub invocatione Sancti Adalberti pulcherrimae structurae, sed modo, uti dixi, in potestatem Turcicam devenit, post quod sedes metropolitana cum capitulo est translata Tirnaviam in ecclesiam parochialem Sancti Nicolai, et ibidem etiamnum est, putoque eandem ecclesiam nulla indigere reparatione. Suffraganeos habet Agrien[sem], Varadien[sem], Vacien[sem], Nitrien[sem], Iaurien[sem] et multos alios, quarum tamen magna pars ab hostibus Turcis possidetur, uti publicum est et notorium.

Ad 14. Sub illo archiepiscopatu est^p ecclesia Sepusiana, de aliis vero ignoro.

Ad 15. Prima post archiepiscopatum dignitas est praepositura maior, quae, uti credo, reddit annue mille florenos. Deinde lectoratus, qui 600 vel 700 circiter reddet.^q 3. Cantoratus valoris fere eiusdem. 4. Custodia 500 forsitan florenorum. 5. Archidiaconatus, qui subinde pendit aliquid, subinde nihil. Sunt deinde praebendae canonicales, numero, uti credo, non computatis dignitatibus viginti quatuor, quarum unaquaeque reddere potest in annuo reditu 600 vel 700 florenos. Sunt etiam aliquae praepositurae minores canonicis conferri solitae, et hae reddunt 700 vel 800 circiter. Habentur etiam capellani duo vel tres, quorum munus est sacra celebrare et munera parochialia exercere, et illos parochus intertinet. Sunt etiam praebendarii aliquot, quorum munus est horas decantare, et his ex mensa archiepiscopali solvitur. Seminaristae fortassis duodecim circiter, quibus ex proprio seminario subvenitur. Sunt quoque altariae seu capellaniae, quarum redditus, numerum et titulos [*fol. 14r*] ignoro. Et haec omnia scio ex praxi, quam totius capituli acquisivi spatio trium annorum quibus quondam Ioanni Kutasi archiepiscopo Strigonien[si] inservivi.

Ad 16. Strigonÿ cultus divinus non exercetur, sed Tirnauiæ et cum satis magna diligentia, plures enim missae singulis diebus celebrantur, quod scio ex causa praeallegata.

Ad 17. Exercetur Tirnauiæ per parochum, capellanos et quandoque canonicos, prout exerceri vidi, et publicum est.

^p Sorközi beszúrás, alatta kihúzva 'sum'.

^q *Futurumban, sic!*

Ad 18. Omnia in articulo nominata habentur in dicta ecclesia Tirnauien[si], et in magna satis copia, quod saepe vidi.

Ad 19. Vidi quidem Tirnauiae asservari in thecis quibusdam argenteis diversas reliquias, sed quorum sanctorum sint, mihi non constat, et eae in maioribus solemnitatibus populo cum maxima veneratione ostenduntur.

Ad 20. Strigonÿ arx ipsa est archiepiscopi, sed modo solet residere Tirnauiae, ubi domum pulcherrimam habet, nisi tamen modica fortassis indigeat reparatione, quod pars quaedam semel quodam incendio flagrauerit.

Ad 21. Potissimus redditus ex decimis est incertus, propterea puto tamen, quod ad summam circiter quinquaginta milium tallerorum ascendet, ex quibus debet archiepiscopus solvere stipendia militibus septingentis in Nova Arce, equitibus scilicet trecentis et peditibus quadringentis. De aliis pensionibus aut gravaminibus nihil scio, prout nec de taxatione praefati archiepiscopatus in cancellaria apostolica. De solutione vero praefatorum militum scio, quia vidi solvi et rationes reddi.

Ad 22. Nescio an Strigonÿ talia monasteria aut parochiae extiterint, extat vero Tirnauiae supradicta ecclesia parochialis, in quam est translata sedes archiepiscopalis, deinde monasterium Franciscanorum ad Sanctum Iacobum, [fol. 14v] prout et aliquod aliud monialium ordinis, si bene memini, Sanctae Clarae. Secundum vero monialium monasterium occupant patres societatis. Quae omnia vidi.

Ad 23. Diocesis quidem ampla est, licet partem eius possideat Turca, et eius loca praecipua sunt Posonium, Tirnauiae et S[anc]ta Crux et quaedam alia, quod notorium est.

Ad 24. Vacat a die 16 Octobris anni elapsi per mortem quondam illustrissimi domini cardinalis Forgach, ad cuius exequias fuit per literas domini Sigismundi Forgach invitata sua maiestas, uti eas perlegi. Ea est de iure patronatus regum Hung[ar]iae, qui eam fundarunt, ut constat ex legibus regni, chronicis, constitutionibus etc.

In causa scientiae se refert ad praedeposita singula singulis referendo etc.

Ego idem Laurentius Ferenczffy superscriptus attestor quantum supra, et in fidem documentumque subscribo manu propria.

DIE ET LOCO EISDEM

Illustris dominus Georgius Sekel illustrissimi domini cardinalis Clesely aulæ praefectus aetatis 43 annorum, ut dixit, et facies demonstrat, testis pro informatione inductus et medio iuramento, quod corporaliter praestitit, examinatus, ad interrogatoria respondit, prout sequitur:

Ad 1. Illustrissimum dominum Petrum Pasman cognosco iam a 25 annis, dum Viennae in collegio patrum studerem. Nec consanguineus, nec affinis mihi est, sed ab antiquo, ut dixi, notus.

Ad 2. Locum quidem in quo natus est, non novi, scio tamen quod circa Varadinum, quia ex multorum fidedignorum relatione audivi. [fol. 15r]

Ad 3. Quantum ad nativitatem nihil unquam aliud audivi, quam quod ex honestissimis parentibus legitimoque matrimonio natus sit, et pro tali semper fuit ab omnibus habitus et re-

putatus. An vero catholici fuerint, dubito, cum in illis partibus haeresis ita invaluerit, ut paucissimi reperiant catholici. Nomen patri ipsius erat Nicolaus, matri vero Margaretha Massi.^r

Ad 4. Cuius quidem aetatis sit, nescio, scio tamen quod annum^s quadragesimum excedat, et id canities ipsius aperte demonstrat.

Ad 5. Scio, quod iam a 20 annis fuerit sacerdos et vidi saepissime sacrum celebrantem et munia sacerdotalia obeuntem et concionantem non sine magna sui laude.

Ad 6. Ex quo eum novi semper fuit catholicus, innocentia vitae et morum irreprehensibilis. Crediderim tamen facile, quod in iuventute sua haereticus extiterit, tanquam ex tali patria talibusque parentibus oriundus. De conversatione et fama nihil unquam, ne minium quidem percepi, quod existimationem ipsius in minimo offenderit, imo singulari quodam affectu ab omnibus probis fuit amatus.

Ad 7. Quotidiana experientia id docet, eum nempe adeo gravem, prudentem et usu rerum praestantem, ut Hungariam similem ipsi (quod sine aliorum praeiudicio dixerim) non putem^t habere, et nisi sua maiestas et illustrissimus dominus cardinalis Cleselius, dominus meus, earundem qualitatum notitiam iam habuissent, opera ipsius et dexteritate in sedandis ultimis Hungariae motibus non usi fuissent, quos ipse non minus, praeterquam laudabiliter sedavit, idque notorium est.

Ad 8. An aliquo gradu insignitus sit, mihi non constat, scio tamen ipsum sacram theologiam professum fuisse concionatum-

^r A név *sic!*

^s Sorközi beszúrás.

^t Sorközi beszúrás.

que et plurimos haereticos ad veram fidem convertisse, scripsit [fol. 15v] etiam plura volumina, quae probis omnibus et iucunda sunt, et admirabilia, inter quae unum edidit Kalas nuncupatum opus, prout rarissimum, ita et utilissimum, edidit similiter alia plura opera, quae extant, et orationes, ut nullum dubium supersit, quin ad onera archiepiscopalia et docendos alios oportunissimus et dignissimus sit.

Ad 9. Nihil aliud possum dicere, quam quod dum in societate extitit, ea omnia graviter exercuit, quae eiusdem instituti sunt, ac illustrissimo quondam cardinali Forgach multis annis familiarissime astiterit, et ipsi tam in spiritualibus, quam temporalibus singularem industriam cum virtute impenderit. Ab eo tempore vero, quo extra eandem societatem dimissus est, praeposituram Turociensem obtinuit, quam pro innata sua dexteritate gubernat. Et praedicta scio, quia diversis vicibus et occasionibus, quibus in Hungaria fui, ipsum eidem illustrissimo cardinali assistere vidi, et notum omnibus est, quod ei prae caeteris omnibus carus extiterit, et de regimine praepositurae ea ab aliis percepi.

Ad 10. Respondit negative quoad omnia contenta in articulo, nihil se scilicet unquam audivisse, quod ipsius famam et honorem in minimo laeserit.

Ad 11. Dignissimum existimo, idque ratione vitae innocentiae, probitatis, dexteritatis, doctrinae rerumque experientiae et omnium desideratarum qualitatum, quae in ipso concurrunt, de quibus supra dixi.

Ad 12. Sita est in regno Hungariae, sed modo occupata a Turcis. Civitas magna est amplaque constituens fortassis ultra tria milia [fol. 16r] domuum, et regi Hungariae olim

suberat in temporalibus. De eis notitiam habeo, quia ter ibidem fui, et vidi.

Ad 13. Est quidem ibi ecclesia metropolitana, sed quia occupata a Turcis, ideo sedes translata est Tirnauiam, ubi etiamnum est. Et haec vidi et audivi. Multos habet ille archiepiscopus suffraganeos, utpote Agrien[sem], Iaurien[sem], Nittrien[sem] et alios, quorum tamen magnam partem possidet Turca. Et haec nota sunt.

Ad 14. Scio, quod habeat aliquas ecclesias collegiatas, ut Poseniensem, sed aliarum non recordor, prout nec abbatiarum. Habet etiam ecclesiam parochialem Tirnauensem, in quam sedes est translata.

Ad 15. Scio quod Tirnauiae sit satis numerosus clerus et capitulum, sed qui sint redditus singulorum, non possum scire praecise. Credo vero, quoad praepositura maior, quae est prima dignitas, possit habere ad mille florenos, eam lectoratus subsequitur, qui ad 800 fortassis plus minus ascendet. 3. est cantoratus 600 forsitan vel 700 reddens. 4. custodia eiusdem valoris. 5. archidiaconatus quandoque parum, quandoque etiam nihil reddens. Canonicatus praeter dignitates erunt numero circiter 24, et reddet unus quingentos aut sexcentos plus minus florenos. Sunt aliae praepositurae extra capitulum, sed tamen canonicis conferri solitae, nempe praepositura Sancti Thomae et Sancti Georgy etc. De numero, titulo, valore et qualitatibus altariarum sive capellaniarum non habeo particularem notitiam. Sunt insuper capellani, praebendarii et seminaristae, quorum numerum non possum particulariter recensere. De depositis scio, quia ibidem vixi, et saepissime cum canonicis conversatus fui, prout et cum archiepiscopis. [*fol. 16v*]

Ad 16. Strigonÿ non exercetur, sed Tirnauiæ diligentissime, et plura sacra singulis diebus ibidem decantantur et celebrantur. Quia iis saepissime interfui.

Ad 17. Strigonÿ quoque non exercetur, sed Tirnauiæ per parochum et eius capellanos, quibus cura animarum incumbit, prout frequenti usu didici.

Ad 18. Omnia in articulo memorata habentur abundanter Tirnauiæ, et ea saepe vidi.

Ad 19. Multae reliquiae ibidem in thecis argenteis decenter asservantur, et populo quandoque cum magna veneratione monstrantur, prout ego eas saepius vidi.

Ad 20. Strigonÿ erat arx ipsa, sed Tirnauiæ habetur alia domus satis pulchra, pars tamen eius ante annum circiter incendio flagravìt, et nescio an reparata sit. Habet etiam Posonÿ domum, in qua quandoque habitat, et utramque inhabitavi.

Ad 21. Summam praecise non possum scire, audivi tamen, quod possit habere annue usque ad valorem quadraginta vel quinquaginta milium tallerorum, ex quibus debet intertere multos milites in Arce nova. Et id scio, quia saepissime cum defuncto piae memoriae cardinali desuper tractavi. De aliis gravaminibus nihil scio, prout nec de taxatione archiepiscopatus in curia Romana seu cancellariae apostolicae libris.

Ad 22. De Strigonio nihil scio, nisi ecclesiam ipsam metropolitanam. Tirnauiæ vero reperitur ecclesia parochialis, unum monasterium Franciscanorum et unum monialium, et alterum est in [fol. 17r] patres societatis collatum. Et haec omnia monasteria ita vidi.

Ad 23. Ampla quidem est diocesis, et habet pro praecipuis locis Posonium et Tirnauiam.

Ad 24. Vacat per mortem quondam illustrissimi domini cardinalis Forgach ultimi illius et pacifici possessoris, quem anno elapso mortuum esse nemo non ignorat. Eadem ecclesia est iuris patronatus regum Hungariae, qui eam fundarunt, ut testant chronica et regni constitutiones.

In causa scientiae omnium supradictorum respondit, prout in unoquoque articulo, quia scilicet vidit, audivit et praesens interfuit, singula singulis referendo.

Ego Georgius Zekel sacrae Caesareae regieque maiestatis Rudolphi secundi felicissimae memoriae aulae familiaris olim, pro tempore vero illustrissimi ac reverendissimi domini, domini Melchioris Glsešely sacrae^u Romanae ecclesiae praesbyteri cardinalis aulae praefectus deposui, ut supra, manu propria.

SEQUITUR

Instantia per illustrissimum et reverendissimum dominum nominatum perillustri et admodum reverendo domino auditori facta et praesentata 29 Septembris 1616.

REVERENDISSIME DOMINE PATRONE OBSERVANDISSIME

Notum est reverendissimae dominationi vestrae, quam paterna sollicitudine institerit sanctitas sua apud maiestatem Caesare-

^u A 'sanctae' helyett sic!

am, ut ecclesiae Strigionien[si] antistitem nominaret maiestas sua, nec (ut fieri alias solebat) [fol. 17v] magno animarum damno annis pluribus vacare ob camerae compendia pateretur archiepiscopatum.

Cum igitur sua maiestas nominationem meam publicaverit, resque ac locorum condicio exigat, ut consecrationis beneficium, quam citissime fieri possit, adipiscar. Idcirco admodum reverendam dominationem vestram oro, ut processum sine dilatione conficiat, Romamque ad sanctissimum transmittat.

Humillime suggero illud quoque maiores quidem meos omnes catholicos fuisse. Caeterum pater et mater aetate teneriori a cognatis haereticis in haeresim praecipitati in ea, proh dolor, obiere, quin et me puerum ad gymnasia haeretica misere, ac ad annum usque circiter duodecimum in haeresi educavere. Caeterum postea veritate agnita etiam dum laicus ac saecularis essem, catholicam religionem constanter propugnavi.

Haec admodum reverendae dominationi vestrae idcirco suggerenda fuere, quod cum mater ante annos quadraginta quatuor, pater vero ante annos triginta sex obierint, vix aliqui hic sint, qui illorum notitiam habere potuerint, quam ex sermone communi hominum.

Rogo itaque reverendissimam dominationem vestram, velit apud sanctitatem suam efficere, ut benignitate sedis apostolicae defectus isti suppleantur. Pro qua reverendissimae dominationis vestrae ac sanctae sedis apostolicae gratia assiduum me apud Deum habebit deprecatorem.

Reverendissimae dominationis vestrae
humillimus servus

Petrus Pazman
nominatus archiepiscopus Strigionien[sis]

Ad reverendissimum dominum Alex[and]rum Vasolium iuris utriusque doctorem ac loco illustrissimi nuncii apostolici auditorem generalem

SEQUITUR

Originale fidei promissionis^v per eundem illustrissimum et reverendissimum dominum nominatum emissae. [fol. 18r]

Ego *Petrus Pazmany*^w firma fide credo et profiteor omnia et singula, quae continentur in symbolo fidei, quo sancta Romana ecclesia utitur videlicet. Credo in unum Deum, patrem omnipotentem, factorem caeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium. Et in unum dominum, Iesum Christum, filium Dei unigenitum et ex patre natum ante omnia saecula, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Genitum, non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de coelis, et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, et homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est. Et resurrexit tertia die secundum scripturas, et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria iudicare vivos et mortuos, cuius regni non erit finis. Et in Spiritum Sanctum, dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit. Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui lo-

^v Sic! Vélhetően a jegyzőkönyv letisztázása közben keletkezett elírás a 'professionis' helyett.

^w A név s.k.

cutus est per prophetas. Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam ecclesiam. Confiteor unum baptismam in remissionem peccatorum, et expecto resurrectionem mortuorum et vitam venturi saeculi. Amen. Apostolicas et ecclesiasticas traditiones reliquasque eiusdem ecclesiae observationes firmissime [fol. 18v] admitto et amplector. Item sacram scripturam iuxta eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater ecclesia, cuius est iudicare de vero sensu et interpretatione sacrarum scripturarum, admitto, nec eam unquam, nisi iuxta unanimum consensum patrum accipiam et interpretabor. Profiteor quoque septem esse vere et proprie sacramenta novae legis a Iesu Christo domino nostro instituta, atque ad salutem humani generis licet non omnia singulis necessaria, scilicet baptismum, confirmationem, eucharistiam, poenitentiam, extremam unctionem, ordinem et matriominum, illaque gratiam conferre et ex his baptismum, confirmationem et ordinem sine sacrilegioreiterari non posse. Receptos quoque et approbatos ecclesiae ritus in supradictorum omnium sacramentorum solemnii administratione recipio et admitto. Omnia et singula, quae de peccato originali et de iustificatione in sacrosancta Tridentina synodo definita et declarata fuerint, amplector et recipio. Profiteor pariter in missa offerri Deo verum, proprium et propitiatissimum sacrificium pro vivis et defunctis, atque in sanctissimo eucharistiae sacramento esse vere, realiter et substantialiter corpus et sanguinem una cum anima et divinitate domini nostri Iesu Christi fierique conversionem totius substantiae panis in corpus et totius substantiae vini in sanguinem, quam [fol. 19r] conversionem catholica ecclesia transubstantiationem appellat. Fateor etiam sub altera tantum specie totum atque

integrum Christum verumque sacramentum sumi. Constante teneo purgatorium esse animasque ibi detentas fidelium suffragiis iuari. Similiter et sanctos una cum Christo regnantes venerandos atque invocandos esse eosque orationes Deo pro nobis offerre atque eorum reliquias esse venerandas. Firmissime assero imagines Christi ac Deiparae semper Virginis, necnon aliorum sanctorum habendas et retinendas esse, atque eis debitum honorem ac venerationem impertiendam. Indulgentiarum etiam potestatem a Christo in ecclesia relictam fuisse illarumque usum Christiano populo maxime salutarem esse affirmo. Sanctam, catholicam et apostolicam Romanam ecclesiam omnium ecclesiarum matrem et magistram agnosco, Romanoque pontifici, Beati Petri apostolorum principis successori ac Iesu Christi vicario veram obedientiam spondeo ac iuro. Caetera etiam omnia a sacris canonibus et oecumenicis conciliis ac praecipue a sacrosancta Tridentina synodo tradita, definita et declarata indubitanter recipio atque profiteor, simulque contraria omnia atque haereses quascumque ab ecclesia damnatas et reiectas et anathematizatas [fol. 19v] ego pariter damno, reicio et anathematizo. Hanc veram catholicam fidem, extra quam nemo salvus esse potest, profiteor et veraciter^x teneo eandem integram et inviolatam usque ad extremum vitae spiritum constantissime (Deo adiuvante) retinere et confiteri atque a meis subditis vel illis, quorum cura ad me in munere meo spectabit teneri, doceri et praedicari, quantum in me erit, curaturus. Ego idem *Petrus Pazmany*^y spondeo, voveo ac iuro. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei evangelia.

^x Írva talán 'veraciter'.

^y S.k.

*Supradictam fidei professionem coram me emissam recepi et admisi.
Ego Alexander Vasolius in nuntiatura Caesarea generalis auditor etc.^z*

[L.S.]^{aa}

DIE PRIMA OCTOBRIS 1616.

Illustrissimus et reverendissimus dominus, dominus Petrus Pasmanÿ nominatus archiepiscopus Strigoniensis personaliter constitutus coram perillustri et admodum reverendo domino, domino Alexandro Vasolio iuris utriusque doctore, protonotario apostolico et in nuntiatura Caesarea generali auditore meque notario publico et testibus infradictis volens fidei professionem facere, ut tenetur ad praescriptum constitutionis Pÿ quarti felicitis recordationis, flexis genibus [*fol. 20r*] ac sacrosanctis evangeliiis cum iuramento tactis in manibus eiusdem domini auditoris sponte etc. die supradicto eandem fidei professionem iuxta et secundum formam ac tenorem constitutionis praedictae, ut supra habetur, de verbo ad verbum emisit, atque in locis, ubi proprium nomen est expressum, illud propria manu scripsit, scriptamque fidei professionem idem perillustri et admodum reverendus dominus auditor admisit omni meliori modo et forma. Super quibus etc. Actum Pragae die et anno, quibus supra, praesentibus illustri et admodum reverendo domino Iacobo Kapolnaÿ sacrae theologiae candidato et domino Stephano de Simandi, testibus ad praemissa vocatis specialiter et rogatis.

^z S.k.

^{aa} Papírfelzetes kispescét.

Et quia ego Ogerus Bra publicus apostolica et imperiali auctoritate notarius praemissis interfui, ideo praesentibus subscripsi signo mei notariatus in margine appposito.^{ab}

Ogerus Bra notarius qui supra^{ac}

Ego idem Ogerus Bra ad praemissa specialiter deputatus notarius supradictae requisitioni, testium vocationi, iuramenti dilationi, testium depositioni, fidei professioni [fol. 20v] praesens interfui, ac omnia et singula, prout praemittitur, fide vidi et audivi, et inquisitionem praedictam totumque processum in hanc formam redegí, et ad mandatum suprafati perillustris et admodum reverendi domini auditoris praesens publicum de praedictis omnibus instrumentum confeci, manu mea fideliter scripsi, et solitum mei tabellionatus signum apposui. Actum Pragae die tertia mensis Octobris 1616 praesentibus supradictis dominis Iacobo Kapolnay et Stephano de Simandi testibus etc.

Ogerus Bra notarius qui supra

Ego Alexander Vasolius in nuntiatura Caesarea generalis auditor ex suprascriptis testium, quos fidedignos existimo, depositionibus et ex aliis multis ipsum nominatum omnino idoneum et dignum existimo, ut ad supradictam metropolitanam Strigoniensem ecclesiam promoveatur. Pragae die 3 Octobris 1616.

[L.S.]^{ad}

^{ab} A közjegyzői *signum* a bal margón található.

^{ac} Az aláírás a szöveg írójának kezével.

^{ad} Papírfelzetes középpecsét, a jegyzőkönyvet összefűző, fekete zsinórra helyezve.

[fol. 21r]

Cum sanctissimus dominus noster benigne dispensaverit circa impedimenta reverendi domini Petri Pasmanÿ praepositi Thurociensis ad metropolitanam Strigoniensem ecclesiam a Caesarea maiestate, uti rege Hungariae nominatum, tam provenientia ex parentibus eiusdem, quam ex aliis causis, in quibus ipse usque ad annum aetatis suae duodecimum versatus est. Atque in coeteris ex suprascriptis testium, quos fidedignos existimo, depositionibus clare constet eundem reverendissimum dominum Petrum habere condiciones omnes requisitas a sacris canonibus et a concilio Tridentino. Ideo ego Petrus cardinalis Aldobrandinus sanctae Romanae ecclesiae camerarius pro reverendissimo domino meo Francisco cardinali Adietrichstain^{ae} regnorum ac statuum patrimonialium serenissimae domus Austriacae protectore praedictum reverendum dominum Petrum omnino dignum censeo, qui supradictae Strigoniensi ecclesiae praeficiatur.^{af}

Petrus card. Aldobrandinus sanctae Romanae ecclesiae camerarius^{ag}

Ego Ant[oni]s cardinalis Saulius idem censeo

Idem censeo ego Oct[avianus] cardinalis Bandinus

*Idem censeo ego A[lexander] cardinalis Perettus
sanctae Romanae ecclesiae vicecancellarius*

[fol. 22v] Strigonien[is] Hungaria^{ah} D. Pietro Pázmány^{ai}

^{ae} Sic!

^{af} Az egész bekezdést más kéz írta, s már nem Prágában, hanem Rómában vették rá a jegyzőkönyvre.

^{ag} Ez és az összes aláírás s.k.

^{ah} Más, korabeli kézzel.

^{ai} Ismét más, későbbi kézzel és ceruzával.

APPENDIX

I.

Prága, 1616. szeptember 28.

Az esztergomi érsekség királyi adományozó levele

Pázmány Péternek

(MNL-OL MKL Libri Regii [A 57], vol. 6, fol. 779–780 – *reg.*)

Collatio archiepiscopatus Strigoniensis
reverendissimo domino Petro Pazmany etc. facta

Nos Matthias etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod cum diligenti cogitatione animo nostro voveremus inter alia, quae imperiali nostro culmini regiaeque dignitati varia incumbunt munia praecipuum illud esse, quod honorem cultumque concernit Divinum, ipsaque Dei Optimi Maximi Maiestas, non nisi fide et religione, quam sancta docet et profitetur ecclesia catholica, coli venerarique soleat atque possit: cumprimis omni cura et studio elaborandum nobis iudicavimus, ut sicuti in aliis regnis et provinciis nostris adeoque universo imperii nostri districtu ex Dei benignitate nostro regimini curaeque tradito, ita in regno quoque nostro Hungariae Ecclesiae Dei piis ac idoneis gubernatoribus atque ministris tamquam cultus ipsius Divini necessariis instrumentis rite sint et habeantur provisae. Vacante itaque nunc metropolitana et primaria dicti regni nostri Hungariae ecclesia Strigoniensi ac legitimo pastore orbata pro nostro summo ac plane paterno erga ecclesiam illam studio et amore haud ulterius differre volumus, quin illi de idoneo praelato et rectore benigne iterum et

quam tempestive prospiceremus. Et propterea clementem ac debitum habentes respectum [*fol. 780*] ad singularem eruditionem et doctrinam vitaeque et morum integritatem fidelis nostri venerabilis Petri Pazmany praepositi ecclesiae Beatae Virginis Mariae de Thurocz, quibus ipsum Divino munere ornatum tam ex certorum fidelium nostrorum recommendatione, quam et iam propria nostra experientia cognovimus. Confisi itaque de solerti et attentissima cura atque sollicitudine, quam ipse in administranda rite ecclesia Dei tuendaque et sedulo propaganda vera fide et religione catholica more boni pastoris et praelati summo conatu et ferventi zelo adhibiturus est, eundem ad archiepiscopatum dictae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis nunc per mortem et decedum reverendissimi quondam in Christo patris, domini Francisci Forgach de Ghimes Sanctae Romanae ecclesiae praesbyteri cardinalis et eiusdem archiepiscopatus ultimi, veri, legitimi et immediati possessoris de iure et defacto vacantis nominandum et praesentandum ac eundem archiepiscopatum Strigoniensem auctoritate iurispatronatus nostri regii, quod in omnibus praedicti regni nostri Hungariae ecclesiis et beneficiis more divorum quondam Hungariae regum praedecessorum nostrorum felicitis memoriae optimo iure habemus una cum honore perpetui comitis comitatus Strigoniensis illi ab antiquo coniuncto, necnon simul cum omnibus castris, castellis, civitatibus, oppidis, villis, possessionibus praediis ac aliis cunctis pertinentiis et iuribus possessionariis ubivis et in quibuscunque dicti regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum comitatibus habitis et existentibus ad eundem archiepiscopatum Strigoniensem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus pariter cum omnibus eiusdem iuribus, libertatibus, praerogativis, proventibus et aliis qui-

busvis emolumentis quovis nominis vocabulo vocitatis eidem dandum et conferendum duximus. Imo nominamus et praesentamus, damusque et concedimus atque conferimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis fidelibus nostris honorabilibus praeposito maiori, vicario, lectori, cantori, custodi caeterisque canonicis et beneficiatis tam dictae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis, quam aliarum collegiatarum ecclesiarum ad eandem pertinentium harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus a modo imposterum praefatum Petrum Pazmanj pro vestro legitimo et indubitato archiepiscopo habere, tenere et recognoscere, eidem debitam reverentiam, honorem et obedientiam praestare et exhibere ac in omnibus licitis et consuetis rebus iurisdictioni ipsius parere et obtemperare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Arce nostra regia Pragensi, die 28 mensis Septembris, anno Domini 1616, regnorum etc.

2.

Róma, 1616. november^{aj}

Pázmány Péter konzisztoriális proпозиciója
(ASV Misc., Arm. XII, vol. 145, fol. 475^{rv} – orig.)

Illustrissime et reverendissime domine

In sequenti consistorio, si sanctissimo placuerit, ego Petrus cardinalis Aldobrandinus proponam ad ecclesiam metropolitanam Strigoniensem reverendum dominum Petrum Posman, praepositum castris [!] ecclesiae B. Mariae Thurociensis, diocesis Strigoniensis, a Caesarea maiestate uti rege Hungariae per suas literas sanctitati suae directas praesentatum.

Vacat metropolitana Strigoniensis per obitum extra Romanam curiam quondam reverendissimi domini cardinalis Francisci Forgach, illius ultimi archiepiscopi.

Civitas Strigoniensis est in provincia Hungariae, magna quidem olim, ad praesens pro maiori parte destructa, iure est subiecta regi Hungariae, sed iam a multis annis occupatur a Turcis.

^{aj} Az irat keletkezése jellegénél fogva napra pontosan meghatározhatatlan. Az ennek alapján tett első konzisztoriális előterjesztés (*praeconisatio*) 1616. november 14-én, a második (*propositio*), ami egyben az esztergomi érseki székhely kánoni betöltését is jelentette, november 28-án volt. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 257–258, n. 21. – 1616. november 28-ról keltezték az érseki kinevező bullákat is. *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV*, ed. PATRITIUS GAUCHAT, Monasterii 1935 (HC IV), 322. Az egyébiránt Pázmány szomaszka szerzetessége mellett állást foglaló bejegyzés hozza a pápai bulla regisztrumának leőhelyét is (ASV Segreteria dei Brevi, Registra, vol. 621, fol. 79). A bullát mi már nem leltük, 2001. július 2-án jeleztük hiányát. Valaki a fol. 21^r–98^v közötti teljes ívet eltávolította. Jól látszik, hogy a kötetet összefűző négy erős kötőzsinór pengével át lett vágva.

In praedicta civitate Strigoniensi habebatur metropolitana ecclesia sub invocatione S. Adalberti; in qua modo nullus exercetur divinus cultus ob praedictam Turcarum occupationem; ex qua factum est, ut sedes archiepiscopalis cum capitulo translata sit Tirnaviam, in ecclesiam collegiatam ac parochialem S. Nicolai, ubi divina exercentur. In qua civitate pro archiepiscopali residentia commodissima quoque extat habitatio.

In hac autem Tirnaviensi ecclesia multae insignes reliquiae, ac inter caeteras caput S. Adalberti martiris argenteis thecis deauratis magna veneratione asservantur; sunt et organa, musicae, instructum sacrarium, et reliqua ad celebrem metropolim requisita.

Insuper in hac ecclesia metropolitana post pontificalem sunt quinque dignitates, quarum prima est praepositura maior; quam sequuntur lectoratus, cantoratus, custodia et archidiaconatus; sunt viginti sex canonicatus, et est magnus numerus beneficiatorum divinis inservientium cum tribus aliis capellanis curam animarum habentibus.

Sunt praeterea Tirnaviae et seminarium, monasterium Franciscanorum unum, aliud monialium S. Clarae, aliud patrum Societatis Iesu; est hospitale pro pauperibus infirmis et confraternitas S. Iacobi noviter erecta.

Diocesis satis ampla est; loca magis praecipua sunt Posonium, Tirnavia, Nova Arx et Sancta Crux. Qui est archiepiscopus Strigoniensis, hos habet suffraganeos: Varadiensem, Iauriensem, Nitriensem, Vaciensem, Vesprimiensem, Zanadiensem [!], Agriensem.

Fructus reperiuntur taxati in libris Camerae ad florenos quatuor milia; redditus tamen annui dicuntur ascendere ad

summam quinquaginta milium tallerorum, quae conficiunt ex nostris ducatis secundum praesentem valorem triginta duo milia centum et quadraginta duo ducatos. Habet tamen archiepiscopus onus solvendi stipendia mille militibus in Nova Arce.

Dominus promovendus habet omnia requisita a sacris canonibus et concilio Tridentino. Natus es in comitatu Bihariensi, Varadiensis diocesis, ex Christiano matrimonio, parentibus nobilibus, aetatis est annorum supra quadraginta, a multo tempore sacerdos ac sacrae theologiae doctor, in qua facultate pro [?] maxima pollet excellentia.

Praeposituram habet Thurociensem, curam animarum habentem per aliquot presbiteros vicarios nuncupatos exerceri solitam. In quo munere tantam prudentiam, doctrinam, pietatem morumque integritatem ostendit, ut merito ad regimen ecclesiarum et praecipue Strigoniensis aptissimus existimetur.

Fidei professionem emisit in manibus reverendi domini Alexandri Vasolay, in Caesaraea nunciatura ex delegatione generalis auditoris, penes quem processus, ex quo praedicta constant, formatus et transmissus fuit, ac per reverendissimos dominos meos capita ordinum et me subscriptus.

Supplicatur pro expeditione gratiosa per viam secretam ac retentione praepositurae praedictae propter rationes evidentes dictae ecclesiae necessitat[um]. [fol. 475v]

Ecclesia metropolitana Strigoniensis

28 Novembris 1616 fuit expedita cum condonatione iurium ex more multis annis observata ob calamitates ecclesiarum

Ungariae, ut sanctissimus dominus noster pronunciavit; de onere enim militibus stipendia solvendi nulla mentio a sanctissimo facta est, et cum retentione praepositurae dummodo esset compatibilis, et aliorum compatibilium,^{ak} cuius praepositurae mentionem relatione non fecerat reverendisimus Aldobrandinus, sed reverendissimus Saulius admonuit.^{al}

^{ak} E három szó sorközi beszúrás.

^{al} A konzisztórium döntését röviden összefoglaló konzisztoriális aktát, mely más kéz írása, a prozopozíciós cédula külzetére vezették rá, ami kivételes eljárásnak számított. A vaskos kötetben csupán pár példát találunk erre (például uo., fol. 94v és 279v). A konzisztórium határozatáról kiállított és a bulla alapjául szolgáló *cedula consistorialist* nem találtuk a szóba jöhető helyeken (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 644; Miscellanea, (Armadi I-XV), Arm. XII, vol. 218).

TANULMÁNY

*A Pázmány-jegyzőkönyv és a családi levéltár
mint történeti forrás*

I. KUTATÁSTÖRTÉNET

I. A KÁNONI KIVIZSGÁLÁSI ELJÁRÁS

Kerek négyszáz esztendővel ezelőtt, 1616. szeptember 28-án II. Mátyás (1608–1619) közel egy esztendőnyi széküresedés után Pázmány Pétert nevezte ki az esztergomi főegyházmegye élére (1616–1637).¹ A mindannyiunk számára nyilvánvaló adathoz szorosan kapcsolódik egy másik dátum is. Az új primást a pozitivista történetírás állításával ellentétben² magától értetődően nem uralkodói kinevezése napján, hanem 1617. március 12-én szentelte püspökké³ Prágában patrónusa, Melchior Klesl (1552–1630) bíboros, bécsi püspök. A közben eltelt fél esztendő csak mai szemmel tűnik hosszúnak. Valójában rekordgyorsaságú időről beszélhetünk. A felszentelést megengedő, elrendelő bullák megérkezéséig a centralizált és uniformizált kora újkori katolikus egyházmodell szellemében számos kánoni előírás-

¹ A kinevező irat regisztruma: MNL-OL MKL Libri Regii (A 57), vol. 6, fol. 779–780. Közlése a jegyzőkönyv után, *Appendix*, I. sz.

² FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 225–227; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 782 (és utána még sokan mások).

³ A dátumra és korábbi téves korrekcióm korrekciójára: CVH I/13, 174, 497. j.

nak, bürokratikus formáságnak kellett eleget tenni.⁴ Látni fogjuk, e rekordgyorsaság még az iratok adatainak pontosságára is hatást gyakorolt.

A bonyolult és pontos szabályok szerint zajló pápai döntéshozatali folyamat kezdeti és egyik legfontosabb szakasza a betöltendő egyházmegye állapotáról és a jelölt alkalmasságáról lefolytatott vizsgálat, az úgynevezett „kánoni kivizsgálási eljárás”, korabeli szóhasználattal *processus inquisitionis* volt.⁵ A *Concilium Tridentinum* (1545–1563) intencióinak és a

⁴ A kuriális ügymenet részelemeire, az eljárás során keletkezett különféle irattípusokra: THOMAS FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)* (BDHIR 63), Tübingen 1986, 105–161; ERNST PRITZ, *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie im Pontifikat Papst Calixts III.* (BDHIR 42), Tübingen 1972, 150–156; NICOLA STORTI, *La storia e il diritto della Dataria Apostolica dalla origini ai nostri giorni* (Contributi alla Storia del Diritto Canonico. Nuova Serie di Studi Storico-giuridici 2), Napoli 1968, 244–247; HIERONIM FOKIŃSKI, *Le relazioni concistoriali nel Cinquecento*, Archivum Historiae Pontificiae (AHP) 18 (1980) 211–261; Uő, *Propozycje konsystorialne w XVI. wieku (Omówienie. Teksty polskie)* (Studia Ecclesiastica 18. Historica 11. Fontium Textus 2), Rzym 1994, 1–42; LAJOS PÁSZTOR, *Le cedole concistoriali*, AHP 11 (1973) 209–268; Uő, *Il sostituto del concistoro e il suo archivio*, AHP 5 (1967) 352–372; Uő, *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani [CAV] 2), Città del Vaticano 1970, 185–192; GERMANO GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano* (CAV 17), Città del Vaticano 1989, 348–353 és 359–361; továbbá FREDERICK J. BAUMGARTNER, *Change and continuity in the French Episcopate. The Bishops and the Wars of Religion 1547–1610* (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies 7), Durham 1986, 27–28; JOSEPH BERGIN, *The Making of the French Episcopate 1589–1661*, New Haven–London 1996, 64 és 431–435; STEFAN SAMERSKI, *Die Ernennung Richelieus zum Bischof von Lucon: ein „kürialer Normalfall“ oder die Stilisierung eines politischen Genies*, RQ 89 (1994) 110–132, magára a procedúrára: 120–124 és 129–131. Az eljárás ismertetése magyar nyelven: *A barokk pápaság*, 222–227.

⁵ A „kánoni kivizsgálási eljárás” avagy „kánoni per” egyéb, a szakirodalomban inkább használatos megjelölései: *processus informativus* / *processus canonicus* / *processus inquisitionis*. Az egykorú kifejezés természetesen nem tévesztendő össze a római és

tridentianus reformpápák rendelkezéseinek köszönhetően a tanúkihallgatásokat már nem csak Rómában, hanem a területileg illetékes nunciatúrákon is lefolytathatták. A közjegyzőileg hitelesített jegyzőkönyvbe foglalt, meghatározott kérdőpontra tett vallomások, a másolatban mellékelt okiratok (születési, iskolai bizonyítványok, kinevező iratok) a központi egyházkormányzat számára egészen a 20. századig hivatalos és rendszeres információkat szolgáltatottak a részegyházak életéről, vezetőik személyéről.⁶

E sajátos forrástípus a modern történetírás számára is értékelhető adatokat tartalmaz. Egyrészt **1.** összképet nyújt egy adott egyházmegye pillanatnyi helyzetéről; **2.** egy egyházi karrier állomásairól; **3.** továbbá árulkodik a vallomást tevők ismereteinek mélységéről. Másrészt az olykor csupán sematikus válaszok ellenére, egy-egy jobban informált tanú, vagy bőséges mellékletek esetében **1.** hiánypótló adatokkal szolgálhat az egyébként kedvezőtlen forrásadottságú régiók vallási viszonyairól, például a magyar hódoltságéről; **2.** a szóban elmondott jellemzések pedig máshonnan szinte teljesen elérhetetlen rész-

egyetemes Inkvizíció, a *Sanctum Officium*, sem pedig a *Sacra Romana Rota* pereivel, avagy a Rítus Kongregáció előtt folyó szentté avatási eljárásokkal.

⁶ DANTE GEMMITI, *Il processo per la nomina dei Vescovi. Ricerche sull'elezione dei Vescovi nel sec. XVII*, Napoli 1989; REMIGIUS RITZLER, *Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie*, RQ 50 (1955) 95–101; Uő, *Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales“ im Archiv des Kardinalkollegs bis 1907*, Römische Historische Mitteilungen 2 (1957/58) 204–220; Uő, *Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica“*, Miscellanea Archivistica Angelo Mercati (Studi e Testi [ST] 165), Città del Vaticano 1952, 51–74. – Az egyes konkrét feldolgozási példák bőséges nyugati szakirodalmának ismertetésétől most eltekintünk. További irodalom: MYKHAYLO TKHOROVSKYY, *Procedura per la nomina dei vescovi. Evoluzione dal Codice del 1917 al Codice del 1983* (Tesi Gregoriana. Serie Diritto Canonico 67), Roma 2004, 257.

leteket tartalmazhatnak az újonnan kinevezett főpap múltjáról, tulajdonságairól.

Az életútról, áthelyezés esetén a főpapi működésről szóló vallomások, a személyes dokumentumok, esetenként előforduló sajátkezü önéletrajzok egy főpapi proszopográfiai adattár alapjait képezik. A magyar püspökökről és püspökségekről – néhány római eljárás kivételével – zömmel a császári nunciatúrán lefolytatott tanúkihallgatások jegyzőkönyvei az 1620-as évektől kezdve többé-kevésbé hiánytalanul fennmaradtak a vatikáni levéltár különböző fondjaiban. VIII. Orbán (1623–1644) csak 1626-ban rendelte el az iratok kötelező archiválását. A mintegy kéttucatnyi kérdésre feleletet adó, és legkevesebb három tanú vallomását rögzítő hazai processzusok a megelőző időszakból elvételek találhatók meg a Bíborosi Kollégium, a bécsi nunciatúra, továbbá a *Dataria Apostolica* archívumában, a legkorábbi 1613-ból.⁷ A 17. századi jegyzőkönyvekből a püspök-jelöltekre vonatkozó vallomások módszeres feltárása a vatikáni magyar kutatások egyik fontos és elközelgő feladata.⁸

⁷ ASV Archivio Concistoriale, Congregazione Concistoriale, Processus Consistoriales; ASV Dataria Apostolica Processus Datariae; ASV Arch. Nunz. in Vienna, Proc. Vesc., *passim*; Az első két lelőhely forrásainak – némileg hiányos – felsorolása: GALLA FERENC, *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*, Klny. LK 20–23 (1942–1945) 11–46; a bécsi nunciatúra fogalmazványaié: HC IV, 377–382.

⁸ E szeriális forrástípus hasznosításra egy-két példa: TUSOR PÉTER, *Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban*, Eszterházy Károly Emlékkönyv (szerk. Kovács Béla), Eger 1999, 23–42; MOLNÁR ANTAL, *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*, Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére (szerk. J. Újváry Zsuzsanna), Piliscsaba 2001, 149–163. MOLNÁR az egyházmegyére vonatkozó vallomásokat dolgozta fel módszeresen, meghatározóan a hódoltsági püspökségek

2. NYOMOZÁS PÁZMÁNY JEGYZŐKÖNYVE UTÁN

Az utókort méltán leginkább érdeklő Pázmányé a vatikáni levéltár egyik fondjában sem található. Sem pozitivista monográfusa, FRAKNÓI VILMOS,⁹ sem pedig a hazai jegyzőkönyvekkel behatóbban foglalkozó GALLA FERENC¹⁰ és VANYÓ TIHAMÉR¹¹ nem tesz róla említést. Szintén nem lelt rá a jezsuita ŐRY MIKLÓS, LUKÁCS LÁSZLÓ és SZABÓ FERENC, akik Pázmány érseki kinevezésének történetét alapos tanulmányban dolgozták fel.¹² Ők a jegyzőkönyvet kifejezetten kereshették is, hiszen számos kísérőiratát hasznosították, publikálták. Így a processzus alapján összeállított, és a döntéshozó titkos konzisztóriumon V. Pál (1605–1621), valamint a jelenlévő kuriális bíborosok előtt felolvasott, mindössze egy oldalas, nem túl rész-

vonatközésében. További vonatkozó publikációi: <https://vm.mtmt.hu/www/index.php?AuthorID=10000596#>. Egyéb hasznosítások, közlések: VÉGHSEŐ TAMÁS, *Benkovich Ágoston váradí püspök működésének görög katolikus vonatkozásai*, Athanasiana 16 (2003) 99–122, 111–122 (Benkovich Ágoston processzusának közlése); TÓTH TAMÁS, „*Si nullus incipiet, nullus finiet*”. *La rinascita della Chiesa d’Ungberia dopo la conquista turca nell’attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich*, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784) (CVH I/6), Budapest–Roma–Szeged, 305–312 (vallomások Patachich Ádámról).

⁹ Egyik monográfiájában sem hivatkozik rá. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, i.m.; FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, i.m.

¹⁰ GALLA, *A püspökjelöltek*, i.m.; vö. még HC IV, 377–382.

¹¹ Lásd LOUIS JADIN klasszikus munkájáról írt recenziójának záró sorait: Századok 70 (1936) 450.

¹² Első változata: *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d’Esztergom (1614–1616) – Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?*, Archivum Historicum Societatis Iesu (AHSI) 54 (1985) 77–148; a tanulmány második változata: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, i.m.

letező kivonatot;¹³ Kleslnek az eljárásról szót ejtő 1616. október 3-ai,¹⁴ valamint Pázmány két nappal később, október 5-én kelt, felszentelését és palliumát kérő, ugyancsak a pápához intézett levelét.¹⁵

Ha jegyzőkönyv adatait nem is aknázhatták ki, az általuk közzé tett iratok alapján biztosra lehetett venni, hogy a kihallgatásokat a szabályoknak megfelelően Pázmány esetében szintén lefolytatták. ÖRY MIKLÓS, LUKÁCS LÁSZLÓ ÉS SZABÓ FERENC kutatásai révén tehát végre teljességgel bizonyossá vált, hogy született egy olyan dokumentum a magyar katolicizmus legnagyobb főpapjáról, amely a kortársak ismereteit, véleményét közvetíti, és talán egyéb dokumentumokat is tartalmaz a kinevezésig megtett életútról. Katolizálásáról, tanulmányi és tanári éveiről, térítéseiről, irodalmi munkásságáról, Forgách

¹³ Azaz a másodszeri, a *praecónisatiót* követő úgynevezett *propositio* írásbeli kérvényt, amely a korábbi *relatio consistoralis* „jogutódjának” tekinthető, s amire jelen esetben a konzisztórium rövid jegyzőkönyvét is rávezették. – A propozíciós irat újraközlését lásd a jegyzőkönyv után, *Appendix*, 2. sz., továbbá észrevételeinket alább, a IV. fejezetben.

¹⁴ Klesl arra is kitér, hogy a jegyzőkönyvet maga Pázmány juttatja el Rómába, s hogy a kihallgatásokat Vasoli folytatta le, még hozzá némileg vonakodva, vélhetően a nuncius távolléte miatt. Amin azután csak az ő közbenjárása segített – hangoztatta. Uo., 254, n. 19. Lásd még a IV. fejezetben is.

¹⁵ „...ut quam fieri poterit, citissime sanctitatis vestrae nutu consecrationis beneficium ac pallium consequar...”. Uo., 255–256, n. 20. LUKÁCS olvasatában az eredeti *consecrationis* helyett *confectionis* szerepel. Továbbá mind Klesl, mind Pázmány levelének lelőhelyéül tévesen – de helyes kötet és oldalszámmal – az ASV Archivio Buoncompagni jelzetet hozza a Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Fondo Buoncompagni-Ludovisi helyett, noha államtitkársági iratanyagot csak ez utóbbi tartalmaz. WOLFGANG REINHARD, *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V im Fondo Buoncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101. – A lelőhely elírása arra vezethető vissza, hogy részben P. ÖRY korábbi gyűjtése került hasznosításra.

Ferenc bíboros melletti tevékenységéről, akinek gyóntatója volt,¹⁶ továbbá olyan, a Jézus Társaságon belüli problémáiról, mint kilépése, vagy például Bakith Margithoz fűződő viszonya, amivel rendtársai megvádolták. Csupa olyan dologról, amelyekre nézve a Pázmány-kutatás leginkább szórványos és töredékes adatokból volt kénytelen következtetéseket levonni.¹⁷ ÓRY MIKLÓSNak és LUKÁCS LÁSZLÓNAK köszönhetően nyilvánvalóvá vált, hogy a Pázmány-iratok számos kötetet felölelő korpuszából¹⁸ éppen az egyik legfontosabb alkotóelem hiányzik.

Az immár másfél évszázados, kiterjedt vizsgálatok ismeretében leginkább az volt feltételezhető, hogy a forrás az idők során elkallódott, megsemmisült. Egyébként valaki, valahogyan már biztosan nyomára akadt volna. A várható új információk mellett éppen ez a bizonytalanság tette a jegyzőkönyv után folytatott nyomozást valóban izgalmas feladattá.

¹⁶ Vö. ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Handschriftensammlung, W 290, vol. 13, fol. 146r–147v; CVH I/13, 309.

¹⁷ LUKÁCS és SZABÓ idézett munkája mellett elsősorban ÓRY MIKLÓS monográfiáját kell ehelyütt megemlíteni: *Pázmány Péter tanulmányi évei*, i.m.; ÓRY MIKLÓS–SZABÓ FERENC, *Pázmány Péter (1570–1637)*, Pázmány Péter. Válogatás műveiből (szerk. Óry Miklós–Szabó Ferenc–Vass Péter), Budapest 1983, 11–107.

¹⁸ Már idézett levelezéskötetei mellett: *Pázmány Péter... Összes munkái I–VII*, s.a.r. DEMKÓ GYÖRGY–RAPAICS RAJMUND ET AL., Budapest 1894–1905 és *Petri Cardinalis Pázmány... Opera Omnia I–VI*, Budapestini 1894–1904; továbbá: POLGÁR LÁSZLÓ S.I., *Pázmány bibliográfia*, Pázmány Péter emlékezete, 449–480, 455–457; *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004* (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok), szerk. ADONYI JUDIT–MACZÁK IBOLYA, Piliscsaba 2005, *passim*; valamint HARGITTAY EMIL–MACZÁK IBOLYA, *Pótlások a Pázmány Péter-bibliográfiához*, *Balázs Mihály közönlése* (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Universitatis Szegediensis 30; szerk. Font Zsuzsa–Ötvös Péter), Szeged 2011, 160–183.

Saját kutatásunk két pillérre támaszkodott. Az egyik, ha az irat nem semmisült meg, akkor olyan helyen található, amely mindeddig elkerülte a kutatói figyelmet. Tehát semmiképpen sem a vatikáni levéltárban. A másik támpontot a megerősítési eljárás, pontosabban fogalmazva az *institutio canonica* római szakaszának tanulmányozása nyújtotta. Ennek során a bíboros protektoré volt az egyik kulcsszerep, aki az egyházmegye pápai betöltésére (*provisio*) a titkos konzisztóriumban¹⁹ a processzus alapján, előjogainak és kötelezettségeinek megfelelően két ízbeni előterjesztést (*praeconisatio* majd *propositio*)²⁰ tett. A jegyzőkönyveket a nunciatúráról – olykor a jelölt közreműködésével – az Államtitkárság vagy egy ágens, esetleg mindkettő közvetítésével mindig hozzá juttatták el. A kihallgatásokat Rómában a protektor is lefolytathatta. Erre korábban kizárólagos joga volt. Kézenfekvőnek látszott a feltételezés, hogy a vatikáni levéltárba be nem került iratok az illetékes bíboros protektor személyi, családi iratai között keresendők.²¹

¹⁹ Azaz a pápa és a Bíborosi Kollégium együttes ülésén.

²⁰ FORCIŃSKI, *Le relazioni concistoriali*, 1–42; PÁSZTOR, *Le cedole concistoriali*, 209–268.

²¹ Az egyes országok érdekképviselőt a Szent Kollégiumon belül ellátó kardinálisok kora újkori működéséről – a bíboros protektorátus kialakulásával ellentétben – meglehetősen keveset lehet tudni. A nemzetközi kutatás csak újabban kezd némi figyelmet szentelni a pápaság nemzeti egyházakkal/államokkal való kapcsolattartásában kulcsfontosságú szerepet játszó intézménynek. OLIVIER PONCET, *Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento. «Teatro» della politica Europea (Biblioteca del Cinquecento 84; a cura di Gianvittorio Signorotto–Maria Antonietta Visceglia), Roma 1998, 461–480; GAETANO PLATANIA, *Polonia e Curia Romana. Corrispondenza dell' Lucchese Tommaso Talenti segretario intimo del Re di Polonia con Carlo Barberini protettore del regno (1681–1693)* (Acta Barberiniana 1), Viterbo 2004, 13–24; és különösen MARTIN FABER, *Frühneuzeitliche Kardinalprotektorate. Ein Projekt*, RQ 94 (1999) 267–274; Uő, *Entweder*

Korántsem felesleges vargabetűre kényszerített az a tény, hogy Magyarország és az örökös tartományok protektora a korokban nem egy kuriális bíboros, hanem a Morvaországban rezideáló Franz Dietrichstein olmützi püspök volt.²² A római konzisztóriumokon más és más bíborosok referáltak nevében az egyházmegyék esedékes betöltéséről. Az első fogódzópontot tehát Dietrichstein Brünnben őrzött anyaga jelentette.²³ A kardinális saját római ágensével, Jacomo Olivierivel folytatott levelezéséből megismerhetők Pázmány pápai megerősítésének fontosabb részletei.²⁴ Nyomon követhető, hogy Pázmány jegy-

Nepot oder Protektor. Scipione Borgese als Kardinalprotektor von Deutschland (1611–1633), Kaiserhof – Papstthof (16.–18. Jahrhundert) (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12; hg. v. Richard Bösel–Grete Klingenstein–Alexander Koller), Roma 2006, 59–66; Uő, *Scipione Borgese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik der frühen Neuzeit* (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte 204), Mainz 2005; későbbi időszakra: RICHARD BLAAS, *Das Kardinalprotektorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 10 (1957) 148–185. Lásd még TUSOR PÉTER, *A magyar koronabíborosi és bíboros protektori „intézmény” kialakulása és elhalása a XV–XVI. században*, Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a középkorról, *Analecta Mediaevalia* II (szerk. Neumann Tibor), Budapest–Piliscsaba 2004, 291–310.

²² WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 64–65; ebbéli működésére is kitér: JAN TENORA, *Kardinál Dietrichštejn a protektorát Germanie*, *Časopis Matice moravské* 33 (1909) 113–128; 252–263. Lásd a már a jegyzőkönyv fordításánál is idézett irodalmat.

²³ Jó eligazítást adó leltára: *Rodiný Archiv Ditrichštejnů (1097) 1222–1944 I–III* (Inventáře a katalogy fondů Státního Oblastního Archivu v Brně 27), ed. JINDŘISCH OBRŠLÍK–JAN ŘEZNÍČEK–VLADIMÍR VOLDÁN, Brno 1979, 279–300.

²⁴ Olivieri 1616. október 22-i, 29-i és november 12-i jelentései. Moravský Zemský Archiv (MZA), Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna, kart. 438, s.f. és fol. 167. 170–171. Kiadva CVH I/13, Dok., n. 24. 28. 29; fordításuk, értelmezésük uo., 165–172. Olivieri szerepére a római ügyintézésben

zőkönyve a Dietrichstein nevében eljáró Pietro Aldobrandini bíboroshoz,²⁵ Magyarország és a Habsburg örökös tartományok viceprotektorához került, s ő nagy valószínűséggel tényleg személyes iratai között helyezhette el azt.²⁶ A kérdés ezután már csupán annyi volt, hogy vajon ezeknek az iratoknak a továbbiakban mi lett a sorsa.

VIII. Kelemen pápa családja, az Aldobrandiniek²⁷ levéltára különféle vagyonosztályok, házasságok miatt az idők során

uo., *ad indicem*. – Ágens, auditori működésére és Dietrichstein kúriai kapcsolattartására alapvetően az ő hihetetlenül értékes és jól megőrzött jelentései alapján: TOMÁŠ PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve* (Knížnice Matice Moravské 36), Brno 2011. Olivieri a kegyvesztett Cinzio Aldobrandini bíboros klientúrájából került Dietrichstein szolgálatába 1601-ben, s kamarásként alkalmasint képviselte új patrónusát Rómában, de állandó ágens valóban csak 1608-tól lett (539skk. 553. 570.), amit korábban vitattunk.

²⁵ Rá lásd fentebb, jegyzőkönyvbeli előfordulásánál.

²⁶ Lásd még ennek Dietrichsteinhez Pázmány megerősítéséről beszámoló, 1616. november 30-i levelét. MZA Rod. Arch. Dietrichštejn., Korr. Kard. Frant. Dietrich., kart. 427, n. 150; kiadva CVH I/13, Dok., n. 32. – A LUKÁCS által közölt propozíciós memorialén, mint előterjesztőé ugyancsak Pietro Aldobrandini neve szerepel. Következésképpen szerepét az eljárásban már korábban is lehetett tudni. Mindazonáltal ennek az adatnak korábban nem tulajdonítottunk nagyobb jelentőséget – miként vélhetőn a neves jezsuita történész sem –, hiszen Aldobrandini nem lévén illetékes protektor, közreműködése formálisnak tűnt, s valóban akár az is, magyarán pusztán a konzisztoriális aktusra szorítókozó lehetett volna csupán. A brünni anyag azonban részletesen elmondja, hogy a jegyzőkönyvet az Államtitkárság az ő palotájába továbbította, s hogy az irat feldolgozását is az ő *uditorja* végezte. Vö. CVH I/13, 24 és 28; lásd még *Appendix*, 2. sz. és alább a IV. fejezetben.

²⁷ E pápai dinasztiára többek között: R. APPERI, *Der Neid und die Macht. Die Farnese und die Aldobrandini im barocken Rom*, München 1994; J.Á.F. ORBAAN, *Rome onder Clemens VIII (Aldobrandini) 1592–1605*, Gravenhage 1920; RENATO LEFÈVRE, *Il patrimonio romano degli Aldobrandini nel '600*, Archivio della Società Romana di Storia di Patria 82 (n.s. 13) (1959) 1–24.

több részre bomlott. Számos kötetét a Vatikánban őrzik,²⁸ tetemes hányada a részbeni örökös Doria-Pamphilik,²⁹ és a férfiágon már kihalt, de leányágon *secundogenituraként* továbbélő család tulajdonában maradt.³⁰ Ez utóbbi magánarchívum jelenleg Frascatiban,³¹ a Pietro Aldobrandini által építtetett *Villa Belvedere*-ben található.³² Falai között, hírneves kertjében 1632 folyamán néhány órára Pázmány is megfordult.³³

A pápai dinasztia házi iratanyagának tanulmányozására hosszas utánajárást követően, az olasz állami levéltári felügye-

²⁸ Ezeket a BAV *Vaticani Latini* sorozatba inkorporálták, és szinte csak középkori anyagot tartalmaznak. Pontos kötetszámok az apostoli könyvtár katalógusaiban.

²⁹ Inventáriuma szerint kánoni perek jegyzőkönyvei nem találhatóak benne: RENATO VIGNODELLI RUBRICHI, *Il „Fondo Aldobrandini” dell’Archivio Doria Landi Pamphili*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 92 (1969) 15–39.

³⁰ A család későbbi története: RENATO LEFEVRE, *Gli ultimi Aldobrandini di Clemente VIII*, Studi Romani 14 (1966) 17–38.

³¹ A családi levéltárat régebben még Rómában őrizték, VERESS ENDRE, majd BÁNFI FLORIO személyében a múlt század első felében már megfordult benne magyar kutató. VERESS néhány államtitkársági *registrum*-töredékből közölt öt darab, Alfonso Carillóhoz intézett, Pietro Aldobrandini, mint VIII. Kelemen bíboros nepeiben fogalmazott levelet. (VERESS ENDRE [kiad.], *Carillo Alfons levelezése és iratai I* [Monumenta Hungariae Historica I/32], Budapest 1906, VIII és 215–216, n. 155. 218, n. 158. 221, n. 162. 232, n. 174. 243, n. 188.) Konzisztoriális iratokra, kiváltképpen Pázmányéira sem nyomtatott munkáiban, sem kézírataiban nem találtunk utalást. Ez utóbbiak: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ms. 459. BÁNFI három kötetet említ a tizenöt éves háború korából (vol. 150 [*La guerra in Ungheria*], vol. 160 és 164). FLORIO BÁNFI, *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi badivállalatai*, Hadtörténelmi Közlemények 40 (1939) 1–33 és 213–228. 41 (1940) 143–156, 5, 6. j. és 13, 43. j.

³² A meglehetősen elhanyagolt állapotú, de ma is lenyűgöző és saját korában kertjével páratlan látványosságnak számító palota művészettörténeti leírása számos képmelléklettel: K. SCHWAGER, *Kardinal Pietro Aldobrandinis Villa di Belvedere in Frascati*, Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte 9–10 (1961–1962) 289–382.

³³ Május 14-én. FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, III, 39.

leti hatóság (*Soprintendenza Archivistica per il Lazio*) közreműködésével és a tulajdonos családfő, Don Camillo Aldobrandini engedélyével nyílt lehetőségünk. A palota kapuját meglehetősen várakozással léptük át, és nemcsak e szó tényleges, hanem átvitt értelmében is. A lengyel kutatás példájából tudtuk, hogy a nemzeti egyházaknak/államoknak az Apostoli Székkel való kapcsolattartásában szerepet játszó kardinálisok családi anyaga micsoda meglepetéseket rejtegethet.³⁴ Igyekezetünk nem volt hiábavaló. Bár Pietro Aldobrandini hagyatéka kuriális bíborosi működése szempontjából nem mondható különösképpen gazdagnak,³⁵ Pázmány processzusát szerencsére mégis megőrizte az utókor számára. A frascati *Villa Belvedere* pazar kilátású manzárdjában elhelyezett magánarchívum *Documenti Storici* sorozatában összesen négy magyar főpap kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve található az 1610-es évek derekáról. Közöttük Pázmány Péteré.³⁶

³⁴ Hogy a lengyelek e téren is mennyivel előttünk járnak, a következő rövid könyvészet is ékesen bizonyítja: *Documenta Polonica ex Archivio Parmensi* (Institutum Historicum Polonicum Romae. Elementa ad Fontium Editiones [IHPR Elementa] 22), ed. VALERIANUS MEYSZTOWICZ–WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romae 1970, kiváltképpen v–VIII; *Repertorium rerum Polonicarum in Archivio Dragonetti de Torres in civitate Aquilana* (IHPR Elementa 5), ed. PAULUS COLLURA, Romae 1962, 1–12; valamint *Repertorium Rerum Polonicarum ex Archivio Orsini in Archivio Capitolino I–III* (IHPR Elementa 3. 7. 10), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romae 1961–1964; *Collectanea e rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino Romae I* (IHPR Elementa 14), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romae 1965. Az 1994-ig megjelent, nemcsak itáliai 76 kötet adatai: https://pl.wikipedia.org/wiki/Elementa_ad_Fontium_Editiones.

³⁵ VERESS ENDRE ennek ellenkezőjét állítja. *Carillo Alfons levelezése és iratai I, VIII*. A bíboros iratainak, levelezésének jó része már az 1610-es évek végén megsemmisült a család római palotáját sújtó tűzvészben.

³⁶ Archivio Privato dell'Eccellentissima Casa Aldobrandini di Frascati (Villa Belvedere), Documenti Storici, n. 17/10. – A többi processzus: n. 17/11: Agatich János,

Az eredményes kutatás alapja az a felismerés volt, hogy a szentszéki–magyar kapcsolatok számos, új adatokkal, eredményekkel kecsegtető forrása nemcsak a vatikáni és bécsi lelőhelyeken, és sok esetben nem állami kezelésben lévő levéltárakban rejtőzik. A Olaszországban magántulajdonban őrzött, ám törvényi kötelezettség szerint bejelentett, regisztrált történeti iratgyűjtemények történeti feltérképezésének kulcsintézményei a tartományonként szerveződő állami levéltári felügyeltek. A Rómában és környékén illetékes *Soprintendenza Archivistica per il Lazio* honlapja: <http://www.sa-lazio.beniculturali.it/index.php?it/159/siusa>. A olasz levéltári felügyeltek által nyilvántartott magánkollekciók alapadatait újabban a *Sistema Informativo Unificato per le Soprintendenze Archivistiche* (SIUSA) tárolja. A SIUSA-ra sajnos az inventáriumok anyagát nem töltötték fel, noha a regionális központokban elektronikus formában rendszerint rendelkezésre állnak. A frascati Aldobrandini-levéltár részletes jegyzékét a laziói felügyeletnek a *Corso Vittorio Emmanuélén* (a *Cancelleria* palotájával átellenben) található székhelyén volt alkalmunk tanulmányozni, mely jegyzék a *Documenti Storici* fondban a Pázmány-processzust is feltüntette. Ezután került sor a *Soprintendenza* engedélyének és a tulajdonos herceghez címzett ajánlásának a kiállítására. A leveleket nekünk kellett a megadott elérhetőségek segítségével a hercegi levéltárhoz eljuttatni, majd később külön *appuntamento*t egyeztetni a nem nyilvános és az állandó kutatószolgálatot nélkülöző levéltárban folytatandó munkához.³⁷

Zengg-Modrus (Alessandro Vasoli, 1617. április 13–május 3.), olasz nyelvű, a gráci nunciatúrán folytatták le; 17/13: Erdődy János, Eger (Alessandro Vasoli, 1617. április 4–1617. szeptember 12., Prága); 17/14: Majthényi László, Szerém (Placido de Mara, 1614. december 1–3., Bécs).

³⁷ Mind MARIAPINA DI SIMONE az olasz állami levéltári felügyelet részéről, mind pedig ANTONELLA FABRIANI ROCHAS hercegi levéltáros rendkívüli készséggel segítette munkánkat. – A frascati *Villa Belvedere*ről, parkjáról, és a palota legfelső szintjén található Aldobrandini-magánlevéltárról 2016. június 29-én készített fevételeink megtekinthetők: <http://institutumfraknoi.bu/respositorium/frascati>.

3. PÁZMÁNY PROCESSZUSA

A 42 számozatlan, hozzávetőleg A/4-es méretű oldalt tartalmazó füzet az 1616. szeptember 30. és október 3. között, a prágai nunciátúra ideiglenes ügyvezetője, Alessandro Vasoli *uditore*³⁸ által lefolytatott eljárásról felvett jegyzőkönyv eredeti tisztázata.³⁹ A vallomások végén a tanúk, a letett hitvalláson Pázmány, a záró részben Vasoli aláírása sajátkezű. A dokumentum hitelességét a prágai nunciátúra pecsétje és Ogerus Bra apostoli protonotárius közjegyzői jele volt hivatott biztosítani. A pecsét a forrást füzetszerűen összefűző zsinór két végére nyomva található a záróformula alatt.⁴⁰ A procedúra római fázisában került az utolsó oldalra Aldobrandinié mellett Antonio Sauli, Ottavio Bandini és Alessandro Peretti kardinálisok szignója. Ők a régi-új előírások szerint a Szent Kollégium vezetőiként (*Capita Ordinum*) láttamozták az iratot.⁴¹ A bíbo-

³⁸ Rá és a kánoni kivizsgálás többi szereplőjére lásd fentebb, a processzus magyar fordításának jegyzeteit.

³⁹ A jegyzőkönyv rövidítése az alábbiakban: „*Proc. Pasm.*”, és a hivatkozott oldal-számok pedig közreadói kiegészítések, és tulajdonképpen szögletes zárójel közé érten-dők. Az oldalak ugyanis számozatlanok, a füzetszerű jellegnek köszönhetően azonban a lapok sorrendje állandó.

⁴⁰ A pecsét a *professio fidei*t lezáró *sigillum* nagyobb változata. Nem vethetjük el teljesen, hogy Vasoli címere található rajta. De Mara nuncius más pecsétet használt. Vö. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/14.

⁴¹ Azaz GALLA bevezetőjének állításaival (*A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei*, II–24) ellentétben a jegyzőkönyvek nem kerültek automatikusan a konzisztoriális kongregáció elé. Ugyanakkor a fenti bíborosok is külön kongregációt alkottak (*Capitulum Ordinum Congregatio*). Ennek tagjai hivatalból a Bíborosi Kollégium dékánja és kamarása, az első presbiterbíboros, az első diakónusbíboros, a *camerlengo* és a vicekancellár voltak; háttérapparátusát a Szent Kollégium titkára és számvevője (*rationator*) képezte. CHRISTOPH WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*.

rosok a pápai diszpenzáció és a processzusban foglaltak alapján arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Pázmány messzemenően alkalmas az esztergomi főegyházmegye kormányzására. Ha nem ez lett volna a véleményük, alá sem írták volna a jegyzőkönyvet.

Az irat összesen négy tanú vallomását tartalmazza. Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár szeptember 30-án, Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok, Ferenczffy Lőrinc királyi titkár, valamint Székely György, Klesl bíboros udvarmestere október 1-én adott számot Pázmányra és a főegyházmegye állapotára vonatkozó ismereteiről. A trienti hitvallás kötelező letételére ugyanaznap került sor a nunciatúra épületében, az *uditore* és a közjegyző mellett két másik hitelesítő tanú: a későbbi erdélyi püspök Simándi István és Kápolnay Jakab jelenlétében. A kánoni per érdemi része két nap alatt lezajlott, október 3-a a végleges tisztázat elkészítésének dátuma.⁴² A jegyzőkönyv a hitvallás saját kezűleg aláírt és előírászerűen csatolt példánya mellett mindössze egy mellékletet tartalmaz. Pázmány szeptember 29-én, kinevezése publikálásának másnapján Vasolihoz

Elenchus Congregationum, Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629–1714) (RQ Supplementheft 45), Rom–Freiburg–Wien 1991, 191–192. 233–234. Vö. még TUSOR, *A barokk pápaság*, 152–156.

⁴² Vonatkozó publikációinkban (*Egyháztörténeti Szemle*, CVH I/13) október 13. szerepel, ami azonban félreolvasáson alapuló hibás közlés, amit most javítunk. (Mivel az 'i' pontja az igen karcsúra sikeredett 'e' fölé íródott és közel a '3'-as számhoz a „*die 3-a*” szintagmában, első olvasatban a „napon” szót rövidítettnek vettük és '13'-at olvastunk. Az alaposabb szemrevételezés azonban ezt kizárja. Minden bizonnyal az is befolyásolt, hogy általában mind a letisztázásra, mind pedig a nunciusi lezárásra több nappal a kihallgatások után szokott sor kerülni. Előfordul, hogy az eljárás megkezdésétől a lezárásig egy hónap, vagy probléma esetén még több idő is eltelik.

intézett levelét, amelyben a vizsgálat lefolytatását kéri és néhány adatot közöl magáról. Ezt nem eredetiben csatolták, hanem közvetlenül a tanúvallomások után másolta be Ogerus Bra apostoli protonotárius.⁴³

A szentgotthárdi apátság adományozása okán Prágában időző Ramocsaházy kivételével a tanúk valamennyien a Habsburg-udvarhoz tartoztak, kiválasztásuknak nem nagyon lehetett alternatívája.⁴⁴

Pázmány processzusa nem tartozik a leginformatívabb jegyzőkönyvek közé. Míg utóda, Lósy Imre (1637–1642) két tucattal is több dokumentumot csatoltatott,⁴⁵ Pázmány esetében pusztán a négy tanúvallomás, a bíborosok záradékolása, a saját kezűleg aláírt trienti hitvallás, pápai bemutatóirata és egy szemlevele hasznosítható.⁴⁶ A forrásértéket nagyban növeli, hogy talán az idő rövidsége miatt is, a vallomások lejegyzése egyenes beszédben, egyes szám első személyben, gyakorlatilag tehát szó szerinti idézetekben történt. A jelzők, állítások, olykor topikus

⁴³ Célja ezzel vélhetően az volt, hogy ezt az iratot is hitelesítse közjegyzőileg. Ugyanígy tett Erdődy Jánosnak az eljárás megindítását kérő levelével (Uo., 17/13). Majthényi László szerémi „választott püspök” hasonló s.k. írását (Bécs, 1614. november 25.) a nunciatúra az idő szerinti kancellárja, Fab[ric]ijus Campinus (Campino) eredetiben csatolta. Uo., n. 17/14.

⁴⁴ Ramocsaházy, Ferenczffy és Székely tanúskodtak 1617-ben Erdődy János egri kánoni perében is. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13.

⁴⁵ ASV Arch. Conciat., Proc. Cons., vol. 30, fol. 398r–432v; fogalmazványja: uo., Arch. Nunn. in Vienna, Proc. Vesc., n. 64.

⁴⁶ Az e bevezető részben foglaltakat vö. TUSOR PÉTER, *Pázmány Péter processus inquisitionisa az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 1, 3–21 (a következőkben: *Egyháztörténeti Szemle*, i.m.); könyvfejezetként: *Prágai nunciatúra vizsgálata 1616-ban az esztergomi főegyházmegye állapotáról és az új főpásztor személyéről*, Mater et magistra (Strigonium Antiquum 5; szerk. Csombor Erzsébet–Hegedűs András), Esztergom 2003, 81–90.

jellegük ellenére valóban a tanúk saját kifejezései. A későbbi processzusokra inkább jellemző függő beszédű közlés elvétve található, a mondandó rövid tartalmi összefoglalása pedig alig-alig, mint például Székely vallomásának 10. pontjában.

A jegyzőkönyvhöz, bár több példát találunk rá a korszakból, ezúttal nem másolták be és nem is mellékeltek a királyi kinevező irat szövegét, jöllehet a jelenlévő közjegyző egyik feladata – mint ő maga említi – a bemutatott „jogigazoló és más közdokumentumok” hiteles másolatának elkészítése és a jegyzőkönyvhöz csatolása volt.⁴⁷ Talán maga az újonnan kinevezett érsek kérhette az uralkodói *literae collationales* mellőzését, nehogy a Kúriának nem tetsző, a pápai tekintélyt sértő szöveg Rómába kerülve esetleg problémát okozzon. Ez annak ellenére sem zárható ki teljesen, hogy a királyi adománylevelet az Aldobrandini-levéltár többi magyar processzusában sem találjuk.

A Borghese-pontifikátus korábbi éveiben ha szelíden is, de már kifogásolták a magyar királyi főkegyuraság megfogalmazásának ekkorra már két évszázados kifejezéseit.⁴⁸ Az ira-

⁴⁷ *Proc. Pasm.*, fol. 1v.

⁴⁸ Egy, a pápai Államtitkárságon 1610 körül keletkezett feljegyzés behatóan foglalkozott a problémával, és ebben az adományozó iratra is találunk utalást („*dat et confert*”): „*In multis processibus buc transmissis de personis promovendis ad ecclesias regni Hungariae compertum est quamplura enunciata et prolata esse, quae nec sacris canonibus, nec stylo, nec sanctae sedis apostolicae auctoritati convenire posse videntur, at deinceps forte praecaveri poterunt sine cuiusque offensione vel detrimento, si modo opportuna diligentia ac dexteritas adhibita fuerit, maxime, quia non de re, sed de nomine ad summam quaestio esse videatur. Primo serenissimus Hungariae rex in documentis quibusdam, dum intendebat praesentare vel declarare se praesentasse certas personas ibi nominatas ad ecclesias eiusdem regni, idque more, ut inquit, regum antecessorum suorum, quae quidem documenta reverendissimo domino Melphiensi nuncio apostolico exhibita, et ab ipso deinde processibus inserta*

tot – habár a jegyzőkönyv bevezetőjében az alább említendő *litterae praesentiales* kerül csak említésre – ugyanakkor vélhetően bemutathatták a prágai nunciátúrán, hiszen a kánoni kivizsgálási eljárás hivatalos kezdetét ez a mozzanat, majd a trienti hitvallás (*Professio fidei Tridentina*) letétele jelentette. Talán ez az iratbemutató magyarázza, mely az udvari magyar kancellár személyes közreműködésével mehetett végbe, hogy Lépes Bálint tanúvallomásra a többiekével ellentétben szeptember 30-án került sor. A hitvallás kötelezettségének Pázmány a többi tanú kihallgatásának napján 1616. október 1-jén a prágai nunciátúra palotájában az előírások szerint térden állva tett eleget.⁴⁹ A nagyobb biztonság okáért az adományozó levél kiállítására úgy került sor, hogy a Szentszék részéről leginkább kifogásolt kifejezés, az uralkodói *electio* említése hiányzik belőle.⁵⁰ A szót nem véletlenül nem találjuk már a processzus bevezetőjében sem. Az *electio* fogalma ugyanis a királyi aktust kánoni érvennyel ruházta volna fel, az egykori káptalani választások megöröklésének folyományaként.⁵¹

fuerunt, nulla facta mentione summi pontificis, utuntur verbis istis, transfert, nominat, eligit, praesentat, dat et confert, haec fere omnia et singula in processibus Vesprimiensi et Quinquecclesiensi, Iauriensi, Colocensi. ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 51r. – Náprágy Demeter kalocsai érsek, győri adminisztrátor, Domitrovich Péter pécsi és Ergelich Ferenc veszprémi processzusai nem ismertek. A pápai províziókra 1610 januárjában és márciusában került sor. HC IV, 156. 207. 289. 365.

⁴⁹ *Proc. Pasm.*, fol. 19rv.

⁵⁰ *Appendix*, I. sz. Már korábban valószínűsítettük, hogy a turóci préposti kinevező iratát maga Pázmány fogalmazta meg. Ez a kinevező iratok esetében sem zárható ki, vagy legalábbis közreműködőse valószínűsíthető. Tudjuk ugyanis, hogy prágai tartózkodása idején részt vett az udvari kancellária munkájában. Vö. CVH I/13, 118–119, 320. j.

⁵¹ Vö. TUSOR, *Az egyházi javadalmak betöltése*, 362–365.

A pápának szóló bemutatóirat, melynek átadása a római Habsburg-képviselet feladata volt, még jelentősebben átfogalmazásra került. Ebből gyakorlatilag minden olyan részt töröltek, ami a kánonjoggal ellentétesnek tűnhetett és csupán a *nominatio* és *praesentatio* fogalmai kerültek előtérbe.⁵² A megerősítő bullák és a pallium mielőbbi, a főegyházmegyének az oszmán foglalások miatt leromlott anyagi helyzete miatt kedvezményes illetéki megadását hosszasan és egyedi megszövegezésben kérte II. Mátyás, pontosabban az udvari magyar kancellária az egyházfőtől.⁵³ Ám hogy a fontos iratok megfogalmazását Ferenczffy Lőrinc királyi titkárra, vagy netalán Lépes Bálint kancellárra bízta volna, nem tudhatjuk biztosan.⁵⁴ A megfogal-

⁵² Az államtitkársági kifogások a királyi bemutatóiratokkal kapcsolatosan a következők voltak: „*In literis vero ad sanctitatem suam, quae apparent dumtaxat in Colocensi, Lauriensi, Vaciensi, et Bosnensi, varia habentur verba, nam non solum rex nominat et praesentat, uti alias recte dici solet, sed et eligit, ac dicit se contulisse, et in postremis duabus scriptum est offerimus de more praesentandum confirmandum et consecrandum. 2.o Praesentati subscribunt se electos. 3.o In proemiis istorum processuum legitur, quod rex elegit ac nominavit. Cum vero exploratum sit, quod reges et principes alii, qui ius patronatus habent in ecclesiis regnorum et ditionum suarum, non aliter scribere soleant, quam quod sanctissimo domino nostro praesentant personas promovendas ad ecclesias iuris patronatus sui, sicuti sacri canones et mos stylusque hactenus servatus docuerunt, quod [fol. 51v] quidem etiam nemo dubitat, quin sufficiat ad conservandum ius patronatus*”. ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 51r–51v. A szövegben említett királyi bemutatóiratok a processzusokhoz hasonlóan szintén nem ismertek. Telegdy János boszniai és Almásy Pál váci püspök pápai megerősítése 1610. januárjában történt. HC IV, 119 és 356.

⁵³ Lelőhelye: Primási Levéltár (PL), Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), n. 134/5. Kiadása: CVH I/13, Dok., n. 22a (369–370).

⁵⁴ Az Államtitkárságon korábban a kancellár és az *electus* címet jogosulatlanul használó püspökök figyelmeztetésétől várták a probléma megoldását: *Ratio utique persuadere videtur, ut eadem formula in eodem iure probetur serenissimo regi Hungariae et maiestatis suae ministris maxime cum res ista quasi pendere videatur a cancellario maiestatis usae, qui modo est, ut auditur, Valentinus Lepes, episcopus Nitriensis, vir doctus ac pius. Hic*

mazás mikéntje nem a véletlen műve volt, egyértelműen bizonyítja, hogy pár hónappal később, 1617. február 10-én, illetve március 10-én Agatich János zengg-modrusi és Erdődy János egri bemutatóiratában már ismét ott sorjáznak a vitatott kifejezések: „*elegimus*”, „*contulimus*”, „*electionem et praesentationem admittere*”.

Mindkét püspök, valamint előtte 1614-ben Majthényi László következetesen „*episcopus electus*”-ként szignálta a nunciatúrára küldött leveleit.⁵⁵ Majthényi kivételével valamennyi főpap prezentációjának pergamenre írt eredetije megtalálható az adott jegyzőkönyv mellett, Pázmányé is. A processzus első sorai erről kifejezetten elárulják, hogy utóbbit Alessandro Vasolinak, a nunciatúra ügyvezetőjének adták át. Látni fogjuk majd, hogy a Pázmány-jegyzőkönyvvel együtt végül a császári ügyvivő juttatta el a Kúriába, s hogy az uralkodói levelet az Államtitkárságról bevitték és személyesen is megmutatták V. Pálnak.

A Szent Kollégiumhoz, a bíboros protektorhoz és Scipione Borgheséhez intézett levelek a szokásos szabványszövegek.⁵⁶

enim aliud intendit rex, uti credi potest, quam sibi conservare ius patronatus, eoque uti ac fuit. Ad praesentatos vero quod attinet, possent illi utique admoneri a nuncio apostolico pro tempore, cum vere et proprie electi non sint, ne se electos nuncuparent, sed praesentatos vel nominatos, uti ius ratioque persuadent. Denique idipsum servandum esset in scripturis, prodeuntibus ab ipsis reverendissimis Hungaricis. Ita enim evitaretur confusio verborum, quae rebus non conveniunt, et unicuique tibuertur, quod aequum est ac decet. [fol. 52v, m.a.] Notanda pro correctione in literis regis Vngariae et in processibus pro nominatis ad ecclesias sui iurispatronatus”. ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 51r–52v.

⁵⁵ Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/11. 13. 14.

⁵⁶ És az inkriminált „*contulimus*”, „*electum*” szavak is bennük maradtak. A *Királyi Könyvekben* a bemutató iratok szövegét nem regisztrálták, csupán címük szerepel. A protektornak küldött irat esetében „*Protectori Germaniae*” található, ami téves

Inkább létezésük a figyelemre méltó. Elvértve előfordul, hogy konzisztoriális javadalom adományozása ügyében külön írtak a protektornak. Az viszont kevésbé gyakori, hogy a bíboros nepos és a Bíborosi Kollégium ilyenkor is császári, királyi felszólítást (*litterae intercessionales*) kapjon.⁵⁷

Megfigyeléseink kellően érzékeltetik, milyen kiemelt figyelemmel és körültekintéssel intézték a prágai udvarban Pázmány érseki kinevezését, és még a királyi főkegyúri jog, az egyházszervezet felett gyakorolt állami felügyelet megfogalmazásainak élén is igyekeztek ez alkalommal tompítani. A ko-

megjelölés. Németország bíboros védnöke Scipione Borghese volt, a levelet valójában Franz von Dietrichsteinnek címezték. Lelőhelyük: PL AEV n. 134/5. Kiadásuk: CVH I/13, Dok., 22a. Jelen pillanatban a Pázmány érseki kinevezésével kapcsolatban keletkezett hivatalos iratok közül egyedül az érsekújvári őrségnek szóló pátenz kiadatlan és szövegében sem ismert. Létéről a *Libri Regii* bejegyzése tesz említést („*Patens mandatum ad Vyvariensis super praestando obsequio et ne vinum illis educillari queat*”). MNL-OL MKL Libri Regii (A 57), vol. 6, fol. 58r.

⁵⁷ Ugyanakkor nem példa nélkül álló ez sem. Lásd például az obszerváns Bartolomeo Kachich érdekében a pápának, a Szent Kollégiumnak és Borghesének küldött, Budevicében, 1614. február 13-án kelt leveleket: „*Postquam episcopatum ecclesiae Macariensis regni nostri Dalmatiae ex eo quod ob tyrannidem hostium Turcarum a longo iam tempore nemini collatus fuerit, pro nunc etiam de facto vacare contigit, omittere pro summo erga ecclesias Dei studio non potuimus, quin eiusmodi vacanti ecclesiae de legitimo praelato... provideremus. Quapropter dictum episcopatum Macariensem fideli nostro religioso fratri Bartholomeo Nicholich de familia Kachikiorum... benigne contulimus*”. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/12. Ugyanitt a spalatói érseknek a kinevezés kapcsán metropolitai minőségében V. Pálhoz intézett támogató levele (1615. április 2.). Soraiban kifejti, hogy milyen fontos egy felszentelt püspök működése az iszlámtól és az ortodoxiától körülvelt területen, és hogy a korábbi püspökválasztásokat a törökök, vagy a ferencesek, vagy a hívek belső viszályai meghúsiították, melyeket ezúttal sikerült szerencsésen elkerülni. Vö. MOLNÁR ANTAL, *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon I (1572–1647)* (Humanizmus és Reformáció 26), Budapest 2002, *ad indicem* (Bartol Kačić).

operáció a Szentszék részéről sem hagyott maga után kívánni valót. A kánoni kivizsgálás azonnali megindítása a királyi kinevezés után a prágai apostoli nunciaturán kivételes és példa nélkül álló esemény volt.

4. PÁZMÁNY, A JEZSUITA ÉRSEK

E könyv különleges körülmények között keletkezett történeti forrást tár az olvasó elé Pázmány Péter életéről. Olyan forrást, amely az érseki kinevezés összefüggésében keletkezett, ám forrásértéke – a főegyházmegye ismertetése mellett – Pázmány 1616 előtti életútja szempontjából jelentős. Terjedelme mellett ez az aspektus, vagyis a kánoni kivizsgálás biográfiai hasznosításának lehetősége és feladata magyarázza, hogy közlésére és értékelésére nem az érseki kinevezés izgalmas történetének összefüggésében került sor. Az irat keletkezésének kontextusa tudniillik ezt tette volna indokolttá, a jegyzőkönyvhöz kapcsolódó kísérő dokumentumok: államtitkársági levelezés, nunciusi, ágensi jelentések stb. feldolgozásához és publikálásához hasonlóan.

Utóbbi forrásokat *Pázmány, a jezsuita érsek* című monográfiánkban nemcsak publikáltuk, hanem felvázoltuk, elemeztük, újraértelmeztük és kiegészítettük azokat problémákat, amelyek e munkánk középpontjában álló jegyzőkönyv keletkezéséhez vezettek, illetve annak történeti keretét képezték.⁵⁸ Kezdve a Jézus Társaságból kifelé vezető út fordulatainak bemutatásától

⁵⁸ *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (CVH I/13), Budapest–Róma 2016, 25–308, összefoglalóan: 309–337.

egészen a Habsburgok és Borghesék Pázmány kinevezésében megmutatkozó különleges kooperációjának értelmezéséig az európai hatalmi politika koordinátáin. Ennek a monográfiának azt a címet is adhattuk volna, hogy „*A Pázmány-processus keletkezésének történeti kontextusa*”. Ami borzasztó szárazan hangzana, historiográfiailag ugyanakkor végtelenül tisztességes lenne, hiszen – áruljuk el – eredetileg Pázmány kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve kísérő tanulmányának indult, majd a probléma-felismerések lavinaszerű görgetegével terebélyesedett önálló monográfiává, melyben maga a jegyzőkönyv végül csupán egy építőkocka maradt.

Ha az olvasóban érdeklődés támad a forrás szűkebb és tágabb történeti háttérének felfejtésére, vagy akár néhány eddig érintett kérdés részletesebb megismerésére, ezt az érseki kinevezés 400. évfordulóján, 2016-ban megjelent monográfiát, a CVH I/13-as kötetét kell kézbe vennie.

5. METÓDUS

Ehelyütt a jegyzőkönyvnek fordítással és jegyzetapparátussal ellátott közzétételek nem a szentszéki–magyar kapcsolatok, vagy a páratlanul izgalmas érseki kinevezés történetében elfoglalt helyével ismerkedhetünk meg teljes szövege mellett, hanem belső információi elemzésével és ellenpontozásával fogunk találkozni.

Az elemzés szerkezete a következő: e kutatástörténet és bevezető (I.) után röviden áttekintjük, összefoglaljuk a dokumentum történeti információit: az 1616 előtti életútra kihá-

mozható, például az irodalmi, lelkipásztori munkásság ismertségére stb. vonatkozó adatokat, továbbá a processzusok kettős jellegének köszönhetően a főegyházmegye állapotáról szóló információkat, röviden (II.). A III. és IV. fejezet a Pázmány személyére irányuló kutatások historiográfiailag egyik legértékesebb problémáját, katolizálásának kérdését, családi viszonyait járja körül a korábbi kutatások és a processzus alapján kritikainak szánt részletességgel. Végül az V. fejezet fogja szembesíteni összefoglaló jelleggel a jegyzőkönyv forrásértékét azzal a képpel, amely a váradi, kolozsvári évek időszakáról: Pázmány Péter családi viszonyairól az e kutatás keretében újonnan feltárt magyarországi dokumentumok alapján felvázolható. A kísérő tanulmányhoz tartozó *Függelék* utóbbiakból nyújt válogatást.

Munkánk alapvetően biográfiai, proszopográfiai és genealógiai jellegű, illetve részben egyházmegye-történeti vonatkozású. Alapvetően hagyományos történeti műfajokat ötvöz az alapjául szolgáló jegyzőkönyv természetéből fakadóan, esetenként mikrofilológiai alapossággal. Módszertani sajátosság két mozzanatban ragadható meg benne. Egy nagy múltú történeti diskurzushoz, a Pázmány-kutatáshoz kapcsolódva be kívánja mutatni, hogy a *processus informativus*, e sajátos, fontos szeriális vatikáni forrástípus hogyan és milyen mértékben hasznosítható, ad többletet az eddigi kutatásokhoz és a hazai forrásokhoz. Egyúttal illusztrálni kívánja, hogy az olaszországi magánlevéltárak milyen perspektívákat kínálnak a magyar történelem jobb megismerése terén.⁵⁹

⁵⁹ A kéziratot 2016. szeptember 28-án zártuk le és adtuk át a kiadónak.

II. VALLOMÁSOK AZ ÉLETÚTRÓL ÉS A FŐEGYHÁZMEGYÉRŐL

A) AZ ÉLETÚT

I. A TANÚK ÉS VALLOMÁSAIK

A vallomást tevő négy tanú közül a legjobban informált Lépes Bálint kancellár. Őt követi Ramocsaházy, a világi tanúk közül Ferenczffy, végül pedig Székely György. A sorrendben Ferenczffy helye meglepő. A királyi titkár szűkszavúbb főnökénél, és igazából nem mond többet, mint a pozsonyi kanonok, aki jól értesültnek tűnik. Az udvari magyar kancelláriánál Ferenczffyvel ugyanúgy, ha nem még könnyebben érintkezett Pázmány, mint Lépessel, leginkább 1615 decemberétől, amikor is az érsekség várományosaként Prágába hívatta II. Mátyás. Ismeretségük is egyformán az 1608-as, illetve 1609-es országgyűlés időszakáról kelteződik – Lépes az utóbbi idején lépett kancellári hivatalába –,⁶⁰ és Ferenczffy ugyanúgy literátus férfiú, mint felettese. S fogékony a vallási dolgok iránt, 1619-ben

⁶⁰ Vö. BENDA, *Pázmány... politikai pályakezdése*, i.m.; BITSKEY, *Pázmány Péter memoranduma a vallásszabadságról*, i.m.; diétabeli közös akciójukra: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 29–35, n. 14.

fontolóra vette, hogy egyházi pályára lép.⁶¹ Ramocsaházy Mihálynak – elmondása szerint – Pázmány 1600-ban tanulmányi prefektusa volt a vágsellyei gimnáziumban. Ezután kimondottan személyesebb kapcsolatuk nem volt, bár általánosságban személyes tapasztalást is említ. Pozsonyban közelről szemlélhette Pázmány működését, Forgách Ferenc a primások szokása szerint gyakran ott tartotta udvarát és nem Nagyszombatban. Vallomásában ugyanakkor alapvetően a közvéleményre, hitelt érdemlő elbeszélésekre hivatkozik.⁶² Ugyanezt teszi az 1590-es évek elején a bécsi jezsuita kollégiumban iskolatárs⁶³ Székely György, aki Klesl szolgálata előtt Rudolf császár és királyi udvari familiárisaként kereste kenyerét.⁶⁴

a) *Lépes Bálint*

Lépes némely értesülését magától az új érsektől szerezte. Pontos életkora közlésnél maga árulja el ezt. Ugyaninnen tud-

⁶¹ Lásd fentebb, életrajzi hivatkozásainál.

⁶² Az évszámot illetően másfél évtized távolságból a tanú csupán alig tévedett valamit. Pázmány 1601–1603 között volt a sellyei rendházban *concionator* és *praefectus scholarum*. LADISLAUS LUKÁCS, *Catbalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (Monumenta Historica Societatis Iesu 117 és 125), Romae 1978–1982, I, 747.

⁶³ Pázmány 1591–1593 során tanult filozófiát a császárvárosban, s volt egyúttal *praefectus conventus*. Mivel a bécsi egyetem matrikulái Székely tanulmányaira vonatkozóan ezekből az évekből nem tartalmaznak bejegyzést, elképzelhető, hogy a tanú a fiatal jezsuitával talán mint prefektussal került kapcsolatba. LUKÁCS, *Catbalogi personarum*, I, 747; *Die Matrikeln der Universität Wien. IV: 1579/II–1658/I* (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung I/VI), hg. v. FRANZ GALL–HERMINE PAULHART, Graz–Köln 1961–1974, 28–39.

⁶⁴ Lásd aláírását tanúvallomása végén, *Proc. Pasm.*, fol. 17r. A hivatkozások egyaránt visszakereshetők mind a latin eredetiben, mind a magyar fordításban.

hatta a szülők nevét (a Massay/Maszlay változat a cseh közjegyző következetes elhallásának tudható be).⁶⁵ Továbbá azt is, hogy mind apai, mind anyai felmenői között Pázmánynak „mágnások is származtak, és mind a mai napig élnek főnemes rokonaik és hozzátartozóik”. A kihalt Czibakok és Ártándyak mellett a Csákyakra utalt. Utóbbiak esetében a rokonság ki is merült a leánygyegyed kiadása körüli hosszas pereskedésben.⁶⁶

Az eltűnt szóbeliség idéződik meg, amikor a kancellár Forgách bíborossal Pázmányról folytatott beszélgetéseit idézi fel feddhetetlen életviteléről. Egészen figyelemreméltó az a megjegyzése, amely a kulcsszerepet említi az 1611-es nemzeti zsinaton. Nemcsak az utókor látja tehát úgy, hogy Forgách Ferenc intranzigens egyházpolitikájának fordulatóban jezsuita gyónatója meghatározónak bizonyult, hanem a kortársak előtt is világos volt.⁶⁷ Lépesnek a bíborossal folytatott politikai, egyházpolitikai megbeszéléseinél szintén ott van Pázmány, illetve képviseli patrónusát. Nemcsak azt állítja a kancellár, hogy számtalan alkalommal tárgyalt vele mióta a prímási udvarba került, hanem egyenesen e tárgyalásokról ismeri személyesen.

Hasonlóan érdekes, amit a kancellár Pázmányról, mint közszereplőről mond. Noha közhivatalt („*munus publicum*”) jezsuitaként nem töltött be, Lépes szükségesnek tartja megemlíteni „nyilvános előadásait” (*publicas lectiones*), melyeket közlése sze-

⁶⁵ Vallomása a jelöltről: *Proc. Pasm.*, fol. 4r–6r.

⁶⁶ Lásd majd az V. fejezetben.

⁶⁷ Az 1611. évi nagyszombati nemzeti zsinatra lásd: SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferenc nagyszombati zsinata és előzményei*, *Katolikus Szemle* 3 (1900) 211–241; HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 1), München 1973², 236; aktái: PÉTERFFY, *Sacra concilia*, II, 1975kk.

rint Magyarország szinte összes templomában tartott különféle időpontokban, alkalmakkor. Külön megemlíti a magyar diétákat. Mik lehettek ezek a „nem csekély eredményt” hozó előadások? A kancellár szerint helyszínei templomok voltak. Röviden Ramocsaházy is említi őket, és szintén megkülönbözteti a prédikációktól vagy hitszónoklatoktól (*contiones*). Gondolhatunk itt akár szóbeli katekézisre (kedvenc jezsuita műfaj), vagy bibliaórákra. Lépes szavai azonban ennél izgalmasabb és népszerűbb eseményekre utalnak. Valószínű, hogy Pázmány ezen alkalmakkor vitriolos vitairatait adta elő, akár megírásuk után, akár megjelenésük előtt, szóbeli előadásban formálva, csiszolva érveit. Nyilván szép számmal hangozhattak el sajtó alá végül nem kerülő gondolatok, fordulatok, hasonlatok. *Az nagy Calvinus János Hiszekegyistene* című vitairatának viharos fogadtatása az 1609-es országgyűlésen egyenesen arra enged következtetni, hogy műveiből akár szerzői „felolvasó esteket” tarthatott, hol szó szerint, hol szabadon ismertetve műveit.⁶⁸ Aligha fenyegették volna meg őt ennyire a protestáns rendek (a nuncius megkövezésétől, csonkításától tartott), ha a diéta közvéleménye nincs kellően „tájékoztatva” a vitairat tartalmáról. Az pedig nehezen képzelhető, hogy a követek, pláne a protestánsok a tárgyalások szüneteiben, esténként tömegesen Pázmányt olvastak volna. A lelkészek valószínűsíthető izgatása sem tűnik elegendőnek.

A tanúk tudósítása szerint külön műfajt képviseltek az előadások, a *publicae lectiones*. Íme vitairatai SÍK SÁNDOR által leírt élőbeszéd jellegének, „élőbeszéd stílusának” eredete, magyará-

⁶⁸ FRANKÓI, *Pázmány Péter*, 50–53.

zata.⁶⁹ Előadásai mellett magától értetődően prédikációit is meg-meghallgathatták az érdeklődőbb protestánsok. Lépes nem véletlenül említi, hogy „csiszolt hitszónoklataival” is összezavarta őket. A prédikációk közül néhány jóval összegyűjtött kiadásuk előtt, „szimultán” is napvilágot látott.⁷⁰

b) Ferenczffy Lőrinc

Ferenczffy Lőrinc az egyetlen a tanúk közül, aki személyes érzelmekről tesz említést az új érsek irányában.⁷¹ Egy helyen elárulja, hogy „közeli viszonyba került vele” („*ipsi familiarissimus extiterim*”).⁷² Méghozzá igen sajátos szövegkörnyezetben, amikor is többek között – életvitele, erkölcsei, hírneve mellett – „szavajárásáról” esik szó, és azt tanúsítja, hogy mindezekben az elképzelhető legjobb tulajdonságok jellemzik. Vagyis, tekinthetünk a szokásos sablonok mögé, az udvari magyar kancellária titkára önkéntelenül és senki által nem kötelezve elárulja nekünk, hogy Pázmány még közeli magánbeszélgetéseik során sem feledkezett el soha magáról. Ellentétben Ferenczffy Lőrincell, akiről tudjuk, hogy számos kortársánál jobban szerette az alkoholt.⁷³

Meglepő, hogy Pázmány pontos életkorát nem személyes közlésre hivatkozva adja meg. Forrása nyilvánvalóan felettese, hiszen pontosan ugyanazon adatot mondja be, mint Lépes.

⁶⁹ SÍK SÁNDOR, *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939, 145kk.

⁷⁰ Egyik prédikációja kurrens kiadására 1610-ből: FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 85.

⁷¹ Vallomása a jelöltről: *Proc. Pasm.*, fol. 12r–13v.

⁷² Vö. HOLL, *Ferenczffy*, 41.

⁷³ FAZEKAS, *Főpap és hivatalnok*, 93; HOLL, *Ferenczffy*, 45.

Hangsúlyos közlései közül kiemelkedik a Forgách primáshoz fűződő viszony jellemzése, miszerint annyira élvezte bizalmát, hogy az „minden titkát reá bízta”, ami a közvélemény előtt sem maradt rejtve. A kijelentésben Pázmány nemcsak tanácsadói, hanem gyóntatói szerepkörének közvetett megerősítését láthatjuk, melyre idáig csupán egy adatunk volt.⁷⁴ Székelynél alig kevésbé tónusosan jelenik ez meg, amikor arról vall, hogy elődjét Pázmány lelki és világi ügyekben egyaránt bensőségesen és odaadóan szolgálta éveken át. Ramocsaházy már csak annyit mond, hogy személye legkedvesebb és legelfogadottabb volt a néhai primás számára, aki kiváló tulajdonságai miatt élt szolgálataival és adott véleményére.⁷⁵

Az összes tanú tud róla, és kiemeli, hogy milyen eredményesen járt el 1616 nyarán felső-magyarországi küldetésében, amely nem csupán a lázongások lecsenddesítésére irányult, hanem Pázmány bemutatkozása is volt immár nem jezsuitaként, hanem turóci prépostként.⁷⁶ Ferenczffy még azt is említi, hogy

⁷⁴ Vö. CVH I/13, Dok., n. 3.

⁷⁵ *Proc. Pasm.*, fol. 9v és 15v.

⁷⁶ A Homonnai-féle erdélyi akció kapcsán keletkezett feszültségre és Pázmány szerepére ebben: FRANKÓI, *Pázmány... és kora I–III*, I, 191–220; CVH I/13, 140 (idézve már a jegyzőkönyvnl is). A szélesebb kontextusra, benne a *Militia Christiana* lovagrend szerepére: BORBÉLY ZOLTÁN, *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez*, Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (szerk. Dáné Veronika–Sipos Gábor et al.), Kolozsvár 2014, 295–309. A részletes eseménytörténetet adó ZSILINSZKY MIHÁLY problémásabbnak látja Pázmány szerepét és eredményességét. A protestáns rendek nyilatkozatukban még jezsuitának nevezik, új állapotának tudatosítása nyilván fokozatos volt. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), Budapest 1881–1897, I, 91–103, különösen 101. – Pázmány e politikai missziója külön tanulmányt érdemel.

az uralkodó korábban is gyakran élt szolgálataival, amire Klesl említve Ramocsaházy szintén ráerősít.⁷⁷ E szolgálatok főként az 1608-as, 1609-es és 1613-as országgyűlés idejére sűrűsödhettek. A *Status Catholicus* tárgyalásainak szervezésére, koordinálására, továbbá a közismerten rossz viszonyban álló Forgách és Klesl közötti közvetítésre, például részvételére a törökökkel kötött második bécsi béke tárgyalásaiban.⁷⁸ Mindez még inkább erősíti a politikai szál jelentőségét Pázmánynak az érsekség felé vezető útján.

c) Ramocsaházy és Székely

Minden tanú kivétel nélkül tudta, hogy az új prímás a hit-tudomány professzora volt. Székely kivételével azt is, hogy teológiaiából doktori fokozatot szerzett. A jól értesült Ramocsa-

Instrukciói II. Mátyástól: PL Archivum Saeculare (AS), Acta radicalia, Classis V, n. 105 és 106; számos vonatkozó irat: uo., *passim*.

⁷⁷ *Proc. Pasm.*, fol. 9v.

⁷⁸ BENDA, *Pázmány... politikai pályakezdése*, i.m.; BITSKEY, *Pázmány Péter memorandum a vallásszabadságról*, i.m.; KÁROLYI ÁRPÁD, *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163; ZSILINSZKY MIHÁLY, *A magyar országgyűlések*, isk. és 63skk; Forgách és Klesl viszonyára: SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferencz a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818, helyenként. – Elengedhetetlen feladat a magyar történetírás számára az *Országgyűlési emlékek* kiadásának folytatása, akár első lépésben a vallási tárgyalások iratainak publikálása és feldolgozása. ZSILINSZKY narratívája ugyanis nemcsak elavult és elfogult, hanem olykor kifejezetten téves is. Műve elején helyesen látja át az 1608. évi törvények végrehajtásának problémáit és II. Mátyás király dilemmáit s utal a Szentszék szerepére is. 1609–1616 között azonban nem ismeri fel a katolicizmus stratégiájának fordulatát, noha 1616-ból épp maga közli a belső építkezés, szebben fogalmazva az organikus felekezetszervezés szempontjainak és módszerének egyik fontos forrását (i.m., 1–4 és 91–92).

házy kanonok egyedi közlései közül kitűnik erre vonatkozó információjának indoklása.⁷⁹ Nem is annyira azon megjegyzése, miszerint a Társaságban a teológiai katedrara csak doktori fokozattal rendelkezőket engednek. Ez inkább a tanú ismereteire vet jó fényt. (Lépes Bálint jezsuita szerzetesektől értesült a professzúráról.) Érdekesebb számunkra további érve, miszerint „misszilis levelekben és más irományokban” is ekként tüntetik fel nevét. Erről a kancellár csupán annyit mond, hogy „levelekben és más alkalmakkor” szintén így szerepel.⁸⁰ Ugyanő szól arról, hogy prédikációi és írásművei mellett misszilis levelei is kiemelkedő szerepet játszottak az „eretnekek összezavarásában”. Ramocsaházy közléséből viszont arra következtethetünk, hogy e levelek nem protestáns prédikátorokhoz írt misszilisek lehetettek csupán,⁸¹ hanem olyasféle írások is, melyeket Pázmány egy-egy katolikus személyhez, akár egyházihoz, akár világihoz, netán közösséghez írhatott, és amelyeket elolvasása után köröztettek, akár másolatban, akár eredetiben.

Ezek a „pasztorációs levelek”, melyekre példa egyelőre nem ismert, s csupán a pozsonyi kanonok hivatkozásából, valamint a kora újkori levelezési szokásokból következtethetünk

⁷⁹ Vallomása a jelöltről: *Proc. Pasm.*, 9r–10v.

⁸⁰ A pusztán „*litteris*” megjelöléssel Lépes a nyomtatásban megjelent kontroverz levelekre gondolhatott, melyek legszebb példája az Alvinczi Péterhez intézett, 1609-ben kinyomatott *Őt szép levél*, melyek élén valóban szerepel a teológiai doktor megjelölés, Pázmány egyéb írásművei többségéhez hasonlóan.

⁸¹ Egy ilyen kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 10–13. Lásd fentebb, a forrás vonatkozó részénél is. – Protestánsokhoz írt levelet aligha olvasott volna a derék pozsonyi kanonok. Elvethetjük azt is, hogy Pázmányhoz intézett levelek külcímzésére gondolna, ilyen aligha kerülhetett kezébe.

létezésükre,⁸² mindenképpen megkülönböztetendők a személyes lelkivezetői levelektől,⁸³ továbbá az egyéb magánlevelektől.⁸⁴ Utóbbiakon Pázmány csak a nevét szokta aláírni, teológiai doktorsága nem szerepel. Forrásalapú feltételezésünk a pasztorációs levelek meglétére jól beleillik a korszak Iustus Lipsius által meghatározott képébe, miszerint a levél *alter sermo*, és az ő kategóriái közül alighanem az *epistola serialis publica* közé sorolhatók be.⁸⁵

Székely Györgynek a kérdőpontokra adott feleletei kevés egyedileg kiemelhető információt tartalmaznak.⁸⁶ Egyedül ő tudja pontosan, hogy Pázmány Pétert 1596-ban („20 éve”) szentelték pappá. Bár a protestánsok elleni küzdelmét minden tanú több-kevesebb színnel megemlíti, azt a tényt, hogy „számos eretneket az igaz hitre térített”, Ramocsaházy mellett

⁸² Egy magyarországi seregszemle alapos bibliográfiával: HARGITTAY EMIL (szerk.), *Régi Magyar Levelestár I–II* (Magyar Hírmondó), Budapest 1981, 525–531.

⁸³ Egyelőre egy ilyen ismert, Kapy Annához. Kiadva: TUSOR PÉTER, *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) 100 (1996) 318–344, n. 1.

⁸⁴ Itt említjük meg azon előkészítő munkálatokat, amely a PPKE-n tartott doktori szemináriumainkon folynak KANÁSZ VIKTOR irányításával, hogy összegyűjtsük és kiegészítve kiadjuk a HANUY-féle klasszikus kiadás óta megjelent leveleket. Ezek ugyanis csak elvétve kerültek hasznosításra. Az előkészületekre: KISS BALÁZS–OLÁH RÓBERT, *Pázmány Péter két ismeretlen missilise 1618-ból* és FEHÉR LILLA–KANÁSZ VIKTOR, *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökhöz*, Századok 149 (2015) 975–981 és 983–988.

⁸⁵ Vö. KNAPP ÉVA, *Levélméletek a magyarországi jezsuita oktatásban a 16–18. században*, ItK 115 (2011) 554–580, 569. Lásd még HARGITTAY EMIL, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése*, Levél, író, irodalom (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 1; szerk. Kiczenko Judit–Thimár Attila), Piliscsaba 2000, 22–31 (27–29: *Alevél mint prédikáció*).

⁸⁶ Vallomásai Pázmányról: *Proc. Pasm.*, fol. 14v–15v.

egyedül Klesl udvarmestere mondja ki. És miközben mindenki szuperlatívuszokban nyilatkozik Pázmány főpapi alkalmasságáról, nála ez annyiban tárgyiasul, hogy kifejezetten állítja „mások sérelme nélkül”: nincs senki, aki az országban hozzá fogható lenne. Megnyilatkozásában gazdája, Melchior Klesl nézetei és céljai is visszatükröződhetnek. Legértékesebb állításának mindazonáltal az tűnik, hogy amikor különféle megbízatásokkal Magyarországon járt, gyakran látta Pázmányt „a méltóságos bíborosnak segédkezni”, ami arra enged következtetni, hogy Forgách a nyilvánosság előtt is gyakran mutatkozott gyóntatójával együtt, és ebbe a liturgikus és nem liturgikus alkalmakat egyaránt beleérthetjük.

d) Forrásérték és -kritika

Az egyedileg kitűnő, újszerű, alkalmanként a többiek által is megtámogatott információk mellett több olyan eleme is van a tanúvallomásoknak, amelyről mindenki szót ejt, és az életútból egyébként már jól ismertek, mint például a már előkerült teológiai professzúra kérdése. Vagy hogy papként, jezsuitaként látták működni, bemutatott szentmiséin személyesen részt vettek, kivétel nélkül említik. Székelytől eltekintve mindnyájan kiemelik „ámulattal hallgatott” prédikációi színvonalát, sikerét, látogatottságát – ami a szintén kiváló és gyakorlott szónok Lépes részéről igen dicséretes –, stb. A köztudott tények között is találhatunk olyanokat, melyek az egybecsengő vallomások révén új árnyalattal gazdagodhatnak. Ilyen a már említett felső-magyarországi küldetés úgymond „próbatétel” jellege, mellyel Pázmány Péternek bizonyítania kellett, hogy nemcsak „háttér-

emberként”, hanem a prágai Habsburg-kormányzat közvetlen képviselőjeként is meggyőzően tud fellépni. Ilyen mozzanat Pázmány távozása a Jézus Társaságból is, mellyel kapcsolatban Székely kivételével mindhárom tanú említi, hogy pápai bréve vette ki rendből, de a problémákról, a szomaszka rendi kitérőről senki nem tesz említést. Az életút következő állomásaként a turóci prépostság szerepel.⁸⁷ Még a közeli barát Ferenczffy sem utal rá. Lépes tájékozatlansága nem meglepő. Ő már évek óta azon panaszkodik, hogy csak aláírásra használják, és Klesl kihagyja a döntésekből.⁸⁸ Nagyon tanulságos a kancellár jegyzése, miszerint Pázmány már 1615-ben elhagyta a rendet. Erre, tudjuk, *de facto* 1616 márciusában került sor. A jelek szerint a kancellár ezt már a decemberi Prágába érkezéskor megtörténtnek vette.⁸⁹

Már az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy egészen különös az a történeti látószög, melyet az életút egészéről, szóbeli, eskü alatt tett nyilatkozatok nyújtanak. A későbbi jegyzőkönyvekben uralkodóvá váló sablonok itt is fel-feltűnnek, de még igen sok értékes adattal fűszerezve. Mely adatok olykor lehetnek kifejezetten pontatlanok, netalán tévesek is. Lépes például azt állítja, hogy Pázmány 1609-ben („hét éve”) került a primási udvarba, pedig már jó két évvel korábban, 1607-ben. Tulajdonképpen csak a megfogalmazás pontatlan. Lépes való-

⁸⁷ A régebbi irodalomból: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 218–219. A jezsuita történészekkel szemben ellentétes felfogást képvisel: SÁVAI JÁNOS, *Pázmány és a szomaszka. A szomaszka genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged 1992, 123–141, 126–127. A kérdéskör megoldása: CVH I/13, 93–182.

⁸⁸ FAZEKAS, *Főpap és bívatalnok*, 90–91.

⁸⁹ Pázmány azonban 1616 márciusában került a pápai nuncius joghatósága alá. Vö. CVH I/13, 108skk.

ban hét éve ismerte személyesen az új prímást, de 1609 az ő kancellári kinevezésének esztendeje, ekkortól kezdődnek tárgyalásai Pázmánnyal, még mint Forgách bizalmasával.

A tanúk kivétel nélkül állítják, hogy vezetői, pasztorációs készségeit a turóci prépostság kormányzása során messzemenően bizonyította Pázmány. Mi azonban tudjuk, hogy azon túl, hogy 1616 májusában átvette a javadalmat, turóci prépostságát ténylegesen nem vezette 1616 szeptemberéig. Nem végzett benne komolyabb lelkipásztori munkát, legfeljebb átvette annak birtokait, illetve az ő nevében végezték a feladatokat, többek között a hiteleshelyi munkát.⁹⁰

Azt sem mulaszthatjuk el észrevételezni, hogy a tanúk nem elfogulatlanok az új prímás irányában. A két egyházinak immáron felettese a kihallgatások időpontjában, Lépes szuperlatívuszait („felsőfokon a legméltóbbnak gondolom őt”; „őt tartom mindenestül alkalmasnak és legméltóbbnak”), hogy elfogadjá a nemrég még csak egyszerű szerzetes vezető szerepét, kiszolgáltató helyzete is magyarázza. Védelmet remélt és kapott az őt szabados életvitele miatt a római Kúria közreműködésével megrendszabályozni kívánó Kleslrel szemben.⁹¹ Ferenczffyből a jó barát is beszélt. Székely pedig talán tisztában lehetett bíboros gazdája Pázmánnyal kapcsolatos politikai célkitűzéseivel, terveivel. Történeti adatközléseik ettől persze még értékesek maradnak számunkra. Még akkor is, ha a tanúk gyaníhatták: vallomásaikat mind Klesl, mind Pázmány átolvashatja Rómába küldésük előtt.

⁹⁰ A javadalom átvételére: CVH I/13, 119; a Pázmány nevében kiadott oklevelek: HANUY, *Pázmány... levelei*, 66–67.

⁹¹ FAZEKAS, *Főpap és hivatalnok*, 92.

Kritikai megjegyzéseinkhez az eddig elmondottak csupán bevezetőként szolgálnak. Alább és a IV. fejezetben még sűrűn találkozni fogunk velük.

2. A VALLOMÁSOK ÉS NÉHÁNY TÖRTÉNETI PROBLÉMA

A tanúvallomásokból kiinduló elemzésünket az elkövetkezőkben megfordítjuk. Nem a válaszokból igyekszünk új történeti szempontokat megvilágítani. A meglévő historiográfiai problémákra keresünk választ.

a) *A születési hely*

Az első ilyen probléma Pázmány születési helye. Az irányadó szakirodalom Váradot jelöli meg.⁹² A nemesi előnevet adó családi birtok, Panasz nem kerül elő. A település a Sebes-Körös partján, Köröstarjánnal átellenben, Várad központjától mindössze 15 kilométerre feküdt. Külterülete érintkezett Ártándéval és Bihar-keresztesével, egykori szántóföldjeit a trianoni határ éppen keresztül metszi.⁹³ A települést 1598 kora őszen pusztították el a

⁹² FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 6; ÖRY, *Pázmány tanulmányi évei*, II; BITSKEY, *Pázmány*, 10; BITSKEY, *Pázmány I. Péter*, 285.

⁹³ KARÁCSONYI JÁNOS, *Panasz*, Religio 66 (1907) 395–387, 396. Írásának korábbi változata: Biharvármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet Évkönyve 1903–1904, 21–25. Panasz ismertetése a vele szinte egybenőtt Tótelekkel, valamint nevének vélt eredete (a Hont megyei „Zalaba” magyar fordítása): BUNYITAY VINCE, *A váradai püspökség története az alapítástól a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1884–1935, III, 281–282. Panaszra 1465-ben kaptak Hunyadi Mátyás királytól *nova donatiót* a Pázmányok, de ekkor már ősi birtokuknak számított. Az egykor

törökök, amikor is Szaturdzsi Mohamed Szent László városát két hónapon át sikertelenül, ám annál véresebben ostromolta. Soha többé nem települt újra.⁹⁴ A fenyegetés elől a környékbeli birtokosok már az 1570-es években a városba költöztek. Olykor kifejezetten erre való hivatkozással szerepel az irodalomban a majdani bíboros Várad születési helyként.⁹⁵ A krakkói noviciátus anyakönyvében 1588-ban maga Pázmány is Szent László városát tünteti fel.⁹⁶

A tanúk közül ugyanakkor senki nem beszél Váradról! Lépes mindenkitől hallja, hogy a szülők Váradon laktak, de nem tudja pontosan megmondani, hogy ott is született volna. Nemcsak bizonytalankodik, hanem bizonytalankodásából arra lehet következtetni, hogy nem tartja törvényszerűnek a városi lakhelyen születést. Beosztottja, Ferenczffy csupán Bihar vármegyét említi. Ez is árulkodó, hiszen Váradot csak

Berettyószentmárton (ma -újfalu) közelében fekvő Újlak már 1334-ben tulajdonuk volt. I.h. és 333–334.

⁹⁴ A váradiai egriekével vetekedő ellenállásáról: *Szamosközy István: Erdély története (1598–1599, 1603)*, ford. BORZSÁK ISTVÁN, Budapest 1977, 137–140; több kortárs beszámoló: BALOGH JOLÁN, *Váradinum. Várad vára I* (Művészettörténeti Füzetek 13/1), Budapest 1982, 102–106. – Jó másfél évszázad múlva Bihar vármegye külön vizsgálatban próbálta meghatározni egykori elhelyezkedését. 1750. június 14-én 10 tanút valatnak többek között arról, vajon „Tudgya-é az tanú, hol vagyon Tótelek és Gyires között az igaz határ... Tudgya-é az tanú az határt Vizes-Gyán és Tótelek között. Tudgya-é az tanú az határt Panasz között és az szomszéd faluk között, nevezet szerint Szent-János között az Háromhatár dombról az Körösre merre vagyon...? MNL-OL MKA Acta Iesuitica (E 152), Registrata, Residentia Magnovaradiensis, fasc. 3, n. 9 (38. d., fol. 153–158).

⁹⁵ FRAKNÓI állítását (*Pázmány Péter*, 5), hogy Pázmány Miklós lakhelye Panasz volt, ám a törökök dúlásai miatt beköltözött Váradra, ezért született ott idősebb fia, átveszi: SÍK, *Pázmány*, 6; ÓRY–SZABÓ, *Pázmány*, 11.

⁹⁶ ÓRY–SZABÓ, *Pázmány*, 13.

megnevezte volna. Ramocsaházy kanonok kifejezetten Panaszt jelöli meg, „atyja faluját”, ezt másoktól hallotta. Székely a helyet ugyan nem ismeri, de – „sok hitelt érdemlő személy beszámolójából” – határozottan Várad közelét jelöli. A korabeli közvélekedés tehát inkább Panaszt tartja a születési helynek. Ebben vélhetően visszaköszön egy korabeli köztapasztalat is, miszerint a szülésre számos szempont miatt alkalmasabb környezet lehetett a vidéki kúria, mint a városi ház.

A tanúk közléséből következik, hogy a Pázmány-család lakhelyeként Várad mellett Panasz is megmaradt. Ne feledjük, majd csak a század végén pusztítják el a törökök. A mindvégig támpontul használt FRAKNÓinak semmi bizonyítéka nincsen arra, hogy Pázmány Miklós végleg elhagyta volna birtokát, pusztán a nemesség általános beköltözésére hoz dokumentumot, amiből nem következik a vidéki kúriák teljes elhagyása. Sőt egy általa idézett forrás még 1580-ban is a bihari alispán létező birtokának mondja a települést. Az ellentmondásra senki nem figyelt fel.⁹⁷

A városi és vidéki lak – teendőktől és évszaktól függően – alternatív használatát a mintegy 15 kilométeres távolság megkönnyítette, és erősen valószínűsíti. Mindebből az következik, hogy a leendő esztergomi érsek Panaszon és Váradon nőtt fel. Életrajzi adatlapján születési helyeként a Várad-közeli, Körös-parti Panaszt érdemes ezentúl megjelölnünk. Noviciátusa kezdetén mégis Váradot adta meg, említettük. Egyik prédikációjában is ezt nevezi meg: „Váradon lettem e világra” – írja.⁹⁸

⁹⁷ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 5. 2. j.; FRAKNÓI, *Pázmány és kora*, 6. 1. j.

⁹⁸ Idézi HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA klasszikus színtézise: *Magyar Történet I–V*, Budapest 1941–1943⁷, 116.

Egyik vitairatában egyenesen azt állítja, hogy „szótlan kisedés-gének tejét őbenne szopta, felserdült gyermekségét kebelében töltötte...”⁹⁹ Mindez azonban könnyen magyarázható Várad rangosabb, híresebb voltával, és hogy tényleg szülővárosaként tekinthetünk rá. A szülőfalu azonban Panasz. Melynek érsek-sége idején már nyoma is alig lehetett.

b) Az írói munkásság hatása

A Lépes kancellár által egyenesen az „eretnekek rettenthetetlen pörölyének” („*fortissimus malleus haereticorum*”) nevezett Pázmány írói tevékenysége mindenkinél kiemelt helyen szerepel. Lépes „szerfölött kitűnő, különféle nyomtatott munkáiról” szól. Tisztában volt azok műfaji változatosságával. Ramocsaházy Mihály így nyilatkozik: „Emellett több és különféle könyvet írt magyar és latin nyelven... s azokból az emberi tudománynak és a kegyességnek különleges elegye árad. Az eretnekek vélekedései és hamis tanai a lehető legvilágosabban cáfolásra kerülnek bennük...”. Ferenczffy: „más különféle munkákat írt még az eretnekek ellen”; Székely: „számos más munkát is sajtó alá adott”. Utóbbi az írói munkásságot olyannyira fontosnak tartja, hogy ebből következtet arra, hogy Pázmány „a leginkább alkalmas és méltó az érseki terhek vállalására és mások tanítására”.

Meglepő viszont, hogy cím szerint az összes tanú csupán a *Kalauzt*¹⁰⁰ tudta megemlíteni. A főpaptárs Lépes Bálint emellett még az éppen akkortájt megjelent *Csepregi szegényvállásra*

⁹⁹ Idézi ŐRY, *Pázmány tanulmányi évei*, 11.

¹⁰⁰ RMNyT II, n. 1059 és 1293. A teljesebb címleírásokat lásd a jegyzőkönyv magyar fordításánál.

utal még.¹⁰¹ Ramocsaházy a *Kalauzon* kívül egyedül az 1607-es *Keresztényi felelet a meg dücsöült Szentek tiszteletéről* című vitairatra¹⁰² hivatkozik. A *Keresztényi imádságos könyvre*¹⁰³ Székely azon megjegyzésében ismerhetünk rá, amelyben azt állítja, hogy az újdonsült érsek imádságokat is közreadott. Az eredmény meglepő. A kortárs katolikus elitnek nem volt lexikális értelemben vett egzakt rálátása Pázmány munkásságának egészére. Írásainak csupán töredékét idézik, címét pedig csak egynek, a legfontosabbnak tudják pontosan. Teszik mindezt annak ellenére, hogy Ramocsaházy és Ferenczffy azt állítja: művei „szerteszét közkézen forognak” („*passim omnium manibus teruntur*”).

Nem vagyunk könnyű helyzetben, ha megpróbáljuk megfejteni, interpretálni ezt a sommás eredményt.¹⁰⁴ Egyfelől értelmeznünk kell a „közkézen forgás” fogalmát. A kora újkorban a konfesszionális indoktrináció elég sokoldalú és kiterjedt volt. Azt azonban aligha gondolhatjuk, hogy Pázmány vitairait mondjuk sokadalmakban árusították volna, s katolikus nemesi, polgári házaknál vasárnap délutáni olvasmányként szolgáltak volna. Ami sokkal feltételezhetőbb volt – idáig –, hogy legalább a klérus olvasta őket. De ezek szerint legfeljebb alkalmoszerűen. Elképzelhető, hogy csupán a kontroverziában járatosabb egyháziak ismerték alaposabban írott munkásságát. Nem véletlen, hogy Lépes Bálint a *Csepregi szegényvallásra* hivatkozik. A kancellár maga is csupán ekkor kezd komolyabb

¹⁰¹ RMNyT II, n. 1120

¹⁰² RMNyT II, 961.

¹⁰³ RMNyT II, 945 és 1003.

¹⁰⁴ Vö. *Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 15.

irodalmi munkásságba.¹⁰⁵ Kontroverz teológusok, térítésben járatos papok használják, magyarázzák, vagy éppenséggel adják áttérítendő, netalán elbizonytalanodó világiak kezébe Pázmány egy-egy aktuális írását, aligha többet. Paradox módon talán szélesebb olvasótáborot kell vélelmezünk a pozícióikat védő protestáns prédikátorok soraiban. Ők ekkor még jóval többen voltak – és sokáig lesznek – a katolikus klérusnál, akár világi papoknál, akár szerzeteseknél. A gyors válaszok, cáfolatok azt mutatják, Pázmány fellépésében a protestánsok meglátták a veszélyt, és ez nyilván nem csak a Magyari István, Alvinczi Péter és szerzőtársaik, hanem jóval tágabb lelkeszi kar ügye volt.

Széles katolikus körök csupán az *Imádságos könyvet* forgatták, használták a későbbiekben is, ennek bizonyítéka a számtalan kiadása.¹⁰⁶ Honnan mégis Pázmány ismertsége, népszerűsége? Az, hogy jószerével nem olvasták, címszerűen alig tudták műveit – még a királyi kancellár, titkár, pozsonyi kanonok, bíborosi udvarmester sem –, nem jelenti azt, hogy számos érvét, fordulatát, hasonlatát ne ismerték volna. Csak éppen nem írásban, hanem szóban. Főként Pázmány prédikációi, imént bemutatott nyilvános előadásainak köszönhetően, melyeken számtalan alkalommal vettek részt – állítják lelkesen, művei olvasásával ellentétben. Mely művekről ezen alkalmakkor is hallhattak. Létükről tehát innen is tudhattak, jelentőségüket felismerték, hatásuk egyértelmű, csak éppen lexikális ismereteik maradtak hiányosak.

¹⁰⁵ BITSKEY, *Lépes Bálint*, i.m., idézi FAZEKAS, *Főpap és hivatalnok*, 100. – A kontroverzia-készség különleges felkészültséget igénylő jellegére lásd az 1638. évi nemzeti zsinat határozatainak első fejezetét. Ebben kimondják, hogy hitvitába csak hozzáértő klerikus merészeljen bocsátkozni. Akinek nincs megfelelő képzettsége, tapasztalata, elégedjék meg a hittételek ismertetésével. PÉTERFFY, *Sacra concilia*, II, 358.

¹⁰⁶ RMNyT II, n. 945 és 1003 és *ad indicem*.

Ferenczffy vallomásában tetten érhető, hogy bár írói munkássága „ámulatot és csodálatot” váltott ki („*stuporem et admirationem*”), igazából a prédikációk, tehát a személyes igehirdetés területén tűnt ki Pázmány a közvélemény szemében. A királyi titkár szerint az általa „*frequentissime*” látogatott beszédek nemcsak „kimondhatatlanul dicséretesen és a népek lelki hasznával” („*indicibili laude et populorum utilitate spiritali*”) tartotta, hanem úgymond „predikációiban mindenkit könnyűszerrel megelőz”, ami mindenki számára nyilvánvaló. „Tudománya” értékelésében egy árnyalattal visszafogottabb: „igen kevesek vethetők össze övele, elébe pedig senki sem helyezhető” – vallotta a királyi titkárra prágai nunciatúrán 1616. október 1-jén.

A *Kalauz* átütő jelentőségével, trendfordító szerepével mindazonáltal kivétel nélkül tisztában voltak, és legalább kézbe vették, vagy sokat hallhattak róla. Az udvari magyar kancellár szerint az „Isten Egyházának messzemenően hasznos, mivel szinte az összes vitás kérdést tárgyalja”. Székely a „legalább annyira ritka, mint hasznos” kifejezéssel illette. Ramocsaházy, aki a tanúk közül egyedül szabadkozik feltűnően, hogy nem tudja idézni a Pázmány-írások címeit („az említett könyvek címére nem emlékszem”; „a többi mű neve most nem jut eszembe” – mondja), így szól róla: „van közöttük mégis egy, a köznyelven *Kalauz*nak nevezett útvezető, amely több kötetből áll, és szinte minden jámbor és katolikus ember áhítozik olvasására.” Mely közlés, ha a tényleges tömeges olvasásra nem is szolgál bizonyítékul, a főmű ismertségét és terjedő hírnevét messzemenően igazolja.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Már az első, nyelvezetében még kevésbé modernizáltak tekinthető kiadás esetében is.

c) Esetleges „botrányokozás”

Sajátos életrajzi probléma Pázmány *curriculum*ában állítólagos viszonya Bakith Margittal, illetve hogy gyereke született volna. A szerelmi viszonynak a korábbi kutatás által voltaképpen nyitva hagyott kérdésével¹⁰⁸ kapcsolatban tanúink mélyen hallgatnak. Ferenczffy és Ramocsaházy egyöntetűen kiemelik, hogy ha Pázmány nevéhez a legkisebb valós botrány is fűződött volna, az „óra megveszekedetten irigykedő eretnekek” – kiváltképpen a királyi titkár által személyével szemben kifejezetten ellenségesnek nevezett prédikátorok – igyekeztek volna e lehetőséget a lehető legjobban kihasználni és állandóan felhánytorgatták volna. Hasonló érvet hallhatunk Lépestől esetleges törvénytelen származása esetére is. A protestáns támadások felemlegetésekor elsődlegesen nem az éppen a kinevezés előtti években elszaporodó, Pázmányt sokszor névtelenül támadó paszkvillusok sokaságára kell gondolnunk, inkább a szóbeli kontroverziák miliője jelenik meg.

Ferenczffy még azzal is kiegészíti érvelését, hogy arról sem tud, miszerint „a test vagy lélek valami más vétsége meggátolná, hogy az érseki egyház élére helyezték, és ha bármi ilyesféle fennállana, az ő széleskörű ismertsége miatt már kitudódott volna”. Ha mélyen a sorok mögé nézünk, arra következtethetünk, a királyi titkár tudott a Társaságon belüli vádacról, és e gondolatmenettel igyekezett érzékeltetni alaptalan voltukat. És lám, jezsuita fivérétől, Ferenczffy Páltól, akinek Pázmány

¹⁰⁸ Az állítás inkább a tanulmány első, francia változatára igaz. A magyar kiadásban már hangsúlyosabban jelenik meg Pázmány ártatlansága. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209–211.

1603–1604-ben tanára volt Grácban,¹⁰⁹ könnyen rálátása lehetett a belső rendi intrikákra.

Lépes esetében az is figyelemreméltó, hogy nemcsak morális téren szól „botránymentségről”, hanem a hit és tudomány vonatkozásában is. Talán némi áthallást érezhetünk itt Pázmány renden belüli cenzúraügye irányában, igaz, negatív irányban, mármint hogy a kancellár talán tudhatott valamit, ám a Társaságon és őrajta kívül más már nem nagyon.¹¹⁰ Továbbá egyedül nála a legtónusosabb az állítás, hogy „sem testi, sem lelki fogyatéék, sem más kánoni akadály nem gátolja abban, hogy az érsekség élére helyezzék”.

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a tanúk vallomásukat eskü alatt tették, s például Dallos Miklós váci processzusánál pár évvel később nem hallgatták el a diplomata-főpap morális téren elkövetett skandalumát.¹¹¹ A jegyzőkönyv alapján így azt kell mondanunk, hogy a viszonyról és Pázmány gyerekéről hangoztatott vádak csupán egy szűk körű, belső rendi intrika eredményei voltak, s egyáltalán nem keltettek szélesebb körű visszhangot. Megállapíthatjuk azt is: a processzus önmagában elegendő arra, hogy a Pázmány-biográfia e kérdéséhez erős támpontokat nyújtson, melyek szilárdságát további elemzésekkel időközben már sikerült igazolnunk.¹¹²

* * *

¹⁰⁹ HOLL, *Ferenczffy*, 40.

¹¹⁰ Művei rendi cenzúrájára: SZABÓ, *A teológus Pázmány*, 267s. és 321s.

¹¹¹ 1621 során. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 8.

¹¹² Vö. CVHI/13, 60s. 93s. 165s. 183s.

A Társaságon belüli vádak több történész által boncolgatott és szorosan az érseki kinevezéshez kapcsolódó problémájának megoldásában egyéb források információinak mélysége messze meghaladja a processzusét. Ugyanez mondható el a jezsuitaság/szomaszkaság kérdéséről.¹¹³

Nézzük viszont, hogy mi a helyzet Pázmány Péter katolizálásának kérdésével. Ennek és szélesebb aspektusban ifjúkori családi viszonyainak vizsgálata áll majd a jegyzőkönyv elemzésének középpontjában. Mielőtt azonban rátérnénk a hosszas historiográfiai előzmények miatt két önálló fejezetben történő tárgyalására – közben kerül bemutatásra a jegyzőkönyv „római pályafutása” is –, a tanúvallomások áttekintő elemzésének lezárásaként ismerkedjünk meg röviden azzal, mit mondtak tanúink az esztergomi főegyházmegye állapotáról? E késleltetést a *processus informativus* sajátos, kettős szerkezete teszi indokoltá, mi több, szükségessé.

B) VALLOMÁSOK A FŐEGYHÁZMEGYÉRŐL

A főegyházmegye állapotáról a legrészletesebb tájékoztatást Lépes Bálint kancellár és Ferenczffy Lőrinc királyi titkár nyújtották.¹¹⁴ Lépes saját bevallása szerint 5–6 évig tagja volt a főszékeskáptalannak, Ferenczffy pedig három esztendő telt el Kutassy János prímás (1597–1601)¹¹⁵ szolgálatában, kapcsolatuk azóta is folyamatos az ideiglenes székhelyül szolgáló

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Vallomásuk a főegyházmegyeről: *Proc. Pasm.*, fol. 6r–9r és 13v–14v.

¹¹⁵ KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 178–181.

Nagyszombattal. Emellett mindketten személyesen megfordultak a 15 éves háború során visszafoglalt Esztergomban is. Ez utóbbi város házait egymástól függetlenül kétezernél többre teszik, bár a királyi titkár szerint közülük több lakatlan, a kancellár ugyanakkor arról tudósít, hogy a „különlegesen szép” Szent Adalbert székesegyház ottjártakor még ép volt, és többször misézett benne.¹¹⁶

Amint Lépes elbeszéli, a főszékeskáptalanban összesen 26 stallum van betöltve. A nagyprépost és az olvasókanonok jövedelme évi 1000–1000 tallérra rúg, az éneklő és őrkanonoké 700–800-ra, a székesegyházi főesperesé viszont semennyire, mivel birtokai protestáns kézen vannak. Az többi kanonoki prebenda összesen évi 700 tallér bevételt hoz, a megélhetéshez szükséges összeget körülbelül 20 oltárjavadalomból biztosítják, amelyek közül némely csupán 50–60, mások viszont 400–500 tallért juttathatnak birtokosuknak.¹¹⁷ Ferenczffy Lőrinc nagyjából hasonló számokat közöl,¹¹⁸ az érsekség összbevételeiről viszont a vallomások erősen eltérnek egymástól. Míg Lépes 60 000 tallért említ, addig Ramocsaházy ezt az összeget kétségbe vonja,¹¹⁹ Ferenczffy 50 000-ról tud, Klesl bíboros udvarmestere pedig már csak 40–50 000-ról.¹²⁰ Abban ugyanakkor mindnyájuk állítása egybevág, hogy az Ér-

¹¹⁶ *Proc. Pasm.*, fol. 6v. Vö. Széless György: *Az Esztergomi Szent Adalbert Székesegyház*, i. m.

¹¹⁷ *Proc. Pasm.*, fol. 7r.

¹¹⁸ *Proc. Pasm.*, fol. 13v. A főszékeskáptalan 17. századi viszonyaira, jövedelmeire és belső életére bővebben: Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 459/2.

¹¹⁹ Vallomása a főegyházmegyéről: *Proc. Pasm.*, fol. 10v–12r.

¹²⁰ Vallomása a főegyházmegyéről: *Proc. Pasm.*, fol. 16v–17r.

sekújvárbán tartott 400 gyalogos és 300 lovas az érseki jövedelmek valamivel több mint a felét felemészti.¹²¹

A vallomások szerint a káptalani javadalmak ekkor még fizetett helyettesek útján is eleget tehetnek kötelezettségeiknek. A nagyszombati plébánost három káplán segíti a lelkipásztorkodásban. A zsolozsmák rendszeres recitálásáról négy kisebb prebendárius gondoskodik, őket nem a káptalan, hanem – furcsamód – az érsek tartja el, aki emellett még egy szegénykórházat is működtet. A papi utánpótlást mindössze 17 szeminarista biztosítja. A Szent Miklós székesegyházban naponta négy szentmisét mutatnak be: a reggeli főidőben a Boldogságos Szűz, majd Krisztus Teste tiszteletére, a másik kettőt megholtakért, illetve az adott napról mondják. Egyaránt elterjedt az orgonakíséretes korális és a figurált éneklés. A székesegyház legértékesebb relikviája Szent Adalbert fejereklyéje, amit csupán a nagyobb ünnepeken mutatnak meg a népnek.¹²²

Az érseki székhelyen mindössze egy ferences és klarissza kolostor, valamint a domonkosok helyén egy újonnan alapított jezsuita rendház működik. Konfraternitásról csupán Ramocsaházy és Székely tud, a Szent Jakab nevét viselőről. Előbbi még azt is közli, hogy 1612-ben alakult meg. A főegyházmegye je-

¹²¹ Összehasonlításképpen a korábbi jövedelmeket (1525, 1581–1583, 1584–1586) lásd a jegyzőkönyv magyar fordításánál. KNAUZ, *A magyar érsek- és püspökségek jövedelmei*, 555; KENYERES, *A végvárak uradalmainak igazgatása*, 1390 és 1392. Az 1615–1616. évi széküresedés bevételeinek kamarai számadása: PL AS Act. rad., Classis X, n. 367. Hasonló kimutatás 1580–1581, 1597 és áttekintő jelleggel 1576–1616: uo., n. 361. 362. 364. Az érsekség tisztviselőiről a 17. század elején: uo., n. 356.

¹²² *Proc. Pasm.*, fol. 6r–9r. 10v–12r. 13v–14r. 16v–17r.

lentősebb városaiként Nagyszombat mellett egyedül Pozsonyt és Garamszentkeresztet említik meg.¹²³

Rövid összegzésben ezek azok az információk, amelyekből 1616-ban Róma képet alkothatott magának a magyarországi katolikus felekezetszerveződés eme legfontosabb, ám a trienti reformszellem nyomait még csak igen halványan magán viselő s erősen korlátozott kondíciókkal rendelkező vezérhajójáról.¹²⁴

¹²³ Uo. A kora újkori érseki székhelyre: GRANASZTÓI, *Nagyszombat bázai*, 368–378.

¹²⁴ Ezen adatok és a többi 17. századi esztergomi processzus főegyházmegyére vonatkozó vallomásai összehasonlításával külön közleményben kívánunk majd foglalkozni. A komparatív vizsgálatra már most is lehetőség nyílik Kollonich Lipót (és Széchenyi György) jegyzőkönyvi adatainak köszönhetően: ANTAL BEATRIX, *Az esztergomi főegyházmegye állapota Kollonich Lipót érseksége kezdetén, 1695 (Kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve alapján)*, Egyháztörténeti Szemle 6 (2005) 48–61.

III.

KATOLIZÁLÁS ÉS CSALÁDI VISZONYOK

(Egy történeti adat története)

A Pázmány-biográfiának azu érseki kinevezés mellett historiográfiailag legizgalmasabb problémája a felekezetváltásé. A fiatalkori évek legjobb ismerője, ÖRY MIKLÓS méltán állítja, hogy „a kérdéssel sokan foglalkoztak, de még senki sem oldotta meg.”¹²⁵

Az összes korábbi kombináció alapja¹²⁶ a protestáns származás akadálya alól felmentő, a kuriális eljárás alatt 1616. november 10-én kiállított pápai bréve következő mondata: „Te pedig, aki eretnek szülőktől születél, és az eretnekségben nevelkedtél, amelyet azonban, miként azt hitelt érdemlő jelentésből megtudtuk, életed 13. évében elvetettél.” Latinul: „*Tu vero, qui ex parentibus haereticis natus et in haeresi, quam tamen, sicut fidedigna relatione accepimus, in XIII. aetatis tuae anno constitutus abiurasti, educatus fuisti...*”¹²⁷

¹²⁵ ÖRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 16-17 és 21-22.

¹²⁶ FRAKNÓI nyomán, aki az adatot KATONA ISTVÁN (*Historia Critica* XXIX, 655) kiadásából idézi (*Pázmány Péter és kora*, I, 6-7).

¹²⁷ Kritikai alaposágú, ám még pontos jelzetet nélkülöző kiadása a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött eredetiről: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 779-782. (PRAYNÁL, KATONÁNÁL és ŐUTÁNA többeknél, például FRAKNÓINÁL és ZSÁKNÁL a „*constitutus*” helyett „*convictus*” áll, ami helytelen olvasat. A bréve vatikáni levél-

A brevét már a barokk kori hazai történetkutatás ismerte. Részlegesen PRAY GYÖRGY, majd őt követően KATONA ISTVÁN közölte.¹²⁸ Az érseki kinevezéssel ellentétben ugyanakkor a felekezetsváltás kérdését – részben annak a 18. században már kiváltképpen kényes volta, részben az adathiány miatt – sem ők, sem más korai életrajzírói: KAZY FERENC, TIMON SÁMUEL, PÉTERFFY KÁROLY, SCHMITT MIKLÓS, HORÁNYI ELEK nem taglalják. Ugyanígy tesz az 1830-as években PODHRACZKY JÓZSEF.¹²⁹ Az egyhangúságot BÁRÁNY ÁGOSTON töri meg. Ő 1826-ban a *Felső-magyarországi Mimeruvában* amellett érvel haloványan, hogy Pázmány sosem volt protestáns.¹³⁰

I. FRAKNÓI VILMOS

A katolizálás kérdésének bemutatására a modern történetírásban először FRAKNÓI VILMOS tett kísérletet 1868-as nagy-monográfiájában:

„Szülei Calvin felekezetének voltak hívei, s gyermeküket is azon vallásban nevelték *tizenhárom éves koráig*. Ekkor további kiképeztetésre végett Kolozsvárra küldötték. Hol a Jézustársaság híres tanintézetébe nagy számban gyülekeztek nem csak Erdélynek, hanem a közel magyar részeknek ifjai... Báthory István, miután az erdélyi fejedelemségből a lengyel királyi trónra emeltetett, 1579-ben tizenkét je-

tári fogalmazványára és eredetijének pontos jelzetére, melyben a „constus” rövidítés áll, lásd alább.

¹²⁸ Adataik HANUYNÁL, i.m., 781.

¹²⁹ Művek felsorolása FRAKNÓINÁL: *Pázmány... és kora*, I, VII.

¹³⁰ Idézi s az 1616-os bréve alapján cáfolja ZSÁK ADOLF alább idézendő írásában, 4–7.

zsuitát küldött Erdélybe... És csakhamar Monostoron, Kolozsvárott és Fehérváron collegiumokkal s iskolákkal bírtak... Az országnagyk és nemesek figyelmét is magukra vonták. Tanodáikat még más vallás felekezetű ifjak is látogatták. Mert azokban alaposabb tudományt, magasabb műveltséget szerezhettek, mint a protestáns iskolákban. E körülmények szolgálhatnak magyarázatjául azon ténynek, hogy Pázmány Pétert is Kolozsvárra küldötték protestáns szülői.¹³¹ Itt buzgó tanárai által, kik között Leleszi és Szántó atyák kitűntek, nemcsak a tudományok különböző ágaival, hanem a katolika igazságokkal is megismerkedett. S azoknak sikerült őt nem csak a katolika egyháznak, hanem saját társaságuknak is megnyerni.”¹³²

A fiatal FRAKNÓI – aki a család genealógiáját is felvázolja BUNYITAY VINCE és NAGY IVÁN alapján – műve óriási arányaihoz és a szűkös forráslehetőségekhez mérten foglalkozik a korai évekkel. A KATONA ISTVÁNTÓL szövegszerűen is idézett bevére-
részletre alapozva állítja, hogy Pázmányt protestánsként nevelték szülei tizenhárom éves koráig, amikor is Kolozsvárra küldték a jezsuitákhoz. A konverzió helyszínét ide helyezi. Annak okát, hogy miért adták be szülei a kolozsvári jezsuita iskolába, azoknak a protestáns iskolákét meghaladó, a nem katolikus nemesség érdeklődését is felkeltő színvonalát jelöli meg. Meg kell azonban jegyezni, hogy az állításait alátámasztó forrás 1588-ból való, a protestáns iskolaügy kortárs kritikája az erdélyi (szász) lutheránus városi iskolákra vonatkozik.¹³³ A származás

¹³¹ *Sic!*, többes számban. Massay Margit a kolozsvári tanulmányok kezdetekor már 19. századi ismeretek szerint sem élt.

¹³² FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 5–8.

¹³³ Uo., 8, 2. és 3. j.; vö. FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 18 is. LÁNYI EDE alább idézésre kerülő munkájában (*Pázmány Péter fejlődése*, 341) egyenesen tudni véli, hogy Erdély teljes protestáns iskolaügye mélyponton állt akkoriban, a kolozsvári, váradi, marosvásárhelyi és gyulafehérvári középiskolák kezdetlegesek voltak.

levezetésén túl a szülőkről keveset ír. Anyjának, Massay Margitnak csupán nevét hozza, és itáliai eredetet tulajdonít családjának. Apjáról, Pázmány Miklósról Panasz birtoklása mellett bihari első alispánságát említi 1565-ből.¹³⁴ Azt, hogy a szülők „küldik” Kolozsvárra, következteti, nyilván az életkorból/életállapotból, mint ahogy azt is, hogy a protestantizmuson belül kálvinisták voltak. Utóbbit a váradai viszonyok alapján állítja, melyeket következő munkájában alaposabban bemutat.

* * *

FRAKNÓI majd húsz évvel később a *Magyar Történeti Életrajzok* számára írt 1886-os Pázmány-biográfijában foglalkozott ismét a kérdéssel. A következőket olvashatjuk:

„Várad a reformatió mozgalmainak egyik gyűpontja, zsinatok és vallási vitatkozások színhelyévé lesz. Hírneves, tudós férfiak foglalták el a lelkészi és tanítói állomásokat; élénk irodalmi munkásságot fejtettek ki, nyomdát állítottak föl, virágzó gymnásiumot létesítettek. Bihar megye nemességének és Várad lakóinak túlnyomó többsége elpártolt a kath. egyháztól és Kálvin tanaihoz csatlakozott. Pázmány Miklóst és nejét is magával sodorta a hatalmas áradat. Fiokat szintén az új hitvallás szellemében nevelték. Pázmány Péter iskolai tanulmányait szülővárosának protestáns gymnásiumában kezdette meg, mely a debreczeni és sárospataki iskolákkal egyenlő magas színvonalon állott, és Kassai Zsigmond Dávidban jeles tanítót bírt, ki Wittembergből nemcsak hittudományi, de magasabb classikai képzettséget is hozott magával... Kétségkívül a mostohaanya és a hittérítő összemunkálásának eredménye vala az, hogy Pázmány Péter élete tizenharmadik évében

¹³⁴ Uo., 6. Az alispánság meglehetősen korainak tűnő évére általa kritikával kezelt forrást hoz csupán.

(1582) a katolika vallásra tért át... Kolosvárra küldetett szülei által, tanulmányai folytatása végett. Alig lehetett tizenöt éves, mikor szülővárosát elhagyta, hogy oda többé vissza ne térjen; de innen magával vitte már is jövőendő életpályája sikereinek minden föltételét.¹³⁵

FRAKNÓI arra, hogy a szülők protestánsok voltak és Pázmányt is így nevelték, valamint az áttérés évének meghatározására ismét az 1616-os pápai brévét hozza forrásul. Kurzív szedéssel kiemelte az általa fontosnak tartott részeket: „in haeresi quam... *in decimo-tertio aetatis tua anno, convictus abiurasti, educatus fuisti*”.¹³⁶ A váradi református gimnázium színvonalára Szántó István 1600. évi emlékiratát idézi.¹³⁷ Arra, hogy Pázmány itt kezdte meg tanulmányait, forrást nem hoz. Talán a barokk-kori hagyomány alapján következteti. Nem jegyzeteli, hogy szülei küldték Kolozsvárra, miként az esemény általa 1585-re tett dátumát sem. Egyedül azt említi, hogy „kolosvári tartózkodásának idejéből biztos csak az az egy adat, mely a Jézustársaságba való belépéséről szól”.¹³⁸ Szülein itt már apját és katolikus mostohaanyját, 1582-ben született György féltestvére anyját, Tholdy Borbálát érti. Az ő felekezeti hovatartozását nincs okunk kétségbe vonni.¹³⁹

¹³⁵ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 7–8. 12. 14–15.

¹³⁶ Uo., 12, 2. j. A 7–8, 2. jegyzetben tévesen bullát és november 16-ai dátumot ír. A „*convictus/constitutus*”-ra lásd az imént.

¹³⁷ Uo., 8, 7. j. *Brevis et succincta descriptio qua occasione haereses in Ungaria et Transylvania fuerint invecatae, quem progressum habuerint et quis modus sit eos exstirpendi*. Magyar fordítása: MAKKAI LÁSZLÓ (szerk.), *Erdélyi emlékiratok Erdélyről I* (Erdély öröksége), Budapest 1941, 148–151.

¹³⁸ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 18.

¹³⁹ NAGY IVÁN a születési dátumot Pázmány György sírfelirata alapján hozza. *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII*, Budapest 1987–1988 (repr.), IX, 174. A Tholdyak, egész pontosan Tholdy István és Albert családjának katolikus voltát Szántó említi idézett emlékiratában.

FRAKNÓI újabb monográfiájában a katolizálás helyszínét Váradra teszi. A jezsuita Szántó Istvánnak adja a főszerepet, megemlíti továbbá Törösy György és Valora Márton közreműködését Pázmány nevelésében. Tüzetesen ismerteti a jezsuiták váradi megjelenésével a helyi protestáns szellemi elittel kibontakozó hitvitákat.¹⁴⁰ A felekezetváltásban kiemelkedő szerepet adott Tholdy Borbálának is. Befolyását 1580 körülől a Pázmány-család életére és a váradi református gimnázium hatása ellensúlyozásában meghatározónak tartja. A vegyes házasságból Pázmány Miklós kevéssé eltökélt felekezeti elkötelezettségére következett:

„Az iskola és a templom hatását a család körében ellenkező befolyások gyengítették és ellensúlyozták. Anyját ugyanis korán elvesztvén, mintegy tíz esztendő volt, mikor atyja katolika hölgygel második házasságra lépett. Nőül vette Toldi Borbálát, kinek a hősmonda varázsával környezett családja Bihar megye birtokosai között előkelő helyet foglalt el... Az a tény, hogy Bihar megye protestáns alispánjának választása katolikus nőre esett és ezzel kitette magát papjai neheztelésének, sejtetni engedi, hogy nem tartozott felekezete lelkesebb híveihez, és arra utál, hogy erre mély vonzalom bírta, mely a családi tűzhelynél nejének fölényt biztosított.”¹⁴¹

2. ZSÁK ADOLF ÉS KARÁCSONYI JÁNOS

Mint annyi más esetben, adataival, értelmezéseivel és meglátásaival FRAKNÓI kijelölte a kutatás útját. Utódai kivétel nélkül őt kívánták igazolni, pontosítani, alkalmasint kifejezetten

¹⁴⁰ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 9–16.

¹⁴¹ Uo., 8–9.

cáfolni. Elsőként¹⁴² ZSÁK. J. ADOLF írását említjük.¹⁴³ Az ösztöndíjasként a vatikáni gyűjteményekben is kutató ZSÁK nagy ambícióval, esetenként csekély erudícióval nyúl a témához. A FRAKNÓI által használt forrásmunkák (Socherus, Sacchini) szövegét filologizálva amellet érvel, hogy Szántó István nem játszhatott Váradon szerepet Pázmány katolizálásában, mert annak idején nem tartózkodott huzamosabb ideig a városban. A felekezetváltás időpontját az 1616-os pápai bréve alapján határozza meg, amit magyarra is fordít: „<...és eretnekségben, melyet azonban, mint biztos értesülésből tudjuk, tizenhárom éves korodban meggyőződésből hagytál el>), azaz Pázmány 13 éves korában hagyta el a prot. tanokat, vagyis 1582. október 4.-től 1583. okt. 4.-ig terjedő időszak folyamán”.

A szöveget nem KATONÁTÓL, hanem PRAYTÓL idézi.¹⁴⁴ A kulcszerepet Szántó helyett Tőrösy Györgyre ruhazza, és az ő Váradra érkezéséből 1583. április 1-et jelöli meg *terminus post quem*ként. Merészen, minden forrásalapot nélkülözve állítja, hogy „Pázmány Péter nem annyira egyedül s önmagától tért vissza az egyházba, hanem áttérése következménye volt atyja s következőképpen kétéves fivére, György együttes áttérésének”, melyben nála Tholdy Borbála is megőrzi súlyát Tőrösy mellett.¹⁴⁵

¹⁴² Időrendben KARÁCSONYI JÁNOS *Pázmány Péter atyafiságáról* című, a *Magyar Sionban* 1897-ben megjelent írása következne. Itt-ott javítva, illetve jelentősen kibővítvé tíz év múlva újra kiadta a *Religióban*. Az *ultima manus*-változatot fogjuk ismertetni.

¹⁴³ ZSÁK J. ADOLF, *Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra*, Nagyvárad 1901, 1–28.

¹⁴⁴ *Specimen hierarchiae Hungariae I–II*, Posonii–Cassoviae 1776–1779, I, 183; ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 10 és 14.

¹⁴⁵ ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 14–19.

Az ambiciózus szeminaristát még abban az évben megcáfolta egy T. szíglájú szerző, a jelölés ellenére alighanem KARÁCSONYI JÁNOS. Kritikájának alapja FRAKNÓI VILMOS szintén 1901. évi közleménye, melyben először ír Antonio Possevino váradi útjáról.¹⁴⁶ Ismerkedjünk meg szó szerint írása magjával. Együttal közvetíti számunkra FRAKNÓI végső álláspontját a katolizálásról, amit 1903-ban Magyarország és a Szentszék kapcsolatait feldolgozó háromkötetes monográfiájában is megörökített:¹⁴⁷

„Possevino 1582 végén Báthory Istvánnal, a lengyel királynál tartózkodott s ekkor bírta rá őt, hogy Kolozsvárt főiskolát és papnevelő intézetet alapítson. Az alapító levél 1583. febr. 13-án kiállítván, Possevino személyesen ment Erdélybe, hogy az intézet felállítására iránt intézkedjék. Lengyelországba visszatérteben útját Váradnak vette, hol március-hó második felében egy napot töltött. Igen érdekes ott időzésének elbeszélése, amit a kíséretében levő Piazza Tamás jelentéséből Fraknoi magyar fordításban közöl. Feltűnő ez elbeszélésnek az a részlete, mely szerint Possevino egy nemes embert rábeszél, hogy fiának további nevelését a kolozsvári jezsuitákra bízza. Possevino Váradról Krakkóba, innen ismét a pozsonyi országgyűlésre sietett s a váradiaknak tett ígéretéhez képest kieszközölte, hogy a *pünkösdi ünnepekre* Kolozsvárról egy magyar hitszónok küldessék Váradra. Ez volt Szántó István, aki nemsokára azzal az eredménnyel dicsekedett, hogy Várad négy ifjú növendéket ad a kolozsvári iskolának. Alig szenved kétséget, hogy ezen ifjak egyike Pázmány Péter volt. Pázmány 1583-ban okt. 4-én töltötte be élete 13-ik esztendejét,

¹⁴⁶ Pázmány Péter áttérése, Századok 35 (1901) 560–561; T., *Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra?*, Közművelődés 24 (1901) 1 sz., 2–3 (a Pázmány-bibliográfiában hibás adatokkal); TEMESVÁRY JÁNOS szerzősége is felmerült bennünk a szigla nyomán, de a belső érvek és az előzmények a nagyváradi kanonok mellett szólnak. FRAKNÓI POSSEVINO-ÍRÁSA eredetileg a *Tiszántúlbán* jelent, meg, adatai uo.

¹⁴⁷ FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összekötetése a római Szentszékekkel I–III*, Budapest 1901–1903, III, 175–176.

áttérésének tehát – az elmondottak szerint is – okt. 4-ike előtt kellett vége menni. Ami Tőrösy György és Valora Márton váradi küldetését illeti... bizonyos, hogy Tőrösy ottani működése igen rövid volt s mindössze három predikációra szorítkozott, amit 1583-ban karácsonkor, 1584-ben újév napján és vízkeresztkor tartott. Mindezekből azt kell következtetnünk, hogy Tőrösy Györgynek Pázmány Péter áttérítésében része nem lehetett.¹⁴⁸

Úgy tűnik, 1901-re megoldódott a pázmányi felekezetváltás problémája. Az 1616-os bréve által meghatározott terminusra, a 13. életévre sikerült, mégpedig FRAKNÓINAK, olyan eseményeket azonosítani Váradon, melyekbe Pázmány organikusan behelyezhető volt. Ezt pedig életének legjobb ismerője habozás nélkül megcselekedte. Ha viszont FRAKNÓI végső álláspontját egy kritika kapcsán ismertük meg, ne maradjunk adósok ezzel mi sem: Tommaso Piazza jelentésében sem a Pázmány név, sem pedig a katolizálás ténye nem került említésre. Gyakorlatilag arról beszélhetünk, hogy Váradon a jezsuiták sikerrel toboroztak növendékeket kolozsvári intézményük számára. Ahová ezek szerint nem volt túljelentkezés a kezdeti években.¹⁴⁹

ZSÁK helyt adott a bírálóknak. A BOROVSKY-féle vármegye-sorozatban REISZIG EDÉVEL ő írta a *Bihar vármegye kiváló szülöttei* című fejezetet. Pázmány ifjúkoráról itt már csupán általánosságban állítja, hogy Tholdy Borbála mellett „helybeli jezsuita atyák” hatására tért át tizenhárom éves korában. Ahhoz továbbra is ragaszkodik, hogy ez apjával együtt történt. Látni fogjuk, a kérdésben korántsem ez az egyetlen alkalom, amikor

¹⁴⁸ Pázmány Péter áttérése, 560–561.

¹⁴⁹ Az irat kiadására és historiográfiájára: BALOGH, *Váradinum*, 88.

a szélesebb közvélemény magabiztos, ám kellő alap nélküli tájékoztatást kap.¹⁵⁰

A pályáját harsányan kezdő, ám a történeti tollat hamarosan a hírlapszerkesztői székre cserélő nagyváradi ZSÁK ADOLF írásának azért szenteltünk ekkora teret és figyelmet, mert először emelte a nagyobb nyilvánosság előtt folyó történeti diskurzus szintjére a katolizálás kérdését. Mely kérdés egyébiránt már ekkor sem történeti jelentősége miatt érdekes. A pázmányi életpályának a későbbi életút szempontjából lényeges adatai – születés és származás, konvertita jelleg, kolozsvári tanulmányok a jezsuitáknál – ekkorra már tisztázottak voltak. A katolizálás pontos évhez, helyhez, személyhez kötni akarása afféle belső szakmai kihívásnak tekinthető. Mint ilyen nem érdektelen, és a későbbiekben sem lesz az.

Az 1901-ben a *Tiszántúlban* és bővebb formában különnyomatként is megjelent publikáció elvitathatatlan érdeme, hogy helyi levéltári források alapján új adatokat hoz Pázmány családi viszonyaira. Részben pontosítja az addigi genealógiát, igyekszik közelebről meghatározni az apa, Pázmány Miklós halálának időpontját. Azt állítja, hogy 1581. augusztus 31-én másodalispánként elnököl a megyei törvényszéken, 1584-ben még él, de 1585. szeptember 11-én már elhunytként említik.¹⁵¹ További igen érdekes közlése, miszerint haroklyáni Massay Ferenc 1590. november 23-án „a maga és a kiskorú [!] Pázmány Péter nevé-

¹⁵⁰ BOROVSKY SAMU (szerk.), *Bíbar vármegye és Nagyvárad*, Budapest 1901. A fejezet online változata: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/33.html>.

¹⁵¹ ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 18. Hivatkozása: „Csengery-család levéltára, a barátokai Csipelle per iratai 1581–1628”. Kritikája és a levéltár azonosításának problémája alább az V. fejezetben.

ben – kinek még atyja, néhai panaszi Pázmány Miklós meghagyásából *gyámja* – a váradi hiteles hely (káptalan) requisitorai előtt ügyvédet vall.” Emellett összeállítja az anyai ági családfát is. Hivatkozásának forrásként közelebbi jelzet nélkül az akkor a nagyváradi múzeumban őrzött Bölönyi-Ugray levéltárat jelöli meg.¹⁵²

A genealógiai és családi adatok javítása áll KARÁCSONYI JÁNOS 1907-es közleménye középpontjában.¹⁵³ Pontosítja az apai és anyai felmenők személyét, Pázmány Miklós alispánságát 1578–1584 közé teszi¹⁵⁴ halálát pedig 1584. szeptember 8. előttre. Mindezt az anyai örökségért, közlése szerint 1580–1587 között folyó per adatai alapján állítja. E per ítéletlevele szolgált alapul az anya, Massay Margit felmenőinek – kiknek olasz eredetét „idétlenségnek” tartja –, valamint rokonságának pontosabb meghatározására. Róla ugyanakkor csupán annyit jegyez meg, hogy a per folyamán elhalt.¹⁵⁵ Szól ZSÁK közleménye nyomán Pázmány állítólagos gyámjáról, Massay Ferencről is.

A közlemény második fele javarészt a katolizálással foglalkozik. Törösy szerepét elveti, mondván hogy „Nagy-Váradra november havánál előbb alig érkezett, mert első ünnepi beszé-

¹⁵² ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 19 és 21. E hiánypótló családfa a szerző több állításával ellentétben megbízhatónak tűnik, egy helyen sem kerül ellentmondásba az általunk vizsgált forrásokkal. Részben bővített újraközlését lásd e kötet végén. – NAGY IVÁN adatai a Massayakra gyakorlatilag használhatatlanok (i.m., VII, 356.)

¹⁵³ KARÁCSONYI JÁNOS, *Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései*, Religio 66 (1907) 351–353 és 366–368, különösen 351 és 366.

¹⁵⁴ A közleménye tíz évvel korábban megjelent első felében még 1578–1580 a hivatkozás évköre. *Pázmány Péter atyafiságáról*, 949. Az újabb kiadásban alighanem csak ezt az egy adatot módosította.

¹⁵⁵ Hivatkozása: „Harruckern levelek a gróf Károlyi levéltárban. M. 18. 53–61. A forrásra és kurrens jelzetére lásd az V. fejezetet.

dét csak 1583. dec. 25-én tartotta. Ekkor pedig Pázmány Péter élte 14-ik évét taposta, tehát megtérésének éve és Tőrös váradi működése nem illenek össze”. A Szántó által Kolozsvárra hívott négy fiatal közül zsengébb életkora miatt kizárja Pázmányt, és a már sűrűn idézett 1616-os pápai brevére hivatkozva így ír:

„Fraknóival együtt én is azt tartom, hogy e nemes ember Pázmány Miklós, Kolozsvárra küldött fia pedig Pázmány Péter vala. Mert egyéb kútforrásokból tudjuk, hogy Pázmány Péter 13 éves korában, tehát (1570. okt. 4-én született) 1582. okt. 4–1583. okt. 3. között ment Kolozsvárra és lőn katolikussá. Possevino 1583. márciusi tartózkodása Nagy-Váradon és Pázmány Péter megtérése teljesen egybevág és így azt is mondhatjuk, hogy Pázmányt Possevino mentette meg a kath. egyház számára”.¹⁵⁶

FRANKÓIT S ŐUTÁNA KARÁCSONYIT szemmel láthatóan elbűvölte a Possevino 1583-as váradi feltűnése és a pápai bréve adata közötti egybeesés. És míg szinte szó szerint másolja FRANKÓIT – aki az eset legutolsó, könyvbeli leírásakor már nem említi Szántót és a négy új növendéket, ahová korábban Pázmányt is besorolta¹⁵⁷ –, túl is lép rajta, amennyiben a főszerepet Possevinnónak osztja ki. Egyúttal a felekezetváltást FRANKÓIVAL együtt már Kolozsvárra teszi, meglehetősen súlytalanul. KARÁCSONYI először építi be VERESS ENDRE jezsuita kutatásainak eredmé-

¹⁵⁶ KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 367.

¹⁵⁷ „Pázmány Péter, akiről tudjuk, hogy «tizenhárom esztendő korában» ment Váradról Kolozsvárra és tért át a katolikus vallásra, 1570. október 4-én született s így ekkor tizenharmadik évében volt”. *Magyarország... összeköttetései... a Szentszékkal*, III, 176 és 518, 598. j. ŐRYNEK nincs igaza, amikor azt írja, hogy végig kitarzott volna Szántó mellett.

nyeit, és sorolja fel Pázmány kolozsvári tanárait, közülük a legjelentősebbeknek Wujeket, Capiciót és Fanfoniót tartva. A katolizálással egyiküket sem hozza szorosabb kapcsolatba. Annyit megjegyyez, hogy a diákok nyilván az őket felügyelő prefektust, Fanfoniót ismerték a legjobban.¹⁵⁸

3. LÁNYI EDE ÉS SÍK SÁNDOR

KARÁCSONYI JÁNOSsal búcsúzunk el a pozitivizmus korától. A változatos, csupán részben egymásra épülő elképzeléseknek egy szilárd pontja van. Az 1616-os pápai bréve alapján a katolizálás terminusát mindenki kivétel nélkül 1582 és 1583 októbere közé teszi, ezt értve az *in XIII. aetatis tuae anno*-n. Pázmányt nemcsak 13. életévében járónak, hanem olykor 13 évesnek is nevezik, azonos értelemben használva a két megjelenést. A helyszínben és a motivációban a korábban hangsúlyos Várad elhalványul, és ha inkább sejtetésként is, a kolozsvári jezsuita kollégium kerül előtérbe. Így a ténylegesen meg nem határozott, ám kikövetkeztethető dátum 1583 kora ősze.

A két világháború között alap kutatás nem háborgatta a fiatalok évekét. Egyedül LÁNYI EDE és SÍK SÁNDOR idézi fel ezeket az esztendőket.

LÁNYI szemmel láthatóan megelégedett FRAKNÓI népszerűsítő életrajzának forgatásával és érzelmesre hangszerelésével:

„Vallásilag atyjával és édesanyjával együtt Kálvin híve volt Péter és szülővárosának protestáns középiskolájába járt. Mégis ebből a kör-

¹⁵⁸ KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 367.

nyezetből emelte ki a Gondviselés a magyar katolikus Egyház megmentőjét. Hogyan? Korán elhalt anyja helyére buzgó katolikus mostohát kapott Péter, egy Toldy-leányt... A Gondviselésnek ezt az intézkedését egy másik követte. 1579-ben kezdődött a Jézus-társasága működése Erdélyben és a partiumokon. Így összefűződött a kilencéves Péternek és a tűzről pattant első magyar jezsuitának, Arator, azaz Szántó Istvánnak életútja Váradon... Szántó első váradi fellépése elég ügyes volt és a Pázmány-családban egyszer csak az a szenzáció fordulat állt be, hogy a kis, 13 éves Péter kijelentette atyja előtt, hogy ő bizony Szántó páternél áttér az ősi, szentistváni katolikus hitre. És a tekintélyes alispán – nem is igen ellenkezett. Benne sem lehetett valami erős a kálvinista meggyőződés és öntudat... Második házassága is ezt mutatja: e házasságból született második fiát már katolikusnak kereszteltette. Azt sem bánta, sőt Báthoryra tekintve, fia jövője szempontjából helyeselte is, amikor, talán 1584-ben, Szántó a fiút a kolozsvári kollégiumba vitte tanulónak és belső növendéknek.”¹⁵⁹

A jezsuita szerzetes Pázmány-szakirodalomban a fiatalkori évekre rendszeresen idézett esszéjének e fejezete már-már megmosolyogtatóan inkább a naiv történelmi regények hangulatát idézi. Bevezető alapgondolata ugyanakkor figyelemreméltó. Az 1935-ös jubileumi megemlékezések írásait kritizálja:

„A főhiányt abban látom, – írja – hogy nem emelték ki azokat a tényeket, amelyek Pázmány fejlődésébe folytak bele. A Ranke-féle „wie Alles geworden”, a pragmatikus történetírása vezérlő elve nem érvényesült eléggé. Az az érdekes kérdés, mi ébresztette fel a bihari kálvinista gyermekifjában a katolikus meggyőződést, a szentistváni hitbuzgóságot, a nagy tetterő, kitartást, az intézmények alapításában észrevehető nagy tervet, pozitív alkotó munkát, mely a magyar

¹⁵⁹ LÁNYI EDE, *Pázmány Péter fejlődése*, Egyházi Lapok 58 (1935) 339–343 és 59 (1936) 5–8 és 55–57, 339–340.

nemzet egész jövőjét a megismert igazság útján látta egyedül biztosítva. Ha e kérdésnek utánajárunk, lépten-nyomon, majdnem mindenütt előtérbe szökik Pázmánynak és a Jézus-társaságnak viszonya. E nélkül Pázmányt sem lélektanilag, sem történetileg megérteni nem lehet.”¹⁶⁰

Amikor e sorokat leírta, rendi elfogultság vezette a jezsuita szerzetest. Mégis ő az első szerző, aki intuitív alapon nem tekint evidenciaként a Várad/Kolozsvár váltásra. A református iskolaügy helyzetének – indokolatlan – lekicsinylése („a megalkulás nehézségeivel küzdött s kezdetleges volt”), és a jezsuita oktatási rendszer felsőbbrendűségének hirdetése mellett nem egy másik immanens érvet hoz, hanem a Gondviselés szerepét emeli ki.¹⁶¹

Pázmány fiatal éveiről a legplasztikusabb képet SÍK SÁNDOR nyújtja. A korábbi kutatás eredményeire igyekszik kritikus szemmel tekinteni. Nem mindig sikerül neki. Például ütközteti az anyai ág FRAKNÓI által említett olasz eredetét és KARÁCSONYI idevágó cáfolatát. Nyitva hagyja a kérdést, vajon Pázmány Miklós is katolizált-e. A Kolozsvárra kerülésben Possevino és Szántó szerepét egyaránt elképzelhetőnek tartja. Az utóbbinak szentel nagyobb teret. Vízioja szerint „alig lehet kétséges, hogy váradai tartózkodása alatt sűrűn megfordult Pázmány Miklós házánál, hisz ennek felesége a kised váradai katolikus egyházközségnek egyik főtámasza lehetett.”¹⁶²

A tudós piarista az első, aki konkrétan nem említi az 1616-os brevét, csupán adatát idézi. Szintén ő az első, aki az abban sze-

¹⁶⁰ Uo., 339.

¹⁶¹ Uo., 340 és 341.

¹⁶² Sík, *Pázmány*, 6–8 (az idézet 8).

replő 13. életév nyomán – a már betöltött évekkal számolva – tizenkét évesnek mondja a katolizálás időpontjában, amit a mostoha érdemének tud be: „Tízéves a gyermek Pázmány, mikor özvegygé lett apja katolikus nő, Toldi Borbálát veszi második feleségül, és tizenkét éves, amikor váratlanul – természetesen az apa beleegyezésével – katolikussá lesz. Ez a lépés csak mostohaanyja befolyásának lehetett a következménye, hiszen más érintkezése alig lehetett a katolicizmussal” – teszi le voksát a váradi, családi hatásra bekövetkező felekezettváltás mellett.¹⁶³

SÍK SÁNDOR a fiatal évek legszebb, legélvezetesebb és az addigi eredményeket kerek egészbe foglalni akaró elbeszélését adja az 1930-as évek végén. Szépen, érzékletesen mutatja be VE-RESS adatai nyomán a kolozsvári intézményt, Pázmány jezsuita tanárait, ismerteti a Társaság oktatási metódusát a *Ratio Studiorum*, illetve az annak előzményéül szolgáló utasítások alapján. Teszi ezt úgy, hogy közben ő már nem becsüli le a református iskolaügyet: „Az új hitnek erős vára volt a nagyváradi kollégium is, ebben az időben egyenrangú a debrecenivel és a patakival, katedráin külföldet járt jeles professzorok tanítanak. Pázmány szelleme ebben a tiszta kálvinista környezetben nyílt ki, ennek levegőjét szívta első iskola-éveiben, ezt a szülői házból is”.

A korai évek, a váradi iskola hatását – feltételezi, hogy az alsó grammatikai osztályok jórészt itt végezte – Pázmány Biblia-központúságában látja, és felhívja a figyelmet arra, hogy a „Bibliának feltűnően nagy szerepe a szónok és író Pázmány

¹⁶³ Uo.

gyakorlatában. Bizonyos, hogy nagy befolyása volt erre a jezsuita teológiai képzés Szentírás-tanulmányainak is; mégis úgy tetszik, hogy katolikus, sőt protestáns prédikátor kortársaival összevetve is, a Biblia feltűnően nagyobb helyet foglal el műveiben, sőt egész gondolatvilágában, mint azok közül bárkiében”.¹⁶⁴

4. ŐRY MIKLÓS

Pázmány fiatal éveinek átfogó feltárását, a tudomány számára mérvadó értékelését, széleskörű kontextusba helyezését ŐRY MIKLÓS végezte el *Pázmány tanulmányi évei* c. monográfiájában.¹⁶⁵ Az általa leírtak még sokáig ezen időszak első számú, és legrészletesebb narratívája maradnak. Nem valószínű, hogy belátható időn belül újra lehetne, kellene írni munkáját. A mi kutatásunk csupán kiegészíti, részben árnyalja, olykor korrigálja állításait. P. ŐRY fontos érdeme, hogy mindenkinél jobban kiaknázta a jezsuiták központi római levéltárának anyagát. Európát keresztül-kasul bejárva hoz új adatokat kéziratтары, levéltár mélyéről. Hasznos támpontokat keres és talál Pázmány írásaiban. Emellett törekszik az elődök állításainak módszeres egybevetésére és kritikájára.

Első kiadásban 1970-ben, Kismartonban publikált könyvét Possevino váradi látogatásának leírásával kezdi. Ha óvatosan is, de szeretné elfogadni a FRAKNÓI óta vallott állítást, miszerint

¹⁶⁴ SÍK, *Pázmány*, 6–7 és 9 (az idézet 7).

¹⁶⁵ Idézve már korábban, a jegyzőkönyv magyar fordításánál. P. ŐRY Pázmány-kutatásaira: SZABÓ, *Krisztus és Egyháza*, 213kk.

az elbeszélésben említett *optimae indolis* ifjú Pázmány lett volna. Várad ismertetése mellett hosszas jegyzetben hozza a család genealógiáját, apparátus nélkül. Lényegében az eddig említett szerzők eredményeire támaszkodik.¹⁶⁶ A helyszínek bemutatását a kolozsvári kollégiummal folytatja. Az intézmény 1580 januárjában kezdte meg működését Kolozsmonostoron és a következő év áprilisában költözött be Kolozsvárra, a Farkas utcába. 1584 elején már 6 tanára, 150–200 tanulója volt. Két konviktus működött mellette: az 1583 márciusában alapított pápai–királyi Szent István szeminárium a nemesi származásúak számára, a másik az 1584 januárja körül felállított *domus pauperum*.¹⁶⁷

ŐRY, szemlátomást belefáradva az elődök adatainak egybevetésébe („FRAKNÓI adatainak megbízhatatlansága nem annál nagyobb, minél zseniálisabb embert tud félrevezetni SÍK SÁNDORban” – írja), Pázmány Kolozsvárra érkezését 1583-ra, annak őszére teszi. Két okból. „Az egyik, hogy katolizálása, mint erre később kitérünk, nyilvánvalóan itt, a kollégiumban megy végbe. Arról viszont biztosan tudjuk, hogy 13 éves korában történt. A másik pedig az, hogy így alakul ki elfogadhatóan tanulmányainak rendje, mint majd a továbbiakban látni fogjuk.”¹⁶⁸

A katolizálásnak külön fejezetet szentel.¹⁶⁹ A váradi helyszínt határozottan elveti. Elődei védelmére ugyanakkor felhozza, hogy „megtévesztőnek bizonyult annak az 1616-os pápai felmentésnek egy kitétele, amely megengedi, hogy

¹⁶⁶ ŐRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 10–11.

¹⁶⁷ Uo., 12–15 és 17–20.

¹⁶⁸ Uo., 15–16.

¹⁶⁹ Uo., 20–22.

Pázmányt konvertita létére esztergomi érsekké szenteljük: «in XIII aetatis anno constitutus abiurasti». Ezért minden régebbi kutató a kolozsvári tartózkodás elé teszi az áttérést.” Újabb adatot nélkülöző, az addigi ismeretek gondos rostálásából megszülető történelmi intuíciója így hangzik:

„...kaphatott indítást nevelőanyjától és a Váradon átmenetileg működő P. Törös Györgytől, de nem valószínű, hogy a családi otthonban tért át. Ugyanis György testvérenek fiát, Miklóst később ő térítette a katolikus vallásra. Eszerint a családból egyedül ő tette meg ezt a lépést, öccse ellenben protestáns maradt. Majdnem elképzelhetetlen, hogy ha a nevelőanya hatására Pázmány már otthon katolizált, hogyan ne sikerült volna Toldy Borbálának elérnie, hogy saját (1582-ben vagy 83-ban született) gyermekét katolikusnak kereszteltesse? Pázmány atya 1584 őszén halt meg. Az áttérést minden valószínűség szerint ez elé kell tennünk. A pápai breve, mint láttuk a 13. évet említi, viszont az illetékes kongregáció jegyzőkönyvében ez áll: «per aver lassate le heresie nell'età di 13 anni», ami szerintem betöltött 13 évet jelent. A magányos lépés a családi otthonban lélektanilag nem valószínű. Viszont a kolozsvári kollégium környezte, az atyák befolyása, társai példája hatott rá. Természetesen személyes döntés alapján kellett megtennie azt a lépést”.

ŐRY páter többször is visszatér Szántó István szerepére, melynek jelentőségét a – Mária-kongregációval együtt – a jezsuita hivatás felélesztésében látja igazolhatónak, úgy a kolozsvári kollégiumban, mint a váradi vakációk idején, nem pedig a felekezetváltásban.¹⁷⁰ E téren tanárai közül Ferrante Capace rektor, Johann Ardolphus novíciusmagiszter és Girolamo Fanfonio, a Mária Kongregáció vezetője hatását helyezi előtérbe.¹⁷¹

¹⁷⁰ Uo., 21–22 és 35–37. Szántó 1584 februárjában érkezik először Váradra.

¹⁷¹ Uo., 40–44.

Hosszas és alapos fejezet foglalkozik a tanulmányok leírásával, menetével, melyet 1583-as kezdéssel számolva a következőképpen rekonstruál: 1583/84: *grammatica media* (vagy félév *infīma*, félév *media*); 1584/85: *grammatica suprema (syntaxis)*; 1585/86: *humaniora*; 1586/87: *rhetorica*.¹⁷² Kijavítja TIMON SÁMUEL tévedését, és a Jézus Társaságba lépés kezdetét 1587 helyett 1588-ra teszi (az 1597-es római katalógus szerint 1588. szeptember 8., az 1590-es jaroszlávi szerint 1588 november az időpont). Ismerteti Wujek erdélyi viceprovinciális 1588. október 5-ei és november 25-ei leveleit, melyekben beszámol Claudio Acquaviva generálisnak, hogy öt új tagot vettek fel a rendbe, közöttük Pázmányt, aki már a filozófia első évét is csaknem befejezte, illetve hogy a novíciusok október 6-án útnak indultak Lengyelország felé.

Tanulmányaival kapcsolatban ez az egyetlen említése, melyet csupán egy adat előzi meg 1587-ből, ezt jegyzetben hozza ŐRY: „Pázmánynak az 1587. esztendőben – elhunyt atyja helyett – egy birtokpört kellett lefolytatnia a két Csáky testvér ellen. Ez volt első nyilvános szereplése: Esztergomi, Prímási világi levéltár T 203 és 211. «Nicolao Pázmány fatis functo, filius eiusdem Petrus Pázmány causam hanc reassumit».»¹⁷³ Állítása szerint ez az első ismert előfordulása a történeti forrásokban.

ŐRY MIKLÓS korábbi eredményei rövid kivonatát, összegzését adja SZABÓ FERENCCEL közösen jegyzett tanulmányában, melyet Pázmány válogatott műveinek 1983-as kiadása elé írt. A meghatározóan ismeretterjesztő-jellegű bevezetőbe több

¹⁷² Uo., 23–34.

¹⁷³ Uo., 45–47.

nyilvánvaló hiba is becsúszott. Például, hogy Szántó „maga említi az általa megtérítettek között Pázmány Pétert”, vagy hogy Dobokay katolizálása 1584 őszén ment volna végbe. Ezeknek semmi alapjuk nincsen.¹⁷⁴ Az 1983-as impresszumú kötet ŐRY 1984 februárjában, Klagenfurtban bekövetkezett halála után látott napvilágot. Elképzelhető, hogy már nem állt módjában a megjelenő szöveg ellenőrzése.

Két újabb adat miatt azonban ez a tanulmány is megkerülhetetlen a kérdés historiográfiai áttekintésében. Az egyik, hogy Pázmány felvételi vizsgálatára a krakkói noviciátusba napra pontosan 1588. november 11-én, Szent Márton napján került sor. A másik ennél jóval fontosabb. Hiszen, ha másolatban is, de ránk maradt a lengyelországi noviciátus matrikulájának bejegyzése. Idézzük szó szerint szövegét és a hozzáfűzött értékelést:

„«Pázmány Péter a felvételi vizsgálat (examen) alkalmával saját kezűleg írt nyilatkozatban azt mondja, hogy körülbelül 19 éves, a magyarországi Váradon született eretnek szülőktől, akik már nem élnek; apja Pázmány Miklós, anyja Massai Margit, mindkettő nemesi családból. 14 éves koráig eretnekségben nevelték. Azóta állhatatos maradt vallásában. A Társaság iskoláiban buzgó volt; ezekben tanult a legelső grammatikai osztályoktól egészen a logikáig.» Ez a fontos dokumentum módosítja tehát az eddigi véleményeket, és véget vet a találgatásoknak. 1588. nov. 11-én Pázmány 19 évesnek mondta magát, ekkor már szülei nem éltek. Betöltött 13. életéve után tért át a katolikus vallásra a kolozsvári kollégiumban.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ Vö. ANTAL MOLNÁR, *Sándor Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen (1620)*, AHSI 66 (1997) 75–88, különösen 81.

¹⁷⁵ ŐRY-SZABÓ, *Pázmány*, 11–13, az idézet 13. Vö. a kronológiát is: uo., 98–99.

Ez a valóban megkerülhetetlennek tűnő forrás és értelmezése több kérdést is felvet. Óvatosságra int a környező adatok már említett pontatlansága, továbbá az a tény, hogy a közreadói interpretációval ellentétben a dokumentum egy szóval sem említi, hogy a katolizálás helyszíne Kolozsvár lett volna. Első pillantásra úgy tűnik, a 14-es évszám említése az eddigi 13-as helyett túlságosan egybevág P. ÓRY eddigi koncepciójával. Eredetijének kritikai vizsgálata elengedhetetlennek tűnik. Annál inkább, mert a fiatal kori évek legfontosabb forrása, Pázmány processzusa – mint látni fogjuk – épp az ellenkező irányba mutat.

Mielőtt tehát közelebbről szemügyre vennénk a *Liber Examinatorum Domus Probationis Cracoviensis* bejegyzését, összegezzük az eddig elmondottakat és tegyünk egy jókora „kitérőt”: ismerkedjünk meg végre magával a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvvel, pontosabban idevágó adataival és kuriális „pályafutásával”.

5. A HISTORIOGRÁFIA SUMMÁZATA

A kutatás számára kiindulópontul egyetlen hiteles forrás, a pápai megerősítési eljárás római szakaszában keletkezett, a protestáns származás kánoni akadályá alól felmentést adó, 1616. november 10-én kiadott pápai bréve szolgált. Az ebben szereplő állítás, vagyis hogy Pázmány „eretnekségét” 13. életévében abjurálta, alapértelmezés szerint (és a kutatók többsége számára is) azt jelenti, hogy az áttérésnek 1582. október 4. és 1583. október. 4. között, azaz – betöltött évekkel számolva – a mai kifeje-

zészmod szerint 12 éves korában, nagy valószínűséggel 1583 folyamán kellett végre mennie.¹⁷⁶ (Pázmány 1570. október 4-én született.)¹⁷⁷

A régebbi kutatás igyekezett konkrét személyeknek tulajdonítani az egyöntetűen Váradra helyezett katolizálás érdemét. Újabb adatok viszont kizárták, hogy akár Szántó István,¹⁷⁸ akár Törösy György¹⁷⁹ jezsuiták szerepet játszhattak volna ebben, hiszen ők csak később töltöttek hosszabb-rövidebb időt a fiatal Pázmány lakhelyéül szolgáló városban.¹⁸⁰ P. ŐRY nem tulajdonított különösebb befolyást a katolikus mostohaanya Tholdy Borbálának sem, mivel annak saját gyerekeit is, Pázmány – az eddigi adatok szerint – valamikor ekkortájt született féltestvérét, Györgyöt bizonyíthatóan protestánsnak keresztelték. ŐRY a diszpenzációt előkészítő illetékes kúriai szakhatóság, a Szent Hivatal jegyzőkönyvének bejegyzését („*lassate le heresie nell'età de 13 anni*”)¹⁸¹ a pápai bréve utalásával ellentétben már betöltött 13. évnek értelmezve a konverziót 1583. október 4.–1584. október 4. közé helyezte, amit leginkább 1584-nek értelmezhetünk. ŐRY kombinációjának lényege, hogy mivel a többségében re-

¹⁷⁶ FRAKNÓI második monográfiájában a 13. életév említése mellett zárójelben 1582-t tüntet fel (*Pázmány Péter*, 12).

¹⁷⁷ A pontos dátumot magától Pázmánytól tudjuk: „*Vjvarini 4 Octobris 1632 Die natali meo, quo 62. annum explevi et climactelium 63 ingressus sum*”. Levele Hmira Jánoshoz, HANUY, *Pázmány... levelei*, II, 363, n. 787.

¹⁷⁸ LUKÁCS, *Catalogi personarum*, I, 621.

¹⁷⁹ LUKÁCS, *Catalogi personarum*, I, 799.

¹⁸⁰ ŐRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 13–14. 16–17. 21–22; valamint ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 1–28; *Pázmány Péter áttérése*, 560–561; [T], *Ki térítette Pázmány Pétert*, 1–2.

¹⁸¹ Jezsuita levéltári másolat alapján. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 257, 1. j. Lásd a IV. fejezetben az 1616. november 10-ei bréve fogalmazványa kapcsán mondandókat.

református Váradon semmilyen különleges hatás nem érthette a gyermek Pázmányt, a konverzióra alkalmas miliőt csak a kolozsvári jezsuita gimnázium tudta biztosítani. Oda viszont feltelezése szerint nem vehették fel 14. életéve előtt.¹⁸²

A fentiekből BITSKEY ISTVÁN írásaiban a következő adatok kanonizálódtak: Pázmány Váradon született, anyja 1578-ban halt meg, apja második házassága 1582-ben történt, ebből született református féltestvére György. Pázmány 1583–1588 között tanult Kolozsváron, hamarosan katolizált, „ebben szerepe lehetett mostohaanyjának, de talán még inkább iskolakezdésének, az új kolozsvári környezetnek”.¹⁸³

¹⁸² ŐRY, *Pázmány tanulmányi évei*, i.h.

¹⁸³ BITSKEY, *Pázmány I. Péter*, 284. A Magyar História sorozatban még megemlítődik Possevino esetleges szerepe is (BITSKEY, *Pázmány*, 10–11).

IV. A JEGYZŐKÖNYV ÉS PÁZMÁNY FIATALKORI ÉVEI (Katolizálása, szülei)

I. ELSŐ OLVASAT

Miután az előző fejezetben elmerültünk abban, hogy sokszor kellő reflexió nélkül ki hányadik életévet, illetve hány éves kort, avagy milyen dátumot adott meg az áttérés időpontjául, nézzük meg végre azt, hogy vajon mit mond Pázmány processzusa a katolizálásról? A primér forrás ugyanis ez a jegyzőkönyv. A tartalma alapján készült, több kivonatoló, másoló kezén átfutott pápai iratok adatai hozzá képest szekundér jellegűek.

Lépes katolikusnak mondja a szülőket. Teszi ezt diplomatikusan, a protestáns származás kánonjogi következményei tudatában. Székely kétli, hogy az új primás szülei katolikusok lettek volna. Szerinte „azon részeken az eretnőség annyira elterjedt, hogy csak igen kevés katolikust lehet arrafelé találni.” Két tanú szól részletesebben a katolizálásról. Ferenczffy Lőrinc válasza így hangzik: „Hallottam, hogy fiatalkorában eretnek volt, de azután az atyák, akiknek társaságába lépett, megtérítették.” Az ifjúkori tanítvány, a tanúk közül Pázmányt második legrégebben ismerő Ramocsaházy Mihály a következőket

vallotta: „Azt hallottam, hogy életének mintegy 12. évéig eretnek volt, amikor is elkezdte látogatni a Jézus-társaság atyáinak iskoláit, akik megtérítették.”¹⁸⁴ Ez utóbbi tanúvallomás pozitív adatként végre minden kétséget kizáróan igazolni látszik P. ŐRY koncepcióját, amely a protestáns váradi környezet helyett a jezsuita intézményt feltételezi a megtérés helyszínéül. Ramocsaházy vallomásának értékéből semmit nem von le, hogy ugyanekkor lutheránusnak vélte felmenőit. Számára ez jelentette a protestantizmust, a Pozsony–Nagyszombat vonalon a kálvinizmus nem rendelkezett túlságosan erős pozíciókkal.

Az időpont viszont a tanúvallomás alapján némileg módosítható. Ramocsaházy szavai arra engednek következtetni, hogy Pázmány 1581. október 4.–1582. október 4. között, azaz betöltött évekkel számolva 11 évesen a jezsuita iskola – egyik első – növendéke lett, s konverziója már első tanulmányi évében bekövetkezett, mely utóbbit egyébként P. ŐRY is valószínűsített. A neves jezsuita történész ugyanakkor a *Ratio Studiorum*, valamint a kolozsvári intézmény tanulmányi rendjének ismeretében igyekezett Pázmány iskolakezdését minél későbbre, az alsó korhatárként előírt 15 évhez közelíteni. Ha azonban Ramocsaházynek, egy kortárs tanúnak és „kihallgatóinak” nem okozott gondot a 12. életévben történt iskolakezdés, ez önmagában is fontos bizonyíték. Alátámasztja, hogy az 1581. áprilisától/májusától Kolozsmonostor helyett már Kolozsváron működő iskola végleges, a belépési korhatárt rögzítő működési szabályzata csak 1583. tavaszán készült el.¹⁸⁵

¹⁸⁴ *Proc. Pasm.*, fol. 12v és fol. 9v.

¹⁸⁵ ŐRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 12–13; ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 99.

Most már csupán azt kell bizonyítani, hogy Ramocsaházy állításai valóban hitelesek-e. Hiszen a koronatanú – bár a vallo-mást tevők közül időben ő áll legközelebb a történetekhez – sa-ját bevállása szerint mégiscsak bő másfél évtizeddel az esemé-nyek után került kapcsolatba a majdani érsekkel, és csupán hallomásra hivatkozik. Ne feledjük azonban, hogy még egy olyan korszakban és közegben ismerhette meg Pázmányt – je-lesül napi felügyeletet ellátó prefektusként és a folyamatos konverziók helyszínéül szolgáló sellyei kollégiumban –, ami-kor és ahol a fiatal tanulmányi előjáró személyes példája a diá-kok körében nemcsak érdeklődésre tarthatott számot, hanem kifejezetten követendőnek is számított. A pozsonyi kanonok információi pedig, minden bizonnyal ebből a korszakból szár-maznak, s nem frissen szerzett ismeretekről van szó, hiszen ta-nútársaival ellentétben Ramocsaházy sem Pázmány anyjának nevére, sem pontos életkorára nem emlékezett.¹⁸⁶

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a koronata-nú kulcsfontosságú állításainak hitelessége kapcsán nem kell csupán valószínűsíthető feltételezésekre hivatkozni. A kérdés megválaszolásában maga Pázmány siet segítségünkre, aki az el-járás megindítását kérő, 1616. szeptember 29-ei, Vasolihoz írt levelében jónak látta, hogy kitérjen a problémára. Az új primás tisztában volt azzal, hogy a konverzió a lefolytatandó vizsgálat egyik központi témája lesz. Fennmaradt irataiban ez az egyet-len hely, ahol foglalkozik katolizálásával.

Forrásunk egyik legjelentősebb része így hangzik: „A leg-alázatosabban előhozom azt is, hogy bizony minden őszám ka-

¹⁸⁶ *Proc. Pasm.*, fol. 97v.

tolikus volt. Ugyanakkor apám és anyám zsenge korukban eretnek rokonaik hatására eretnekségbe estek és, micsoda fájdalom, abban is haltak meg. Sőt engem is gyermekként eretnek iskolákba küldtek, és mintegy a tizenkettedik életévemig eretnekségben neveltek. Egyébiránt ezután, az igazságot megismerve, amikor is még laikus világi voltam, a katolikus vallást állhatatosan védelmeztem.”¹⁸⁷

Pázmány egyáltalán nem bőbeszédű. Katolizálásával kapcsolatban egy nevet, helyet, vagy pontos dátumot sem említ. Csupán annyit mond, hogy hozzávetőleg 12. életévéig („*ad annum usque circiter duodecimum*”) protestánsként nevelkedett, és hogy ezután – erőteljesen hangsúlyozva világi („*laicus ac saecularis*”) voltát – már elkezdte csiszolgatni hitvitázó készségeit. A hozzávetőleg („*circiter*”) határozó az ilyen dátum-meghatározásoknál a tanúvallomások kötelező kelléke, a tanúk általában saját életkoruk meghatározására is használják.¹⁸⁸ A vizsgálatot lezáró római bíborosok: Aldobrandini, Sauli, Bandini és Peretti záradéka elhagyja, s már csak azt tartalmazza, hogy Pázmány életének 12. évéig („*ipse usque ad annum aetatis suae duodecimum*”), vagyis 11 éves koráig volt protestáns.¹⁸⁹

Mi több, maga a pápa, személyesen V. Pál is pontosan ugyanezt állította: „*visse tale sino al duodecimo anno*” – mondotta feltűnő érdeklődést tanúsítva az esztergomi érsek személye iránt. Mégpedig akkor, amikor Dietrichstein bíboros római

¹⁸⁷ *Proc. Pasm.*, fol. 17v. Korábbi fordításunk: „Mindazonáltal az igazságot felismerve ezután, amikor is még laikus és világi voltam, a katolikus vallást állhatatosan védelmeztem”. *Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 19.

¹⁸⁸ Az átnézett jegyzőkönyv-sorozatokban számtalanszor találkoztunk ezzel.

¹⁸⁹ *Proc. Pasm.*, fol. 21r.

ágensétől, az ügy intézésébe bekapcsolódó Jacomo Olivieritől egy 1616. október végi audiencián aziránt tudakolódzott, hogy a protestáns származás diszpenzációja érdekében vajon történt-e már lépés a Szent Hivatalnál.¹⁹⁰

E rendkívül becses adat ellenére a hivatalos pápai irat, az „eretnek” származás alól felmentést adó bréve, mint láthattuk, 13. életévet említ. Megfogalmazásában viszont nem azt mondja, hogy Pázmány *meddig* volt protestáns, hanem azt, hogy *mi-
kor* *abiurálta* „eretnekségét”. A logika szabályai szerint mégis e két időpontnak egybe kell esnie. Pázmány tudniillik pontosan *abiuratió*jának időpontjáig volt protestáns. Ezért azt az egyébként sem nagyon kézenfekvő lehetőséget, miszerint a pápai bréve esetleg tudatosan interpretált volna, és azt feltételezte, hogyha a főpap-jelölt 12. életévéig nevelkedett protestánsként, konverziója csak a 13. életévben következhetett be, nyugodtan elvethetjük. (Egyébként is ha Pázmány életének valóban 13. évében, 12 évesen tért volna át, akkor egyszerűen azt közli, hogy eddig nevelkedett Kálvin vallásában. De ő 12. életéve után már csak a megismert igazságon alapuló hitvédő tevékenységét emeli ki.)

* * *

A processzus adatai első olvasatban történő vizsgálatának összegzéseként elmondható: Pázmány ugyan nem részletezi túlságosan katolizálása körülményeit, de Ramocsaházyhoz hasonlóan szintén 12. életévét említi fordulópontként, majd

¹⁹⁰ MZA Rod. Arch. Dietrichštejn., Korr. Kard. Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 167. Kiadva CVH I/13, Dok., n. 28 (idézve már korábban is).

ugyanazt teszi a bíborosok hitelesítő záradéka. Szóban – valamilyen formában nyilván a processzusra visszavezethetően – maga V. Pál is azt állítja 1616. október végén, hogy Pázmány 12. életévéig volt protestáns. Következésképpen a pozsonyi kánonok jól értesültsége igazolódni látszik. Állítását, Ferenczffy vallomása által is megerősített második, a kolozsvári helyszínrre vonatkozó részével együtt hitelesnek fogadhatjuk el. Forrásunk historiográfiailag legérdekesebb üzenete tehát első olvasatban, a korábbi kutatás fő áramának logikáját követve a téves, szekundér adatot a primér forrás alapján 13-ról 12-re korrigálva így hangzik: a magyar katolicizmus mindmáig legnagyobb főpapjának katolizálására Kolozsváron, a jezsuiták gimnáziumában, 12. életévében: 1581. október 4. és 1582. október 4. között, azaz 11 éves korában került sor.

Pázmány processzusából a felekezetváltásra vonatkozó adatok első olvasatban elvégzett elemzésének másik fontosabb eredménye: most már nem vagyunk kénytelenek feltételezésre hagyatkozni: szavahihető tanú, sőt tanúk szólnak róla, megbízható adatunk van arról, hogy a katolizálásra jezsuita hatásra, mégpedig Kolozsváron került sor. Minden valószínűség szerint tényleg „csapatmunka” eredményeként, az ŐRY páter által elősorolt páterek, Capace rektor, Johann Ardolphus novíciusmagiszter és Girolamo Fanfonio Mária-kongregáció vezető, és hát persze Szántó István révén is.¹⁹¹ Ami nem jelenti azt, hogy e

¹⁹¹ SZILÁGYI CSABA hívja fel a figyelmet arra, hogy ha Szántó szerepet játszott a katolizálásban, az csak Kolozsváron történhetett, ahol 1584 februárjáig hitszónokként működött. Vagyis közel fél éven keresztül gyakorolhatott hatást az ősz folyamán odakerülő Pázmányra. Ez a mozzanat ŐRY-nél nem kerül elő. *Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése (1580–1588)*, TSz 44 (2002) 255–292, 270–271.

korszakban az egyedi személyes hatás ne lett volna jelentős a felekezetváltás terén. Székely György is külön kiemeli Pázmány szerepét az „eretnekek megtérítésében”.¹⁹² Több, adott személyhez kötődő neves katolizálás körülményeit is ismerjük, mint például Forgách Zsigmondét, aki Alfonso Carillo hatására választotta a római egyházat.¹⁹³

2. A TÖRTÉNETI ÉLETKOR MEGHATÁROZÁSOK NÉHÁNY SAJÁTOSÁGA

Mielőtt rátérnénk a processzus második körös, árnyaltabb és elmélyültebb elemzésére, nem mulaszthatjuk el a korábbi kutatások rövid kritikáját sem. Már a pozitívizmus kori irodalomnál meglepődve tapasztaljuk, hogy a gondos és pontos adatfeltárás és a történeti valóságnak az adatok egymás mellé helyezésével történő, nemhogy megragadása, hanem legalább

¹⁹² *Proc. Pasm.*, 157.

¹⁹³ TUSOR, *Forgách Zsigmond katolizálása*, 640–645; valamint KRUPPA TAMÁS, *Thurzó Kristóf és az ellenreformáció. Egy lutheránus arisztokrata katolizálása, majd bitebgyása a 17. század elején*, Levéltári Közlemények (LK) 83 (2013) 295–318; további szemléletes példa a felekezetváltás módszerére: FAZEKAS ISTVÁN, *Batthyány Ádám „áttérési irata” (1629)*, Iványi Béla–Fazekas István–Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak, Budapest 2008, 100–110; a kora újkori felekezetváltásokra szélesebb aspektusban: UTE LOTZ-HEUMANN (Hg.), *Konversion und Konfession in der frühen Neuzeit* (Schriften des Vereins für Reformationgeschichte 205), Gütersloh 2007 (az uralkodói áttérésekre és a politikai dimenziókra vonatkozó tanulmányok: 59–238; a személyesebb, sajátosabb indítatásokra, köztük a gyerekkori konverziókra: 239–546). A *Collegium Germanicum et Hungaricum* alább idézendő, VERESS ENDRE által kiadott anyakönyve is számos konkrét személyt említ meg „térítőként” a 16. század végéről, 17. század elejéről.

megközelítése helyett a történeti narratívaszöveg lehetősége avagy kényszere szerencsétlenül párosult a forráshiánnyal. Ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen állítások sorát eredményezte Pázmány Péter fiatalkori éveiről, katolizálásáról.¹⁹⁴ Az 1930-as évek esszéista, szellemtörténeti megközelítése pedig szemlátó mást a mítoszképzés és kultuszeremtés irányába indult el. Modern történettudományos alapossággal és módszerességgel egyedül P. ŐRY nyúlt a témához a tanulmányi évekről írt monográfiájában.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy még a módszeres kutatás is mindvégig ki volt szolgáltatva a bombabiztosnak tűnő történeti kulcsforrás megbízhatatlanságának. Az évszázadokon át kiindulópontnak használt pápai bréve tulajdonképpen szekundér kútfő, és más adatot közöl, mint az újabban feltárt primér dokumentum, az abszolút hitelességű – illetve annak tűnő – kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv. Ráadásul az értelmezésnél mindvégig bizonytalanságot okozott az életkor-meghatározás korszakonként változónak tűnő szóhasználata, gya-korlata.

Elsősorban ez az értelmezési bizonytalanság magyarázza, hogy a processzus első olvasatú, imént ismertetett elemzését – melyet eredeti formájában 2003-ban publikáltunk¹⁹⁵ – MOLNÁR ANTAL kimerítő bírálatban részesítette. MOLNÁR a jezsuita források és a római és egyetemes Inkvizíció levéltárának szakavatott ismerőjeként szólott hozzá 2007-ben Pázmány katolizálásának kérdéséhez. Mindenekelőtt helyesen észrevéte-

¹⁹⁴ A magyar pozitivistá történetírás története: R. VÁRKONYI ÁGNES, *A pozitivistá történetiszemlélet a magyar történetírásban I–II*, Budapest 1973.

¹⁹⁵ *Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 3–21.

lezte, hogy a szekundér forrás, a bréve adatának módosítása a processzus alapján még nem jelentette a katolizálás problémájának megoldását. Ilyet persze mi magunk sem állítottuk, elmélyültebb elemzést a jegyzőkönyv publikálása alkalmából ígértünk. Ehhez MOLNÁR közleménye most hasznos információkat nyújt. Még akkor is, ha több állítását cáfolni kényszerülünk, illetve módszertani megfigyelésével sem értünk teljesen egyet.

MOLNÁR a teljes, szövegfilológiára alapuló szakmai diskurzust elhibázottnak tartja: „...a kortársak – és maga Pázmány – számára a pontos időpont nem volt fontos, vagyis ők egy-egy nyilatkozat alkalmával minden bizonnyal nem számolgatták napi dátum szintjén a betöltött életévet és a tényleges, «folyamatban» lévő életkort”. Bizonyosággal épp a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek püspök-jelöltjeinek és tanúinak példáját hozza arra, hogy „a 17. század ember számára a pontos életkor kevésbé volt lényeges... adataikat körülbelül adták meg, erről az egyes gyakrabban szereplő személyek éveinek összevetése alapján könnyen meggyőződhetünk” – írja.¹⁹⁶

A felhozott érv, melyre 2003-as előtanulmányunkban mi is utaltunk,¹⁹⁷ csak részben helytálló és igazolható. A 17. századi processzusokban valóban gyakori a *circiter* jelző.¹⁹⁸ Sőt ugyan-

¹⁹⁶ MOLNÁR ANTAL, *Pázmány Péter katolizálásának kérdéséhez*, Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 7; szerk. Maczák Ibolya), Piliscsaba 2007, 226–229, 228.

¹⁹⁷ *Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 19 (89. j.); vö. MOLNÁR, *Pázmány katolizálásának kérdéséhez*, 228 (15. j.).

¹⁹⁸ Példaként álljanak itt a három közvetlen utód jegyzőkönyvei. Lósy Imre: ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 292r–304v; (Várad); ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 48 (Eger); ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 30, fol.

azon jelölt, tanú esetében nemcsak más tanúkihallgatásokon, hanem ugyanabban a jegyzőkönyvben is találkozhatunk eltérő életkor-megjelölésekkel.¹⁹⁹ Ezek az eltérések rendszerint minimálisak, egy-két évet jelentenek, miként Lósy Imre esete mutatja. Alapjuk a szóbeli információszerzésben vélelmezhető, vagy talán objektív célú, esetleg szubjektív indíttatású szándékokban, egyéni stratégiákban, netalán szándékos manipulációban is. Például a másik Pázmány-utód Szelepchény György

398r–432v (Esztergom); Lippay György: ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 46 (Veszprém) és 57 (Eger); Szelepchény György: ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 95 (Nyitra); ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 65, fol. 632r–649v (Esztergom). Ahol az eredeti mellett megvan a nunciatúrai fogalmazvány is, azt itt külön nem idézzük.

¹⁹⁹ A római *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyakönyvének 1599. évi bejegyzése szerint Lósy az év november 1-jétől volt 23 éves (*annorum 23 a prima Novembris*), amely megjelölés egyértelműen a betöltött 23. évet jelenti. VERESS ENDRE, *Matricula et acta alumnorum Collegii Germanici et Hungarici ex regno Hungariae oriundorum 1599–1917* (Fontes Rerum Hungaricarum 2), Budapest 1917, 11. Az adattal a kortársak közül egyébként csak Pázmány állítása vág egybe, aki 1627. szeptemberi levelében 50 évesnek mondja. ASV Arch. Concist., Congregationis Consistorialis Acta, vol. 1622–1626, fol. 37r–38v. Vele szemben Dávid Pál pécsi püspök 1625 novemberében még csak 48 évesnek vallja Lósyt. Arra hivatkozik, hogy ezt tőle magától hallotta, kérdés persze, hogy mikor. ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 294r. Az viszont kifejezetten meglepő, hogy 1625 novemberében papírra vetett rövid önéletrajzában és püspöktársai az évi kánoni pereiben Lósy hozzátvetőleg már 50 évesnek mondja magát. ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 299r; ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 17 és 20/A. Tanúként ugyanezt állítja saját életkoráról Dávid Pál 1628 szeptemberében lefolytatott váci processzusában is. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 20/B. Leszögezhetjük, hogy Lósy Imre kifejezetten kerekíti az 50 felé életkorát, 1625-ben felfelé, 1628-ban már lefelé, miközben ő maga pontosan tudja születése dátumát, és Pázmány is tisztában van helynöke biográfiai alapadataival.

esetében. Ő maga többször is módosítja születési évét.²⁰⁰ Egyáltalán nem zárhatjuk ki, hogy perek rendszerint magasan képzett, legtöbbször egyházi résztvevői esetleg szántszándékkal, karrier-, vagy más megfontolásból, például hiúságból tulajdoníthattak – idősbítve vagy fiatalítva magukat – a nunciatúra auditora előtt más-más életkort maguknak. A kötelező anyakönyvezés előtti időkben ez nyilván egyéb élethelyzetekben és más történeti szereplők esetében sem vethető el, sőt még inkább megfigyelhető.²⁰¹

Mi továbbra sem tartjuk feleslegesnek szűkszavú forrásaink filologizálását, legfeljebb az értelmezést véljük reflexívebbnek és óvatosabbnak, illetve a korabeli használathoz megfeleltetendőbbnek. Hogy mindjárt az elején egy nagyon közeli példát hozzunk a saját életkor minuciózus számontartására: maga Pázmány is figyelmet szentelt születésnapjának, egy alkalommal például a következőképpen ír Hmira Jánosnak, a Pázmáneum

²⁰⁰ Születésének pontos dátuma egyelőre meghatározhatatlan. 1649 júniusában kánoni kivizsgálásának tanúi 45 évesnek vallották; ő maga 1631 októberében 26, 1643 februárjában 39, ugyanakkor 1672 augusztusában 70 évesnek mondta magát, kerekítve és határozottan növelve életkorát a Wesselényi–Lippay-féle összeesküvés utáni időkben. A *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyakönyvének 1627. decemberi bejegyzése szerint bizonytalan, hogy vajon 23., vagy 24. életévében jár-e, tehát születésének pontos évét tényleg ő maga sem tudta. Az adatok két szélső értéke 1602, illetve 1605; többször 1604 és 1605 szerepel. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 95; Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 65, fol. 632r–649v; ASV Dataria Apostolica, Proc. Dat., vol. 10, fol. [211r–]227r–240v; ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vesc., n. 57 és 179; VERESS, *Matricula et acta*, 30.

²⁰¹ TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Harangkongás és óraketyegés (A parasztok és kismesek időfoglalma a 17–18. században)*, Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 9), Budapest 1994, 115–132.

régensének: „Születésnapomon, melyen a 62. évet betöltöttem és a klimatikus 63-ikba beléptem.” Az 1570. október 4-ei dátumot egyedül innen tudjuk.²⁰² Valamennyire ünnepelték már a születésnapokat is, a szokás eredetileg még a római és hellén időkre nyúlik vissza Európában.²⁰³

Ha figyelmesen tanulmányozzuk a korabeli egyetemi anyakönyvi bejegyzéseket, egyértelmű, hogy a leendő alumnusok elsöprő többsége pontosan számon tartotta életkorát, születési dátumát. Példaként véve a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ot, azt találjuk, hogy a „*circiter*” határozó alig néhány esetben tűnik fel. A legfeltűnőbb bizonytalansággal éppen Szelepchény esetében találkozunk. Ő a jelek szerint tényleg nem tudta, mikor született, de ismeretei hiányosságának sajátos, utólag már rekonstruálhatatlan körülményei lehettek.²⁰⁴ Leginkább kerek évszám kerül megadásra („*est annorum 21*”, „*agit annum 22*”).²⁰⁵ Amikor közel esett a beiratkozáshoz a születés hónapja, napja, ezek feltüntetésére

²⁰² „*Die natali meo, quo 62-um annum explevi et climaticum 63-um ingressus sum*”. Idézve már fentebb is.

²⁰³ A gyermek születését övező korábbi megtisztulási, ördögűző, gyakran a női közösségre korlátozódó ünneplésből a 19. századra lett európai családi ünnep, mindvégig összekapcsolódva a kereszttelével. Vö. WILLEM KOOPS–MICHAEL ZUCKERMAN, *Beyond the century of the Child: Cultural History and Developmental Psychology*, Pennsylvania 2003, 73. 90. 105. 119. Ez alapot nyújthatott az éves emlékezésnek. Előkelőbb társadalmi rétegekben már a 19. század előtt is ünnepelték a születésnapokat a keresztény Európában, még ha szűkebb körben is. Megjegyzendő, hogy ez inkább a protestáns vidékeken volt meghatározóbb, a katolikus területeken a névnapok élveztek elsőbbséget. KLAUS BEITL, *Geburtstag*, Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg im Breisgau 2009, IV, 335. hasáb.

²⁰⁴ Idézve már az imént is. VERESS, *Matricula et acta*, 30.

²⁰⁵ Lásd az 1570–1630-as évkör bejegyzéseit: VERESS, *Matricula et acta*, 2–34.

is találunk szép számmal utalást – bizonyos évkörökben, vélhetően az anyakönyvezető szerzetes kíváncsiságától és a jelölt közlékenységétől függően.²⁰⁶ Lósy Imre 1599-ben például, és korántsem egyedül a germanikusok közül, pontos születésnapot adott meg.²⁰⁷

Az alig húsz emberöltővel előttünk, a kora újkorban élő ember számára a jelek szerint mégsem lényegtelen a pontos életkor, legalábbis saját életkora. A következő fejezetben említésre kerülő Ártándy-per vallomásai például arról győznek meg, hogy még a 16. századi bihari jobbágyok jókora hányada is pontosan vagy pár hónap eltéréssel tudta, hogy mikor született. Egyszer sem találkozunk irreális életkor említésével.²⁰⁸ Ha ala-

²⁰⁶ Petrus Zelniczay „*annorum 23 a mense Augusto*”; Ioannes Baciczus „*agit annum 22 ab Augusto*”; Michael Maurovitz „*ingressus annum 21*” (Uo., 17–19); de találkozhatunk még pontosabb megjelöléssel: Stephanus Iauriensis „*attigit annum 26 in festo vel certe vigilia Circumcisionis*” (uo., 22), stb. Külön figyelemre méltó a korabeli életkor-jelölések egzaktságára a következő formula: Michael Gyöngyösi „*...venit ad Collegium 1. Decembris 1614... implevit 22. annum 23 Septembris*” (uo., 21).

²⁰⁷ Idézve már fentebb is. VERESS, *Matricula et acta*, 11.

²⁰⁸ Néhány jellemző példa: „*Primus itaque testis: egregius Blasius Bojtby vicecomes dicti comitatus Bihariensis iuramento fassus fuisse: Az Mochachy badkor lettem ez világra, az édes anyámnak zantalanzor ballottam zájából*” – *Octavus testis providus Blasius Nagy pedes pixidarius arcis Váradensis iuramento fassus fuisse: Az keresztet bad után való három eztendeöbe lettem ez világra* – *Decimus quartus testis providus Stephanus Iso Váradensis iuramento fassus fuisse: Az keresztet badkor ballottam az anyámtól, bogy másfél eztendeös voltam* – *Vigesimus testis providus Petrus Parlagh de Bors, jobbagio Egregy Stephani Zabo, annorum quadraginta quinque existens* – *Vigesimus tertius testis providus Georgius Kalczen [?] jobbagio egregii Volphgangi Pazman de Pazman Panaz iuramento fassus fuisse: Negyven eöt eztendeövel ember vagyok és én Pazman Jánosné jobbagia voltam* – *Tricesima quinta testis honesta mulier Helena relicta providi quondam Ioannis Nagy de Zomaion iobbagio egregii Volfgangi Pazman iuramento fassa fuisse. Az keresztet bad után négy eztendeövel lettem ez világra, és eö neki feöldes azzonya volt Panazy Jánosné Artandj Katalin azzony* – *Quadragesimus secundus testis honesta mulier Catharina relicta providi*

posabban megvizsgáljuk a 17. századi kánoni kivizsgálási jegyzőkönyveket, épp azt látjuk, hogy a gyakran ismétlődő tanúk többsége az évek múlásával párhuzamosan és helyesen tartja számon, mondja tollba életkorát.²⁰⁹ Vagyis a „*circiter*”, „körülbelül” határozó a jegyzőkönyvek esetében arra is, vagy még inkább arra utal, hogy kerekített adatról, nem hónapra, napra

quondam Lucae Olab de Kereztes... iuramento fassus fuisset, hogy az kereztes had eleött való nagy balálba batt eztendeös ember volt”. Az Ártándy-örökség osztálya érdekében Pázmány Jánosné Ártándy Kata örökösei által Bocskai István ellen indított perben Váradon, 1583-ban lefolytatott kihallgatás hiteles oklevele: PL AS, Act. rad., Classis T, n. 196 (*Függelék*, 7. sz.).

²⁰⁹ Álljanak itt a 17. századból a kettőnél többször szereplő, és magukról legalább háromszor életév-adatot közlő tanúk: Dubovszky György 50 (1619), 55 (1625) [2x]; Sennyey István 30 (1619), 40 (1629) 41 (1632); Senquiczi Mátyás 44 (1625) [2x], 45 (1625) 50 (1633); Zongor Zsigmond 40 (1628), 40 (1628), 60 (1649); Hmira János 42 (1634), 53 (1645), 57 (1648) 60 (1651); Luzsénszky Jeromos 31 (1634), 42 (1645), 45 (1647), 46 (1649), 60 (1662), 61 (1663), 68 (1670); Somogyi Ferenc 42 (1642) [2x], 50 (1649); Vanoviczy János 38 (1649) [2x], 50 (1659), 55 (1664), 57 (1668), 58 (1670); Korompay Péter 35 (1659), 39 (1663), 42 (1666); Maholányi János 49 (1685) [3x], 60 (1695), 60 (1696); Hevenes Gábor 41 (1696), 42 (1696), 43 (1696), 45 (1699). A csúcstartó, a jezsuita Szentiványi Márton 14 szerepléséből lássunk három évnnyt: 43 (1676) [2x], 54 (1687); 63 (1696) [2x]. Lósy és Szelephény már idézett példái mellett Zongor, Maholányi és Hevenes esetében találunk említésre méltó eltérést, ami kiváltképpen Zongor és Maholányi esetében igen jelentős, és az ok – beleértve az esetleges tollhiba lehetőségét – komolyabb vizsgálatot érdemelne. Némely esetben felvetődik a kerekítés lehetősége (50-re és 60-ra). Megállapítható továbbá, hogy a tanúk éveiket szemlátomást születésnapjukhoz igazítva számolták, és nem a naptári évhez igazították mechanikusan. Összességében tehát úgy látjuk a felsorolt példák többségének helytálló voltából, hogy a processzusok biográfiai adatainak inkább lehet pontos adatszerű forrásértéke, mint nem, az erős kritikai reflexió természetesen szükséges. Továbbá az egyetemi matrikulák bejegyzései jellegüknél fogva szilárdabb és kisebb hibaszázalékú támpontot nyújthatnak. – Az idézett tanúvallomások processzusainak levéltári adatait hamarosan külön közleményben fogjuk közölni.

pontos megjelölésről van szó!²¹⁰ Például a Pázmány-jegyzőkönyvből Lépes és Ferenczffy életkorközlései egybevágnak a szakirodalom kontrolladatival, sőt pontosítják az eddigi *terminus ante quem*-et.²¹¹

Summa summarum: míg a vizsgált *Collegium Germanicum et Hungaricum* anyakönyvekben elvétve előforduló „*circiter*” valóban hozzávetőleges életkor meghatározást jelent,²¹² a processzusokban jóval gyakoribb, már-már obligát előfordulással ez inkább az évszám, netalán az életkor kerekítésére utalhat. A matrikulák és a processzusok tanulmányozása alapján meg lehetős biztonssággal azt is megállapíthatjuk, hogy az „*ante ... annos natus*” „*est annorum ...*” és „*aetatis suae ...*” tőszámnévvel a már betöltött („*integros*”) évekre vonatkozik, a *dixit „se ... os annos agere*”, sorszámnévvel a folyamatban lévőre.

Értelmezési bizonytalanság ugyanakkor továbbra is adódhat bizonyos esetekben, hiszen a felsorolt meggyőző adatok ellenére sem zárható ki teljesen, hogy valaki a korszakban netalán a megélt naptári éveket veszi számítása alapjául, vagy ami ugyanazt a számot eredményezi, akarva-akaratlan nem „*amos integros*”-t számol. Vagyis mindvégig nyitva marad egy szemantikai játéktér, ami sosem teszi mellőzhetővé az egyes esetek kritikai reflexióját, amennyiben ez lehetséges. E szemantikai játéktér megha-

²¹⁰ A kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek biográfiai adatai tehát jóval megbízhatóbbnak tűnnek, mint például a 17–18. századi úriszékek vallomásaiban elhangzóak. Ezekben az egyéni szándékoknak egész változatos tárháza található. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Harangkongás és óraketyegés*, 115–132.

²¹¹ Lásd korábban, a jegyzőkönyv vonatkozó jegyzeteit tanúvallomásuk fordításánál.

²¹² A kevés példából: Nicoalus Sartorius és Stephanus Paxi. VERESS, *Matricula et acta*, 18 és 21.

tározóan a népnyelvi bizonytalankodásra vezethető vissza.²¹³ Esetünkben leginkább (továbbra is) a korábbi és jelen magyar megjelölés pongyolasága a problematikus. Az teszi már-már kaotikussá a szakirodalmat, hogy máig kinek-kinek egyéni nyelvérzéke, interpretációja dönti el, hogy ha valaki például 50 éves, azon azt érti-e, hogy már betöltötte, vagy az 50-ikben jár. A közmegegyezés mintha mindinkább az előbbi felé hajlana, a logika pedig nyilvánvalóan ezt követeli meg.²¹⁴

Mindeme fontolódás nem felesleges, a vélelmezett „megoldásnál” majd hasznát vesszük.

3. A PROCESSZUS RÓMÁBAN

a) *A Szent Hivatal dekrétuma és aktája*

Az adatok kritikai elemzésekor egy esetben viszonylag egyszerű dolgunk van. P. ÖRY első pillantásra tendenciózusnak tűnő értelmezése, mely az inkvizíciós „dekrétum” „*di 13 anni*” kitétele nyomán számol betöltött 13 életévvel, forrásalapon könnyen megcáfolható. Az egyik támpont ehhez MOLNÁR

²¹³ Latin és népnyelv kapcsolatára a kora újkorban: PETER BURKE, *Küchenlatein. Sprache und Umgangssprache in der frühen Neuzeit*, Berlin 1989; összefoglalóan magyar nyelven: Aetas 1992/3, 163–165.

²¹⁴ Az ingadozásra lásd MOLNÁR szóhasználatát: „A pápai bréve alapján a korábbi kutatók a betöltött 12. évet, vagy a 13 éves kort (1582. október 4.–1583. október 4.) vették alapul”. *Pázmány... katolizálásának kérdésébe*, 227 (és helyenként). Ha már logika: egy ember a születése pillanatában „0 éves”, bár ezt ugye nem mondjuk, utána majd 1 hónapos, majd 6 hónapos, azaz féléves, majd születése évfordulóján 12 hónapos, azaz 1 éves, és születése napja elmúltával elhagyja első életévét, és belép a másodikba.

közlése, aki a kutatást az inkvizíciós dekrétum eredeti, latin szövegének közlésével gazdagította a Hittani Kongregáció levéltárából:

*„Facto verbo per illustrissimum cardinalem Millinum, quod P. Petrus Pasmañ olim Iesuita, nunc religionis Somaschae nominatus ab imperatore ad metropolitanam ecclesiam Strigoniensem, petit habilitari ad dictam dignitatem, quia eius parentes fuerunt haeretici, quorum haereses ipse quoque sequutus est usque ad annum XIII suae aetatis, illustrissimi domini censuerunt ipsam posse habilitari.”*²¹⁵

A dekrétum, amely az Inkvizíció október 26-ai ülésén született meg, ugyanúgy 13. életévet említ, mint a pápai béve. Olasz nyelvű „változatának” korabeli értelmezése tehát egyértelműen ezzel korrelál, és nem a betöltött 13 életévvél. ŐRY értelmezését ebből az irányból elvethetjük.

Az általa a rendi levéltárból hivatkozott, majd LUKÁCS LÁSZLÓ és SZABÓ FERENC által kiadott olasz nyelvű inkvizíciós dokumentum²¹⁶ nem a dekrétum olasz fordítása, sőt nem dekrétumnak, hanem az ülésről készített „feljegyzésnek” tekinthető. A pápai konzisztóriumokról készült hasonló, sok-

²¹⁵ MOLNÁR, *Pázmány... katolizálásának kérdéséhez*, 226 (Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede, *Decreta Sancti Officii*, vol. 1616, 438). – „Az inkvizíciós felmentés részben Pázmány exjzsuita és szomaszka voltára utal” – írja MOLNÁR, aki szerint a korábbi kutatás megnyugtató választ adott a problémára, s a „felmentés szövegében ez a kitétel mégis azért szerepel, mert a szentszéki hatóságoknak erről nem volt tudomása, ők biztosnak vették az átlépés (valójában elmaradt) tényét. Uo., 227 és 5. j. – A Kúriában azonban tudtak az örökfogadalom elmaradásáról, és a megragadható történeti valóság némileg másképpen fest. Vö. CVH I/13, 93skk 165skk 183skk.

²¹⁶ Másolati példánya: Archivum Romanum Societatis Iesu, *Hist. Soc.* 56, 113r; LUKÁCS–SZABÓ, 257, 1. j.

szor beszámoló jellegű iratok nyomán inkább „aktának” nevezhetjük.²¹⁷ Az akta olykor datálatlan, ugyanakkor jóval több információt tartalmazhat, mint a jószerével csupán a tárgyat és a határozat tényét tartalmazó dekrétum, mely ezúttal csak regisztrum formájában „készült”. Önálló kongregációs kiadmány nem lett belőle, mivel az ügy jellege bréve szintű rendezést igényelt. A szakhatósági állásfoglalás ugyanakkor a módszeres, jól szabályozott kuriális ügymenet miatt megkerülhetetlen volt. Szokatlan, hogy a kongregációs regisztrumban és a bréve alapjaként (és mellékleteként) más-más, ennyire eltérő dokumentum szerepel.²¹⁸ Ezek általában megegyeznek. Magyarán a kongregációs gyakorlatban – például akár a Konzisztoriális, akár a Propaganda, akár a Zsinati, netán a Rítus Kongregációt nézzük – azonos típusú formában rögzítik a határozatokat. A regisztrált dekrétum tartalma a kísérő formulákat leszámítva azonos az önálló irat formájában, általában a bíboros prefektus/titkár, szenior bíboros által lepecsételt irattal. Hasonló a helyzet, ha bréve került expediálásra.²¹⁹ A bréve fogalmazvá-

²¹⁷ Számos ilyen aktát találunk a konzisztoriális iratok sorában, lásd például CVH I/7, *passim* (különösen 189. 190. 191. 193; továbbá 198. 199. 201–205 stb. A döntést jogérvényesen a *caedula consistorialis* tartalmazta, lásd például uo., n. 154–155 („*prout in cedula*”). A konzisztoriális javadalmak betöltése esetében ezek a cédulák az előterjesztő bíboros által a bíboros vicekancellárhoz intézett levél formájában kerültek megfogalmazásra. Hiteles, oklevélerejű formájuk az utóbbi által kiadott *controcaedula consistorialis* (uo., n. 4 és n. 10–16).

²¹⁸ Magyarázatot néhány jegyzettel alább igyekszünk találni.

²¹⁹ Dekrétumok regisztruma a Konzisztoriális Kongregáció esetében például: ASV Arch. Conclst., Congr. Conclst., Acta, vol. 1640–1643 („*sacra congregatio censuit, si sanctissimo placuerit*” formulával): 668r–669v és 802r–803v; eredeti, lepecsételt, aláírt (és a kongregációs titkár által ellenjegyzett) eredeti dekrétumok: fol. 792r és 797r. Dekrétumok regisztruma a Zsinati Kongregáció (pontosabban a keretein belül *congre-*

nya mellett rendszerint a dekrétum regisztrumának másolatát találjuk.²²⁰ Ezért is véltük feleslegesnek a inkvizíciós bejegyzés megnezését, és tartjuk jelentősnek publikálását, kiváltképpen a brevéeétől eltérő dátumadata miatt.²²¹

*gatio particularis*ként működő Rezidencia Kongregáció) esetében (ugyanazon formulával): ASV Congregazione del Concilio, Regesta Literarum super Residentia, vol. 1 (1635–1655), 81v–82r és 89v; olasz nyelvű kongregációs akta (de döntést nem említ) és latin nyelvű dekrétum együtt: uo., 152rv. Kiadott kongregációs dekrétumok a Propaganda esetében például: TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (kiad.), *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I–V* (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes 4), Roma–Budapest 2002–2008, II, 1310–1320 (n. 462–467). A Rítus gyakorlatára: TUSOR PÉTER, *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig)*, MEV–Regnum 11 (1999) 1–2, 33–64, 36–37. Árnyalja a képet, hogy a kongregációs döntést olykor levél és nem okirat formájában közölték, vagy fogalmazták meg bővebben. Sok esetben ez a megszületett határozat egyetlen forrása. Határozatok levél formájában a bécsi nunciushoz: ASV Congr. Concilio, Reg. Litt. Resid., vol. 1, fol. 57v. 64v. 68v. 76v. (Ugyanez a Propaganda Kongregáció és más kongregációk esetében is megfigyelhető.)

²²⁰ Miként Majthényi László szerémi püspök esetében: „*In generali congregatione sanctae Romanae et universalis inquisitionis habita in palatio apostolico montis Quirinalis coram sanctissimo domino nostro Paulo divina providentia papa quinto ac illustrissimis et reverendissimis dominis cardinalibus contra haereticam pravitatem in tota republica Christiana generalibus inquisitoribus a sancta sede apostolica specialiter deputatis. Ladislai Martini [!] praepositi Budae Veteris ex parentibus haereticis orti et in haeresibus educati, quas abiuravit, nunc electi episcopi Sirmiensis lecto memoriali sanctissimus dominus noster papa praefatus illum habilitavit, ut ad dictam dignitatem episcopalem promoveri possit et annuit desuper expediri breve*”. Az 1616. február 25-én kiállított és lepecsételt dekrétumot Andreas de Pettinis *sanctae Romanae et universalis inquisitionis notarius* s.k. ellenjegyezte. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 287r.

²²¹ Vagyis a felmentő breve a bullák konzisztoriális gyakorlatától eltérően tényleg a kiállítás, pontosabban a pápai aláírás, és nem a kongregációs döntés megszületésének napjáról datálódott. Vö. *A barokk pápaság*, 100–101 és 225–227 (az ott idézett irodalom). Mind ilyenre, mind arra találhatunk példát, hogy kongregációs állásfoglalás volt a breve datálásának alapja. TUSOR, *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio*, 36–37.

Az akta jelen esetben is több információt nyújt a dekrétumnál. Indokokat is tartalmaz. Nemcsak azért döntöttek a bíborosok a felmentés megadhatósága mellett, mert Pázmány 13. életévében elhagyta az „eretnekséget”, hanem a tudásáról, tudományáról tett jelentés miatt („*per la relazione che fu fatta della sua dottrina*”), s hogy Roberto Bellarmino tanúskodott írói munkásságáról a protestánsokkal szemben. Míg a dekrétum csupán Giovanni Garzia Millini bíboros titkár nevét említi, az aktából azt is megtudjuk, hogy az ülésen a tíz inkvizítorból hat kardinális vett részt, köztük a címtemploma után Aracoeli bíborosnak nevezett Agostino Galamini. A szigorú domonkos szerzetes az inkvizíciós gyűlések legszorgosabb látogatójának számított. Azt az álláspontot képviselte, miszerint ha akad hasonló érdeket felmutató egyházi, őt kell választani.²²² Megtudhatjuk, hogy a jezsuiták vádjai a Szent Hivatal falai közé is behatoltak. Az ülésen előkerült Pázmány állítólagos nőügye is. Aracoeli bíboros nem igazán lehetett jól informált a diplomáciai erővonalakról, melyek mentén Pázmány az érseki szék felé haladt. Bellarminónál már más a helyzet, támogató felszólalása figyelemreméltó. Ő jezsuitaként korábban ellene volt Pázmány előléptetésének, és Telegdy János személyében ellenjelölt szóba hozatalával próbálkozott.²²³

²²² Újannonnan megjelent monográfiája: ALESSANDRO BAZZOCCHI, *Fra' Agostino cardinale Aracoeli. Vescovo e inquisitore al culmine dell'età post-tridentina* (I Quadri della Fondazione [La Memoria storica di Brisighella] 16), Faenza 2016. Az ülések mintegy 94–95%-án részt vett, ezzel rekorder a korszakban. THOMAS F. MAYER, *The Roman Inquisition: A Papal Bureaucracy and Its Laws in the Age of Galileo*, Philadelphia (Pennsylvania) 2013, 218.

²²³ Szövege: „*Si trattò biernattina in congregazione della dispensa che si domanda per il padre Paskan; et alla congregazione parse che N.S.re possi dispensarlo per havere lassate le*

Az akta jelentőségét tovább növeli, hogy a november 10-ei bréve, mint már utaltunk rá, ennek alapján készült, a bréve fogalmazványa mellett ezen irat szövege található meg és nem a dekrétumé.²²⁴ A jezsuita levéltár példánya innen készült máso-

beresie nella età de 13 anni, per la relazione che fu fatta della sua dottrina, et perchè il Cardinale Belarmino attestò che ha scritto contro g'heretici. Solo il Cardinal di Araceli disse, che se si fossi potuto trovare persona di merito eguale, saria stato bene di non dispensarlo. Nella congregazione fummo sei cardinali, et fu detto qualche cosa dell'ombra che si era avuta di lui nella pratica di quella donna". A „fummo” alak arra utal, hogy az egyik jelenlévő bíboros feljegyzéséről van szó. Jó okkal feltételezzük, hogy a viceprotektorként erősen érintett Pietro Aldobrandinitől származhat, aki egyúttal a *Sant'Uffizio* tagja volt, és a Brévetitkárság munkájában is aktívan részt vett, számos bréve fogalmazványát ő írta alá a pápa helyett. (Lásd például ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, *passim*.) Valószínűsíthető közreműködése egyúttal az akta keletkezését is megmagyarázza: nem volt szükség bevárni a dekrétum hivatalos másolatának beérkezését, ezt megfelelően pótolta az egyik, a *Sacro Palazzo*-ban is aktív bíboros tag feljegyzése. Az akta hátiratából tudjuk, hogy már október 31-én V. Pál elé került, és Cobelluzzi bíboros brévetitkárnak továbbították. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 230v (szövegszerűen idézve alább). – Az inkvizítor bíborosokra 1616-ban: MAYER, *The Roman Inquisition*, 388kk (*The Sacred Congregation: Inquisitors Before 1623*); az ülések látogatottságára: 218.

²²⁴ Az 1616. november 10-ei bréve fogalmazványa (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 204rv + fol. 231v) alapján tett filológiai kiegészítéseket lásd CVH I/13, 205, 586. j. Az ott említett javítások egészen biztos, hogy a pápa kezével készültek, 2016 júniusában újra leellenőriztük. – A bréve alapjául szolgáló inkvizíciós akta, melynek szövege az előző jegyzetben: *uo.*, fol. 205r. A korábbi kutatás által használt, illetve adott jezsuita levéltári másolat, mint fentebb is említettük, innen származhat és nem az Inkvizíció levéltárából. – Márciusban Majthényi László kinevezett szerémi püspököt („...qui ut accepimus ex parentibus haereticis natus et in haeresibus, quas divina adspirante gratia abiurasti, educatus fuisti... quod tu sicut ex fidedigna relatione pariter accepimus abunde citra in catholica religione et unione S.R.E. perseveraveris...”) jóval rövidebb és formálisabb szövegű brévében diszpenzáta a pápa és *de venerabilium fratrum meorum S.R.E. cardinalium adversus haereticam pravitatem generalium inquisitorum consilio...*” rendelte el a szerémi püspökség élére állítását s hogy „eretnek múltjáról” ne történjék említés a bullákban. Az iratot nem V. Pál, hanem az ő nevében Pietro Aldobrandini expedíáltatta. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 286rv. A forrást idézi: GALLA FE-

lat lehet – más, vonatkozó iratokéval együtt utólagos, a renden belüli prelátusi precendenciákat összeállító kötet számára. A diszpenzációs brévében található – és mint látni fogjuk, kifejezetten az egyházfő utasítására bekerült – három konkrétum is az aktán alapszik: az abjuráció és dátuma, Pázmány jártassága a szent tudományokban és könyvei a protestánsok ellen.²²⁵ A többi rész meghatározóan jogi jellegű szöveg a brévében.

A *Sanctum Officium* dekrétuma és aktája szemrevételezését követően indulhatunk el afelé, hogy kiderítsük: a processus 12-es évszámából hogyan lett 13? A 13-as szám először ebben a két inkvizíciós iratban tűnik fel, a bréve az aktából veszi át. Említett közleményében MOLNÁR az Inkvizíció szakszerű alaposágával magyarázza a változást: „Nem a bréve interpretál tehát, ami tényleg valószínűtlen, hanem még a Szent Hivatal apparátusa, amely az ügyet a bíborosok ülésére előkészítette, és amelynek tagjai nyilván figyelmesen elolvasták a kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvét, és biztosra mentek: ha Pázmány 12 évesen ment a jezsuitákhoz tanulni, és az áttérése ehhez az ese-

RENC, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. LK 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947, 63. – Pázmány esetében a bréve nem hivatkozik az inkvizícióra, helyette „*motu proprio et ex certa scientia ac mera deliberatione nostris*” kitétel szerepel. Talán mert (a sietség miatt) nem állt rendelkezésre az inkvizíciós dekrétum hiteles példánya?

²²⁵ „*tu vero, qui ex parentibus haereticis natus et in haeresi, quam tamen, sicut fidedigna relatione accepimus, in XIII. aetatis tuae anno constitutus abiurasti, educatus fuisti*”; „*sacrarum literarum studiis diligenter incubueris, et libros in fidei Catholicae defensionem contra haereticos scripseris*”. A már számtalanszor idézett bréve eredetije: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár (ELTE EKK), Literae et Epistulae Originales, n. 1303 (J 143 sz. jegyzék); legutolsó kiadása már említve: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 779; vatikáni fogalmazványa az előző jegyzetben.

ményhez köthető, akkor minden bizonnyal a 13. életévében kellett katolizálnia”.

MOLNÁR érvelését tetszetős volta ellenére el kell vetnünk. Pedig akár el is képzelhetjük az Inkvizíció *assessor*át, Mario Filonardi prelátust²²⁶ és a Hivatal konzultorait, amint a kongregáció vatikáni palotájában, vagy az ülések másik rendes székhelyéül szolgáló *Sopra dei Minervi* domonkos kolostorban Pázmány kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve felé görnyedve korrigálják a felvázolt logika mentén a tanúvallomások és a kinevezett érsek levelének adatát. A processzus azonban nem került az inkvizíciós apparátus elé.²²⁷

b) A processzus kúriai feldolgozása

A jegyzőkönyv római pályája egészen pontosan rekonstruálható. Az 1616. október 3-án letisztázott és lezárt jegyzőkönyv október 22-én, szombaton már bizonyosan Rómában volt. Aznap, vagy nem sokkal korábban érkezett az Örök Városba.²²⁸

²²⁶ Vö. MAYER, *The Roman Inquisition*, 130–132.

²²⁷ Az alább ismertetésre kerülő hivatali ügymenet ezt még akkor is kizárja, ha az 1616. október 26-ai ülést véletlenül éppen Aldobrandini palotájában tartották volna, ami nagyritkán előfordult. Uo., 93.

²²⁸ Az iratokat legkorábban október 5-én indíthatták útnak. (Pázmány levele ekkor kelt, bár elképzelhető, hogy már 3-án postázták az iratokat, és utólag küldték futárral a posta után az új főpap levelét, mely esetben megírásának szükségessége némileg elkésve vetődött fel). A szakirodalom szerint a Bécs–Róma táv megtétele, ha nem használtak *corriere espressót*, legkevesebb 17 napba telt (vö. *A barokk pápaság*, 179), ráadásul Prága messzebb is volt. A legvalószínűbb tehát továbbra is a 22-ei érkezés, legfeljebb 21-e jöhet szóba. – Ide vonatkozóan azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy a vizsgált időszakban a prágai nunciátúra kivétel nélkül hétfői napon keletkezte jelentéseit, melyeket az Államtitkárság kivétel nélkül két hét és öt nap elteltével, szombaton

Habár szeptember 29-ei, Alessandro Vasolihoz intézett levelében Pázmány Péter nem csak a kivizsgálás lefolytatását, hanem a processus Rómába küldését is kérte, Melchior Klesl bíboros szintén október 3-ai, a pápához írt leveléből tudjuk, hogy végül a dokumentumot a rendes – császári diplomáciai – postával maga Pázmány indította útnak. Nyilván ugyanezen küldeményel érkezett V. Pálhoz intézett október 5-ei saját levele, Kleslével együtt,²²⁹ valamint az új érsek uralkodói bemutatóirata és a Scipione Borghese bíboros neposhoz, valamint a Szent Kollégiumhoz intézett uralkodói levelek. Élünk a gyanúval, hogy Klesl nem akarta a jegyzőkönyv továbbítását Vasoli

válaszolt meg. Lásd például a következő iratváltásokat: 1615. dec. 7. és dec. 26.; 1616. febr. 15. és március 5. CVH I/13., 26 és 56, s *passim*. A Pázmánnyal kapcsolatos pápai audienciák is mindig szombatra estek (október 22., 29. és november 12.) Lásd Giacomo Olivieri és Niccolò Ridolfi jelentéseit (előbbieik már többször idézve): CVH I/13, Dok. n. 24 és n. 25 (375–376 és 376–377); n. 28 (381–382) és n. 29 (382–384). Utóbbi helyen Olivieri arról tudósít bennünket, hogy Dietrichstein bíboros október 22-én, Prágában kelt leveleit november 8-án vette át az Államtitkárságon, tehát ezek is a szokásos diplomáciai postával jöttek, és itt az út két hét és három nap. Tehát egy október 5-ei expedíció is megérkezhetett október 22-re.

²²⁹ „Egli manda con questo ordinario il processo della sua persona fatto dall'auditore Vasoli ad istanza mia, scusandosi egli, che non lo voleva formare”. Idézve már korábban is. Kiadva: LUKÁCS–SZABÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 254. A processzus összefoglalója (fentebb, *Appendix*, 2. sz.) azt írja, hogy lefolytatója, jelen esetben Vasoli küldte fel a Kúriába, ez azonban az efféle iratok szokásos toposza a korban. – Pázmány levele, melyben tudatja az egyházfővel kinevezését és kéri *per viam secretam* megerősítését *uo.*, 255. Az iratot egyetemi doktori paleográfiai órán tanulmányozva figyeltünk fel rá, hogy megírásába Klesl is belefolyhatott, az első bekezdés homályos, arcanista fogalmazása kifejezetten az ő stílusa.

uditoréra bízni, aki először az eljárás lefolytatásától is vonakodott, és csak Bécs püspökének nógatására gondolta meg magát.²³⁰

Október 22-ei jelentésében Niccolò Ridolfi római császári ügyvivő csupán a Borghesének és a pápának írt irat aznapi átadásáról számolt be II. Mátyásnak, de biztosra vehetjük, hogy a protokoll szerint a császári udvarból érkezett, egyazon diplomáciai csomagot (*piego*) képező többi iratot is ő nyújtotta át az Államtitkárságon.²³¹ A processzusért még aznap este behívták az illetékes bíboros protektori auditort, Jacomo Olivierit, és hozzá került a Bíborosi Kollégiumhoz intézett uralkodói levél, amit azonban nem bonthatott fel, hanem továbbítania kellett, vélhetően a testület (és egyben a pápai konzisztórium) titkárának. A jegyzőkönyvet Olivieri lovag azonnal elvitte a

²³⁰ Vasoli a nuncius távollétében több fakultást megkapott. Vö. CVH I/13, 136. A jegyzőkönyv bevezetőjében hivatkozik rá, hogy „mindazon felhatalmazások erejével, amelyek a császári udvarban működő apostoli nunciuskoknak rendelkezésére szoktak állni, és amelyeket a nuncius távolléte idejére átruháztak rá” folytatja le az eljárást (*Proc. Pasm.*, fol. 1v). Elképzelhető, hogy a kánoni kivizsgálásra a gyakorta használatosakkal (például házassági ügyek) ellentétben nem volt konkrét felhatalmazása, ezért volt szükség Klesl közbelépésére, és kellett a meglévő jogosultságokat kiterjesztőleg értelmezni. Vasoli 1617. szeptember 5-ei levelében említi Scipione Borghesének, hogy az (mármint a nepos) 1617. március 18-ai jegyzékében közölte vele, miszerint megkapta a pápától a *facoltà specialét*, hogy lefolytathassa a püspökök processzusát. Eredetije Erdődy egri püspök jegyzőkönyvéhez mellékelve: Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13. A jegyzőkönyv bevezetése is hivatkozik erre az iratra. Megjegyzendő viszont, hogy ekkor már az új nuncius, Vitaliano Visconti-Borromeo váratlan halála után vagyunk, ami elvileg indokolhatta a De Mara után esetlegesen mégiscsak elnyert fakultás megújítását. A tételes hivatkozás hiánya Pázmány processzusában azonban inkább kizárni látszik ezt.

²³¹ Mint már az I. fejezetben előkerült, a pápai bemutatóirat eredetijét Vasolinak adták át, aki mellékelte azt a processzushoz és máig azzal együtt található Frascatiban.

Dietrichsteint távollétében helyettesítő Pietro Aldobrandini bíborosnak, Magyarország és az örök tartományok viceprotektorának. Az ő tiktárságának, ügyhallgatójának, személy szerint – a közelebről nem ismert – Albertini doktornak kellett elkészítenie a jegyzőkönyv kivonatát, azaz tartalmi összefoglalóját. A kivonatot a pápának és az összes, Rómában és annak környékén tartózkodó bíborosnak megküldték, hogy a konzisztórium ülésén ennek alapján dönthessenek az esztergomi szék kánoni betöltéséről. És itt adjuk át a szót Olivierinek:

„Ma [október 22-én] este sötétedés után egy órával Foligno főtisztelendő püspöke Szentséges Urunk utasítására értem küldetett és átadta nekem páter Pázmány processzusát, amelyet Prágában a főtisztelendő nuncius ügyhallgatója készített az esztergomi érsekségről. Sürgetett arra vonatkozólag, ami rajtunk áll, hogy mielőbb kiállíthassák a bullákat. Ezt ugyanis a császári Felség a lehető legnagyobb nyomatékkel kéri, tekintettel a magyar országgyűlésre, azért, hogy Pázmány is részt vehessen rajta, hiszen övé az első szavazat. Mivel Aldobrandini bíboros úr nem Rómában, hanem Frascatiban tartózkodik, ma írtam neki, és beszámoltam mindenről. Egyúttal elküldtem a processzust Albertini doktornak, hogy mielőbb jegyzetelje ki, értékelje és számoljon be róla öméltóságának, és amit ő parancsolni fog, azonnal jelenteni fogom, csak történjék az, amit már tudattam öméltóságával levelemben, tiszteltetvén őt méltóságod nevében. Ezt az ügyet itt Ridolfi atya intézi, akinek utasítása van arra, hogy keresen módot a bullák titkos úton és ingyen történő kiállítatására. Nálam van ugyanis a császári Felségnek a Bíborosi Kollégiumhoz írt levele, amiről nem hiszem, hogy másról szólna.”²³²

A processzus tehát alighogy megérkezett Rómába, máris az illetékes protektori tisztviselőhöz, Pietro Aldobrandini jogvég-

²³² CVH I/13, 166–167.

zett ügyhallgatójához, titkárához került. A jegyzőkönyv „revidálásáért”, azaz formai és tartalmi ellenőrzésért, valamint kivonataért összesen 10 arany*scudót* és 10 *giuliót* kapott Albertini doktor. Az egykorú forrásban a kérvényekhez hasonlóan *memorialénak* nevezett irat másolatainak elkészítése és kiosztása 40, illetve 10 *giulióba* került. Segédjének 5 *giulio* járt.²³³ Utóbbi összeget vélhetően azért kapta, mert őneki kellett felkeresnie, és az előírások szerint aláíratnia végső hitelesítés gyanánt a kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvét a három *Capita Ordinummal*, vagyis az első püspök bíborossal, egyben a Szent Kollégium dékánjával, Antonio Saulival, valamint az első presbiter és diakónus bíborossal. Ottavio Bandini és Alessandro Peretti eredeti aláírását az előterjesztő Pietro Aldobrandinivel egyetemben meg is találjuk a dokumentum végén.

Rómában a processzus tehát október 22-ei érkezéssel számolva pár órát volt a császári ideiglenes ügyvivő, a fivérért, Lodovicót távollétében helyettesítő Niccolò Ridolfi kezében, pár órát töltött az Államtitkárságon, ahonnan Olivieri lovag még aznap este Aldobrandini bíboros rezidenciájára vitte. Vélhetően a *Quirináltól* tízpercnyi sétára található Aldobrandini-palotába, mai nevén a jól ismert *Palazzo Doria-Pamphilibe*. Az épületet az irat csupán az említett aláírások végett hagyta

²³³ „*Pro iuribus domini doctoris Albertini, qui processum revidit et memoriale pontifici et cardinalibus super statu dictae ecclesiae ac qualitatibus praefati illustrissimi domini promovendi porrigendum confecit*”. PL AEV n. 170. Kiadva: TUSOR PÉTER, *Pázmány pápai bullái és palliuma (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)*, Archivariusum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 13; szerk. Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron), Budapest 2013, 257–276, 268–270, 268. A forrásra és szerzőségére lásd CVH I/13, 176, 503. j.

el. Utána a családi levéltárban került elhelyezésre és élte túl a Pietro Aldobrandini iratainak jórészét hamarosan elpusztító tűzvészt. VIII. Orbán majd csak a következő évtizedben állította fel a Szent Kollégium levéltárát, és rendelte el a kánoni jegyzőkönyvek kötelező elhelyezését benne.²³⁴

A további eljárásban kizárólag a processzus kivonata játszott szerepet. Ez tulajdonképpen a korábbi *relatio consistorialis*oknak, vagyis a konzisztoriális javadalmak betöltése ügyében a titkos konzisztóriumokon tett bíborosi jelentéseknek 16. század második felére némileg kérvényszerűre módosult változata.²³⁵ Jegyzőkönyvünk kivonata fájdalmasan kevés információt tartalmaz Pázmányról. Előjáróban, a megszólítás után formai és tartalmi kritériumok szerint Pietro Aldobrandini tudatja a konzisztórium bíboros résztvevőjével, hogy amennyiben a pápa engedi („*si Sanctissimo placuerit*”) a következő ülésen előterjesztést (*propositio*) tesz Pázmány Péter turóci prépost személyében az esztergomi érseki székre, a császár mint magyar király prezentációja alapján, mely szék Forgách Ferenc bíboros halála nyomán üresedett meg. S míg az egyházmegyéről számos bekezdések sorjázik, a jelöltről mindössze ennyit olvashatunk:

„A kinevezendő úr rendelkezik a szent kánonok és a Trienti Zsinat által megköveteltekkel. Bihar megyében született, a váradi egyház-

²³⁴ VIII. Orbán 1625. szeptember 17-én rendelte el a Szent Kollégium levéltárának felállítását, s már ezelőtt, augusztus 15-én intézkedett, hogy a processzusok, propositíós és egyéb mellékelt iratok ide kerüljenek. REMIGIUS RITZLER, *Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica”*, 51–74; Uő, *Per la storia dell’archivio del Sacro Collegio*, Mélanges Eugène Tisserant V (ST 235), Città del Vaticano 1964, 299–338.

²³⁵ FOKCIŃSKI, *Le relazioni consistoriali*, 211–261; valamint az egész megerősítési/provizíós eljárásra: *A barokk pápaság*, 223–227.

megyében, keresztény házasságból, nemes szülőktől, életkora meghaladja a negyven évet, régóta pap és a szent teológia doktora, melyben kiemelkedő képességgel rendelkezik. A turóci prépostság birtokosa, ahol lelkek gondozását néhány helyettesítő pap révén szokták végezni. E tisztségében oly nagy okosságot, tudást, jámborságot és erkölcsi épséget mutatott, hogy méltán tartható alkalmasnak a egyházak vezetésére, kiváltképpen az esztergomiéra.”

Az előterjesztés röviden szólt még arról, hogy Pázmány a hitvallást a császári nunciaturán letette Vasoli ügyhallgató kezébe, aki az elmondottak alapjául szolgáló kánoni pert lefolytatta. A jegyzőkönyvet mind Aldobrandini, mint a *Capita Ordinum* aláírták,²³⁶ és kéri („*supplicatur*”) a bullák megadását, méghozzá a kedvezményes úton (*per viam secretam*), továbbá a prépostság megtartásának engedélyezését. A jegyzőkönyv kivonata az november 14-ei konzisztóriumon debütált először (*praeconisatio*), a második, november 28-ai előterjesztés (*propositio*) és ismételt elfogadása egyben Esztergom betöltését is jelentette. A kivonatról annyit tudunk még, hogy november 7-re más készen kellett lennie, sőt talán már november 3-ra. Ezen a csütörtöki napon a pápa és Aldobrandini úgymond „mindent elrendezett” Pázmány megerősítésével kapcsolatban, és a *praeconsiatióra* már november 7-én sor került volna, ám az aznapi konzisztóriumon a viceprotektor betegsége miatt nem tudott megjelenni. Az esemény a következő hétfőre halasztódott. Érdekesség, hogy november 10-én a pápa – hogy esetleg maga végezze az előterjesztést – kérette a kivonatot,

²³⁶ A fentebb már többször említett dokumentum újraközlését lásd az *Appendixben*, 2. sz. Ez a dokumentum lehetett a pápai *uditore* (vagy előde) által használt „törzspéldány”, hiszen a konzisztórium aktáját is rávezették. Uo.

amit ő és a bíborosok rendszerint csak a konzisztóriumon kaptak kézhez.²³⁷

A kuriális ügymenet minuciózus rekonstruálásából két fontos tanulságot vonhatunk le. Az egyik, hogy a processzus számunkra jóval több információt tartalmaz Pázmányról, mint amennyit pápai kinevezése során egyáltalán felhasználtak belőle. Jelentősége, szerepe történeti forrásként jóval nagyobb, mint egykorú hivatalos dokumentumként. A másik: az inkvizíciós eljárás során közvetlenül nem hasznosíthatták.

c) *Kérvény a Szent Hivatalnak*

A dekrétum, illetve az akta az Inkvizícióhoz benyújtott kérvény alapján készült. Erre mindkét irat utal („*Pasman... petit*”; „*dispensa che si domanda per il padre Pasman*”). Önmagában a középkori és kora újkori kuriális ügymenet ismeretében is kiköveztethető: minden pápai kegy, felmentés, felhatalmazás érdekében kérvényt (*supplicatio, memoriale*) kellett benyújtani.²³⁸ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy magától V. Páltól is tudjuk: valóban készült ilyen *memoriale*, még hozzá éppen a Pázmány katolizálásáról mondott szavai nyomán („már mi is

²³⁷ Majd VIII. Orbán írja elő, hogy legkevesebb két nappal korábban ki kell ezeket osztani. *A barokk pápaság*, i.h.

²³⁸ Vö. *A barokk pápaság*, 182 és 314, 149–150. j. Külön is felhívjuk a figyelmet IRENE FOSI írására: *Sovranità, Patronage e Giustizia: Suppliche e lettere alla corte Romana nel primo Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 207–241. A Propaganda Kongregációhoz intézettek közül számos kérvény közölve: TÓTH, *Litterae missionariorum*, II, 1310–1320 (n. 462–467) és számos egyéb: *passim*; több magyar vonatkozású *memoriale* a Konzisztoriális Kongregációhoz: ASV Arch. Concist., Congr. Concist., Acta, vol. 1633–1640, fol. 533r–549v.

átküldtük a kérvényt a Szent Hivatal kongregációjához, hogy meglehessen adni a felmentést az eretnek szülők miatt, és amiatt, hogy tizenkettedik évéig eretnekként élt”).²³⁹ Utóbbit Olivieri lovag 1616. október 29-ei jelentéséből tudjuk, amikor is a pápa Pázmány ügyének állása felől érdeklődött nála:

„Szenséges Urunk saját indíttatásából rákérdezett, vajon megkaptam-e páter Pázmány processzusát az esztergomi érsekségre. Válaszom igen volt, és szóltam neki azon erőfeszítésekről is, amelyeket Őszentsége utasításának megfelelően avégett tettem, hogy Aldobrandini bíboros írásbeli tájékoztatást kapjon, és a processzus átkerüljön Albertinihez. Nagyon elégedett volt...”²⁴⁰

A Szent Hivatalba küldendő kérvényről nemcsak Olivieri tájékoztat bennünket, hanem az ideiglenes Habsburg-ügyvivő, Niccolò Ridolfi is. 1616. október 22-ei jelentésében arról értesítette II. Mátyást, hogy amikor kézbesítette az Államtikárságot felügyelő Borghese bíboros neposnak Pázmány uralkodói bemutatóiratát az esztergomi érseki székre, a bíboros átvitte azt a pápai lakosztályba, majd parancsot adott neki, hogy siesen azonnal az egyházfőhöz „elrendezni néhány diszpenzációt, amelyek azelőtt szükségeltetnek, hogy betölthessék az egyházmegyét”. Itt tulajdonképpen két diszpenzációról lehet szó. Az egyik az elmaradt szomaszka örökfogadalom miatti – erről már másutt bőven írtunk –, a másik a protestáns származással kapcsolatos. A „néhány” kitétel, bár nem valószínű, elvileg csupán utóbbinak is szólhat, hiszen e vonatkozásban önmagában kettős felmentésről beszélhetünk: a származás

²³⁹ CVH I/13, 170, 483. j. Olasz eredetijének közlése fentebb már idézve.

²⁴⁰ CVH I/13, 169–170. Olasz eredetijének közlése fentebb már idézve.

mellett az „eretnekségben” történő neveltetés alól is diszpenzálni kellett.²⁴¹

A kérdés, amit Ridolfi rendkívül fontos *dispacció*jával kapcsolatosan fel kell tennünk, és meg kell válaszolnunk az, hogy vajon V. Pál milyen forrásból értesült Pázmány protestáns származásáról és így a felmentés szükségességéről, s említi a 12. életévet? Elvileg október 22-én, az Államtitkárságra érkezése napján az uralkodói bemutató irattal együtt bevihették hozzá a processzust, és átfuthatta. Nem tartjuk valószínűnek, de persze ki sem zárhatjuk. Sőt, ismerve a pápai titkárság feszített munkarendjét, azt sem tartjuk valószínűnek, hogy akár a *vescovo di Foligno*ként emlegetett Porfirio Feliciani államtitkár, vagy valamelyik kivonatoló (*estrattista*), fogalmazó (*minutante*) érdemben beleolvasott volna. Legfeljebb formai, kánonjogi szempontból ellenőrizhették, például a bevezetőjét.²⁴² Az ő elsődleges feladatuk a nunciusi jelentések kivonatolása, referálása, a titkosítottak desiffróizása, majd megválaszolása volt. A fontosabb ügyekről Feliciani beszámolt Scipione Borghese bíborosnak, ő pedig V. Pálnak, akihez Felicianinak természetesen közvetlen bejárása is volt.

A *Sacro Palazzo*ban – melyen a korszakban az újonnan kiépülő *quirináli* palotát érthetjük inkább, mint az ekkor jóval

²⁴¹ CVH I/13, 171. Olasz eredetijének közlése fentebb már idézve.

²⁴² Az Államtitkárság működésére a Borghese-korszakban: 170–171 és 176–179 (a hivatali ügymenet). Lásd külön is: JOSEF SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. 1605–1623* (RQ Supplementheft 33), Rom–Freiburg–Wien 1969, különösen 11–48. – Legfeljebb azt vizsgálhatták, hogy megfelel-e a formai, kánonjogi követelményeknek. Például bevezetője nem tartalmaz-e a Szent-székre sérelmes kitételeket. Vö. az I. fejezetben a *Fondo Confalonier*-ből idézett államtitkársági feljegyzést.

ritkábban használt vatikánit – folyó hivatali munkarend ismeretében a pápai figyelem és tájékozottság alapjául a prágai nunciatura jelentését valószínűsíthetjük. A császári udvarban működő szentszéki külképviseletet ideiglenesen irányító Alessandro Vasoli *uditore dispacció*i éppen 1616. nyaráról és őszéről hiányoznak, és az államtitkársági utasítások is meglehetősen hézagosak ebből az időszakból.²⁴³ Azt azonban biztosra vehetjük, hogy Vasoli beszámolt Pázmány érseki kinevezéséről, melynek kérdése az eltelt hónapokban mindinkább a pápai–Habsburg kapcsolatok előterébe került. És az is, hogy jelentést tett a kánoni eljárás – Klesl nyomására történt – lefolytatásáról, már csak azért is, mert internunciusként erre nem tarthatta magát teljesen jogosultnak, és nyilván nem mulasztotta el igazolni eljárását. Sőt az ő feladata volt Pázmány kérésének továbbítása a protestáns származás akadályá alóli felmentésre. Szeptember 29-ei, a processzusba is bemásolt levelében az új érsek ugyanis nem csupán a kánoni kivizsgálás megindítását kérte Vasolitól, hanem a származásával és neveltetésével (valamint áttérésével) kapcsolatos információkat éppen azért közölte vele, hogy „szíveskedjék kieszközölni Őszentségénél, hogy az Apostoli Szék kegyességével ezen hiányosságok kipótoltassanak”.²⁴⁴

Egyértelmű, hogy az érseki kinevezéshez legközelebb eső, szokásos hétfői jelentésében, mely a processzus lezárásának napjára, október 3-ra esett, Vasoli tolmácsolta Pázmány kéré-

²⁴³ Egész pontosan áprilistól októberig hiányoznak Vasoli jelentései. Vö. CVH I/13, 144 (307. j.). Csupán pár, politikailag fontos *ciffréje* ismert másolatban: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 159. Az utasítások terén nyárra valamivel jobb a helyzet. Uo., vol. 367, 944–945). Őszre már csak az utóbbi kötet tartalmaz néhány diplomáciai jegyzéket.

²⁴⁴ *Proc. Pasm.*, fol. 17v.

sét. A *dispaccióban* nyilván nem mulasztotta el megemlíteni a kulcsinformációt, a 12. életévben történt katolizálást sem, mely a felmentéskérés indoka volt.²⁴⁵ A Ridolfinak adott audiencia napja, október 22., szombat az államtitkársági munkamevet szerint az október 3-ai prágai jelentések megválaszolásának napja volt, V. Pál ekkorra, vagy épp ekkor²⁴⁶ feltétlenül informálva volt a régóta várt prágai fejleményekről: a királyi kinevezésről és a kánoni eljárás megkezdéséről, melynek kúriai folytatása – láthattuk – a következő hetekben is kiemelt pápai figyelmet kapott.

Arra, hogy bizonyos dolgokat Vasoli útján fog a pápa elé terjeszteni, Pázmány is ír V. Pálnak említett október 5-ei levelében, melyben a kinevezés hírül adása mellett a bullák kedvezményes, annáta fizetése nélküli kiállítását, a közvetlen pápai

²⁴⁵ Ridolfinak a processzus lefolytatásáról írt, elveszett jelentésének részletességéről az Erdődy Jánoséhoz mellékelte, 1617. szeptember 5-ei, részben már idézett *dispaccio* alapján alkothatunk képet. Ebben Vasoli tudatta Borghesével, hogy a március 18-ai államtitkársági jegyzék alapján tett eleget Erdődy kérésének az eljárás lefolytatására. Mivel az egri püspökség birtokai jórészt az uralkodó minisztereinek (!) kezére kerültek, jó esélyt lát arra, hogy Erdődy befolyásos apja (Erdődy Tamás horvát bán) segítségével visszazerezzék ezeket. Biztos helyről tudja, hogy ha megtörténik az új püspök felszentelése, máris kap 1000 tallér penziót az egyházmegye jövedelmeiből. Ezért ajánlja különösen is a pápának, és javasolja felmentését, mivel a processzusból kitűnik számára („*per quanto si raccoglie dal processo*”), hogy még nem éri el a kánonilag a püspökséghez előírt (30 éves) életkort. Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/13. – Az Erdődy-procoesszust hátrítatának tanulsága szerint szintén Olivierinek adták át.

²⁴⁶ Azt nem tudjuk meghatározni, hogy mi volt a pontos kuriális eljárásrend abban az esetben, ha a prágai nunciatúra jelentései esetleg korábban befutottak. Tekintve a nunciatúrák nagy számát, és hogy a madridi, párizsi stb. kirendeltségek jelentéseit is hétről-hétre fel kellett dolgozni, úgy véljük, mindig szombati nap volt a prágai (bécsi) jelentések feldolgozásának és megválaszolásának napja, akkor is, ha netalán 1-2 nappal korábban beérkeztek.

konzisztóriummi előterjesztés és az újvári őrség fizetésének engedélyezését kérte. Sőt egész pontosan azt tudatta, hogy egyéb kéréseit részben Vasoli, részben pedig Niccolò Ridolfi útján fogja tudatni.²⁴⁷

Ridolfi feladata feltételezhetően a turóci prépostság megtartásának kieszközlése volt. Az erre vonatkozó kérésnek sem a processzusban, sem máshol nincsen nyoma, a propozíciós előterjesztésben viszont megtalálható,²⁴⁸ valakinek továbbítani kellett a Kúria, egészen pontosan Aldobrandini bíboros és auditora felé, V. Pál előzetes beleegyezését kikérve. Mindez jól mutatja Pázmány – és itt talán még inkább patrónusa, Klesl – stratégiáját. Nem akartak egy hosszú felsorolással a pápa elé állani, a különféle kéréseket megosztották. Klesl maga október 3-án amellet, hogy hangoztatta: Pázmányt a pápa kívánságára és az ő fáradozásának köszönhetően nevezte II. Mátyás király esztergomi érseknek, csupán a kedvezményes bullaspedíciót emelte ki. A közvetlen, végül meghiúsult pápai előterjesztés érdekében október 22-ei levelével Dietrichstein bíboros állt csatasorba.²⁴⁹

²⁴⁷ „Caetera, quae humillime sanctitati vestrae significanda veniunt, partim per illustrissimum auditorem, qui nunc absente nuncio Pragae residet, partim ab admodum reverendo patre fratre Nicolao Ridolfio intelliget.” Többször idézett, 1616. október 5-ei levelében. LUKÁCS–SZABÓ, *Jezsuíta maradt-e Pázmány*, 255. A közvetlen pápai előterjesztés felvetésének később bonyodalmaira CVH I/13, 151skk; az újvári őrség fizetésére végül decemberben – ismételt kérésére – szóban kapott engedélyt Pázmány. Uo., 162. – A katonatartás érseki kötelezettségére lásd például II. Mátyás 1610. évi mandátumát Forgách prímáshoz. PL AS Act. rad., Class. V, n. 515.

²⁴⁸ Vö. *Appendix*, 2. sz.

²⁴⁹ CVH I/13, 151skk és vö. uo., Dok., 30.

Ebben a kontextusban még inkább érthetővé válik, hogy a szomaszka örökfogadalom elmaradásának problémáját miért nem hozta elő sem Klesl, sem Pázmány, noha a rendváltás kimunkálása korábban számos egyeztetést és fejtörést igényelt. Nem akarták szaporítani a kérések sorát. Úgy gondolhatták, hogy Vasoli feltétlenül jelentést tesz róla, és a mulasztást a pápa nem feszegeti, sőt talán szánálja, ami, tudjuk, meg is történt.²⁵⁰ Sőt, elképzelhető, hogy Klesl épp e probléma miatt hangoztatta, hogy az előléptetés a pápa kívánságára történt. Részben alappal, aminél csupán az ő saját elképzelései estek nagyobb súllyal latba. 1616. szeptember 29-ei, a kánoni kivizsgálás lefolytatását kérő levelének legelején Pázmány is fontosnak tartotta Vasoli emlékezetébe idézni, hogy V. Pál mennyire sürgette a prímási szék betöltését, nehogy a hosszas széküresedés az állami bevételeket gyarapítsa a lelkek kárára, miként korábban többször megtörtént.

Ugyanígy, ha teljesen meg nem is oldódik, de főbb vonaliban felvázolható az katolizálás életkoradatának megváltozása is. A kulcsszereplő ebben Ridolfi páter, akit V. Pál október 22-én nem császári ügyvivői minőségében hívatott magához a diszpenzációk végett, hanem mert az ő feladata lett – vélhetően Klesl megbízásából – a pápai megerősítés ágensi feladatainak ellátása. Hogy a bürokratikus folyamatnak mennyi ága-boga, és a főbb díjtételek (a pápának és a Szent Kollégiumnak 50-50%-ban járó, közkeletűen annátának hívott *servitium commune*, a protektori *propina*, a *servitia minuták*) elengedése ellenére milyen költségvonzata volt, az éppen az ő saját kezűleg összeállított, tételes kimutatásából ismerjük, melynek egy-két tételét imént már idéztük is.

²⁵⁰ Pázmány szóbeli felmentése: uo., 165kk. Kánonjogi helyzetének pápai szóbeli rendezéséről Pázmány ugyanakkor nem szerzett tudomást.

A Szent Hivatalhoz benyújtandó kérvény elkészítése szintén az ő feladata volt, V. Pál nyilván ezt egyeztetette vele, mint sürgős teendőt. Ridolfinak nem állt sok idő a rendelkezésére. A megbízást október 22-én, szombaton kapta, és október 26-án, szerdán az Inkvizíció már döntött is a kérdésben. Valószínű, hogy haladéktalanul, tehát már hétfőn, 24-én beadta az Államtitkárságra – a *Segreteria dei Memoriali* még nem különült el –, hiszen címettje nem a kongregáció, hanem a pápa volt. V. Pál a kérvényt, mint olvashattuk, szakhatósági állásfoglalásra maga továbbította a *Sanctum Officium*hoz, ahová legkésőbb kedden meg kellett érkeznie, hogy már szerdán tárgyalhassák. Az üléseket délelőtt tartották.

Ridolfinak tehát minimális idő alatt kellett elkészítenie a kérvényt, melynek szövegét sajnos nem ismerjük. Ezt elvileg megírhatta saját maga. Pázmány fakultásainak a tél elején beadott memoriáléja az ő kézírásának tűnik.²⁵¹ Decemberben azonban könnyű dolga lehetett, hiszen ekkor jószérével csupán át kellett másolnia a *stylus curiae* szabályai szerint az esztergomi érsek levelében foglaltakat. Az Inkvizícióhoz beadott iromány azonban formailag is különlegesebb lehetett, ezért nem tartjuk

²⁵¹ Vö. a GALLA FERENC által publikált irat tüzetes leírását: CVH I/13, 172, 489. j. Ahol is technikai hiba miatt nem egyértelmű, hogy a V. Pál a „*confirmatus*” szót kihúzta és ennek helyére került az „*electus*” jelző, ami jól mutatja a Kúria kánonjogi minuciózítását. A pápai tollvonásban tudniillik az a felfogás tapintható ki, mely teljesen kerüli az uralkodói közreműködés esetén a „megerősítés” kifejezést. A konzisztórium gondoskodott, azaz provideált az egyházmegye betöltéséről, mely aktus jelentette egyúttal az élére állított személy kánoni választását. Azaz Pázmány inntól, a második konzisztórium előterjesztéstől írhatta magát „választott érseknek”, egészen 1617. március 12-ei felszenteléséig. – Itt a bréve kivételesen nem a kérvény adatait írja át, mert Pázmány nem a kért felhatalmazásokat kapta meg, hanem csupán azokat, melyeket elődje, Forgách Ferenc is elnyert. Uo.

kizártnak, hogy Ridolfi erre szakosodott írnokot, ügyvédet vett igénybe, amit aligha tehetett meg október 23-án vasárnap, hanem csupán hétfőn. Fizetési kimutatásaiban épp a diszpenzációs brève társaságában említés esik különféle kérvények készítésének és másolatainak költségeiről,²⁵² melyek közé a diszpenzációs memoriálét is beleérthetjük.²⁵³

Az idő rövidsége mellett a kérvény elkészítésében nem csekély nehézséget jelenthetett, hogy megírásakor vagy megíratásakor Ridolfi nem használhatta a processzust, hiszen az már október 22-én este Aldobrandini bíboros auditorának íróasztalán feküdt. Amikor tehát a kérvényt megírta, megíratta, mind Pázmánynak – az inkvizítor bíborosok által is a „reláció”, vagy is e kérvény alapján méltatott – tudós voltát, mind katolizálását emlékezetből kellett megfogalmaznia. Márpedig ez egy olyan adatnál, melynek olvasásakor nem volt számára jelentős, könnyen okozhatott valamelyes pontatlanságot. A 12 szám 13-asra módosulását, mely aztán nagy karriert futott be a magyar historiográfiában, úgy véljük, e körülményekben kell keresnünk.²⁵⁴

²⁵² „*Pro confectione diversorum memorialium, copiis illorum ac brevis dispensationis suprafati illustrissimi domini necnon nominationis imperatoris*” 4 aranyscsudót fizetett. TUSOR, *Pázmány pápai bullái és palliuma*, 269.

²⁵³ „*Pro confectione diversorum memorialium, copiis illorum ac brevis dispensationis suprafati illustrissimi domini necnon nominationis imperatoris*” 4 aranyscsudót fizetett. A többi memoriálé az Apostoli Kancellária és Datária különféle munkafázisai elvégzésére irányulhatott, a díjmentes bullaspedicció három aranyscsudót és hat *giuliót* kóstáló kérvénye és másolatai külön is nevesítésre kerültek. Uo., 269.

²⁵⁴ Előtanulmányunkban jeleztük, hogy az adateltérések keletkezésének okát, körülményeit „a kuriális ügymenet rekonstrukciójával lehet majd megmagyarázni”. Ugyanitt szoltunk arról, hogy „csupán annyit érdemes előre bocsátani, hogy egyáltalán nem zárható ki: a szakirodalom eddig a történeti valósághoz ugyan meglehető-

Okfejtésünkben feltételezzük, hogy Ridolfi beleolvasott az általa a bemutatóirattal, -iratokkal együtt kézbesített jegyzőkönyvbe, ami nem volt pecséttel lezárva. Ha nem tette, vagy az mégis közvetlenül került az Államtitkárságra, amit szinte kizárhatunk, akkor ottani tisztviselőknél volt kénytelen érdeklődni.²⁵⁵ Vagy talán az iratot a protektorhoz vivő Olivieritől, akivel a Bíborosi Kollégiumnak szóló uralkodói levél átadása révén személyesen érintkezett. Albertini doktorhoz biztos nem ment el, hogy (ismét) bepillantson a processusba, mert akkor a 12-es évszám került volna a kérvénybe és az annak alapján készült inkvizíciós dokumentumokba és a brevébe.

A brevét 1616. november 10-ei expedálása előtt V. Pál szókása szerint átvizsgálta, és mielőtt aláírta volna a fogalmazványt egy-két javítást végzett benne, éppen a konverzióval kapcsolatos résznél.²⁵⁶ E javításoknál a kánonjogi, nyelvhelyességi jellegű szempontokra figyelt, az évszámra nem, hiszen számára annak nem volt jelentősége. Sőt már október 31-én, amikor elrendelte a bére megszövegezését és kifejezetten előírta az eretnesség 13. életévben végbement abjurálását és a protestánsok ellen írt könyvek említését, érthető módon kizárólag a Szent Hivatal öt nappal korábbi döntését közlő aktára hagyat-

sen közel álló, ám pusztán topikus elemmel, a gyerekkor végét/ifjúkor elejét jelentő második hét éves ciklus határszámával volt kénytelen dolgozni". (*Egyháztörténeti Szemle*, i.m., 20.) Nos, egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy Ridolfi nem (csak) memóriájára hagyatkozott, hanem egy teoretikus, szimbolikus adatot adott meg, érhető módon nem számolva a historiográfiai következményekkel.

²⁵⁵ Akikről továbbra is csak azt feltételezhetjük, hogy legfeljebb formális szempontból vizsgálhatták a jegyzőkönyvet.

²⁵⁶ Az 1616. november 10-ei bére fogalmazványának vatikáni levéltári jelzete fentebb már idézve.

kozott, nem pedig korábbi ismereteire.²⁵⁷ Egyébiránt amikor a brévében a Borghese-pápa a „*nobis innotuit*” formulát a „*fide-digna relatione*” kitételre változtatta az aláírás előtt, akkor az imént rekonstruáltak szerint nem közvetlenül a processusra, hanem inkább Vasoli jelentésére utalhatott. Utóbbinak Pázmány katolizálására vonatkozó adatai azonban szintén a kánoni kivizsgálás során rögzített, illetve Pázmány által levélben közölt információkon alapultak.

4. A PROCESSZUS ÉS A KRAKKÓI NOVICIÁTUS ANYAKÖNYVE

Az iméntiekben meghatározóan a már az érseki kinevezés mikropolitikai elemzése közben feltárt és felhasznált forrásokra támaszkodva ismételten mélyre hatolhattunk a történeti megismerés folyamában, és sikerült körbejárni a katolizálás ominózus adatváltozásának körülményeit. A processzus római pályájának, illetve az inkvizíciós dekrétum születési feltételeinek: a már-már sietős ügyintézésnek a felidézésével – micsoda paradoxon a jól fejlett, ám lassúsága miatt sokat bírált kuriális bürokrácia kora újkori világában – végre pontot tehetünk a kerek 400 éve történt események felidézésének végére. Mely események motivációit a pápai és császári udvarban már kellő-

²⁵⁷ A fentebb behatóan elemzett inkvizíciós aktának az 1616. november 10-ei breve mellett fennmaradt példánya a szövegtől mintegy kéttucatnyi oldalra található (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 230v) külzetén a következő államtitkársági feljegyzés áll: „*Al Signor Cardinale di Santa Susanna. Die 31 Octobris 1616 Sanctissimo placuit expediri narratis quidem hac scriptura continendis de haeresi abiurata 13 anno ac de libris contra haereticos scriptos*”.

képpen feltártuk korábban, és vázoltuk úgy a Habsburg, mint a szentszéki elköteleződés okait. Utóbbi mélysége, a Pázmány ügyét övező páratlan kuriális figyelem – még hozzá személyesen V. Pál részéről – hivataltörténeti rekonstrukciónk fényében még tónusosabb.

A Pázmány katolizálásával kapcsolatos szekundér források, a november 10-ei pápai bréve és az alapjukul szolgáló inkvizíciós dokumentumok adatváltozása körülményeinek bemutatása után rá kell térnünk a primér forrás állításának kritikai vizsgálatára. A processzust eddig minden elemében hitelesnek fogadtuk el, úgy a kolozsvári helyszín, mind pedig az esemény bekövetkezéének évszáma, a 12. életév vonatkozásában. Ezt vallják a tanúk, ezt írja maga Pázmány, és őutánuk élıszóban ezt állítja maga V. Pál is. De ne feledjük, majd három és fél évtizeddel az esemény bekövetkezése után. Ebben az összefüggésben megkerülhetetlen a szembesítés a *Liber Examinatorum Domus Probationis Cracoviensis* bejegyzésével, melyről a historiográfiai fejezetben, ŐRY MIKLÓS kutatásainak ismertetésekor tettünk említést, és kilátásba helyeztük, hogy a jegyzőkönyv szemrevételezése után visszatérünk hozzá.

A forrás, mint szó esett róla, nem a vonatkozó monográfiában (*Pázmány Péter tanulmányi évei*) látott napvilágot, hanem Pázmány válogatott művei 1983-as (valójában 1984-es) kiadásának bevezető tanulmányában, ahol is az életrajz ismeretterjesztő jelleggel, minimális apparátussal került összefoglalásra, és több pontatlanságot is tartalmaz. Ráadásul túlzottan is beleillett P. ŐRY elméletébe, amely – láthattuk – részben a pápai bréve évszámának, ráadásul most már tudjuk: a sietős kuriális procedúra során elért évszámnak téves értelmezésén

alapult, és igazolta a betöltött 13. életév után végbement katalizálást. Talán nem véletlen, hogy publikálása után ezt az adatot eddig senki nem idézte, senki nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget.

A kutatás e mulasztását most pótoljuk. P. ÖRY a következő, jegyzetben hozott információk kíséretében közli az eredeti latin szöveget:

„A dokumentumot dr. Bronislaw Natonski... fedezte fel a krakkói Nemzeti Intézetben (Ossineum). A kéziratok között 628. szám alatt megtalálta a lengyel rendtartomány («Poloniae maioris») történetét. Írója P. Raphael Skrzynecki (1714–1788), címe «AMDG Provinciae Poloniae Societatis Iesu Ortus et Progressus Pars Prima (1564–1607) cap 1–15, pp. 545». A 356. o.-n ez áll: «in quo examine propria manu subscripto ipsemet Petrus Pasmanius ait se circiter XIX annos habere, natum Varadini in Hungaria ex Parentibus haereticis iam vita functis, patre Nicolao Pázmán, matre vero Margaretha Massay ambobus nobilibus. Educatum in haeresi ad annum quartum decimum. Inde constanter fuisse in religione. Et in scholis Societatis propensum ad pietatem, inque his scholis ab infima classe grammaticae progressum usque ad Logicam. Haec ipsemet Pazmanius adnotavit in Libro Examinatorum Domus Probationis Cracoviensis». P. Skrzynecki még látta a Pázmány által írt lapot.»²⁵⁸

A forrás visszakeresése során nehézséget okozott, hogy *Ossineum*nak nevezett Nemzeti Intézet sem Krakkóban, sem máshol nem található. Mivel az összes többi adat: szerző, cím, jelzet pontosan került megadásra, könnyű volt kideríteni hogy az 1827-ben Lembergben létrehozott, és alapítójáról, a bécsi *Hofbibliothek* igazgatójáról, JÓZEF MAKSYMILIAN OSSOLIŃSKIRÓL elnevezett *Ossolineum*ról van szó. Az intéz-

²⁵⁸ ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 86.

mény anyagát 1946–1947-ben megosztották Lengyelország és Ukrajna között. A lengyeleknek átadott kötetek, kéziratok 1947-től Breslauban kerültek elhelyezésre (*National Ossoliński Institute Wrocław*). A Lembergben maradt részt a VASYL STEFANYKRÓL elnevezett ukrán nemzeti könyvtárba kebeleztek be. P. SKRYNECKI rendtörténeti kézírata Lembergben maradt, Breslauban mikrofilm-, illetve újabban digitális másolatban kutatható.²⁵⁹

A kézirat szövegét összevetve P. ŐRY közlésével megállapíthatjuk, hogy nyomtatásbeli közlése teljesen megbízható. Hitelességét az sem csökkenti, hogy nem az eredeti, saját kezű matrikulabejegyzésről van szó, hanem egy 18. századi átírásáról. Ha SKRYNECKI függő beszédben hozott átírását visszatevesszük *oratio recta*ba, és így helyreállítjuk a Jézus Társaságba éppen belépő fiatal magyar nemes sajátkezű sorait, s mellé helyezzük azt, amit a már kinevezett érsek Pázmány 1616. szeptember 29-én ír Vasolinak katolizálásáról, megállapíthatjuk: a két kicsiny szöveg mind szóhasználatában, mind felépítésében feltűnő egyezést mutat.²⁶⁰ A forrást teljes egészében autentikusnak fogadhatjuk el.

²⁵⁹ A bresalui digitális másolat jelzete: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Ms. DE-4896 (a leMBERGI kéziraté: Cat. no.: Font 5, Opys 1 s. 628). Köszönöm ANNA MIŚ és ANDRZEJ NIEDZWIĘCKI segítségét: az információkat és a kézirat másolatának megküldését.

²⁶⁰ A krakkói bejegyzés áttéve *oratio recta*ba így hangzik: „*Habeo circiter XIX annos, natus sum Váradini in Hungaria ex parentibus haereticis iam vita functis, patre Nicolao Pazman, matre vero Margaretha Massay ambobus nobilibus. Educatus sum in baeresi ad annum quartum decimum. Inde constans fui in religione, et in scholis Societatis propensus ad pietatem, inque his scholis ab infima classe grammaticae progressus usque ad logicam*”. Vö. mindezt *Proc. Pasm.*, fol. 17rv.

A krakkói noviciátus anyakönyvében található másik, a katalizálás sorszámos közlésével ellentétben „*circiter*” megadott életrajzi adat ugyanakkor némileg problematikus. A bejegyzés keletkezésekor, 1588. november 11-én Pázmány valójában csak 18 éves, és nem 19 éves volt (betöltött évekkel számolva). Itt, úgy tűnik, élve a nyelvi játéktérrel valamilyen okból picit idősbíteni kívánta magát, és nyilvánvalóan nem lehet szó kerekítésről.²⁶¹

A másik, nem hozzávetőleg közölt adat esetében nincs okunk alaposabb kritikára, kételkedésre. Egy ilyen személyes, lelki kérdésben minden jezsuita novícius az igazat mondta volna, és pár év távlatából aligha csalt volna meg bárkit is emlékezete.²⁶² Az adatok rögzítésére annak a lengyel provinciának a központi intézményében került sor, mely rendtartományhoz a kolozsvári kollégium is tartozott. A pestis súlyos pusztítása ellenére szemtanúk jelenléte, vagy közeli hallomás révén jól érte-

²⁶¹ A jároszlávi kollégium 1590. júniusi bejegyzése („*ut putat 22*”) még erre is rátesz. Talán a közlés nem közvetlen adatközlésen alapulhat? Vö. ŐRY, *Pázmány tanulmányi évei*, 62. – Ha csupán ez a két biográfiai adatunk lenne, lehetetlenné válna a születési év egzakt meghatározása, jóllehet hitelt érdemlő matrikuláris forrásokról beszélhetünk.

²⁶² A sorszámneves, nem hozzávetőleges közlés az életkori adattal szemben erősen leszűkíti és pontosítja az értelmezési kereteket. (Csupán hipotetikusan vetjük fel, hogy ha netalán Pázmány mindkét esetben 1570-től naptári éveket számlált, akkor a 14. esztendő 1583-lenne. Ami egyben azt is jelenti, hogy MOLNÁRnak a *Litterae Annuae*-ra alapozott feltételezése – lásd a következő jegyzetben –, miszerint „nagy a valószínűsége annak, hogy a Wujek rektor által említett, 1582 végén lezajló tömeges diákkatalizálás” ami szerinte 1583-ra is átnyúlhatott és Pázmányt is érintette, helytálló lehet, ám mindenképp 1583-ra kell tennünk az eseményt. A magunk részéről nem tartjuk valószínűnek, hiszen a Hmirához írt 1632-es születésnap levélből azonban tudjuk, hogy Pázmány a „szokványos” számításmódot alkalmazta.)

sült kontrollcsoport létezése erősen valószínű. A történeti dokumentum az eddigi adatokhoz képest *a fortiori* igazolja P. ŐRY 1971-ben ugyan téves premisszából (a pápai bréve 13-as számának betöltöttként értelmezése az olasz nyelvű inkvizíciós akta nyomán) levont megállapítását, miszerint a katolizálásnak 1583. október 4. és 1584. október 4. között kellett végbemennie. S mivel aligha hisszük, hogy egy ilyen alkalomra közvetlenül a nyári szünet után került volna sor, az eseményt a *grammatica media* idejére tehetjük, melyet Pázmány az 1583/84-es tanévben végzett. A felekezetváltás reálisabbnak tűnik a második iskolaévben, mint a tanulmányok legelején.²⁶³ Ezt valószínűsíti a pályatáras Dobokay Sándor példája is.²⁶⁴

* * *

A krakkói noviciátus anyakönyvi bejegyzése a tanulmányokra is kitér, folytatásukat a grammatika alsó osztályától az első filozófiai kurzusig említi a kolozsvári jezsuitáknál. Mint már korábban is megjegyeztük, monográfiájában P. ŐRY meglehetősen doktrinér módon igyekezett Pázmány iskola-kezdését a szabályzatban előírt 14. éves korhoz közelíteni, és tette az iskolakezdést 1583-ra. FRAKNÓI teljesen légből kapott adatára támaszkodott, miszerint „Pázmány már szülővárosában megkezdte a grammatikai tanulmányokat, a Wittenberget járt Kassai Zsigmond Dávid tanár vezetésével”. Ezért úgy

²⁶³ Vö. MOLNÁR ANTAL közleményének záróköveztetését. *Pázmány katolizálásához*, 229.

²⁶⁴ MOLNÁR, *Sándor Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen*, 81. Lásd még alább is.

kalkulált, hogy a bihari alispán fia vagy a *grammatica* középső osztályát kezdte el a Társaságnál, vagy ha a legalsót, élve a Francesco Borgia-féle *Ratio Studiorum* adta lehetőséggel, fél év után vizsgát tett és a felsőbb osztályba lépett. Mindazonáltal maga ŐRY hivatkozik a jaroslávi kollégium korabeli személyi beosztására, mely szerint Pázmány „tanulmányait a mi kolozsvári kollégiumunkban végezte”. A krakkói adat is erre rímel. A jezsuita noviciátust megelőző tanulmányi pályát a „középiszkola” kezdetétől tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk: 1582/1583 *grammatica infima*; 1583/84: *grammatica media*; 1584/85: *grammatica suprema (syntaxis)*; 1585/86: *humaniora*; 1586/87: *retorika*; 1587/1588: *logica*.²⁶⁵

Ezzel megoldódni látszik a 12. életév említésének problémája is. Ha emlékszünk, Ramocsaházy kifejezetten azt mondja, hogy ekkor a jezsuitákhoz ment, akik áttérítették. Az iskola-kezdés már nála, a volt sellyei diáknál is egybecsúszik a felekezetváltással. Maga Pázmány Vasolinak intézett levelében még inkább egybemossa a két eseményt. FRAKNÓI írja egy helyütt monográfiájában, hogy a legkülönbélebb helyekről feltárt, összegyűjtött állításai sosem kerülnek ellentmondásba. Nos, itt találtunk egyet. 1588-ban azt állítja, hogy 14., 1616-ban pedig azt, hogy a 12. életévéig „nevelődött” („*educatus*”), „nevelték” („*educaveré*”) „eretnekségben”. A jezsuita, hitvitázó Pázmány ekkor már egyszerűen „szégyelli” protestáns gyökereit, amely a tanulmányai helyszínéül szolgáló Itáliában sosem volt *comme il faut*, a Habsburg-országok mind harcosabban ellenreformációs miliójében pedig egyre kevésbé volt az. Szűk két évvel ko-

²⁶⁵ ŐRY, Pázmány... tanulmányi évei, 23.

rábban, 1614-ben a még csak 33 éves Majthényi László szerémi püspökről a három tanú közül mindössze az egyik, Dávid Pál említi protestáns születését, és fontosnak tartja aláhúzni, hogy Majthényit csupán *gyermekkorában* „szennyezte be az eretnecség mételye”.²⁶⁶

Pázmány már a bevezető sorában fontosnak tartja kiemelni, hogy minden őse katolikus volt, és szüleit mentegelve a rokonságra hárítja a felelősséget, hogy anyja és apja gyermekkorukban („*teneriori aetate*”) „eretnecségbe” estek, és hívja fel ezzel tapintatosan a pápai internuncius figyelmét arra, hogy nem abban születettek!²⁶⁷ Sőt megfogalmazása implicit azt is magában hordozza, hogy nagyszülei – id. Pázmány Péter és Csáky Káta, valamint Massay László és Felfalussy Margit nem lettek volna a protestantizmus hívei. Amit aligha hihetünk. Massay Lászlót a hagyomány és a szakirodalom elkötelezett reformátusként tartja számon,²⁶⁸ és az is valószínűtlen, hogy a még gyermek Pázmány-szülők családjuk ellenében protestantizálódtak

²⁶⁶ „*Ipsemet dominus Ladislaus mihi saepius retulit se nisi ad aliquos pueritiae annos haeretica labe maculatum fuisse, postmodum vero a patribus societatis Iesu Vienna ad veram catholicam religionem sub obedientia sanctae Romanae ecclesiae conversum fuisse.*” A pontos évszám nélküli gyermekor említése került be a processzus végén található bíborosi záradékba is: „*Cum sanctissimus dominus noster benigne per breve apostolicum dispensavit circa impedimenta reverendi Ladislai Maitbiny ad titulum Sirmiensi episcopatus, tam provenientia ex parentibus eiusdem, quam ex aliis tantis, in quibus usque ad annos pueritiae versatus est et in caeteris ex supradictis fidedignis testimoniis idem reverendus Ladislaus habeat conditiones omnes requisitas a sacris canonibus et a concilio Tridentino.*” Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/14.

²⁶⁷ *Proc. Pasm.*, fol. 17rv. – Aminek leginkább apja esetében van valószínűsége, jóval fiatalabb anyja esetében szinte kizárható. (A Pázmány-szülők életkorára lásd alább és majd az V. fejezetben is.)

²⁶⁸ KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 352.

volna. A rokoni hatás tehát a nagyszülőket érthette, ahogy ezt a kutatás eddig is tartotta, az új érsek hiába igyekszik ezt homályban hagyni.²⁶⁹

Az udvari kancellár Lépes Bálint nem véletlenül sejtí tanúvallomásában igen diplomatikusan katolikusnak Pázmány szüleit.²⁷⁰ Bő évtizeddel később a majdani utód, Lósy Imre váradi processzusában már kifejezetten kitapintható a protestáns származás teljes elkenődésének szinte erőltetett szándéka.²⁷¹

²⁶⁹ A rokoni hatás említése szerfölött érdekes mozzanat, és nyilván konkrétum, tényleges személyi hatás állhat mögötte, mi másért hozná elő Pázmány? Pláne Prágában, 1616-ban, az auditornak, közvetve a pápának. Nyugodtan ki is hagyhatta volna leveléből. Így viszont szinte adatszinten kapunk némi támpontot arra, hogy az új vallási eszmék terjedésében a családon, rokonságon belüli meggyőzés, netalán családi érdekérvényesítési szempontok is szerepet játszottak. – Azt tudjuk, hogy Váradon 1549-ben még voltak ferencesek, az utolsó helynök és nagyprépost, Ilosvai István 1557-ben hagyta el a várost. A püspökség 1556. évi szekularizációja után a katolikusok 1566-ra marginalizálódtak jobban, ezt mutatja a váradi káptalan megszüntetése és a katolikusokat ellehetetlenítő törvény meghozatala, és Szent László sírjának júniusi feldúlása. BALOGH, *Varadinum*, 63 és 72.

²⁷⁰ *Proc. Pasm.*, fol. 4v.

²⁷¹ ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 20, fol. 299r: 293r: 293v. 294r: 299r; Lósy önéletrajza (ebben „úgy hiszi”, hogy szülei katolikusok voltak) közölve: GALLA FERENC, *Harminkilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936, II*, n. 15. Vö. még RÁTH KÁROLY, *Lósy Imre származásáról*, Magyar Sion 4 (1866) 664–667; PÉTERFFY, *Sacra concilia*, 331–335. – A jelölt és a tanúk ennyire túlzott igyekezete azonban érthető módon mintha magát a primást is zavarták volna 1627-ben: „...perché il detto monsignore è già huomo di 50 anni, oltre il non raccordarsi che ciò sia vero, non si ritrova huomo, che di ciò possi far fede, perché in quel luogo, dove egli habitava oltre l'oppressioni de Turchi ha più di 60 anni, che non vi si fa esercizio alcuno di religion cattolica, onde dubito assai, che nè l'uno, nè l'altro de suoi genitori sia stato cattolico, ancorché egli pensi, che la madre sia stata... essendo egli mio vicario in spiritualibus et massime convenendomi valere dell'opra [!] sua, essendo egli huomo di rare qualità et di singular dottrina... sua beatitudine ad cautelam usi della solita sua benignità col dispensarlo circa baeresim parentum...”. Francesco Barberini bíboros neposhoz, Bécsből, 1627. szeptember 28-án (ASV

1588-ban Krakkóban a konverzió eltitkolásának, némi kozmetikázásának szándéka még nyilván nem volt szempont, teljesen más a történeti és földrajzi közeg. A 16–17. század fordulóján, a *Seicento* első évtizedében, főként a római évek után már kényelmetlenebb lehetett az „eretnek múlt” a jezsuita szerzetes, tanár számára. A kulcstanú, a volt vágssellyei diák Ramocsaházy információit nem ott helyben, Prágában szerezte, hiszen a szülőket lutheránusnak gondolta és a többi tanúval ellentétben még az anya nevét sem tudta. Ismeretei a sellyei évekig nyúlnak vissza. Pázmány már nyilvános magyarországi működése kezdetétől, 1601-től kezdődően igyekezhetett katolizálását a valósnál korábbra tenni.

A két hely, a matrikula („*educatus in haeresi*”) és processzusbeli levél („*in haeresi educavere*”) összevetése segít megérteni az „*educare*” ige jelentését. A szó ezúttal nem az iskolai tanításra, nevelésre utal, hanem egyértelműen a vallási nevelés terminusa. Pázmány már a jezsuita iskola diákja, amikor vallási nevelése még kálvinista. Az intézmény nem katolikus diákjai nyilván látogathatták gyülekeztek istentiszteleteit, katekéziseit. Az alkalmak nem kevésbé motiválták a kollégiumba visszatérő diákokat a kérdések feltételére, az atyákat pedig talán még náluk is jobban a megválaszolásukra. Íme egy szempont, amely

Arch. Concist., Congr. Consist. Acta, 1622–1626, fol. 37r). Leendő utóda kapcsán írt kiadatlan levele sokban rímel a saját ügyében 1616. szeptember 29-én írtra. És igazolható is fő adata, 1599-ben még Lósy azt közölte Rómában, hogy 1597-ben katolizált Bécsben „*ipse conversus ante 2 annos Viennae, ubi studuit logicae*”. VERESS, *Matricula et acta*, 11. – Megemlítenő szempont, hogy a Barberini-korszakban már egyre körülményesebben adták meg a korábban szinte rutinszerűnek számító diszpenzációt. A fiatal germanikusok is mind büszkébben hangoztatják, hogy nemcsak szüleik, hanem nagyapjuk (*avus*) is katolikus volt. Uo., 303kk.

segít megérteni a serdülő fiatal kontroverz képességeinek későbbi kibontakozását. E képességek korai gyakorlására maga is utal levelében. A „felismert igazság” állhatatos védelmezését laikus világiként nemcsak a szünidők váradi és panaszi, tóttelki világában, hanem a kolozsvári környezetben is el kell helyoznunk.²⁷²

Az „*educare*” ige használata mindkét helyen nem a véletlen műve. Pázmány egyszer sem írja le, hogy „eretnek” lett volna, kiskorú – a magyar törvények szerint a tizenkettedik életévében még épp nem éri el a *legitima aetast!*²⁷³ –, sok szempontból még önállótlan, jogképtelen személyként passzív és nem aktív szereplő. Nem ő volt „eretnek”, hanem akként nevelték. Egyértelműen elhatárolódik ettől az állapotától. Nemcsak kifelé érzi kellemetlennek múltját. Inkább befelé, mélyen megélt katolikus hitében bánthatta, hogy addig életének mintegy negyedét úgy élte le, hogy elvetette a szentségek jó részét, bizonyos értelemben magát az Eucharisziát is, a Boldogságos Szűz és a szentek tiszteletét, a szenthagyományt, hitt a pápa Antikrisztus voltában stb. Teljesen érthető, ha szinte már a tudatalatti szinten, önkéntelenül is igyekszik kisebbiteni az „eretnekként” megélt időszakot, fiatalítani magát az „igazság felismerésekor”, amihez a jezsuitákhoz kerülés remek kapaszkodót adott.

Teljességgel elvethetjük, hogy az idők múlásával nem emlékezett volna pontosan. Rendtársa, Dobokay Sándor tanévre pontosan idézte fel nagyjából párhuzamosan történt katolizálá-

²⁷² *Proc. Pasm.*, fol. 17rv.

²⁷³ A „törvényes életkor” kérdése a következő fejezetben még többször előkerül.

sának eseményét 1620-ban.²⁷⁴ Az önmentés sajátos eszközához nyúlva Dobokay egyenesen azt vallja, hogy bár iskolamestere noszogatta őt az unitarizmusra, Isten megőrizte őt attól, hogy az legyen s „ifjúként nem voltam sem katolikus, sem pedig eretnek, mivel nem tudtam, miben is kellene hinni, leszámítva a Szentháromságot”.²⁷⁵

A Vasolihoz írt Pázmány-levél felekeztváltásról szóló sorai teljesebb megértéséhez szükséges ismét idéznünk, pontosan mit is ír: „*pater et mater aetate teneriori a cognatis haereticis in haeresim praecipitati in ea, prob dolor, obiere, quin et me puerum ad gymnasia haeretica misere, ac ad annum usque circiter duodecimum in haeresi educaverere*”; azaz „...apám és anyám zsenge korukban eretnek rokonaik hatására eretnekségbe estek és, micsoda fájdalom, abban is haltak meg. Sőt engem is gyermekként eretnek iskolákba küldtek, és mintegy a tizenkettedik életévemig eretnekségben neveltek”. Az „*educaverere*” mellett a „*misere*” is egyértelműen a szülői akaratra – pontosabban rögvést látni fogjuk, az apaira – vonatkozik. Pázmány tömör megfogalmazásában az ezt követő időszak: kikerülése a szülői nevelés alól, azaz a jezsuitákhoz menetele egyben már a protestantizmus elhagyását jelenti nemcsak Vasoli *uditore* és római Kúria tájékoztatására, hanem ekkor már minden bizonnyal Pázmány tudatalatti gondolkodásában is. A látványos fordulat életében nyilvánvalóan

²⁷⁴ „*In literis progressus ad usque studia humanitatis in ea schola factus sum catholicus. Sit Deus semper benedictus, sit nomen eius laudabile et gloriosum in saecula etc.*”. MOLNÁR, Sándor *Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen*, 81.

²⁷⁵ „*Sollicitatus a ludimagistro ad arianismum, ne fierem, Deus me custodivit, puerum adhuc non quidem catholicum, sed neque haereticum, cum quid credendum esset, nescirem, praeter Sanctissimam Trinitatem.*” Uo.

Várad és Panasz felcserélése volt Kolozsvárral, az atyai házé, udvarházé a jezsuita kollégiummal, internátussal.

5. A PROCESSZUS ÉS PÁZMÁNY SZÜLEI

Levele következő bekezdésében a még csupán egy napja érsek Pázmány az elmondottak indoklásaként egy kézenfekvő, ám adatai okán számunkra mégis roppant különleges magyarázatot hoz Alessandro Vasoli számára. E mindössze két sor a processzusról szóló előzetes híradásunkban még nem szerepel. Valójában egy olyan rejtélyről van szó, mely meghaladja a katolizálás datálásának több évszázados problémáját. Csak mivel az elődök nem ismerték, nem adott okot a fejtöresre. Elmondhatjuk, hogy ezzel a jegyzőkönyv, ahelyett hogy megnyugtatóan tisztázná képünket Pázmány fiatal koráról, illetve magáról az újdonsült prelátusról, bizonyos tekintetben tovább bonyolítja azt. Előbocsátjuk, hogy teljes megoldást annak ellenére nem fogunk adni, és feltételezésekre kell hagyatkoznunk, hogy vissza-visszatérve a kérdés jó másfél évtizede szemünk előtt lebeg.

Nézzük hát Pázmány indoklását a szüleiről, neveltetéséről írtakról: „E dolgokat azért volt szükséges nagyon tisztelendő uraságod számára előhoznom, mivel – miután anyám már *negyvennégy* évvel, apám pedig *harminchat* évvel ezelőtt meghalt – aligha lenne itt bárki is, aki róluk ismerettel rendelkezne, ha csak nem az emberek szóbeszédéből.”²⁷⁶ A szakirodalom szerint

²⁷⁶ *Proc. Pasm.*, fol. 17v.

Pázmány anyja 1578-ban, apja pedig 1584 őszén hunyt el.²⁷⁷ Mindkét adatközlés jócskán eltér ettől, hiszen eszerint Massay Margitnak 1572-ben, Pázmány Miklósnak 1580-ban kellett volna távoznia az élők sorából, ami azt is jelentené, hogy Pázmány Péter már 10 éves korától anyátlan-apátlan árva lett volna.

Bontsuk ketté a két adat kritikai vizsgálatát. Massay Margit haláláról FRAKNÓI csupán általánosságban ír, és Pázmány Miklós második házasságának időpontját 1580 körülre teszi.²⁷⁸ KARÁCSONYI szövegéből az olvasható ki, mintha 1580-ban még élt volna, de ez az általa hivatkozott forrásból nem derül ki.²⁷⁹ ÓRY arról tudósít, hogy 1578 után halt meg, hivatkozást azonban nem hoz. Nem sikerült kiderítenünk, mire alapozza ezt az állítását, sem szakirodalomban, sem forrásokban nem leltük nyomát. Olyan említéssel nem találkoztunk, mely 1578-ban még életben lévőnek mondaná.²⁸⁰ A féltestvér Pázmány György 1582-re, illetve 1583-ra datált²⁸¹ születése valóban kézenfekvővé teszi a második házasság 1580 körülire tételét – pozitív adat erre sincs –, továbbá a kötelező gyászévvel, esküvői előkészü-

²⁷⁷ Lásd fentebb a katolizálás és a születési hely kapcsán idézett szövegeket, hivatkozásokat.

²⁷⁸ „Anyját ugyanis korán elvesztvén, mintegy tíz esztendő volt, mikor atyja katolika hölgygel második házasságra lépett.” FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 8.

²⁷⁹ KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 352. Hivatkozása: „Harruckern levelek a gróf Károlyi levéltárban. M. 18. 53–61. A már említett forrásra és kurrens jelzetére lásd az V. fejezetet.

²⁸⁰ ÓRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, II.

²⁸¹ A FRAKNÓINÁL szereplő (i.h.) 1582-es dátum mellé ÓRY (i.m., 11.) említi az 1583-at is. NAGY IVÁN közléséből (i.m., IX, 174–175: „meghalt 1627. mart. 4-én, kora 45. évében, mint sirirata mutatja”) valóban mindkettő évszám pontos lehet. ÓRY-SZABÓ már csupán az 1583-as évet adja meg (*Pázmány*, 12). – Pontos életkorára lásd majd a V. fejezetet is (és *Függelék*, 9. sz.).

lettel számolva Massay Margit halálának 1578 tájára, utánra helyezését. Pázmány viszont pontos, kerekíthetőnek sem gondolható évszámot ad meg. Közlése szerint Massay Margit már 1572-ben elhunyt. Vagyis édesanyjáról semmilyen emléke sem lehetett, eszmélésétől kezdve félárvaként nőtt fel, mely szempontot lelki fejlődésének bemutatásakor ezentúl figyelembe kell majd venni.

Már amennyiben a közlést hitelesnek foghatjuk fel. Egyfelől nincs okunk kételkedni, hiszen az adatközlő hiteles személy, érintettsége a lehető legközelebbi, a közlés körülményei is autentikusak. Támogató érvet is találhatunk: így magyarázatot nyer, hogy Pázmánynak miért nem született több édesestvére, 1578-ig ennek lehetett volna esélye. Feltételezzük, épp az 1572-es dátumból, hogy esetleg a következő, életben nem maradt gyermek szülése lehetett a minden bizonnyal nagyon fiatalon (20–22 évesen) bekövetkezhetett anyai elhalálozás oka. Bizonyítékunk erre természetesen nincsen. A fiatalkori elhalálozás mindenesetre érthetővé teszi, hogy Massay Margit egyetlen olyan fennmaradt forrásban sem szerepel, amely őt élő személyként említené.²⁸²

Ellenérvként hozható fel, hogy Pázmány Miklós miért várt majd mintegy 8 évet a következő házassággal? Ismét tállgatásra kényszerülünk. Fia nevelése nem indokolta feltétlenül a mostoha gyors házhoz vitelét, ezt a női rokonság,²⁸³ dajkák megoldhatták. A nemesi családok házassági stratégiáit a kora újkorban elsődlegesen nem érzelmi és gyermeknevelési szempontok irányították, hanem a család biztonságá-

²⁸² Lásd az V. fejezetet.

²⁸³ Arra, hogy ki, kik jöhettek szóba a női rokonság részéről lásd az V. fejezetet.

nak, további felemelkedésének biztosítása, vagyonszerzés és befolyásnövelés, a kapcsolati háló szélesítése révén.²⁸⁴ Erre pedig a Massayak mellett, sőt előtt a nagyfalusi Tholdyak nyújthattak komolyabb távlatot. A megfelelő ara eladósorba kerülését azonban ki kellett várni.²⁸⁵ Az alispánság megszerzésével (1577-ben említik először) Pázmány Miklósnak is kellő perspektívát kellett biztosítani az új rokon család számra. Esélyeit a benősülésre a családba növelhette, hogy Tholdy Borbála régóta félárva volt, az apa Tholdy Miklós már 1568 előtt távozott az élők sorából.²⁸⁶

További ellenérvként szolgál, hogy a Vasolihoz intézett írás – kétségkívül a legérdekesebb Pázmány-levelek egyike – állításainak hitelét lerontani látszik, hogy az apára vonatkozó adat biztosan téves. Pázmány Miklós nem 1580-ban hunyt el, hanem valóban 1584-ben, késő ősszel vagy nem sokkal azután.

²⁸⁴ Vö. elsősorban jobbágy és arisztokrata példákkal: PÉTER KATALIN, *Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század* (Múltidéző Zsebkönyvtár), Budapest 2008. Erdélyre további irodalommal: *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből* (TDI Könyvek 2), HORN ILDIKÓ–KREUTZER ANDREA–SZABÓ ANDRÁS PÉTER, Budapest 2005. Pázmány Miklósnál mindkét házasság esetében feltűnő a szomszéd nemes családokkal kötött frigy, ami összefüggő birtokrendszer kialakításának szándékára utal.

²⁸⁵ Okoskodásunkból az is következik, hogy Pázmány Miklós és Massay Margit esküvője 1568/1569 körül lehetett. Pázmány anyja tehát 1550 táján szülehetett. Ha már 16 évesen férjhez adták, akkor 1552 az iránypadó dátum); Tholdy Borbála mintegy 10 évvel lehetett fiatalabb nála. Feltételezésünket erősíti, hogy 1599-ben még *in floribus* találjuk Pázmány Péter mostoháját. Vö. alább, az V. fejezetben (Class. T, n. 229).

²⁸⁶ Pázmány Miklós második anyósáról, Dóczy Petronelláról viszont nincs közelebbi információnk, csak annyit tudunk, hogy 1591-ben már biztosan nem élt. A rá és férjére, Tholdy Miklósról vonatkozó adatokat lásd majd az V. fejezetben (Class. T, n. 158 és 223).

Kérdés viszont, hogy mi lehet e „tévesesség” oka?²⁸⁷ Nincs okunk feltételezni, hogy Pázmány meg akarta volna téveszteni a pápai Kúriát. Mi célból tette volna? Azt is elvethetjük, hogy ne emlékezett volna pontosan atyja elhunytának dátumára. Legkézenfekvőbb magyarázatnak az tűnik, hogy másolási hiba történthetett. Mint tudjuk, Pázmány írását nem eredetiben mellékelték, mint például Majthényi László szerémi püspök hasonló levelét két évvel korábban.²⁸⁸ A tanúvallomások jegyzeteiből, fogalmazványából fáradtságos munkával le tisztázott jegyzőkönyv legvégére került bemásolásra.

Gyanúnkat megerősíti, hogy az adattal szétesik a levél belső kohéziója. Már abban ellentmondást érzünk, hogy bár anyja már két éves korában meghalt, mégis arról olvashatunk, hogy szülei küldték, és nem csupán apja küldte „eretnek gimnáziumokba”, azt pedig végképp értelmezhetetlennek találjuk, hogy hogyan nevelhették szülei 12. életévéig „eretnekségben”, ha már 10. életévére teljesen árva lett? További, ebbe az irányba mutató megfigyelés, hogy a levél ezen adata a legjobban informált Lépes Bálint állításával is ellentétbe kerül. A királyi kancellár saját bevallása szerint Pázmány Pétertől informálódott annak életkoráról, s mond figyelemreméltóan pontos 45 vagy 46 évet, melyek között a közlés pillanatában csupán négy nap

²⁸⁷ ÓRY (*Pázmány... tanulmányi évei*, II.) szerint egyes kutatók 1584. szeptember 8., mások november 4. környékére teszik elhunytát. Míg a szeptember 8. KARÁCSONYI JÁNOS idézett munkáiban tűnik fel, a november 4. eredetét eddig nem tudtuk azonosítani. (Ugyanígy ama nyilvánvalóan téves állítást sem, miszerint a dédapa Pázmány János 1520 körül lett volna kálvinistává [!]. Uo.) A válogatott művek előszavában már tényként, a halálozás pontos időpontjaként jelenik meg a november 4-ei dátum. ÓRY–SZABÓ, *Pázmány*, 12. – Lásd majd pontosításunkat az V. fejezetben.

²⁸⁸ Arch. Aldobrandini, Doc. Stor., n. 17/14.

volt a különbség. A prágai császári udvarban 1616 augusztusától nap mint nap találkozhattak, az érseki kinevezését maga Lépes publikálta.²⁸⁹ Nyilván a leendő érsek szüleiről is szó eshetett, hiszen a kancellár Pázmány Miklós halálát határozottan, minden bizonytalankodás és körülírás nélkül 30 évvel korábbra tette, Massay Margitét pedig annál „sokkal korábbra”. Utóbbi egybevág Pázmány pontos adatközlésével, a 30 év említése pedig támpontot ad a másolási hiba keletkezésének hipotetikus magyarázatára. (Hogy itt miért kerekített szám, és miért nem a pontos 31/32 szerepel, arra még visszatérünk.) Bár a szülők megnevezésekor Lépes mások közléseire hivatkozik, a halálzási adatoknál ezt nem említi. Elgondolkodtató továbbá az is, hogy mindkét szülő nevét rajta kívül csupán Ferenczffy és Székely tudja, tehát a császári-királyi udvar környezetéből jövő tanúk. Ramocsaházy már csak az apáét. Utóbbi kivételével a nevek ismeretének végső forrásaként is Pázmányt sejtethjük.

Az egész jegyzőkönyv az elejétől a végéig Ogerus Bra prágai közjegyző kézírása, ezt ellenjegyzése bizonyítja. Hihetetlenül gyors munkáról volt szó. Az eljárás megnyitása és Lépes tanúvallomása szeptember 30-án zajlott le, a többi tanúkihallgatás és a hitvallás-letétel október 1-jén, szombaton történt. A jegyzőkönyv tisztázata már október 3-ára, hétfőre elkészült, a feladat elvégzésére mindössze egy nap, a vasárnap állt rendelkezésre. A kérdőpontok és a feleletek sorszámozását leszámítva a számadatok nagy többsége, beleértve az érsekség jövedelmi adatait is, a nagyobb hitelesség kedvéért és a félreolvasások elkerülése érdekében betűvel került átírásra. Ezek a jegyzetekben, fogal-

²⁸⁹ CVH I/13, 127–128.

mazványban vélhetően még számmal szerepeltek. Ugyanígy feltételezhetjük, hogy Pázmány a – kényes ügyben nyilván sajtákezű – levélben számokkal írta a szüleire vonatkozó adatokat, nem bajlódott betűzésükkel. HANUY FERENC által összegyűjtött leveleinek első kötete végén található, pár évvel korábbi *facsimiléit* tanulmányozva két megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy a ‘6’ és ‘o’ írásában a ‘6’ alsó része és az ‘o’ teljesen megegyezik, a ‘6’ hosszú felső íve pedig igen hasonlít a ‘g’ betűk alsó hurkának bal oldali ívére. A másik, hogy az egy sorba írt betűket számlálva igen valószínűnek tűnik, hogy a Vasolihoz írt levélben a „*suggerenda*” egyik „g” betűje és a Pázmány által – a Lépesnek mondottakkal összhangban – írt 30-as épp egymás fölé kerülve pontosan egy ‘6’-os számot mutathatott a munkája végén októberben már minden bizonnyal gyertyafélynél dolgozó nótárius számára. Az olvasati tévedést a ‘g’ duplázódásának zavaró hatása még inkább valószínűvé teszi.²⁹⁰

Miért közölt Pázmány 30-as és nem pontos 31/32-es számot?²⁹¹ Egyfelől a három évtized kínálja a kerekítés lehetőségét. (Ferenczffy is kerek 10 évet ad meg ismertségükre, noha mindenki számára világos volt, hogy a megismerkedésükre alkalmas adó országgyűlést 1608-ban tartották.)²⁹² Másfelől mű-

²⁹⁰ A számok esetleges betűvel írása esetén felvetődhet, hogy netalán a „*sex*” helyett „*vix*” állhatott az eredetiben. Bár az így kapott latin mondat nem lenne értelmetlen, legfeljebb szokatlan ilyen szórendben, és a „*vix*” elvileg fordítható lenne a szám határozatlanságát kifejező (bár inkább annak értékét csökkentő) értelemben, ez a megoldás nem nagyon valószínű, ahogy egy esetleg római számos írás sem. Köszönöm SZOVÁK KORNÉL és TAKÁCS LÁSZLÓ segítségét.

²⁹¹ Mint az V. fejezetben látni fogjuk, Pázmány Miklós halála 1584 novemberében, decemberében, vagy akár 1585 januárjában is bekövetkezhetett.

²⁹² *Proc. Pasm.*, fol. 12r.

ködhet a tudatalatti: szeretné későbbre, nagyobb korára helyezni a már serdülőként megélt traumát, ha képzeletben, de csökkenteni árvasága éveit, s erősítve a nemesi családi gyökereit, így is több időt tölteni apjával, kinek halálhíre már Kolozsváron érhetne.

A jegyzőkönyv mindenesetre nem alkalmas arra, hogy Pázmány apjának pontos halálozási idejét megállapítsuk belőle, sőt az elmélyült kritikai elemzés nélkül akár félrevezető is lenne. Kiváltképpen, ha más kontrollforrások nem állnának rendelkezésre, mint ahogy sok más kora újkori főpap családja esetében tapasztaljuk. Egyvalamit azonban csakis innen tudunk bizonyítani. Azt a ZSÁK ADOLF részéről felvetett, és SÍK SÁNDOR által tulajdonképpen nyitva hagyott kérdést, hogy netalán a bihari alispán földi pályája végén katolizált volna, végleg elvethetjük. Pázmány maga közli levelében, hogy mindkét szülője protestánsként hunyt el.

És itt pontot teszünk a processzus elemzésének végére. Újabb megfigyeléseink kritikáját és újabb szempontok felvetését a jövőbeli tudományos diskurzusra bízunk. Mindezt, reméljük, nagyban segíti majd a jelent kötet alapjául szolgáló jegyzőkönyv latin szövegének közreadása és magyarra fordítása.

V. A PÁZMÁNY–THOLDY CSALÁD LEVÉLTÁRA

„Negyven egész esztendeje léssen, mikor az Úristen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetiségéből kegyelmesen kiszólta és egyházi állapotra választá”. Soha azolta, Édes nevelő Hazám, feledékenségben nem volt előttem emlékezeted, sőt kívántam és kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásodat hálaadó szolgálattal valami részből megköszönnyem, és benned lakozó atyámfiainak csekély értékem szerént kedveskedgyem. De mód nem adatván előnyelvem tanításával hozzád-való kötelességemnek terjesztésébe, hogy tellyességgel háládatlanul meg ne hallyak; vénségemben ezzel a kis írásomnak néked ajánlásával, ha kötelességemnek eleget nem tehetek, ismértetni akarom hálaadó igyekezésemet: és, ha tehetségem megfelelhet kívánságomnak, azon lészek, hogy lelkednek szolgállyak és írásommal ösvényecskét irtogassak üdvösségedre.”

„Az böcsülletes Bihar vármegyének sok áldomásokkal gyarapodó csendesz állapotnak hosszabbodását és lelki vígasztalásoknak terjeszkedését kívánok Istentül...” sorokkal kezdődik és a fenti idézettel folytatódik Pázmánynak 1626 során Bécsben megjelent műve, *Az Szt. Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* ajánlólevele.²⁹³ Az érsek mondatai lebilincselően

²⁹³ *Pázmány Péter... összes munkái V*, s.a.r. DEMKÓ GYÖRGY–RAPAICS RAJMUND ET AL., Budapest 1900, 349.

szemléltetik mély, erős kötődését letűnt gyermekkorához, ahhoz a szülőföldjéhez, melyet, mint maga is utal rá, 1588 óta soha többé nem látott viszont.

A vatikáni kutatások erőterében fellelt kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvet a gazdag szakirodalom diskurzusába bevonva igyekeztünk újabb információkat szerezni Pázmány érseksége előtti működéséről, fiatalkori viszonyairól. Eközben arra figyelhettünk fel, hogy a historiográfia nem is kevés esetben nemhogy a homályban tapogatózott volna, hanem sokszor hitbuzgalmi lelkesedéstől vezérelt írói fantáziával igyekezett áthidalni a források ellentmondásosságát, még inkább pedig azok hiányát a Biharban, Kolozsváron töltött évekről. A processzus bebizonyította, hogy a fiatalkori évekről rendelkezésre álló adatok módosíthatók, pontosíthatóak, vagy legalábbis alapos kritika alá vehetőek.

Az előző fejezetek a biográfia esetlegességeinek szemléltetése mellett alapvetően a külföldi *Hungarica*-kutatás mentén igyekeztek finomítani a fiatal Pázmányról rajzolt képen. Vonzó kihívás, hogy ugyanezt a feladatot elvégezzük az itthoni források oldaláról is. Vagyis egymás mellé helyezve szemléltethessük: milyen jellegű és mélységű biográfiai, proszopográfiai információkat nyerhetünk a római alapítású és irányítású oktatási intézmények matrikuláris bejegyzései, még inkább a nunciatúrai tanúkihallgatások révén, illetve a családi, városi, megyei, egyházmegyei archívumok oldaláról. Az esetek túlnyomó többségében ez költői dilemma. A meghatározóan itáliai *Hungarica*-anyag jelentőségének voltát alapértelmezésben éppen a hazai források pusztulása, katasztrofális hiánya adja a kora újkorban. Még a 17. században is ritkaságnak számít az

olyan lelőhely, mint a Batthyányak hihetetlenül gazdag levéltára.²⁹⁴ Közelebbi kép az ifjú kor éveiből egyetemi tanulmányok, peregrináció idejéből rajzolódik ki olykor.²⁹⁵

A Pázmány-processzus publikálásához és elemzéséhez kapcsolódó kutatómunka során igyekeztünk visszakeresni, azonosítani és kézbe venni azt a nem túl nagyszámú dokumentumot, melyet a kutatás a fiatal Pázmány genealógiája, családi viszonyai kapcsán idézett. E kutatómunka során szembesültünk vele, hogy a kor sok más egyházi és világi szereplőjével ellentétben Pázmány Péter családi archívuma nem veszett el. Azok az iratok, amelyek egy nemesi család számára a kor fogalmai szerint fontosak voltak, nagyobbrészt ránk maradtak. Ami Várad 1598-as véres ostroma, környékének feldúlása, még inkább 1660-as török kézre kerülése és Biharnak a hódoltságban eltöltött évtizedei után első pillantásra csodáival határosnak tűnik, pedig egyáltalán nem az.

I. DINASZTIAALAPÍTÁSI TÖREKVÉSEK ÉS A CSALÁDI LEVÉLTÁR

Magyarország új primásának első teendői közé tartozott, hogy féltestvérét, Györgyöt udvarába hozza. Pázmány lépését FRAKNÓI a féltestvére iránt érzett „gyengéd szeretettel” ma-

²⁹⁴ Hasznosítására legújabban: KOLTAI ANDRÁS, *Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14), Győr 2012.

²⁹⁵ Egy szemléletes példa: FAZEKAS ISTVÁN, *A Melith-fiúk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben*, Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek 2; szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György), Budapest 2002, 139–158.

gyarázza.²⁹⁶ Ennél jóval többről volt szó. Az érsek egyszerre követte a korabeli társadalmi normákat és élt a rendelkezésére megnyílt lehetőséggel, amikor fivérért magához vette. Így ír erről:

„Köteles tekintettel voltunk a testvéri érzületre, mellyel fivérünk, Pázmány György irányában viseltettünk, és elsősorban arról kívántunk serényen gondoskodni, hogy maradéka állhatatosan megmaradva a szent és katolikus római vallásban szolgáljon Istennek, ezért az atyai szülőföldről, javai ősi örökségéből őt kihívtuk. Azon reményben voltunk, hogy mihelyst az Úr jó-nak látja, némely közepes javakkal gondoskodjunk az ő és örökösei megél-téséről”.²⁹⁷

A modern történetírás már mélyrehatóan feltérképezte azokat a folyamatokat, melyek a kora újkor társadalmi mozgásait meghatározták, és aprólékosan elemezte azokat a felemelkedési technikákat, csatornákat, melyeket az egyházi pálya nyújtott. A sajátos társadalmi kanalitás csúcsmódoja a pápai nepotizmus, melynek keretében két generáció leforgása alatt firenzei, sienai polgárcsaládok, stb. Borghesék, Barberinik, Chigik pápai dinasztiaikká váltak, ősi római családokkal, Colonnákkal, Orsinnikkel kötöttek házasságot és biztosították helyüket az itáliai arisztokrácia élvonalában. A társadalmi elfogadottságot több szempont is biztosította: az új pápai kormányzat dinasztikus legitimitációja, kormányzati stabilitása megteremtésének igénye; az Egyházi Állam szuverenitása, biztonsága, a hatalmi reprezentáció szempontjai. Az alapvetően feudális jellegű korszak általános társadalmi igényei és elvárásai egészen a 17. század végéig nem engedték meg, hogy az új pápa családja vidéken,

²⁹⁶ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 285.

²⁹⁷ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 463 (688).

polgári státuszban, idegen állam (Toscana, Velence, Dél-Itáliában és Lombardiában Spanyolország) alattvalója maradjon. A rendszer egészen addig életképes maradt, amíg piramisszerűen lefelé terjeszkedve széles körben tett lehetővé előrelépését a társadalmi ranglétrán, a bíborosi klientúráktól kezdve egészen a legalsóbb javadalmak, plébániák birtokosainak családjaiig bezárólag.²⁹⁸

Mutatis mutandis Pázmány esetében is hasonló jelenségről beszélhetünk. Az országnak a nádor mellett első számú nagyjavadalmasának fivére nem élhette tovább a Bihar megyei *egregius* középnemesek életét, kiváltképpen nem az erdélyi fejedelem Bethlen Gábor alattvalójaként. Akár az udvarral, akár Bethlennel folytatott tárgyalásaiban más súlyt jelentett, ha öccse képviselte a primást. Felesége, ha igaz FRAKNÓI közlése, a tekintélyes bihari főispán, ruszakai Kornis Zsigmond lánytestvére lett. A Pázmány család e házasság révén az erdélyi/magyar arisztokrácia soraiba emelkedett. A frigyből született egyetlen

²⁹⁸ Mindenekelőtt lásd WOLFGANG REINHARD klasszikus tanulmányát: *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 86 (1975) 145–185; egyes részjelenségekre: CHRISTOPH WEBER, *Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien* (Historische Forschungen 38), Berlin 1988, különösen 148–266, 169–204; MARIO ROSA, *Per grazia del papa. Pensioni e commende nell'Italia del Seicento*, Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła (Storia d'Italia. Annali 16; a cura di Luigi Fiorani–Adriano Prosperi), Torino 2000, 293–326; WOLFGANG REINHARD, *Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princes, Patronage and the Nobility (ed. by R.G. Asch–A.M. Birke), Oxford 1991, 329–356; a kurrens összegzés sem vet fel újabb szempontokat: A.D. WRIGHT, *The Early Modern Papacy: From the Council of Trent to the French Revolution*, Abingdon–New York 2013, 232–253; magyar nyelven és további irodalommal: *A barokk pápaság*, 117–144.

gyermek, a már 1627-ben teljes árvaságra jutott Pázmány Miklós nevelését Balassa Menyhért özvegye Bakyth Margit vállalta magára.²⁹⁹ A primás magyar és morva baronátus, majd szent római birodalmi grófi cím császári adományozásával emeltette neposát és vele saját nemzetségét az arisztokrácia első vonalába. 1628-ban maga kérte Bethlentől, hogy intézkedjen Pázmány György zálogba adott birtokainak „recuperálása” felől az örökös számára. 1633-ban Solymosi Péter személyében adminisztrátort rendelt a bármely megyében található Pázmány- és Tholdy-javak igazgatására.³⁰⁰

Az immáron *magnificus* Pázmány Miklós utódai jövőjét két nagyobb morvaországi uradalom megvételeivel és morva indigenátus elnyerésével kívánta megalapozni a halála előtti években. A regéci várbirtokot is meg kívánta szerezni, ám ettől a jogi problémák és – a dinasztiaalapításban jóval szerencsésebb – Esterházy Miklós nádor igényei miatt elállott.³⁰¹ A dévényi ura-

²⁹⁹ Közlelbbi adatok sajnos pontos jelzet nélkül FRAKNÓINÁL: *Pázmány... és kora*, I, 320 és II, 447skk. Lásd HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 378 is. Kornis Zsigmond anyja, Tholdy Erzsébet és Tholdy Borbála testvérek voltak, 166–167. T. ORGONA ANGELIKA, *A göncruszkai Kornisok. Két generáció túlélési stratégiái az erdélyi elitben (1546k.–1648)*, Budapest 2007 (Doktori értekezés, ELTE), 166–167. Könyvváltozata: *Unikornisok Tündérországban. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546k.–1648)*, Budapest 2014. A szerző szerint (véltetően *Jenei Ferenc* alább idézendő írására visszavezethető) Pázmány György Biharban maradt és Miklós is ott született.

³⁰⁰ Pozsonyi káptalan kiadmánya Solymosi nyilatkozata alapján, 1633. december 4. („*feria quinta proxima post festum Beati Andreae apostoli*”). A bíboros rendelkezése szerint vagy Pázmánynak, vagy Pázmány Miklósnak tartozik számadással, és amennyiben utóbbi „magáéhoz venné a javak igazgatását, azonnal köteles azt átadni”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 312.

³⁰¹ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, III, 382–383.

dalom iránt is érdeklődött.³⁰² Morvaországi befektetését a földrajzi közelség, a biztonság (törököktől, erdélyi, protestáns mozgolódástól), és nyilván a kínálati lehetőségek határozták meg.³⁰³ Több végrendeletében írta körül a tulajdonjog átadásának módozatait, feltételül szabva meg többek között az elidegeníthetetlenségüket és az utódok katolikus vallását.

A Pázmány családnak a magyar és európai arisztokrácia soraiba integrálása a bíboros eltökélt terve volt. Távlatos gondolkodását mutatja, hogy unokaöccse vagy utódai magva szakadása esetére apai nagybátyja, Pázmány Farkas két lányának leszármazottait jelölte ki örökösnek, a Pázmány név felvételének kötelmével. Uszetint az imént említett Solymosi Péter, Lietencziczet Namény János (vagy leszármazottaik) örökölték volna, „*siquidem hi procreati sunt duabus filiabus Wolfgangi Pázmány, qui genitoris mei Nicolai Pázmány frater fuit*”. Mindketten már dédnagybátyjuk életében Pázmány Miklóshoz hasonlóan morva honosságot nyertek,³⁰⁴ és udvartartása vezető kamarásai

³⁰² A Magyar Kamara tájékoztatása a domínium állapotáról: PL AS Act. rad., Class. T, n. 326.

³⁰³ Kétségkívül furcsa sorait az indigenátus és a morva főnemesség soraiba való beilleszkedés igénye magyarázhatja, semmint más: „*nemo superest virilis sexus, ex paterna mea consanguinitate, ita, quod familiola ista a tempore Sancti Regis Stephani (ad quem ex Germania Hunt Pazman ductor militiae venerat) bucusque perpetua successionis serie propagata, in unico puerulo haeret, quem Germaniae iterum reddere ac totaliter Moravum facere constitutum habeo*”. Levele Franz Dietrichsteinhez, Pozsony, 1634. december 5. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 916. Szinte szó szerint ismétli e sorokat unokaöccse morva báróságával együtt utolsó végrendeletében. Lásd JANKOVICS JÓZSEF következő jegyzetben idézendő közleményét (65).

³⁰⁴ Az örökösödési jog biztosítására továbbá elrendelte, hogy halála után minden évben vízkeresztig fejenként ők és férfi örökösük 200-200 tallért kapjanak, ezeket az esztergomi káptalannál kell deponálni, és nyugta ellenében bármikor fel-

voltak. Aligha hihető, hogy – Pázmány Györggyel egyetemben – anélkül lehettek volna a prímási udvar tagjai, hogy ne tértek volna át a katolikus vallásra. Oldalukon feltűnik Naményi Péter is, akiről Pázmány Miklósnak külön kellett gondoskodnia.³⁰⁵ A prímási család tagjának lenni akkora presztízst

vehetik. Ha ez elmarad, az összeg kétszeresére jogosultak, és a morva uradalmi intézőktől per nélkül is behajthatják. Pázmány legutolsó, 1637. február 17-én kelt, Solymosi és Naményi származását reveláló végrendeletét feltárta és kiadta: JANKOVICS JÓZSEF, *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, *Lymbus* 2 (2004) 61–69. A többi végrendeletre, vonatkozó adatra hivatkozások uo. A Pázmány-név felvételét az első, 1628. április 3-ai testamentum említi. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 463 (688). – Pázmány Miklósról és megítélésére uo., valamint JENEI FERENC, *Pázmány Miklós veszprémi főkapitány, A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei I*, Veszprém 1963, 161–170.

³⁰⁵ Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 1082 (730). „*Petrum Nameny apud se habeat boneste, tanquam consanguineum in tertio gradu*”. Uo., az 1636. november 12-ei végrendeletben. Elképzelhető, hogy őt azonosíthatjuk abban a Naményiben, akit további nevelés céljából 1634 májusában a bíboros visszaküldött a Pázmáneumba: „*Iudicavimus expedire pro Namenio, ut sub disciplina ad huc aliquantisper maneat. Idcirco ipsum ad reverentiam vestram remittimus. Valde cupimus, ut reverentia vestra ipsum pro sua charitate in Dei timore erudiat*”. Tehát nem egy papnövendékről van szó, miként HANUY sejtí (i.m., II, n. 881 és 884). – Bár Pázmány a nem klerikusokat a folyamatos próbálkozások ellenére következetesen és erőlesen igyekezett távol tartani bécsi intézetétől, anyai ágon távoli rokonát reménybeli katolizálása érdekében felvetette oda: „*Mitto iuvenem alium Stephanum Ladányi etiamm Calvinistam ad studia Viennam. Rogo, reverentia vestra commendat illum patri regenti, habeat curam ipsius. Sit in prima mensa. Etsi enim valde remote, nec mihi ipsi explorato gradu, sanguine tamen maiores meos attingere dicitur. Ego vero nil aliud specto, quam ut catholicus sit et pius. Adiunxi aureos viginti quinque patri regenti assignandos pro mensa et necessariis in primo ingressu. Reverentiam vestram rogo, laborem hunc suscipiat et iuvenem patri regenti repraesentet*”. Levele Hmira János rektorhoz, 1629. október 22. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 562. Megnéztük, az eredetiben valóban „Ladányi” áll, de valójában a Nadány-rokonságról lehet szó, csak már ekkorra a kezdőbetűk lambdacizmussal felcserélődtek (miként a névadó Körösnadány/ladány esetében). ELTE EKK Collectio Prayana, vol. 32, fol. 24. – Vö. még FAZERAS ISTVÁN, *A*

jelentett a korban, hogy egy „imposztor” magát a bíboros rokonának kiadva igyekezett nemcsak Franz Dietrichsteinnél, hanem a lengyel királyi udvarban is előnyökre szert tenni.³⁰⁶

A dinasztiaalapítást nem koronázta siker. Pázmány Miklós utód nélkül halt meg 1662-ben. A morva birtokokat 1652-ben nagybátyja tilalma ellenére eladta. A leányági „szekundogenitúra” létrehozására sem maradt esély. Hasonlóan nem lett hosszabb távon eredményes utódai közül Lippay György családpolitikája, Gáspár bátyjának leszármazottaival az elnyert grófi cím két generáción belül sírba szállott.³⁰⁷ Majd csak a negyedik utódnak, Széchényi Györgynek sikerült oldalágon, Lőrinc fivére révén a magyar történelemben évszázadokon át meghatározónak bizonyuló arisztokrata családot alapítania. A 18. században már eleve arisztokraták juthattak a primási székbe, a társadalmi felemelkedés régi csatornáit elzáródtak.

* * *

Mindezek tudatában nem kell meglepődni azon: Pázmány-nak érsekként első teendői közé tartozott, hogy gondoskodjék a családi (birtok) jogokat biztosító és a család leszármazását bizonyító iratok biztonságáról. A családi archívumot nagyszombati tárgyalásaira Péchy Simon erdélyi kancellár hozta magával 1617

Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784) (METEM Könyvek 37), Budapest 2002, 9–140, 26.

³⁰⁶ Imént idézett levele az olmützi bíboros püspökhöz. HANUY, *Pázmány... levelei*, II, n. 916.

³⁰⁷ A Lippay család legpontosabb genealógiája a családi levéltár dokumentumai alapján (P 1341 és 1342): SOÓS FERENC, *Lippay György [gróf] és a pozsonyi pénzverde. Eredeti dokumentumok közlésével*, Numizmatikai Közlöny 94–95 (1995–1996) 39–47.

augusztusában. A prímásnak „*magno studio*” Kemény Boldizsártól kellett visszaszereznie, akihez egyelőre nem tudjuk, hogyan kerülhettek.³⁰⁸ Az iratok alapján állítólag – szerintünk azonban semmiképpen sem – Pázmány által megrajzolt genealógia, illetve pár dokumentum rövid kivonatának töredékes másolata az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található.³⁰⁹ FRAKNÓI nagymonográfiája pótlásai között ismertette röviden. Módosította korábbi álláspontját, és bizonyítottan vélte a család Hunt-Pázmán eredetét, továbbá egy javított, ám továbbra is meglehetősen hibás genealógiai táblázatot bocsátott közre.³¹⁰

FRAKNÓI korrekciója, mely alapján a családi levéltár léte legalábbis gyanítható lett volna, elkerülte az utódok figyelmét. Még a kifejezetten genealógiai pontosításokat, kiegészítéseket végző KARÁCSONYI ÉS ZSÁK sem hivatkozik rá.³¹¹ A Pázmány-kutatás legközelebb P. ÖRYnek köszönhetően járt legközelebb az anyag hasznosításához, ő azonban csupán két oklevelet idézett belőle, melyre már korábban, kutatásainak áttekintésekor felhívtuk a figyelmet.³¹²

³⁰⁸ Lásd augusztus 5-ei köszönőlevélét: Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj (Kolozs), Fond Familiar. Kemény, K VIII/450 (*Függelék*, 10. sz.).

³⁰⁹ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (EFK), Batthyány-gyűjtemény, Cat. VII (Acta Excelsae Curiae Regiae), Tit. XL. s, fol. 453–460. Digitális változatát SZALAI KATALINNAK köszönöm. – Elejének teljesebb másolata a közvetlen leszármazás pontos adataival HEVENESI GÁBOR gyűjteményében is megtalálható. ELTE EKK Collectio Hevenesiana, tom. 9, fol. 167–168 (*Genealogia Cardinalis Pazmany ex scripturis familiae authenticis desumpta*).

³¹⁰ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, III, 329–331 („*Pázmány családi származása*”). Az eredet valós voltára lásd alább, *Függelék*, 1. sz.

³¹¹ *Pázmány... ifjúsága*, i.m.; ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, i.m.

³¹² *Pázmány... tanulmányi évei*, 44, 116. j. Úgy véljük személyesen nem látta az iratokat, csak kérhetett Pázmány Péterre vonatkozó forrásokat. A n. 203. iratra hivatkozása ráadásul téves, az a leendő bíboros nagypajára vonatkozik.

A családi levéltár nem külön fondként, hanem a primási levéltárba inkorporálva maradt ránk, még hozzá a világi levéltár különféle nemesi családok iratait őrző „*Classis T*” osztályában. Nem alkot folyamatos sorozatot, össze-össze keveredik más családok anyagával.³¹³ Nem feladatunk beható archivisztikai rekonstrukciója, az egyes tételek kimerítő ismertetése. A Pázmány–Tholdy család oklevéltárának publikálása a jövő lehetősége marad. Célunk nem más, minthogy a teljes anyag átvizsgálása alapján kiemeljük azokat a mozzanatokat, amelyek árnyalják, pontosítják, javítják a családi viszonyokra vonatkozó ismereteinket, beleértve a család genealógiáját is. Ehhez azt találtuk a legkézenfekvőbb módszernek, ha tematikai megközelítésben vázlatosan összefoglalást nyújtunk a fontosabb irategyüttesekről. Illusztrációképpen néhány dokumentumot, mindenekelőtt tanúkihallgatásokat a *Függelékben* közlünk.³¹⁴ Az újrarájzolt családfa a kötet végén található.

A Pázmány–Tholdy család iratainak helyi értékét növeli, hogy a korábbi kutatás által használt helyi családi gyűjtemények közül a Csengery és Baranyi család anyaga nem lelhető fel.³¹⁵ Egyedül az Ugray–Bölöni családé áll a kutatás rendelkezésére.

³¹³ A *Classis T*, 93–261 sz. iratok között (40–42. *capsa*) találhatóak (valamint n. 402). Vö. *Archivum Saeculare I: Acta Radicalia et Protocollaria* (Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz 3), szerk. GÁLFFY ZSUZSANNA–HEGEDŰS ANDRÁS–TÓTH KRISZTINA, Esztergom 2001, 96–114. Az alábbiakban saját információinkat közöljük az iratokról, és nem javítjuk az egyébként hasznos repertórium szépszámú hibáit. – A 43. *capa* pár, Miklós grófra vonatkozó iratot őriz (n. 323. 324. 360: morva honosítása, 1662-es végrendelete), valamint az uszetini birtok 1634-es, a bíboros által s.k. aláírt vételi szerződését (n. 325).

³¹⁴ Megjegyezzük még, hogy néhány szempontra, adatra a *Függelékben* hozott források jegyzeteiben hívjuk fel a figyelmet.

³¹⁵ ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 18 és 28.

zésére, de ez is csupán részlegesen, hiszen módszeres átvizsgálása után sem találtuk meg mindazon iratokat, ami alapján Pázmány Péter állítólagos gyámja 1590-ből megnyugtatóan igazolható, illetve a Massay-család közölt genealógiája közelebbről ellenőrizhető lenne.³¹⁶

2. AZ APA, PÁZMÁNY MIKLÓS

A családi levéltár iratainak legszámottevőbb része Pázmány Miklósról: alispáni működésére, földesúri és birtokszerző tevékenységére, családon belüli és kívüli pereire vonatkozik. Leginkább jogbiztosító iratok: többszörös átírásokat, netalán tanúvallomásokot tartalmazó ítélet- és bizonyáglevelék (stb.), nagyszámú jobbágykötelezvények, sőt egy-két hozzáintézett misszilis segítségével közelebb kerülhetünk személyéhez, működéséhez, viszonyaihoz.

a) Az alispán. Váradai kúriája, halálának időpontja

Biztosra vehetjük, hogy Pázmány születésekor apja még nem volt Bihar vármegye alispánja. 1568-ban Lessy László mö-

³¹⁶ ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 19–21. Az Ugray–Bölöni család levéltárának jelenlegi lelőhelye és archivisztikai adatai: Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor (Bihar), Fond Nr. 67 (Inventar Nr. 101), Microfilm rol. 1–8 (csak mikrofilmen kutatható anyaga idézve az alábbiakban mint „Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt.”). – A századfordulón még a váradai múzeumban található levéltár a 20. században károsodott. Nem tartjuk kizártnak, hogy nem került minden mikrofilmre, kutatásra azonban eredeti anyagot nem adtak ki.

gött Bojthy Balázs a második alispán,³¹⁷ és 1572-ben is ugyanez a helyzet. A szokás szerint a négy szolgabíró kíséretében tett intézkedéseik iratai sajnos nem sorolják fel utóbbiak neveit.³¹⁸ 1576 szeptemberében még mindig Lessy az első alispán és Bojthy a második, utánuk csupán három *iudlium* neve áll, a negyedik hiányzik, de talán éppen azért, mert érintve van: az ügy ugyanis nem más, mint Pázmány Miklós panaszi birtokának határbejárása.³¹⁹ Azon hivatali mozgások révén, miszerint Lessy helyébe Bojthy lépett, mellé második alispánnak Pázmány Miklós, az ő helyét 1584. évi halála után pedig Váncsody István szolgabíró örökölte meg, pozitív adat híján is feltételezzük, hogy nem a semmiből, hanem több éves szolgabírórságból emelkedett a *vicecomes* hivatalába.³²⁰ Vagyis, 1570-ben Pázmány Péter nem mint

³¹⁷ Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt., rol. 5, pa. 12, szám nélkül, Várad, „*feria quinta post dominicam Incantavit*”. A kálvinista vármegyei előjáróság által – a szentek ünnepeit tekintve is – gondosan megőrzött és alkalmazott középkori datálását az azonosítás könnyítése végett adjuk meg. Az alábbiakban csupán ott oldjuk fel őket, ahol ezt az irat jelentősége indokolta teszi.

³¹⁸ Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt., rol. 5, pa. 12, szám nélkül, Várad „*feria quarta post dominicam Oblationis*” [?].

³¹⁹ A váradi *conservatorium* 1580. október 26-án („*ipso festo die Beati Demetrii martyris*”) kelt kiadmányja írja át többek között Báthory Kristóf Kolozsvár, 1576. szeptember 20-án kelt rendelkezését. Ebben szerepel, hogy Hagymássy Kristóf határbejárást kért Pázmány Miklós panaszi birtoka irányában Biharszentjánosra, melynek elvégzésére kellett kiküldeni Lessy László, Bojthy Balázs alispánokat, vagy Borssy Györgyöt, Geszthy Györgyöt, illetve Zeghy Farkast. Meg kell jegyeznünk, hogy utóbbiaknál az alispánokéval ellentétben nem található tisztességük megnevezése, ám a felsorolás jellegéből erősen valószínűsíthető, hogy csakis szolgabírák lehetnek. MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovariadien., fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139).

³²⁰ Vö. PL AS Act. rad., Class. T, n. 223, idézve még alább is. – Feltételezésünket csak részben gyengíti, hogy amikor Szalay Anna, néhai Pázmány György özvegye 1570-ben kérte Bihar vármegye közgyűlésétől sógorával, Pázmány Miklóssal szem-

a bihari alispán, hanem az egyik feltörekvő *iudex nobilium* fiaként láthatta meg a napvilágot.

A szakirodalom 1578-as adatával szemben már 1577. június 18. („*feria quarta post festum Beati Viti et Modesti*”) előtt alispánként tűnik fel Pázmány Miklós.³²¹ E minőségében látjuk 1583-ban az Ugray György és szalontai Tholdy István között folyó hatalmaskodási perben, mely közreműködése sejtetni engedi számunkra, hogy második házasságával nem csak ő nyert magasabb társadalmi rangot. A tekintélyesebb Tholdyak is megbízható támaszt találtak a vármegyei közigazgatásban.³²²

beni pere ítéletlevelének kiadatását, a kérése teljesítését elrendelő iratban szereplő két alispán (Lessy és Bojthy) mellett név nélkül említik a négy szolgabíró is, ezekkel azonban nem hozzák *egregius* panaszí Pázmány Miklóst összefüggésbe, illetve érintettsége miatt nem csupán három, hanem mind a négy szolgabíró szerepel. Az irat tudniillik teljes egészében a szokásos formaszöveg. PL AS Act. rad., Class. T, n. 165. Az 1570. június 15-én („*feria quinta proxima post festum Beati Barnabae apostoli*”) kelt dokumentum érdekessége, hogy Pázmány Miklóst és egyik aktuális elfoglaltságát fia születése előtt alig három és fél hónappal nevesíti. Egy másik, Albert deák, Bihar vármegye jegyzője, Buday Simon, Deésy Jakab és Pál deák, a váradi konzervatórium tagjai által 1570. június 27-én („*feria quarta proxima post festum nativitatis Beati Ioannis Baptistae*”) kiadott okirat szerint egy újlaki *totalis portio* volt az ügy tárgya. Uo., n. 167. – Pál deák Váradi Pál lehet. Vö. BUNYITAY, *A váradi püspökség*, IV, 135; BOGDÁNDI, *A váradi bítelesbely*, 110–111.

³²¹ Nagyvárad, Ugray–Böloni cs. lt., rol. 5, pa. 13, n. 24 (az eredeti oklevél 1578-ban kelt Váradon, ez tartalmazza az 1577-es átírását). Lásd még uo., rol. 8, pa. 22, n. 21 is. – Bihar vármegye alispánjainak hiányos és pontatlan archontológiája a Borovszky-féle sorozatban a REISZIG EDE által írt *Bihar vármegye története* c. fejezet függelékében (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/30.html>).

³²² Nagyvárad, Ugray–Böloni cs. lt., rol. 5, pa. 13, n. 28 („*feria quarta post nativitatis Beati Ioannis Baptistae*”) és n. 29 („*feria tertia ante festum conversionis Beati Pauli apostoli*”), Várad. Mindkét peres fél egyaránt „*egregius*” titulussal bír.

Az alispánság nemcsak befolyást, hanem kockázatot is jelentett számára. 1583-ban henczidai Bornemissza Zsigmond egy helyi jellegű hatalmaskodási perben tanúsított magatartásuk miatt beperelte Bihar megye vezetőit.³²³ A Báthory Zsigmond által kiadott oklevél azért is érdekes számunkra, mert felsorolja a perbe fogottak neveit is: a már szerepelt Váncsody Miklós (ekkor már nem véletlenül áll a felsorolás élén, ő lehetett az első „*iudlium*”), Szőke János, Nadaby István és Olozoy Boldizsár szolgabírák mellett Lukács deákot, aki Bihar vármegye *iuratus notarius*a volt, valamint Kónya Pétert, Máté és György deákokat. Pázmány Miklós kollégáinak nevesítése mellett közelebbi megjelölésre kerül Bojthy Balázs városi háza, mely Bocskai Istváné közelében állt.³²⁴ A Pázmány-kúriára itt nincsen utalás, ám az adat – és még több ilyennel fogunk találkozni – érzékelteti azt a földrajzi, társadalmi közeget, amely a Pázmány családot integrálta a fejedelemség nemességének köreibé.

A váradi Pázmány-kúria elhelyezkedése 17. század eleji adatok alapján határozható meg közelebbről. A város Kolozsvár felé eső részén feküdt, a vártól keletre a Sebes-Körös felső folyása mentén. A négy történelmi városrész: Újváros, Olaszi, Váralja és Velence közül az utóbbi, legrégebb és legegélőbb negyed területén. Panaszról jövet a várat megkerülve az egész városon át kellett jönni eléréséhez. 1603-ban a szomszédok Lédy János özvegye és *egregius* Rácz Mihály voltak, utóbbi felől a második szomszéd Somogy Bertalan. Ekkor a nemesi udvarház már csupán nemesi udvartelek volt, semmilyen épület

³²³ Kolozsvár, „*feria quarta proxima post festum Beati Andreae apostoli*”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 201.

³²⁴ „*apud domum ac curiam nobilitarem dicti Blasii Bojthy in eadem civitate Váradensi in vicinitate domus magnifici Stephani Bocskai*”. Uo.

nem állott rajta, és mindössze 32 magyar forintot kóstált.³²⁵ A ház, melyben Pázmány Váradon felnőtt, az 1598-as ostromban pusztulhatott el.³²⁶

Pázmány Miklós alispántársával, Bojthy Balázssal együtt váltotta ki Bethlen Farkas, a később fejedelem, Gábor apjának neheztelését. 1579. január 30-án, Marosillyéről írt levelében fejezte ki nemtetszését amiatt, hogy a véstői bérlőjével kapcsolatos fellebbezése kapcsán élıszóval történő kihirdetést követeltek tőle. Az idő rövidsége miatt erre már nincsen lehetősége

³²⁵ Az ekkor átmenetileg a Habsburg-államhatalom („*Sacrae Caesareae regiaeque maiestatis domini nostri clementissimi*”) nevében eljáró váradi *conservatorium* 1603. május 21-én („*Feria quarta proxima post festum Sacri Pentecostes proxime praeteritum*”) tanúsítja, hogy Pázmány György személyesen megjelenve előttük váradi nemesi kúriáját 32 magyar forintért eladta Ioannes Auceps jezsuitának, aki a váradi egyház és a rend ottani javai adminisztrátora és egyúttal „*concionator Váradensis*” volt („*totalem et integram domum seu curiam suam nobilitarem pronunc aedificiis penitus carentem in civitate Várad ac vico Velencez vocato in vicinitatibus domorum ab una nobilis Michaelis Rácz, parte vero ab altera relicta Ioannis Ledj domo in comitatu Biboriensi existentem habitam simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet...*”). MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 2, n. 6 (38. d., fol. 34). A *curia nobilitaris* 1603. május 14-én ugyancsak 32 forintért nemes váradi Kéry András és örökösei számára szintén eladásra került, ez a korábbi ügylet valószínűleg azonban nem teljesült. Uo., n. 7. (fol. 35). A jezsuitáknak komolyabb terveik lehettek a területtel, ekkortájt (20 Ft-ért) megvették Rácz Mihály telkének a Pázmányoké felé eső felét is, a második szomszéd nevét innen tudjuk. Uo., n. 5 (fol. 29–32). – Az egykor kolozsvári diák Aucepsnek az irodalom csupán német hitszónoki beosztását említi Váradon. LUKÁCS, *Catalogi personarum*, I, 622 és 34. – ZSÁK ADOLF szerint (*Ki térítette Pázmányt*, 28) a *Tiszántúl* 1889. évi évfolyamának tárcaorvatában KARÁCSONYI JÁNOS a Baranyai család levéltára adatai segítségével azonosította azt az utcát, ahol Pázmány Péter született. Átlapoztuk a teljes évfolyamot, de nem figyeltünk fel rá. Az említett Baranyay-levéltárnak sem akadtunk nyomára.

³²⁶ Az ostrom előtt Váradon mintegy 2200–2500 ház állott, 11 000–12 500 lakossal. ZSÁK J. ADOLF, *Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, *Tiszántúl* 5 (1899) 118 (V. 26.), 1–4, 3.

– közölte, és érezhető nehezteléssel arra kérte az „*amici confidentissimi*”-nek nevezett két vicispánt, hogy tekintsenek el ettől.³²⁷ Az önmagában nem túl különleges eset érdekessége nem csupán annyi, hogy bemutatja a majdani bíboros és a fejedelem szüleinek érintkezését. Egy úttal ugyanis a Bocskai-féle adatnál is élesebben vetíti elénk azt a meg nem valósult pályáivet, amelyet Pázmány esetlegesen mint családját az erdélyi arisztokrácia soraiba emelő partiumi földbirtokos futott volna be az erdélyi belpolitikában. Jelesül, míg a szülők vármegyei ügyekben és tyúkperekben konfrontálódtak, fiaiknál ez már az országos politika, befolyásszerzés szintjén jelentkezett volna. Mint ahogy jelentkezett is, csak éppen nem Erdélyen belül, hanem a Királyság és a Fejedelemség viszonyrendszerében. Pázmány és Bethlen sokat vizsgált ellentmondásos kapcsolatának megértéshez atyjaik ugyan halványan, ám mégis diagnosztizálható ellentétét, vagy legkevesebb ambivalens egymáshoz viszonyulását is érdemes figyelembe venni. Jegyezzük meg egyébként, hogy bár az Erdélyben maradás felvetése így utólag

³²⁷ „Kívánom Istentwl kegyelmeteknek minden jawát, jó egészségét hallanom. Érthem azt, hogy kegyelmetek azt kívánnta, hogy az wezthw sommással való dolgomnak apellatioja feleöl dob zaýtwl credentiat kwldenék kegyelmeteknek, kith én soha sem hallottham, jóllehet én... kéz valék elkwdený, de az eödeö igen reöwid lévén hozzá, merth kissen [!] adák tudomásomra, azirth kegyelmeteket kérem minth bizodalmas uraimat... hogy kegyelmetek muthassa meg hozzám az jó akaratho, kiwáltképpen... hogy illyen kiczin dologh miath ne valljak kárth, hanem higgye meg kegyelmetek, mert ezt az egiz tábla tuggýa, hogy apellaltak velle.” PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 8. – Itt és az alábbiakban, beleértve a *Függelék*et is, a könnyebb érthetőség kedvéért a magyar nyelvű szövegeket erősen javítva hozzuk, de a korabeli sajátosságok megőrzése, érzékeltetése céljából nem modernizáljuk teljesen. Nem forráskiadványról lévén szó, az alkalmazott szempontokat felesleges itt részletezni. Egy esetleges nyelvészeti célú vizsgálathoz az eredetieket kell majd kézbe venni.

kétségkívül bizarrul hangzik, Pázmánynak a jezsuita szerzetesege, és pláne esztergomi érseksége, bíborossága volt az atipikus karrier, s nem egy partiumi család- és birtoképítés, aapai örökség folytatása.

Alispánként Pázmány Miklós nemcsak második hitvese családja, a Tholdyak ügyeiben járt el, hanem saját nemzetsége érdekeit is védte. Első unokatestvérének, id. Pázmány Györgynek fia, ifjabb Pázmány Gáspár kérésére Bojthy Balázssal együtt 1583-ban Váncsody Miklós szolgabíró kollégájukat küldték apanasza kivizsgálására, miszerint egyik jobbágya minden javával együtt Bocskai István biharkeresztesi birtokára szökött. Az előző évi tanúvallomásokat átíró, 1584. november 4-én („*feria quarta proxima post festum Beatorum Omnium Sanctorum*”) kelt dokumentumnál³²⁸ még érdekesebb számunkra Bihar vármegyey közgyűlése általi megerősítése. Ez ugyanis Pázmány Miklóst még 1584. november 16-án („*feria quarta proxima ante festum Beatae Elizabethae viduae*”) is életben lévőnek mondja.

³²⁸ Nemes váradí Máté deák, ifj. Pázmány Gáspár ügyvédje kérésére Váncsody a következő jelentést tette: 1583-ban, Úrnapja előtti vasárnapon („*die Dominico proximo ante festum Corporis Sacratissimi Domini nostri Iesu Christi*”), azaz Szentháromság-vasárnap (vagyis május 26-án, az új naptár szerint június 6-án) Szomajomban és Bihar-keresztesben hét tanút hallgatott ki Márton (alias Musztaj) Jeromos örökös jobbágy szökéséről, aki Szomajomból, Pázmány Gáspártól minden javával Keresztesbe, Bocskai Istvánhoz költözött. „I. thano Toth Matthé Zomaiomban Pazmán Farkas iobbágia, hity után azth vallja. Thudom, hogy ez Muszthay Jeromosnak, más névvel Marton Jeromosnak az atya is Zomaiomban Pazmány Gáspárnak az zép attyának is jobbágia volth, ez Muszthay Jeromosnak Zomaiomot hogy megg rablák, akkor vágák az attyáth le az theöreökeök, az után mene el az fia Keresztesre.” A többi tanú ugyan-
ezt vallotta. PL AS Act. rad., Class T, n. 205. – A családi törzsbirtoknak számító Szomajom pusztaként Berettyószentmárton (ma Berettyóújfalu része) közelében található. Vö. BUNYITAY, *A váradí püspökség*, III, 325–326.

Eredeti, hiteles oklevél alapján a szakirodalom eddigi és nem egységes adatközléseit erre a dátumra módosíthatjuk és egységesíthetjük.³²⁹ Vagyis a leendő bíboros apja 1584. november 16. után hunyt el. Joggal gyanítjuk, hogy váratlanul, erre alább még többször visszatérünk.

Forrásaink tanúsága szerint Bihar vármegye közgyűlése és adminisztrációja, valamint a váradi káptalan helyébe lépő *conservatorium*³³⁰ szekularizált jellege és valószínűsíthetően protestáns tagjai ellenére szépen megőrizte a hivatalos iratok keltezésében a régi szokásmódot, beleértve Úrnapja, Szűz Mária és a szentek ünnepeinek, a bünbánati időszakok vasárnapjainak dátumjelölő szerepét. Mindez szépen illusztrálja a magyarországi protestáns felekezetszerveződés sok szempontból sajátos, eltérő jellegét az új konfessziók törzsterületeihez képest. Kizárhatjuk ugyanakkor, hogy XIII. Gergely pápa két évvel korábbi naptárreformjára figyelemmel lettek volna. Még a Habsburg örökös tartományokban is időbe telt az átállás, kiváltképpen, hogy hivatalosan 1584. január 6-án rendelték el, s következett

³²⁹ PL AS Act. rad., Class T, n. 206.

³³⁰ Az erdélyi hiteleshelyek szekularizáció utáni működésére, a *requisitori* intézmény megszervezésére, az oklevélkiadó gyakorlat működésére (és királyi/vajdai/fejedelmi) emberek közreműködésére) további irodalommal BOGDÁNDI ZSOLT, *A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori biteleshelyi tevékenysége (XVI–XVII. század)*, Debrecen 2011 (Doktori értekezés, DTE), 16–29 és 30–33 (Váradról 21–24); BALOGH, *Váradium*, 73. Váradról részletesebben ugyancsak BOGDÁNDI ZSOLT, *A váradi biteleshely a szekularizációt követően*, Erdélyi Múzeum 73 (2011) 3–4, 104–116. – Az irataikat „*requisitores et conservatores*” szavakkal kezdő testület tagjait az irodalom rendszerint „requisitorok”, „levélkeresők” elnevezéssel illeti. A testületet világi jellege ellenére káptalannak is nevezik, nem teljesen alaptalanul, hiszen korabeli pecsétjén is ez az elnevezés található. Mi Pázmány szóhasználatát követve nevezük *conservatorium*-nak. Vö. HANUY, *Pázmány Péter... levelei*, n. 692.

másnap január 17-e, a Királyságban pedig csak az 1588-as diéta vezette be a protestáns rendek harsány tiltakozása közepette. A Fejedelemség 1590. szeptember 21-én követte, miközben egyes régiók ellenálltak, Máramaros például egészen 1623-ig.³³¹ A naptárreform körül kibontakozó katolikus–protestáns vitának éppen Várad lett a központja, nyitányaként 1584-ben jelent meg a „*Kalendarium Iulianum pro anno 1585*”.³³²

Pázmány Miklós halálának *terminus post quem*je tehát nem 1584. november 16, mert ez a julián naptár adata, hanem az új, gregorián naptár szerint számolva 1584. november 27.! Látni fogjuk majd, hogy a *terminus ante quem* is pontosabban meghatározható a korábbiakhoz képest. Sőt, ha nem is ekkora bizonyossággal, még a november 27-ei dátum is pontosítható pár nappal.

b) ifj. Pázmány Gáspár gyámja és a Pázmány nemzetség feje

Pázmány Miklós korán, már 1570 előtt apai részről árvaságra jutott³³³ dédunokaöccsét – apai nagybátyja, az idősebb Pázmány Gáspár azonos nevű unokáját – közvetlenebbül is pártfogolta. Sokáig ő látta el gyámságát³³⁴ a nagynénjei, Pázmány

³³¹ NAGY BALÁZS, *A gregorián naptárreform sorsa Magyarországon*, MKSz 102 (1986) 60–67.

³³² Uo., 62. – Írásunkban, ha külön nem jelezzük, a Magyarországon hivatalos és a forrásokban használt reformálatlan Julián-naptár dátumai szerepelnek. A zárójelben másodikiként megadott, a mozgóünnepnek alapján számítottak kivételével mindig 11 nappal későbbi dátumok a gregorián naptár szerintiek.

³³³ Vö. PL AS Act. rad., Class. T, n. 165 (idézve már fentebb).

³³⁴ Uo., n. 202 (lásd hamarosan), Anna nevű anyjával, néhai id. Pázmány György özvegyével 1570-es pere (uo., n. 165) ezek szerint nem okozhatott súlyos ellentétet sógornőjével. Elképzelhető azonban az is, hogy mint legközelebbi férfi rokonra háramlott rá e feladat, mégpedig az anya végakarát nélküli elhalálása miatt.

Borbála és Pázmány Erzsébet leánynegyedének kiadása végett folyó hosszas pereskedésben. Az elhúzódó eljárásról a legkorábbi említés 1577-ből való, és még 1584-ben is tartott. Míg az egyik felperes maga Pázmány Erzsébet volt, kezdetben hajadonként („*in capillis*”), 1583-ban már Daróczy György hitveseként tűnik elének. A néhai Pázmány Borbála jogait kezdettől fogva fia, a panaszí részbirtokos *egregius* váradi Balogh Ferencről született Balogh János igyekezett érvényesíteni.³³⁵

E per során 1580. július 25-én és az azt követő napokban tanúkihallgatást folytattak le a Pázmány család leszármazásáról. A vallomások egészen különleges információja, hogy megtudhatjuk belőlük Pázmány Miklós fivérének, *egregius* Pázmány Farkasnak életkorát. Ő ekkor saját elmondása szerint 50 éves volt, vagyis 1530-ban születhetett.³³⁶ A genealógiai irodalom szerint Farkas az idősebb, és csupán féltestvér: anyja nem Csáky Kata volt, mint Miklósé, hanem id. Pázmány Péter (szintén alispán, váradi várnagy és udvarbíró) első házasságából született, s anyja ismeretlen.³³⁷ Ebben mi nem vagyunk biztosak. Alább még láthatjuk, a Pázmány család örökösödési, peres ügyeit, birtok- és jobbagyszerzéseit kizárólag Miklós intézte, ő kezde-

³³⁵ A hosszas, többszörös átírásokat (Báthory Kristóf, Bihar vármegye két alispánja és közgyűlése, a váradi *conservatorium*) tartalmazó periratok eredeti példányai: PL AS Act. rad., Class. T, n. 166. 175. 176. 177. 178. 200. 202. Az érintett birtokok a Pázmány család „törzsterületéhez” tartoztak: Panasz, Töttelek, Szentmárton, Újlak, Szomajom, Somogy, Pósa és Gyéres. – E falvakra és az ebben a fejezetben említésre kerülő nemesi családokra lásd a BOROVSKY-féle sorozatban a REISZIG EDE által írt *Bihar vármegye nemesi családai* c. fejezetet (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/32.html>).

³³⁶ PL AS Act. rad., Class. T, n. 200 (*Függelék*, 5. sz.).

³³⁷ NAGY, *Magyarország családai*, IX, 174–175. Megbízható forráshivatkozást nem hoz állítására.

ményezte és vezette az ősi Ártándy-javakért indított nagycsaládi pert is. Gyanítjuk hát, hogy ő volt a családfő és így az idősebb testvér. Farkas olyannyira a háttérben maradt, hogy alig-alig tűnik fel a forrásokban.³³⁸ Ismerve a magyar nemesi szokásrendben az elsőszülötteket megillető jogokat, szinte kizártnak tartjuk, hogy Miklós ennyire előtérbe kerüljön fivére rovására, ha nem ő a családfő.³³⁹ Csáky Mihály helytartó 1569-ben a Czibak-birtokok ügyében a testvérpárhoz írott levelének címzésében Miklós szerepel az első helyen, Farkas a másodikon. *Fratres*nek szólítja őket, ami ha nem is feltétlenül, de nem is elhanyagolhatóan utal a rokonság meglétére mindkettejükkel, és Miklós első helyre tétele igencsak elgondolkodtató.³⁴⁰ Pázmány említett végrendeleteiben megmutatkozó

³³⁸ Mindössze egy peres ügyének irata ismeretes. A váradi *conservatorium* tagjainak 1574-ben („*Sabbatbo proximo post festum S. Priscæ*”) kelt kiadványa szerint „*Nobilis Wölphgangus Pazmany de eadem Pazmany [!] coram nobis personaliter constitutus onera et quaelibet gravamina cunctorum filiorum, filiarum, fratrum proximorum et consanguineorum suorum*” jelent meg előttük két somi jobbágytelek ügyében, melyeket Furthay Boldizsárnak 17 magyar forintért elzálogosított. PL AS Act. rad., Class. T, n. 169. Fivérével ellentétben viszont – úgy tűnik – szintén Furthaynak adott rövid kötelezvénye formájában 1576 novemberéből ránk maradt kézírása is. Uo., n. 173.

³³⁹ Az idősebb testvér egyik legfontosabb joga volt, hogy ő örökölte, még hozzá *osztatlanul* a családi iratok eredeti példányait. Vö. BÉLI GÁBOR, *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Budapest 2014, 80. Alább hamarosan látni fogjuk (Class. T, n. 202), hogy a Pázmány-család eredeti iratait Pázmány Miklós őrizte, mint „*frater maior natu*”, mely kifejezést aligha csupán – részbeni kiszolgáltatásukat követelő – dedúnokaöccse, hanem az egész család viszonylatában értelmezhetünk. – Az elsőszülöttek megkülönböztetésére lásd akár csak Pázmány fentebb idézett, JANKOVICS JÓZSEF által publikált utolsó végrendeletének kikötéseit, melyek szinte már-már egy hitbizomány kialakítása felé mutatnak.

³⁴⁰ PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10); *Függelék*, 2. sz. – Hasonló sorrendben említi id. Pázmány Péter két fiát Kocsi László özvegye, Eugénia tanúvallomásaiban: „Pazman Jánosnétól való vala Pazman Péter és ismét Pazman Péterteől való ez Pazman Miklós és Pazman Farkas”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 196 (*Függelék*, 7. sz.).

gondoskodása nagybátyja leszármazottairól szintén a szorosabb rokoni, sőt talán erősebb személyi kötődésre utal. Pázmány Farkas bizonyíthatóan túlélte fivérét, ami ha nem is perdöntő, de további érv fiatalabb kora mellett.³⁴¹ Ha a kolozsvári diák nevelésébe szorosabban nem is kapcsolódott, kapcsolódhatott be, a serdülő korban vélhetően nem jelenthetett keveset az elhunyt apa testvéreinek személye.

Amennyiben meglátásunk helyes, és valóban Farkas a másodszületett, közelebről be tudjuk azonosítani Pázmány Miklós életkorát, méghozzá 1530 előttre. A testvérek közötti minimum kétéves különbséggel számolva 1528 a legkésőbbi reális dátum, de még az 1526 sem zárható ki teljesen. Vagyis a leendő bíboros apja mintegy 56–58 évet élhetett. Feltételezésünket némileg erősíti, hogy alispántársa, Bojthy Balázs saját elmondása szerint 1526-ban látta meg a napvilágot,³⁴² így a két vezető tisztviselő egyazon generáció tagja volt (igaz, Bojthy pár évvel korábban került az alispáni székbe). Az 1528 körüli születésből az is következik, hogy Pázmány Miklós viszonylag későn nősült, és ebben a kor zavaros politikai viszonyai mellett a birtokai elhelyezkedése okán is megfelelő ara „kivárása” már az első házasságnál nem mellékes szempont lehetett.

A tanúk emlékeztetudatának vizsgálata inkább érdekességként tárja elénk, hogy Pázmány Farkas még számon tartotta nagyapját, Pázmány Jánost. Dédapjáról viszont már úgy nyilatkozott, hogy „nem tuggya Pazman János ha Pazman András fya

³⁴¹ Nem tudjuk pontosan mennyivel élhetett tovább. 1585. február 14-én (25-én), egy jobbagya említésénél még mint „vitézlő” és nem mint „néhai” Pázmány Farkas kerül elő. PL AS Act. rad., Class. T, n. 164 (az iratra lásd még alább is).

³⁴² PL AS Act. rad., Class. T, n. 196. *Függelék*, 7. sz.

volt”. Ennél fontosabb megfigyelés, hogy a tanúk nemcsak az id. Pázmány Pétert és id. Pázmány Gáspárt, hanem néhányan közülük Pázmány János feleségét, Ártándy Katalint személyesen is ismerték, szavait idézik. Ugyanakkor Pázmány Jánossal már egyikük sem találkozott. A hatvan esztendőös váradi Barbara nemes úrnő szintén úgy nyilatkozik, hogy „nem ismerte attyokat, Pazman Jánost, hanem az annyoktól hallotta, hogy mondta, hogy Pazman Gáspár Pazman Jánostól való...”. Ugyanez figyelhető meg az 1583-ban az Ártándy-örökség végett folyó per alább idézendő tanúvallomásaiban, ahol a hatvanegy tanú közül egyesegyedül Nagy Balázs, a váradi vár darabontja (*pixidarius*) vallott úgy, miszerint „az kereztes had után való három eztendőbe lettem ez világra, és én jól ismertem Pazman Péternek az attyát, Pazman Jánost, és annak az feleségét, Artandj Katalin azzont”.³⁴³ Pázmány János, a dédapa nagyon korán, még az 1520-as években meghalhatott, ha egyedül az 1517-ben született tanú ismerte személyesen, a pár évvel fiatalabbak már nem emlékeztek rá.³⁴⁴ Id. Pázmány Péter halálzási évét, 1554-et pontosan tudjuk, adóösszeírások alapján KARÁCSONYI JÁNOS határozta meg.³⁴⁵

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ Megfigyelésünket ugyanez az Ártándy-per annyiban erősíti, hogy Ártándy Pál és Balázs 1530-as kivégzésekor a tanúk csupán leánytestvérük, Ártándy Katalin reakciójáról (Budára utazás, harangoztatást) szólnak, János elő sem kerül élőként. PL AS Act. rad., Class. T, n. 196; *Függelék*, 7. sz. – A Czibak Imrével együtt Váradot a Habsburgok ellen védő Ártándy-fivérekre (Balázs végrendeletével, melyben idősebb Pázmány Gáspárra egy lovat hagy): BUNYITAY, *A váradi püspökség*, III, 197; BALOGH, *Váradimum*, 61.

³⁴⁵ KARÁCSONYI, *Panasz*, 395–396. – Az adatok teljesen szabályos generációs váltásokat mutatnak a Pázmány nemzetségen belül: Pázmány János († 1520 évek közepe), id. Pázmány Péter († 1554), Pázmány Miklós († 1584/85). – KARÁCSONYI-nak az *Urbaria et conscriptiones*-ből vett adatai azt is mutatják, hogy id. Pázmány Péter és id. Pázmány Gáspár közül talán utóbbi lehetett az idősebb, hiszen az ő birtokrésze volt a nagyobb, és

(Ha az olvasó idáig elérve úgy érzi, hogy kezd már kavarogni fejében a sok-sok Pázmány, lapozzon bátran a kötet végéhez, ahol az általunk összeállított családfa segíti majd az eligazodásban.)

* * *

Pázmány Miklós gyámkodása ifj. Pázmány Gáspár felett, pontosabban annak 12 éves kora után elvileg már csak képviselőse („*causarum director*”) a dédunokaöcs felserdüléséig, és nem a magyar törvények által lehetővé tett 24 éves korig tartott. A családi összetartás hamar véget ért. Amint arról Bojthy Balázs és négy szolgabíró pár héttel később kiadott oklevele tanúskodik,³⁴⁶ 1584. február 5-én (az új naptár szerint 16-án)³⁴⁷ amikor is Váradon ítélszékük szokásos helyén egybegyűltek „ügmeghallgatásra és a perlekedők kontroverziáinak elrendezésére”, szólásra emelkedett közülük Pázmány Miklós. Bemű-

több ideje, módja lehetett a *per capita* szétosztott örökség gyarapítására. 1555-ben (uo.) Pázmány Farkas tűnik fel mellette id. Pázmány Péter örökében. 1557–1560-ban Pázmány Gáspár és György társaságában szintén Farkas tiltakozik (eredménytelenül) Bethlen Gergely és Massay László biharszentjánosi beiktatása ellen. BUNYITAY, *A váradi püspökség*, II, 223 és 500. Mindez ellene szól Miklós fentebb több, és nyomósabb érveléssel megtagadott elsőszülöttségének. Mely utóbbihoz ugyanakkor további adalék, hogy Biharszentjános és Panasz határ-megállapításában 1576-ban ő és nem pedig Farkas ért el halasztást a családi birtokok védelmében. Uo., 396; MNL–OL Acta Ies. (E 152), Res. Varadien., fasc. 3, n. 2. Pázmány Miklós netalán a fiatalabb, ám tanultabb fivér lehetett? Ha emiatt kerül ő ennyire előtérbe, műveltségét biztosan nem helyben szerezte. Számunkra ez a kevésbé valószínű, ám teljesen el nem vehető felvetés.

³⁴⁶ Várad, „*feria quarta proxima post dominicam Iudica*”. Öt gyűrűspecseffel ellátott eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 202.

³⁴⁷ „*Feria quarta post festum Purificationis Beatae Mariae Virginis*”.

tatott és átadott hat, ifj. Pázmány Gáspár nagynénjeivel, pontosabban egyikük örökösével folytatott perével kapcsolatos oklevelet. Rövid ismertetésüket követően³⁴⁸ Pázmány Miklós kifejtette, hogy korábban e perben ő képviselte Pázmány Gáspárt, aki azonban már elérte a törvényes kort, maga igazgatja birtokaikat, kézbe veheti ezt az ügyét is, éppen ezért tulajdonába adja a dokumentumokat. A bihari törvényszék előtt személyesen jelenlévő ifj. Pázmány Gáspár szintén szólásra emelkedett. Tiltakozott és követelte a többi, régebbi családi iratok átadását is.³⁴⁹ A nem sokkal később („*feria quarta post domini-*

³⁴⁸ Az 1–3. Báthory Kristóf Kolozsváron 1577–1578 folyamán kelt különféle oklevelei voltak. A 4. az ő 1579-es kiadmánya a felperesek genealógiájáról, az 5. ennek átirata a váradi *conservatorium* részéről. Eszerint a néhai Pázmány Gáspár Pázmány János fia, az pedig *egregius* Pázmány András leszármazottja volt, a lányági követelések pedig alaptalanok („*praescripta bona et iura possessionaria dividenda sexum feminaeum minime concernerent, sed masculino dumtaxat ramo deservirent*”). A 6. 1583-ból annak igazolása, hogy id. Pázmány Gáspár Pázmány János fia volt. PL AS Act. rad., Class. T, n. 202.

³⁴⁹ „*Nos Blasius Boithy, alter vicecomes et quatuor iudicum comitatus Biboriensis. Memoriae commendamus per praesentes. Quod cum nos feria quarta proxima post festum Purificationis Beatisimae Mariae Viriginis in anno Domini praesenti novissime praeter elapso Varadini loco scilicet sedis nostrae iudicariae constituti fuissimus ac ad audiendum causas [!] et dirimendum litigantium controversias more solito convenissemus, tum egregius Nicolaus Pazmán de Panaz, alter vicecomes comitatus huius Biboriensis de medio nostri exurgens ac modum et formam legitime protestatus observandam, exhibuit nobis et praesentavit quasdam suas [?] literas [...] Post quarum omnium literarum exhibitionem nobis significari curavit et proposuit in hunc modum. Qualiter superioribus retroactis annis eam litem et differentiam per memoratos actores contra iamfatum Casparem Pazmán iuniorem incattum motam, in cuius processibus literae modo antelato nobis exhibitae emanatae extitissent, nomine et in persona ipsius Casparis Pazmán ipse Nicolaus Pazmán direxisset, sed quia iam ipse quoque Caspar Pazmán ad legitimam et pene virilem aetatem pervenisset, causarumque suarum directioni commode superintendere et invigilare posset, imo bona etiam et iura praetacta possessionaria litigiosa iamdiu ipsemet teneret, possideret et gubernaret, ideo idem Nicolaus Pazmán modo deinceps praeexhibitas literas causas apud se conservare causaeque praedictae directionem curare nollet, sed ab ipso Caspare Pazmán*

cam Invocavit”) meghozott határozat szerint az igényelt dokumentumok mint idősebb családtagnál, Pázmány Miklós-nál maradhattak, ám amelyek közülük Pázmány Gáspárnak hasznosak, azokat legyen köteles szükség esetén „előadni és bemutatni”.³⁵⁰

Az irat ilyen részletes ismertetése – alább előfordul még pár ilyen – talán nem lehet túl izgalmas az olvasó számára, mint ahogy nekünk sem volt mindig az a középkorias terminusok betűzgetése az olykor véget érni nem akaró oklevelekben. Több okból időztünk el mégis ennél a dokumentumnál hosszabban. Jelen ismereteink szerint ugyanis ez az egyetlen forrás, ahogy Pázmány Péter apját közvetlenül megszólaló történeti szereplőként láthatjuk. Az adott szituációban alispáni tisztségét nemzetségfői szerepének megerősítésére kamatoztatja. Az efféle oklevelek a magyar nyelvű megnyilatkozásokat rendsze-

optaret, ut idem literas ipsas ad manus suas reciperet, quas si recipere recusaret, dictus Nicolaus Pazmán eisdem in manibus nostris iudiciariis relinqueret. Hoc audito praefatus Caspar Pazmán coram nobis personaliter constitutus praebabita legitimam superinde protestatione in contrarium significari nobis curavit, et respondit eo modo. Quod apud manus ipsius Nicolai Pazman plures quoque literarum et literalia instrumenta factum praedictorum bonorum et iurium possessionariorum ipsius Casparis Pazman tangentia et concernentia haberentur, itaque sine illis eas saltem literas, quas idem Nicolaus Pazmán nostri in conspectum produci curasset, idem Caspar Pazmán ad se recipere nollet, sed ipsum Nicolaum Pazmán iuxta regni consuetudinem via iuris superinde requireret.” Uo.

³⁵⁰ „*Nicolaus Pazmán eiusmodi quoque omnes originales, privilegiales et alias sub quibuscunque... formis emanatas literas, iuribus scilicet iamfati Casparis Pazmán proficus pro cautela iurium eiusdem producere et exhibere teneatur et sit obligatus, ac nibilominus tales originales et privilegiales literas ipse Nicolaus Pazmán tanquam frater maior natu conservare valeat atque possit. Super quo idem Nicolaus Pazmán praesentes literas nostras testimoniales iurium suorum futurorum ad cautelam necessarias per nos sibi dare debita cum instania postulavit...” Uo.*

rint magyar nyelven idézik, ezért úgy tűnik, a nyilatkozatok mindkét részről latinul hangozhattak el, nem csak az alispán, hanem a még fiatal Gáspár szájából is.³⁵¹ A beszélt latinítás megléte a váradi humanista tradíció továbbélését, magas színvonalú helyi *eruditio* megszerzésének lehetőségét feltételezi. Nem mellékes szempont még, hogy valószínűsíthetjük: Pázmány Gáspárnak a fejedelmi kúria elé került perében alispán dédnagybátyja – a biztosra vehető ügyvédi közreműködés ellenére – személyesen többször is megfordulhatott az 1570-es évek derekától Kolozsváron.

c) *Gyilkosság Panaszon 1580-ban*

Pázmány Gáspár már korábban elérte a törvényes kort (ez 12 év volt),³⁵² és láthattuk, birtokai igazgatását is megkapta. Alispán rokona e fontos vagyoni jogi perét mégis továbbvitte, és vélhetően egy gyilkossági ügyre visszavezethető konfliktusuk miatt állott el a képvisellettől. Történt, hogy Gáspár két panaszí jobbagya, Törő András és Varga Péter a nemesi kiváltságot élvező Csámpa János közreműködésével még 1580-ban leszúr-

³⁵¹ Gáspár ekkor legkevesebb 14 éves, de ennél törvényszéki szerepléséből is következőtve pár évvel nyilván korosabb lehetett. Pázmány Miklós imént idézett nyilatkozata szerint a férfikort („*legitimam et pene virilem aetatem*”) már majdnem elérte.

³⁵² Az 1515 tájára tehető egységesítés után mindkét neműek a 12. életévük betöltésével érték el a törvényes korukat Magyarországon, és utána már korlátozott perjogi cselekvő képességgel rendelkeztek. Gyámja valakinek csak a *legitima aetas* eléréséig lehetett, ettől kezdődően már képviselőről van szó. Teljes korúságról 24 éves kortól beszélhetünk. MEZEY BARNA (szerk.), *Magyar jogtörténet*, Budapest 2007, 94–95 és 151–152. Megjegyzendő azonban, a korszakban a *tutor* szó előfordul a 12 éves kor feletti ifjak esetében is. Lásd például alább, PL AS Act. rad., Class. T, n. 195.

ták dédnagybátyja ugyancsak panaszi Varga Demeter nevű „jobbágyát és famulusát”, aki a szerzett sérülésbe hamarosan belehalt. A perben Pázmány Miklós ügyvédje által szólal meg, és hajthatatlansága már meglehetősen fagyos viszonyt sejtet ifjú rokonával: „az szolgálmat, fegyverekkel általverték, az beli is kinn volt, azért az én szolgálám ártatlan haláliért fejeket kívánom” – hangoztak jogi képviselője által tolmácsolt szavai, melyeket további eltökélt fejtegetések követtek.³⁵³

Az ügy kivizsgálása, a tanúk meghallgatása 1581-ben zajlott le ugyancsak Panaszon, a tett színhelyén. Varga Péter pénzbüntetést kapott, Töröt és Csámpát az alispán követelésére halálra ítélték. Pázmány Gáspár fellebbezett a fejedelmi kúriába, aminek eredményéről már nem értesülünk,³⁵⁴ 1584 elejére, a bihari ítélőszék előtti „összeszólalkozás” idejére minden biznnyal már megszületett a végső ítélet.

A Pázmány-nemzetségen belüli feszültség adatolása, Pázmány Miklós „megszólalása” mellett hasonlóan fontos számunkra, hogy a vallomásoknak és elmondóik személyének köszönhetően megelevenedik előttünk Pázmány szülőfaluja, gyermekkorának színtere. Az eddig csak nevében, pár portája adóösszeírásában létező, már a 16. század végén végleg elpusztult falu élő, lélegző, térbeli valósággá válik. Megszólalnak a Pázmány család panaszi, tóttelki, körösgyéresi jobbágyai, közülük számosan Pázmány Miklós és Gáspár alattvalói. A felp-

³⁵³ Ezeket szövegszerűen lásd az irat közlésénél a *Függelék*ben, 4. sz.

³⁵⁴ PL AS Act. rad., Class. T, n. 189 (*Függelék*, 4. sz.). Több vonatkozó irat: uo., n. 190. 191. 192. – Érdekességként jegyezzük meg, hogy éppen e per ideje alatt született Pázmány Miklós második fia, akit ifj. Pázmány Gáspár 1570 előtt elhunyt apja után nevezhettek el Györgynek, talán nem csak kegyeleti megfontolásból.

res összesen 17 főt, az alperes 11-et állított ki igazra bizonyítására. Sorukban Tolvaj Kelemen, Borla Pál, Kolty László felesége, Katalin, Pázmány Miklós, Körgen László, Borla Margon és Lukátsy Borla, Pázmány Farkas panaszí jobbágyai és mások mesélik el, hogyan és hol történt a faluban a bűntény, kik voltak a tettesek, miért és miben is halhatott meg az áldozat. Volt, aki szerint nem is sebesülés okozta végzetét. A körösgyéresi Kardos Antal szerint nemi bajt szedhetett össze. Elárulja, hogy kitől.

Nincs terünk a vallomások – melyek szövege alább a *Függelekben* olvasható – részletes elemzésére. Megelégszünk annak megállapításával, hogy Pázmány gyermekkorának szereplői és szemtanúi kerültek váratlanul szemünk elé. Egy olyan történet, amiről 10–11 évesen nyilván ő is tudott, sokat hallott, és ami biztosan sokáig foglalkoztatta.

d) A földesúr (Jobbágykötelezvények biográfiai forrásértéke)

Pázmány Miklós magyar nyelven egy hatalmaskodási esetben ügyvédje által szólal még meg előttünk. Egy 1583. augusztus 21-én („*feria secunda Stefani regis*”) kelt fogalmazványszerű írás szerint a „felperes procatora” által kifogásolta, hogy „Anno 1583 eztendőben Szent Margit azon nap tájban felköltek ezek... ide az panaszí es tothtelekÿ földemre jöttek, itt az én földemen nekem nyilván való boszúmrá és káromra... erdőmet is vágták...”. Az alperes, Kolon Ambrus özvegye védekezésében azt olvassuk, hogy a váradi kapitány parancsára, ahogy ma mondanánk, közfeladat ellátása érdekében vették igénybe Pázmány Miklós birtokát. Az ügy kivizsgálására Váncsody Mik-

lós szolgabírókat küldték ki, aki végül elmarasztalta az özvegy jobbágyságait.³⁵⁵

Javainak a szomszéd birtokosok alattvalóitól való védelmezésénél sokkalta több adatunk van saját örökös jobbágyságai számának szaporítására. E földesúri tevékenység súlyát mutatja, hogy a különféle, szépszámú jobbágykötelezvények a családi archívum tekintélyes részét alkotják, megőrzésükre szemmel láthatóan gondot fordítottak. A mintegy másfél tucat, több tanú előtt kötött, magánokiratnak tekinthető iromány többségének történeti értéke e tényben, illetve a kötelezettek, a kezességet vállalók és a tanúk neveinek megörökítésében ki is merül. Jórészüket 1581–1582-ben keletkezett, ami arra utal, hogy ekkor lehetett a legintenzívebb a „jobbágyyszerzés”.³⁵⁶

A kivétel nélkül magyarul, meglehetősen kezdetleges íráskultúrával készült irományoknak azonban néhány esetben figyelemreméltó biográfiai forrásértéke van. 1581-ben Szent Miklós napján – a kálvinista alispán és jobbágyságai véletlenül sem írtak december 6-át – az elköteleződés tanúi között találjuk Pázmány Farkas mellett Pázmány Jánost is. Vele eddig sehol sem találkoztunk, sem forrásokban, sem a szakirodalom lapjain. Nem nagyon lehet más, mint a dédapa Pázmány János leszármazottja, de csak találgathatjuk, hogy id. Pázmány Pétertől vagy id. Pázmány Gáspártól született-e? Mivel az ifjabb Gáspár és nagynénjei, illetve azok örökösének fentebb megis-

³⁵⁵ „*Nicolai Pázmány contra relictam Ambrosii Kolon*”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 261.

³⁵⁶ PL AS Act. rad., Class. T, n. 163. ad n. 178. n. 191. 194. 235–244. 245–247. 250. E kötelezvények és a fennmaradt, részben már ismertetett tanúvallomások segítségével a Pázmány családnak több tucat jobbágya azonosítható be név szerint.

mert vagyonmegosztási perében nem kerül elő, inkább az előbbi a valószínű. Ebben az esetben Esztergom majdani érsekének Farkas mellett volt még egy másik nagybátyja is. Elképzelhető még, hogy Pázmány Farkas leszármazottak nélkül, és talán fiatalon elhunyt fia lehetett ez a Pázmány János.³⁵⁷

Bár ez az adat sem érdektelen, folytassuk rögtön egy ennél sokkalta jelentősebbel. Az 1582. augusztus 19-én Szalontán, többek között az új rokonok, Tholdy István és Tholdy Luca előtt lepecsételt kötelezvény az efféle irományok többségével ellentétben nem csupán Pázmány Miklósnak szól, hanem „Pazmanj Miklósnak és az én fiamnak, Pazmany Péternek”. Három jobbágy egyenesen azért vállalt kezességet, hogy társuk, a tóttelki Vincze László „énnekem Pázmány Miklósnak és az én fiamnak, Pazmanj Péternek eöreökes jobaggyúnk lezen”.³⁵⁸ Csupán találgathatjuk, hogy a többi hasonló, később-korábban készült irattal ellentétben itt a családfő mellett miért került kivételesen megnevezésre örököse is. Talán személyesen is jelen lehetett az eseményen? Vagy hogy már közelgett 12. életévének betöltése, a *legitima aetas* elérése? Talán inkább az előző, hiszen majd három héttel később már megint nincs nevesítve.³⁵⁹ Mindenesetre létezésének ez az első említése a történeti források lapjain. Pázmány Péter erős nemesi öntudatának ismeretében akár szimbolikusan tekinthetjük, hogy megjelenésére a történelem e helyi színpadán egy ilyen „feudális” cselekmény alkalmával kerül sor.

³⁵⁷ PL AS Act. rad., Class. T, n. 191.

³⁵⁸ PL AS Act. rad., Class. T, n. 240. *Függelék*, 6. sz.

³⁵⁹ 1582. szeptember 9. Uo., n. 250.

Második előfordulásával szintén hasonló alkalommal találkozhatunk, amikor már kolozsvári jezsuita diák volt. A családi iratgyűjtemény ugyanis a Pázmány Miklós halála utáni jobbbágykötelezvényeket is megőrizte. Az 1585. február 14-én (az új naptár szerint már 25-én) a következő sorokkal kezdődik: „Szent Bálint mártyr napján löttünk kezessek Pazmanj Miklósne azzonyomnak, Pazmanj Péternek, Pazmanj Georgynek...”, azaz a családfő ekkor már biztosan nem volt az élők sorában. Vagyis halálának bekövetkeztét a gregorián naptár szerint számolva 1584. november 27. (mely dátumot a mostaninál valamivel közvetettebb bizonyíték alapján még tovább pontosítunk december közepére) és február 25. közé tehetjük. Azaz egyáltalán nem biztos, hogy már 1584-ben bekövetkezett, pontosabb tehát 1584/1585 fordulóját megadni.

Az 1585. februári iratban ott találjuk a többi kötelezvényben szintén előforduló kitétel, miszerint „ha az falunak Totteleknek vagy Panaznak török mia avagy egyéb lator mia pusztulása történnék, eő neki is pedig le kellenéjek menni... Pazman Miklósne híre nélkül és az eő gyermeki híre nélkül sohová ne mehessen...”³⁶⁰ Az elárvult család még egy kötelezvényben tűnik elő, 1587. június 29-én: „löttünk mi az mi zabad akaratunk zerint kezessek Tamas Geörgyért az vagy Zuzo Geörgyért, Pazmanj Miklósne iobbágyáért, Somogiért³⁶¹ kezünket beadván és minden zabadságunkat hátra vetvén, hogy ez eőneki s Pazmanj Péternek, Pazmany Geörgynek eöreökeös iob-

³⁶⁰ PL AS Act. rad., Class. T, n. 164. *Függelék*, 8. sz.

³⁶¹ Valószínűleg Tholdy Borbála somogyi jobbbágyáról lehet szó, az egyik kezese somogyi, s mindhárom kezese után vetett jelzőként áll lakhelye (talán a nemesi előnévtől megkülönböztetendő).

bágia lezen, és soha az eő jözágából ki nem megyen, ha futás lenne teöreök eleött is, ha chak két ember haza menne, harmadik ew lenne...” – szölt három másik jobbágy kezességvállalása.³⁶² A törökök előli menekülés kötelező elemként szereplése a Pázmány-birtokok lakóinak kötelezvényeiben a közvetlen veszélyeztetettség és félelem állandósulását mutatja a Várad környéki falvakban, azoknak a mindennapoknak a légkörét, melyben a leendő bíboros atyja birtokán a gyermekkorát töltötte. Az 1566-ban oszmán kézre került Gyula alig 60–70 kilométer távolságra feküdt.³⁶³

És mi indokolhatja Péter újabb említését név szerint? Az örököségi jog mellett itt is az esetleges személyes jelenlét kínálkozik magyarázatul: 1585-ben a Bálint nap – a még használatos régi naptár szerint – éppen farsang szombatja volt, amire talán hazaengedhették a diákokat, ha ugyan nem ezekben a napokban volt Pázmány Miklós temetése. Az 1587. június végi időpont nem szorul különösebb indoklásra. Az 1585-ös kérvény fontos információja még, hogy Pázmány Miklósnét és *gyermekkeit* említi: ez arra utal, hogy Tholdy Borbála lett mostohafia képviselője – mint már előkerült gyámja elvileg csak 12 éves koráig lehetett volna –, illetve legalább annak tekintették. 1588-ban egyedül György szerepel anyja mellett, a Krakkóban novícius Péter már nem,³⁶⁴ ami viszont még nem jelenthette feltétlenül tulajdonosi jogai megszűntét. E problémával és a gyámság/képviselőség kérdésével alább még találkozunk.

³⁶² PL AS Act. rad., Class. T, n. 245.

³⁶³ BALOGH, *Váradinum*, 73.

³⁶⁴ PL AS Act. rad., Class. T, n. 247.

Pázmány Miklós számára javai gyarapításában az örökös jobbágyok „szerzése” csupán egyik módja volt. Kevésbé dokumentáltak, és csupán egy-egy említésünk van róluk, de találkozhattunk zálogba vétellel,³⁶⁵ sőt a korszakban szokatlannak aligha tekinthető hatalmaskodással is.³⁶⁶ Az eset még 1572-ben történt, Szent Fülöp és Jakab apostolok ünnepe, azaz május 1-je táján Pázmány Miklós a Váradszentmárton *possessió*hoz tartozó Baglyosalja mezőn a Bódogkútjáig tartozó teljes részt, melynek a panaszos sértett *egregius* ippi Borssoló János³⁶⁷ évek óta birtokában volt, jogtalanul elfoglalta, szedte hasznát, őt magát és szentmártoni jobbágyait kizárta a Baglyosalja harmadának birtokából és ezzel neki és jobbágyainak több mint 50 aranyforint kárt okozott.³⁶⁸ A becsült összeg jó egy évtized alatt gyűlhetett

³⁶⁵ A váradi *conservatorium* 1581 „*feria quarta post vincula Petri apostoli*” kelt okiratában tanúsítja, hogy Forgách Gáspár előttük a nyolc magyar forintnyi zálogösszeget is átvéve Pázmány Miklósnak és örököseinek – aki ekkor egyedül Pázmány Péter – a tótbelki birtokrészén található, Horváth Ferenc jobbágy által lakott és használt teljes jobbágytelkét minden tartozékával és haszonvételével zálogba adta. PL AS Act. rad., Class. T, n. 188.

³⁶⁶ Melyet a váradi *conservatorium* 1583-as, Báthory Zsigmondhoz intézett jelentése őrzött meg részleteiben. PL AS Act. rad., Class. T, n. 198.

³⁶⁷ Ő a partiumi tizedek bérlője, kiskorú fia István törvényes gyámja, aki hitvesétől, néhai Zsuzsannától, *egregius* Erdőtelky György lányától született. Uo. – Ippi Borssoló János 1590-ben már mint fejedelmi ítélőmester tűnik elénk. JAKAB ELEK, *Kolozsvár története I–III*, Budapest 1870–1888, II, 307 és 317; lásd még rá BOGDÁNDI, *A kolozsmonostori konvent*, 38.

³⁶⁸ „*Minus iuste et indebite praeter omnem viam iuris pro se occupasset occupativeque teneret et possideret, proventus ac quaslibet utilitates eiusdem portionis campi percipisset ac perciperet etiam de praesenti, annotatum exponentem ac jobagiones eiusdem in praefata possessione Zentbmarthon residentes e dominio tertiae partis eiusdem campi Baglyosallya vocati penitus excludendo potentia mediante. In quo dempta poena potentiae eidem exponenti et jobagionibus suis plus quam quingentorum florenorum auri damna intulisset.*” Uo.

össze, az ügy ugyanis csupán 1583-ra jutott el a fejedelmi kúria elé, ahová Báthory Zsigmond a közléstől számított 15 napon belül megidézte Pázmány Miklóst, személyesen vagy törvényes képviselője útján.³⁶⁹

A *potentia mediante* elkövetett cselekmény nemcsak azért érdekes számunkra, mert mind érzékletesebben idézi szemünk a leendő bíboros apjában a feltörekvő magyar középbirtokos földesúr archeotípusát, hanem mert a váradi *conservatorium*-nak az esetet megörökítő oklevele további különleges adatot is tartalmaz. A fejedelemhez intézett jelentése szerint ugyanis a testület soraiból nobilis Zilahi Jánost bízta meg az idézés kézbesítésével, aki 1583. augusztus 27-én³⁷⁰ *egregius* Bornemissza Lászlót váradi házához ment, mely a Hétközhely nevű részén található, és ott adta át személyesen Pázmány Miklósnak a fejedelmi okiratot.³⁷¹ Csak sajnálhatjuk, hogy nem a saját házában, mert így annak pontosabb városbeli helyéről is még biztosabb

³⁶⁹ Az 1583 „*feria quarta proxima post festum Transfigurationis Domini*” kelt fejedelmi mandátum másolata: PL AS Act. rad., Class. T, n. 199 (átírása megtalálható: uo., n. 198). – Először úgy véltük: a hatalmaskodás 1572-es, az iratban betűvel kiírt dátuma elírás, ám mire a szolgabírói vizsgálatról a vármegyei terminusokon keresztül az ügy fellebbezésekkel, halasztásokkal a fejedelmi kúria elé jutott (nyilván nem ott indult), eltelhetett az egy évtized. A perelőzményekről mindazonáltal semmilyen dokumentum nem maradt fenn.

³⁷⁰ „*Feria quarta proxima post festum beati Bartholomaei apostoli*”. Az új naptár szerint már szeptember 7-én.

³⁷¹ „*Ad domum residentiae egregii Ladislai Bornemissza in hac civitate Varadiensi in vico eiusdem Hetkeözbel nuncupato... accessisset, ibique praefatum Nicolaum Pazman personaliter constitutum ammonisset... accessisset, dixissetque et commisisset eidem verbo vestro waiwodali, ut ipse decimo quinto die a die huiusmodi ammonitionis ipsi ex hinc factae computari personaliter vel per procuratorem suum legitimum ad praemissam actionem et acquisitionem dicti exponentis de iure responsurus coram vobis in curia vestra comparere debeat et teneatur...*”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 198.

tudomásunk lehetne. Nem egészen világos, hogy miért nem ott meg végbe a kézbesítés? Ekkortájt, láthattuk, az alispán kolléga Bojthy saját városi kúriájában vette át az idézést. Az eféle iratokat tértivevénnyel ma is az állandó lakhelyre hozza a postás. Úri gőg, hogy nem veszi át saját házában az idézést? Alkalmi eset, hogy épp ott lehetett megtalálni? Netán városi háza valami miatt nem volt használható (átépítés, káreset stb.), és az alispán családjával Bornemisszánál lakott, esetleg szállt meg egyedül Váradra jövet? Aligha tudjuk már meg.

e) *A Csáky- és az Ártándy-per*

Pázmány Miklós birtoképítő tevékenységének fő iránya a családi jogigények érvényesítése volt. Csáky Mihály fentebb már idézett 1569-es levele a Czibak-örökség iránti érdeklődésről árulkodik, mely – apai ágon – rokon család éppen akkortájt halt ki.³⁷² A genealógia hiteles adata szerint Massay Margit apai

³⁷² PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10); a levél átírását lásd *Függelék*, 2. sz. – A családi levéltár korai iratai közül a váradi káptalan két egykorú kiadványa 1545-ből és 1547-ből a Pázmány család kötődését adatozza a Czibakokhoz (Class. T, n. 113 és 118). Előbbi kiváló dokumentum a (körös) gyéresi Czibakok genealógiájára, és a bíboros nagyapját, *egregius* Pázmány Pétert aktív szereplőként említi, utóbbi Czibak Lászlót nevesíti. (A harmadik irat az 1540-es évekből a váradelőhegyi Szent István-káptalan szintén 1547. évi, id. Pázmány Pétert és hitvesét, Csáky Katalint, Csáky Gábor leányát említő kiadványa, uo., n. 119). – Czibak Lászlónak Gyéresi birtoklására vonatkozó, szintén még a váradi káptalan („*bonorabilis olim capituli ecclesiae Vardiensis*”) által kiadott *fassionalisát* íj. Pázmány Gáspár és Miklós kérésére Bojthy Balázs és a négy szolgabíró 1583-ban átírta, mivel az eredeti okirat elveszett (Class. T, n. 257). Gáspár szereplése is arra utal, hogy a Pázmányok nem a Csákyak révén kötődtek a Czibakokhoz, hanem még a dédapa Pázmány János vonalán. A Czibakokra és kihalásukra: BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 379–386.

nagyanyja Czibak Ágnes, a Gritti által meggyilkoltatott Czibak Imre testvére volt.³⁷³ Elvileg tehát a Czibak-javakra irányuló jogigény erősítése is befolyásolhatta Pázmány Miklós feleségválasztását éppen akkortájt, amikor a család kihalt férfiágon. Közlelbbi támpontunk ez irányban nincsen, az egybeesések azonban elgondolkodtatóak. Az ilyesféle vagyonszerzésből, úgy tűnik, mégsem lett semmi. Csáky Mihály hivatkozása a javára tett fejedelmi adományozásra, rokoni, baráti kérése, nem kevésbé szolid fenyegetőzése jogi eljárással megtette hatását.³⁷⁴ A Pázmány-fivérek lemondhattak jussukról, esetleges perről nem maradt fenn adat.

Egészen páratlan, említettük, hogy a jogbiztosító iratok mellett a családi levéltár néhány, a Pázmány család tagjaihoz írt misszilizt is megőrzött számunkra. A Csáky- és Bethlen Farkas-féle levél mellett ilyen irat Ederffy Lászlónak 1583. október 22-én „ex Battjom” Pázmány Miklóshoz intézett misszilizise.³⁷⁵ Levelének már üdvözlő része is érdekes, a teljes Pázmány család jelenik meg benne: „Zolgálatomat ajánlom te kegyelmednek, minth bizodalmas bátyám uramnak, az Jó Istentől te kegyelmednek azzonyommal eő kegyelmével, kegyel-

³⁷³ ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 21 és bővített újraközlését a kötet végén. Vö még a váradi *conservatorium* 1580. évi oklevelét „*pro Francisco filio Emerici, filii Francisci Massay senioris de Haroklyán ex Agnete filia Francisci Czibak de Palotha progenita, extradata...*”. A hosszas és összetett irat eredetije: MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139). Idézve már korábban Pázmány Miklós szolgabírósa kapcsán. Részletet közöl belőle FRANKÓI, *Pázmány és kora*, 6, 1. j.

³⁷⁴ PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10); *Függelék*, 2. sz.

³⁷⁵ „*Generoso ac egregio domino Nicolao Pazman de Panaz vicecomiti comitatus B. Domino ac fratri observandissimo*”. PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 12.

med zerelmes gyermekivel lelki és minden testi jókat, jó egészséghez való bódog hozzu élettetth kívánok” – olvashatjuk. Korábban személyesen járt Váradon,³⁷⁶ s mivel levelében mint-ha mentené magát késlekedéséért a rábizott dolgokban („egyikrül sem feledkeztem el”), elképzelhető, hogy a tanévkezdet előtt valóban együtt látta az egész családot.

Ederffy afféle familiáris-kezdeménye lehetett a bihari alispánnak, aki különféle ügyekkel bízta meg őt. Pereihez, jogigényeihez kerestetett vele bizonyos iratokat egy távoli rokonnál, „Bidi uram”-nál, akit egyelőre nem tudtunk azonosítani, illetve egy törvénycikk szövegét „hozzáértő”, nyilván jogvégzett embereknél:

„The kegyelmednek, Uram, cziak errül akarék írnom, az mineműh két rendbeli dolgott kegyelmednek reám bízott vala, tudni illik az levelek dolgátt Bwdj urammal, egy articulus dolgát is, egyyikrül sem felettkezém el, hanem az kegyelmednek paranczolattya zeréntth mindenekre gondom voltth. Bidj urammal tegnap voltam zemben es igen elegett bőségesen zólottam nekie. Nagy erős attyaffissággal ajánlja magát mindnyájunknak, azt mongya nagy hitin, hogy nem emlékzik reá, hogy afféle levél volna nála, mert az mi oly levelei voltak is, mind attya várában égett János király fia miatth, mind az által az mi kevés levelei vadnak, azok sinczenek házánál, hanem másutth tartja, amugyan érette küldi kocziátth... és énnekem tuttomra adgya 15 napig, ha kell-e kegyelmednek felfáradnia érte. Ha kegyelmednek fel kell érte jönnie, én kegyelmednek per postam tuttára adom hamarsággal, ha kell mennie, azt te kegyelmednek megírom, erre nekem gondom lesz. Az articulust is immár kétt embernél, olynál kerestem, ki értht az törvénhez, de mindenik azt mongya, hogy nem emlékezik az féle articulusrúl... úgy nem deponalhattna az perth az

³⁷⁶ „Hazafelé majdnem török kézbe esett: „hogy Váradról eljövök, utána másnap... annira közel jöttek vala hozzám az gonoz törökök” – említi s.k. levele utóiratában.

mintth kegyelmed mondgya vala Varadon létemben, mind az által még kettőnél meg kereseem, ha ezeknél lezen, elkérhetem...”³⁷⁷

Ederffy megbízatása a bihari alispán két nagy perével: az Ártándy-, illetve a Csáky-perrel hozható összefüggésbe.

A Csáky-örökségért folytatott per volt Pázmány Miklós legnagyobb személyes vállalkozása, a családi levéltár tekintélyes részét ennek végtelenül hosszú iratai teszik ki. Az első irat, a váradi *conservatorium* idéző levele a Csáky Gergely és Mátyás ellen 1579-ből kelt. Úgy tűnik, ez a tényleges kezdete az eljárásnak. Pázmány Miklós jogcíme azon alapult, hogy anyjának, Csáky Katának testvére, Csáky Miklós nem adta ki a köteles leánynegyedét (mindketten Csáky Gábor leszármazottai voltak). Miután már Miklós is eltávozott az élők sorából, fiai, Gergely és Mátyás lettek a perbehívottak.³⁷⁸ A leánynegyed jogi háttere meglehetősen bonyolultnak számított a korban, kiadásának kérdését helyi jogszokások is befolyásolták.³⁷⁹ Nem véletlen, hogy a Pázmány család történetében két ilyennel is találkozunk. Alperesként, mint fentebb ifj. Pázmány Gáspár esetében, és itt, felperesként. A kései perkezdetet az tette lehetővé, hogy az örökös *quartalitium* sosem évült el. A jelek szerint Pázmány Miklós csak alispánként látta érdemesnek és

³⁷⁷ A levél második felében saját dolgaiban ír.

³⁷⁸ A „*de totalibus portionibus possessionariis eiusdem condam Gabrielis Chyakj in oppido Keresszeg ac castello ibidem existenti, necnon molendino in territorio eiusdem oppidi Keresszeg super fluvio Sebes Körös...*” stb. indított per „*feria secunda proxima post festum Beati Emerici ducis*”, vagyis 1579. november 6-án kelt első ismert iratának hiteles másolata: PL AS Act. rad., Class. T, n. 179.

³⁷⁹ Vö. TRINGLI ISTVÁN, *Leánynegyed*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor I–XIV (főszerk. Kőszeghy Péter), Budapest 2003–2014, VI, 466–467.

a siker esélyével kecsegtetőnek belevágni a hosszas és ingatag procedúrába.

A tét nem volt kicsi. A körösszegi várhoz és mezővároshoz tartozó teljes birtokrészek, az ottani Körös-parti malom mellett több mint 20 Bihar vármegyei településen követelte anyai jussát.³⁸⁰ A per kezdetben a vármegyei törvényszék előtt zajlott,³⁸¹ és már viszonylag hamar, 1580-ban a fejedelmi kúria elé került.³⁸² A fejedelmi közbeavatkozás fontosabb cselekményei 1583-ra és 1584-re esnek.³⁸³ Erre az évre Pázmány Miklós követelése Kraszna-menti településekkel bővültek Közép-Szolnok vármegyében,³⁸⁴ ugyanakkor Biharból már csupán öt település szerepel a „leányegyed jogos és méltó osztályáért” („*rectam et*

³⁸⁰ Például: Szalárd, Adorján, Margitfalva, Apáti, Böszörmény (Bezermen), Berek-böszörmény, Körösbesenő, Völgypankóta, Cséffa (Ceffa), Ivánd, Árpád, Kistóti, Nagytóti, Boldogasszontelke, Kyves (?), Körmösd, Tölkerék, Székhalom, Masvas, Károly, Iráz, Chyekmeo (!), Méhesújfalu, Sejtér, Sejtervölgye, Nagyfegyvernek, Kisfegyvernek, Kecskéhát, Keecz (!) Alsóábrány, Monostorosábrány, Borzlik, Tótfalu, Sergeság, Dissey (!), Szentmárton, G..., Chobán, Lyky, Deda, Byster stb. mind Bihar vármegyében. PL AS Act. rad., Class. T, n. 179. Lásd még *uo.*, n. 180a és 180b (ugyancsak 1579-ből) és n. 181, ahol ugyanezen *possessiók* és *praediumok* szerepelnek. Meghatározóan Bojthy és a négy *iudlium* kiadmányai. – A több esetben bizonytalan olvasatú települések azonosítására lásd BUNYITAY, *A váradi püspökség*, III. kötet (*online: <http://mek.oszk.hu/04700/04735/btml/204.html>*); és RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára* (A Magyar Névarchívum Kiadványai 12), Debrecen 2007.

³⁸¹ PL AS Act. rad., Class. T, n. 186.

³⁸² *Uo.*, n. 187. A váradi konzervatórium Báthory Kristófnak.

³⁸³ *Uo.*, n. 195. 203. 204.

³⁸⁴ Királydaróc (Királydarocza), Géres, Gyöngy, Esztró (Iztró), Királydóc Kraszna-menti kétkerekű malma (Közép-Szolnok), valamint Magyarújfalu, Sümegd, Benkefalva, Teolkerek és Boldogasszonytelek (Bihar). Báthory Zsigmond Kolozsváron, 1584 „*feria tertia proxima post festum Beatae Luciae virginis*” kelt idéző levele a váradi *conservatorium* átírásában maradt fenn. PL AS Act. rad., Class. T, n. 203.

congruam divisionem”) folyó perben és utolsó, 1587. évi említésekor csak ezek maradtak meg. Ekkor jelenik meg az eljárásban *nobilis* Pázmány Péter, akire atyja halála miatt törvényesen háramlott a felperesi jogigény, és akinek ügyvédje – miként már apjáé is korábban – nemes tordai Was Imre volt. Nem tudhatjuk, hogy mi lett az ítélet. Báthory Zsigmond 1587 tavaszán kelt mandátuma csupán az ítélethirdetés előtti iratbemutatásra szól.³⁸⁵ Nincs rá bizonyítékunk, hogy a követelt javak a Pázmány család birtokába kerültek volna.

A Csáky-per mindennél jobban mutatja számunkra Pázmány Miklós ambícióit, hogy családját a fejedelemségi elit sorába emelje. Törekvésében, úgy tűnik, nem csak a birtokszerezés szolgált eszközéül. A periratok ismét egy rendkívül érdekes meglátásra engednek következtetni, ezúttal végre idősebb fiával, Péterrel kapcsolatban. A Csákyak ugyanis magától értetődően mindent elkövettek a perfolym lassítására.³⁸⁶ Ügyvédjük, az iménti említett hatalmaskodási ügyből már ismert ippai Borssoló János Kolozsváron, a decemberi törvénykezési időszak alkalmával, 1583. december 7-én bemutatta Báthory Ist-

³⁸⁵ A Gyulafehérváron „*feria sexta proxima post dominicam Iubilate*” kelt irat *dorsalisán* ez áll: „*Pro nobili Petro filio egregii quondam Nicoali Pazman de Panaz filii olim Petri Pazman ex generosa olim domina Caterina consorte sua filia egregii dudum Gabrielis Chyaki senioris de Kerezegh*”. A Csákyakat székelyvásárhelyi Köpeczy János képviselte. PL AS Act. rad., Class. T, n. 211. P. ÖRY (i.m., 47) e forrásból arra következtet, hogy Pázmány megnyerte a pert, ám jezsuita novíciusként mindenről lemondott már ekkor. Lásd cáfolatunkat a fejezet végén.

³⁸⁶ Beleértve olyan klasszikus módozatot, mint az idézés át nem vétele. A váradi *conservatorium* tagja, Csepreghy Gáspár 1584/1585 telén hiába próbálta kézbesíteni Báthory Zsigmond idézését az alpereseknek körösszegi várukban, csak Simai Gervasius szervitoruknak tudta odaadni, aki váltig állította, hogy urai nem tartózkodnak odahaza. Uo., n. 203.

ván lengyel királynak és erdélyi fejedelemnek 1583. november 12-én kelt mandátumát. Az uralkodó elrendelte, hogy tekintettel Csáky Gergely királyi pártfogással folytatott itáliai tanulmányainak, illetve mivel Thelegdy Miklós közelmúltbeli halála miatt törvényes gyám nélkül maradtak,³⁸⁷ az ő és Mátyás fivére mindennemű peres ügyét egy évre függesszék fel. Az eset a Csákyak udvari érdekérvényesítő képességét mutatja, amivel persze Pázmány Miklós sem maradt adós. Ügyvédje, Was Imre útján elérte Báthory Zsigmondnál, hogy hagyják figyelmen kívül a királyi rendelkezést. Az alperesek ugyanis már elérték a törvényes kort (22 és 18 évesek), és Gergely már visszatért itáliai tanulmányaiból („*e gymnasio reversus sit*”) – szólt érvelése.³⁸⁸

Önmagában sem elhanyagolható információ, hogy a kolozsvári kollégium létrehozása mellett Báthory István itáliai „ösztöndíjra” küld egy erdélyi arisztokrata csemetét, akinek személyével így az Olaszországot megjárt magyar egyetemisták számát eggyel gyarapíthatjuk.³⁸⁹ Sokkal fontosabb azonban a kézenfekvő feltételezés: a rivális család elsőszülöttjének itáliai, katolikus neveltetése ösztönzőleg hathatott a szemmel látható-

³⁸⁷ „...termino celebrato iudiciorum... feria quarta in festo Beatae Barbarae virgini... benignitate nostra adventus in gymnasiis Italicis literarum studiis operam navet... legitimo tutore magnifico videlicet Nicolao Thelegdi nuper vita defuncto destituti sint...”. A jelzetre lásd a következő jegyzetet.

³⁸⁸ Báthory Zsigmond „*feria sexta in festo Beati Nicolai episcopi*” kelt oklevelének eredetije megtalálható: PL AS Act. rad., Class. T, n. 195. – Mint már fentebb is utaltunk rá, Báthory István annak ellenére a „gyám” kifejezést használja és nem a „képviselőt”, hogy mindkét ifjú Csáky már régen törvényes korúnak számított.

³⁸⁹ VERESS ENDRE ugyanis nem említi vonatkozó kiadványában: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1224–1864* (Monumenta Hungariae Italica 3), Budapest 1941, 652 (*ad indicem*).

an ambiciózus alispánra, hogy az ő elsőszülöttje, ha nem is olasz földön, de élve a kínálkozó lehetőséggel, az újonnan alapított kolozsvári jezsuita kollégiumban szerezhessen hasonló műveltséget. Nyilván befolyásolhatta döntésében, hogy Kolozsvár esetében Báthory István alapításáról volt szó, vagyis a király és fejedelem kollégiumába íratta be fiát.³⁹⁰ Hasonló modellben kell gondolkodunk tehát, mint például Homonnai Drugeth György, Daróczy Ferenc és mások udvarközeli, prágai, bécsi tanulmányai esetében.³⁹¹ Az eddigi kutatás, láthattuk, Tholdy Borbála révén vallási motivációt keresett, Possevino személyes hatását, a jezsuita oktatás színvonalát emlegette. Nos, ezeket a meglátásokat egy újabbal és talán kézzelfoghatóbb aspektussal gazdagíthatjuk: Bihar vármegye alispánjának családépítő stratégiájával. Mely stratégia tulajdonképpen sikeres volt: egyik fia bő három évtized múlva Magyarország primása, és mint ilyen nem csak első közjogi méltósága a nádor mellett, hanem egyik legnagyobb földbirtokosa is lett, másik fiától származó unokája pedig magyar és morva baronátusságra, birodalmi

³⁹⁰ A kolozsvári alapítás nem magában állott volna, Báthory 1581-ben egy váradi kollégium létrehozását is fontolóra vette. BALOGH, *Váradinum*, 86.

³⁹¹ LUKÁCS László–MOLNÁR ANTAL, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–399, 357 és 360–361. Több más példával (Nyáry, Gyulaffy, Alaghy, Telegdy) és további irodalommal: FAZEKAS ISTVÁN, *Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveiből*, *Studia Caroliensia* 7 (2006) 1, 73–85, 73–74. – A család viszonyulására a fiatalon felvállalt felekezettváltsáshoz Esterházy Miklós esete szolgál egyfajta példával, akinek a turóci vagy a vágssellyei jezsuita iskolához köthető apja, rokonsága évekig tartó erős rosszállását váltotta ki. PÉTER KATALIN, *Esterházy Miklós* (Magyar Életrajzok), Budapest 1985, 60skk. Pázmány esetében nincsen ilyen adatunk.

grófságra emelkedett. Maga Pázmány Miklós azonban nyilván nem ezekben a távlatokban gondolkodott.

* * *

Az Ártándy-örökségért indított per első említése ugyanúgy 1579-ből datálódik, vagyis szintén az alispánság első éveiből származik, mint a Csákyé, mely egybeesés aligha lehet véletlen.³⁹² Nem egyszemélyi, hanem egész nemzetségi vállalkozás volt. Pázmány Miklós negyedmagával perelt a magtalanul elhalt Ártándy Kelemen örökségéért, akinek apja, Ártándy Balázs és id. Pázmány Péternek az anyja (vagyis a bíboros dédanyja), Ártándy Kata testvérek voltak.³⁹³ A pernek szintén számos irata maradt ránk. Mivel azonban Pázmány Péter fiatalkori éveire közvetlenebb információt, vagy akár Pázmány Miklósról az eddigiekhez képest újabb szempontot nem nyerhetünk, részleteivel nem terheljük e fejezet amúgy is adatokban gazdag narratíváját.³⁹⁴ Legfontosabb dokumentumát, az 1582. június első

³⁹² Arra irányuló meglátásunkat, hogy Pázmány Miklós örökösödési pereit jól átgondolt stratégiával csupán az alispáni tisztség megszerzése után látta tanácsosnak megindítani, megerősíti, hogy Kereki és Ártánd fejedelmi tulajdonba vétele már évekkel korábban megtörtént. Ez ellen néhai Nadoby Imre özvegye, *generosa* Ártándy Katalin, néhai Ártándy Kelemen testvére 1574-ben, „*post festum visitationis Beatissimae Mariae Virginis*” protestált Melegh Boldizsár, csanádi püspök és leleszi prépost előtt. Kifejtette, hogy Ártándy Kelemen ingó és ingatlan hagyatékából követelése ellenére semmit nem kapott. PL AS Act. rad., Class. T, n. 170 és 171.

³⁹³ Erre és a „pertársaság” többi tagja, Somlyai István, Nadány János és Veér Mihály jogigénye alapjának rövid összefoglalása: PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 184 (*Függelék*, 3. sz.).

³⁹⁴ PL AS Act. rad., Class. T, n. 182. 183. 184. 184a. 184b. 197. 402. – A követelt birtokok: a Bihar megyei „Kereki, Ártánd, Sas, Mezópéterd, Molnosszántó, Kisszán-

napjaiban, Pütkösöd nyolcadában felvett tanúvallomások szövegét terjedelmes volta ellenére alább a *Függelék*ben közöljük.³⁹⁵ A vallomások nemcsak többszörösen bizonyítják az Ártándy-rokonságot, részletezik a vonatkozó genealógiát, hanem egy-egy villanásra élővé is teszik Pázmány Péter őseit is előtünk. Az apai dédanyát, Ártándy Katát, amint koszorút köt, Budára siet a fivéreit, Ártándy Pált és Balázst fenyegető vész hírére; sír, jajveszékkel, meghúztatja a harangokat, amikor híret veszi lefejeztetésüknek; egyik szolgáját, a panaszi Benedek Mihályt főzni tanítja, vagy amint a majdani bíboros dédnagybátyja, az idősebb Gáspár Ártándy Kelemennel „egyeött eöttek, ittak”, és közben a jobbágyaikkal évődtek stb.³⁹⁶

A magyar nyelven lejegyzett vallomások sokrétű forrásértéke mellett leginkább azt a tény érdemes még kiemelnünk, hogy a per nem más, mint Bocskai István ellen folyt, aki az Ártándy-javakat, köztük az 1604-es ostroma kapcsán elhíresült kereki várat fejedelmi adományként nyerte el. A leányágon rokon örökösök Pázmány Miklós vezetésével e javakba

tó, Tamáshida, Mártontelke, Kiskemény, Erdőgyarak” (uo., n. 183), „Furka, Bödő, Kereztes és Kékes” (uo., n. 182), valamint a Zaránd megyei „Belszelyűd, Nagyszelyűd, Szentmárton, Oltlaka, Tamás és Bozos” (uo., n. 183). 1583-ban Pázmány Miklósék jogi képviselője György deák volt (uo., n. 197).

³⁹⁵ A már korábban is idézett vallomások lelőhelye: PL AS Act. rad., Class. T, n. 196; *Függelék*, 7. sz.

³⁹⁶ A jegyzőkönyv – melyben vélhetően a Szalonta melletti Mezőpanasztól való megkülönböztetés miatt fel-feltűnik a „Pázmány-Panasz” elnevezés is – nem teljesen ismeretlen a szakirodalomban. Egy általunk többszöri kísérletre sem talált országos levéltári példányból néhány részletet (Keresztési Kontár Máté özvegye, Váradi Isó Istvánné és panaszi Benedek Mihály vallomásából) idéz BUNYITAY, 325–326 és 198. Ugyanő hozza a fontosabb genealógiai adatokat is családfába rendezve (uo.). Hivatkozása: „Budai orsz. levéltár kincst. oszt: Gyulafejérvári, Bihar. I. 3”.

történt beiktatása ellen tiltakoztak megkésve. Bihar vármegye alispánjának nemcsak Bethlen Gábor apjával adódott ügye, hanem Bocskai Istvánnal is hosszas, utolsó említése szerint 1583-ban a fejedelmi kúria előtt folyó perbe bonyolódott. Nem teljesen eredmény nélkül. Sikerült átmeneti egyezsége jutnia. Pertársai meghatalmazásával tárgyalásokat folytatott és végül „alkalmas summa pinz” fejében elálltak követelésüktől, de csak a maguk és nem utódaik nevében.

Ezt magától Pázmánytól tudjuk, aki 1631. november 8-án kelt levelében hosszasan ír az ügyről, és az örököstárs Veér Györgynek kérésre megküldte a nála lévő periratok másolatát, lévén, hogy a Szaturdcsi Mohamed-féle ostromkor a váradi *conservatorium* protokollumai elpusztulhattak.³⁹⁷ Az érsek Bocskainak a fejedelmi családdhoz fűződő rokonságával (Bocskai nővére, Erzsébet Báthory Kristóf felesége volt) magyarázta a kompromisszumot. Nem tartotta reménytelen vállalatnak a perújítást, amennyiben „az udvari favor le nem nyomja”. Egyúttal azt a gondolatot állította

³⁹⁷ „Úgy vagyon: ha az váradi Conservatorium az török szállásakor és az után éppen megmaradt volna, semmi szüksége nem lett volna kegyelmeteknek azt innen várni, az mit ott az Prothocolumból könnyen kivehetett volna kegyelmetek. De mivel mi nálunk tudva nincsen, hogy ha az Prothocolumok megmaradtak-e vagy nem, szükségesnek ítéltük, hogy az Transumptomokat megküldjük kegyelmeteknek.” HANUY, *Pázmány Péter... levelei*, II, n. 692. Pázmány itt említi a pertársak által apjának adott meghatalmazás lemásoltatását is, ezt azonban nem ismerjük. A prímási levéltárban a „*Classis T*” tehát nem őrizte meg hiánytalanul számunkra az 1617-ben áthozott családi iratokat. – Lásd a Nadány Zsigmondhoz ugyanaznap írt rövid levelet is, uo., n. 693. – JAKÓ ZSIGMOND szerint a hiteleshelyi levéltár az 1660-as ostrom után semmisült meg. *Váradi sívalmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben*, MEV–Regnum 26 (2004) 1–2, 93–114, 96; *Újabb adatok a váradi levéltárak XVII–XVIII. századi történetéhez*, Emlékkönyv Csetri Elek születésének 80. évfordulójára (szerk. Pál Judit–Sipos Gábor), Kolozsvár 2004, 186–194, 186.

elmékedése középpontjába, miszerint „többet ér és tovább tart a pénzes igaz marha, hogy sem a sok préda” remekbeszabott prédi-káció-miniatúrt intézett rokonához. Arra hivatkozott, hogy Kereki vára és uradalma valamikor egyházi birtok volt, óva intette rokonát megszerzésétől: „...mivel Kereki egyházi jószág volt, és hamisan, Isten és világi törvény ellen, foglalta volt azt el iffjú János király, nem kívánom, hogy valaha egy is, akár más bírhasa, mert valaki az egyházi jószágban részt veszen, nem kell hinnyi, hogy valaha sem magán, sem maradékján Isten áldása lehessen”. Sőt írásai gyakori érvelését, hogy az ország bajaiért a protestantizmus terjedése a felelős, saját felmenő rokonsága sorsára parafrázálta, mondván „ki tudja, talám a szegény Ártándi Baláss és Ártándi Pál, akik először azt a helyt az egyháztul occupálták, azért vesztették el fejeket is, mert amiképpen bizonyossan tudom, világi bűnökért azt nem érdemlették volt, hogy Budán fejeket szedjék” – olvashatjuk.³⁹⁸

Hasonlóan érdekesek számunkra Pázmány levelének azon sorai, melyek saját ifjúkori szerepéről szólnak e perrel kapcsolatban: „Azt is bizonyosan tudom, hogy a szegény atyám halála után, Böythy Balást, Böythy Lászlónak az apját, reá kérte volt Bochkay István, hogy én is tegyek olyan fassiot, hogy míg élek, nem keresem az ártándi jószágot. De én semmikép nem akarék annak accedálni – tudatta.”³⁹⁹ A közlés a *legitima aetast* már elért Pázmánynak apja halála utáni világába: új keletű gondjai, teendői közé enged bepillantást. Nemcsak a Csáky-pert kellett folytatnia, hanem az Ártándy-örökség kérdésében is állásfoglalásra kényszerült. Tinédzser korában mutatott eltökélt ellenállása a trónon ülő

³⁹⁸ HANUY, *Pázmány Péter... levelei*, II, n. 692.

³⁹⁹ Uo.

Báthory Zsigmond nagybátyjával, egyben a leendő fejdelemmel szemben, a bihari első alispán – néhai atyja kollégája – által közvetített óhajönéreztes megtagadása első ízben rajzolja eléink azt a karaktert, akit későbbi tetteiből, írásaiból jól ismerhetünk.

3. A THOLDY ÉS A MASSAY CSALÁD

a) *A Tholdyak*

A rekonstruált családi archívum iratainak nem jelentéktelen része a Tholdy-családra vonatkozik, mindenekelőtt a nevelőnőyára, Tholdy Borbálára, fivérére Albertre, és fiára Pázmány Györgyre. A dokumentumok elsődlegesen családtagjai biográfiai adatait gazdagítják, s azokat a viszonyokat idézik eléink, melybe apja halála után Pázmány 1588-ig haza-haza érkezett Kolozsvárról az iskolai szünetekre.

A családi miliő meglehetősen komornak tűnik a családfő elhunytával támadó gondok miatt. 1588-ban, a Szent György nap utáni hétfőn, azaz április 29-én (az új naptárban ekkor már május 10. állott) például „néhai vitezleő Pazman Miklósnénak, Tholdi Borbála aszonnak” Teötveös Deméjén váradi főbíró és több esküdt előtt kellett megjelennie alperesként a váradi városházán Szász Benedek felperesi keresetére, annak következményeként, miszerint

„Pazman Miklós nem tudhatik michoda gondolatból hatalmassul egy hold ugarát ez Actornak elveötte volna, annak uthánna egy thulkát, egy nyáj dézmáját, és egy vég zénáját mind elvette... Ezekre így felele Konia Péter Pazmanne Aszonyom képeben, hogy ez Actor mikor az

Balogh István józágából ugymint jobagy elzeökeöt volna, úgy engette volna meg Balogh István, hogy ha Pazmanj Miklós valamiféle marhá-ját thalálná ez az [Szász] Benedeknek... zabadon hozzá nyúlhatna...”.

Magyarán az özvegyet védő ügyvéd szerint az alispán annak idején csupán jogos követelését hajtotta be. Az ügy igen érdekes és bonyolult, kipattanásához az vezetett, hogy a török fenyegetésre hivatkozva az özvegytől egy meg nem nevezett jobbágya Szász Benedekhez (egykoron Balogh István jobbágya) szökött, aki ezt a neki okozott korábbi kár miatt tartotta meg, sőt *actor*-ként perelt is érte. Nemcsak arról volt tehát szó, hogy a birtokszerző, a kicsiny nyereséget sem megvető Pázmány Miklós bizonyos tettei következményét Tholdy Borbála viselte, hanem tetten érhetjük özvegyi kiszolgáltatottságát: jobbágya szökik, egy volt jobbágy pedig a városi magisztrátus előtt perli.⁴⁰⁰

Ez a kiszolgáltatottság jelenik meg előttünk Csáky Gábor 1587. április 10-én (21-én) Kucsóból „bizodalmas asszonyomnak, az néhai Pazman Miklósnénak, nekem jó asszonyomnak” írt levelében is, melyben – miután Tholdy Alberthez hiába fordult közvetítésért – magától az özvegytől kérte enyhe nyomásgyakorlással egy, a férjének a Csáky-per segítése kapcsán átadott oklevelet:

„Továbbá ebből akarom megtalálnom kegyelmedet, ez elmúlt esztendeökben mikor szegény mégholt Pazman Uramnak neminemeő pereit valának az Chiakj urakkal, attam wala én magamtól szeginnek egy levelet, ha mit használhatna vélle, ennek előtte mind Toldj Al-

⁴⁰⁰ A váradi főbíró és esküdtek 1587 „*feria secunda ante festum Luciae virginis*” kiadott okiratának eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 216. A dokumentum a 16. századi magyar jogi szaknyelv remekbeszabott darabja. – A szakirodalomban Ötvösként szerepel, 1560–1565 körüli hivatali idővel. BALOGH, *Váradinum*, 70.

bert uramnak írtam felőle, hogy kegyelmednek szólljon... én szégyen Pazman Uramnak használatjára adtam, kegyelmed ne tartsa vala meg, hanem adja meg kegyelmed, ne támadjon köztünk valami egyenetlenség...”⁴⁰¹

Más forrás is azt mutatja, hogy a Pázmány Miklós halálával keletkező ürt a családban leginkább Pázmány Farkas pótolhatta, akinek leszármazottai az esztergomi érseki udvartartás legfelsőbb körét adták, és akikről bíboros rokonuk és patrónusuk többször is megemlékezik végrendeleteiben. A mostoha nagybáty Tholdy Albert már kevésbé bizonyult támasznak. Pázmány György életkor megállapítását 1587 húsvéthétfőn⁴⁰² bár ő intézte a váradi *conservatorium* előtt, ezt azonban – nagyon úgy tűnik – húga ellenében tette.⁴⁰³ Egyúttal ugyanis külön jogi aktus keretében megnevezte mindazon személyeket, akik bármilyen vele kapcsolatban indult vagy indítandó perben elláthatják törvényes képviselőtét. Három napra rá ugyanígy cselekedett Tholdy Borbála, „*relicta quondam Nicolai Pazmany*”, aki szintén személyesen jelent meg a váradi káptalant pótló testület előtt. Mindkét ügyvédvalló levél valóságos seregszemléje annak a népes jogtudó körnek, melynek tagjai részben már idáig is fel-feltűntek a Pázmány család vagy ellen-

⁴⁰¹ A hosszabb, a levél átadásának módját is részletező misszilis eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 6).

⁴⁰² „*Feria secunda proxima post festum gloriosissimae resurrectionis Domini nostri Iesu Christi*”. A régi számítás szerint ez április 17-ére esett, Rómában ekkor már április 28-át írtak, a húsvétot pedig már március 29-én megünnepezték (amikor is Váradon még csak március 18-ára ebredtek...). Az dátum-meghatározásokhoz SZENTPÉTERY munkáját használtuk (*A kronológia kézikönyve*, 69–87 és 132–211.)

⁴⁰³ PL AS Act. rad., Class. T, n. 213; *Függelék*, 9. sz.

felei szolgálatában.⁴⁰⁴ Nem tudjuk, hogy mi lehetett a konfliktus oka, pláne nem, hogy mit keresett nagybátyjánál Pázmány György. Őt ekkor kereken négy esztendősnak tartották hivatalosan, így születési dátumát 1583 áprilisára javíthatjuk.

A testvéri összeütközés nem alkalmi jellegű volt, a kölcsönös ügyvédvállás nem bizonyult feleslegesnek. A testvérpár ismételt szembekerüléséről 1591-ből van tudomásunk. A per tárgya fivérük, Tholdy Márk hagyatéka volt. Halála után Borbála magához vette olyan ingóságait is, amelyek Albert szerint neki ártak volna. Átadásuk miatt kezdeményezte felperesként a jogi eljárást. Az özvegy vitatta a követelést. Alperesként ügyvédje útján előadta, hogy az említett tárgyak az elhunyt szabályos végrendelete alapján kerültek hozzá. Igazoláslul bemutatta a végrendeletet is, melyet Bihar vármegye két alispánja, Bojthy Balázs, és új kollégája, a Pázmány Miklós helyébe lépő Váncsody Miklós s a négy szolgabíró átírtak Báthory Zsigmond elé terjesztett ítéletlevelükben:⁴⁰⁵

⁴⁰⁴Tholdy Borbálái: Somlyai Gergely deák (de Szentegyed) „*director causarum varodaliūm*”, Pistaky Lukács (de Bongárth), Vas Imre deák (de Thorda), Sámsondy András, Pápay Dániel, Vaday Dániel, Köpeczy János, Zychy János (de Mikháza), Majádi Máté, Újnémethy István, Kidey Péter (de Ákos), Ugray Gergely (!), Geszthy György, Olasz Antal (de Venetiis), Bornemissza Zsigmond (de Hencida), Kónya Péter (de Bogiozlohaza), Vasady Márton deák, Várallyay Gábor deák és szalontai Tholdy István. – Tholdy Alberté részben ugyanők: Somlyai, Pistaky, Tholdy, Olasz, Bornemissza, Köpeczy, Kónya; a többiek: Somondy András, Sámuel deák, Trausverum (?) Lukács (de Kolozsvár), Horvát János (de Ladány), Máté deák (de Várad), Ugray Gergely (!), Géczy György (de Eched), Duakeszi György deák, Szita (?) Boldizsár, Thury Pál, Imre deák (de Várad). Az 1587 „*feria quinta és secunda post festum resurrectionis Domini*” kelt ügyvédvalló levelek eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 214 és 215.

⁴⁰⁵Kelt Váradon, 1591 „*ipso die festo Beati Dionisii martyris*”. Az ügyben korábban már több tárgyalást is tartottak („*feria quarta post festum Beati Bartholomaei*”) néhai Tholdy Miklós és néhai Dóczy Petronella gyermekeinek perében. A felperesi ügyvéd Kónya Péter és ikldai Fodor András, az alperesi ügyvédje váradai Thury Pál volt. Uo., n. 223.

„Én Tholdj Márk, ky Istennek kegyelmességébeöl noha testemben fellette igen betegh vagyok, de elmémben ezemen lévén, lelkeömeth és testeömeth ajánlom az én terempteö [!] Istenemnek kezébe az eö zerelmes Zenth Fiaért, az Jesus Christusérth. Ennek wtánna tezek illyen testamentumoth: Az bagghyámnak [!] Toldj Albertnek hagyom az nagy eöreögh aranyazoth poharath feödelesteöl, az ló homlokeleöt is, az ezeewsteösth nekü hagyom. Pazman Miklósné azzonyomnak né-némnek egy udvarü... aranyazoth poharat, egy ezeösth mosdóth, az három kochi lovaimath kochistól neki hagyom, az fiának Pazman Geörgynek egy safür gyeöreöth, annál jobb ninchen, egy vereös bárson zoknyáth, az kis vereös bárson keönteösth, egy figgeöth lánchostól hagyok, ha Isten élteti, és azth aggya érni, vigye mátkájának, egy aranyas pallost is és egy ezeösteös zablyámat is nekü hagyom. Massaü Ferenczné leányának, Euláliának egy fodor aran láczochkáth, az fiának Istóknak egy aranyas hegyesteörth hagyok.”

Szolgáiról, többi rokonáról is megemlékezik. Például Tholdy Istvánnak egy szekeres lovat („melyet Pázmánné nénémthöl vettem”) hagy, a patinás biblikus nevü Massay Ámoknak veres almadinköves gyürüt juttat. Leginkább Albert és Borbála a főkedvezményezett. Utóbbinak 50-60 juhát, összes gabonáját hagyományozza – három hold zab és három hold búza kivételével, ezek Csepreghy Gáspárt illetik. Ő a váradi *conservatorium* tagja, „levélkereső” és a végrendelet egyik kijelölt végrehajtója volt. Szembetűnő a Massay család sűrűbb említése. Felesége, lánya és unokája után megjelenik Massay Ferenc is, aki adósa két farkasbőr árával, fele Tholdy Albertet illeti, másik fele elengedésre kerül. A végrendelet végrehajtói között pedig ott találjuk Pázmány egyik anyai nagybátyját, Massay Lászlót.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶A fő testamentárius somlyai Báthory István volt, a többiek Massay László mellett Gergóth Mihály és Csepreghy Gáspár. PL AS Act. rad., Class. T, n. 223.

A jövőben érdemes lesz teljes terjedelmében megismerkedni a végrendelettel, hiszen közvetlen-közlelől mutatja a szélesebb család kedvezőtlennek nem mondható anyagi viszonyait. Mi most megelégszünk a végrendelező konfesszionális identitására utaló adatok említésével. Megtudhatjuk, hogy Várad környékén nemcsak a jezsuita misszió pasztorált, hanem Mihály pap is, akinek Albert bátyjánál levő egy „ghira” ezüstjét és egy aranyát szánta Tholdy Márk. Nagyfalun⁴⁰⁷ katolikus templom is működött (vagy tán épült éppen?), az ottani „szentegyház héazattyára” 50 forintot szánt, és kikötötte, hogy ha ez nem bizonyul elegendőnek, adják el tulkait, „eke barmait”, abból építtessék meg.⁴⁰⁸ Személyesebb devócióra utal a Borbálának átadni rendelt két ereklye említése.

Mindezen információk mellett a pernek a kimenetele érdektelen. Csupán a rend kedvéért említjük meg, hogy bár az alperesi ügyvéd szerint a végrendelet alapján vitathatatlan, hogy a javak jó része jogszerűen oszlik meg Tholdy Albert, Borbála és törvényes fia, György között, mely testamentumhoz a felperes korábban konszenzust adott, Pázmány Miklós özvegye mégis elveszítette a pert és át kellett adni a követelt tárgyakat. Az ítélet ugyanis kimondta, hogy a végrendelet súlyosan sértette Tholdy törvényes öröklési jogait.⁴⁰⁹ Mindez csupán rö-

⁴⁰⁷ A Toldi-trilógiában elhíresült település Cséffától északra, Rojt és Szentmiklós között feküdt. Eddigi utolsó említése 1587-ből származott. RÁCZ, *Arégi Bihar vármegye*, 196.

⁴⁰⁸ Ami ezek szerint az 1583-ban a váradi katolikusoknak adományozott Szent Egyed-templom mellett a környék másik katolikus gócpontja lehetett. BALOGH, *Váradinum*, 189.

⁴⁰⁹ „...defunctus Marcus Tholdy in praeiudicium et derogamen iuris successorii actoris res quas aviticas ac paternas et maternas eis legare non potuisset, itaque praetactae literae testamentariae inefficaces et invalidae essent...”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 223.

vid távú veszteség volt, hiszen fivére halála után az egyik örökös Borbála lett. A Tholdy Márk-féle végrendeletben érdekes módon nem említett testvér, Tholdy Erzsébet fiai, Kornis Boldizsár és Zsigmond 1599. február 23-án írták alá tanúsítványukat, hogy néhai „az szegény megholt Toldi Albert marháit, mindeneket, mind arany, ezüst marhákat, pinzt, aranyat, tallérokat, mindeneket és ruhákat elé hozott az a néhai Pazmany Miklósné Toldi Borbála azonj és igaz ozlás szerént meghoztottuk négy rézre, az negyedik rézét éppen nekünk meghozta...”.⁴¹⁰ Amiből az is következik számunkra, hogy Pázmány Péter nevelőnője minden bizonnyal megérte a 17. századot, nevelt fia nagy évszázadának kezdetét. Amikor tulajdon gyermeke alig 20 esztendősen 1603 májusában úgymond összes fivére, öse, rokona nevében, akiket ez illehet, érett megfontolással stb. önként, a gabona drágaságára hivatkozva eladta a váradi *curia nobilitaris*, nem kerül említésre Tholdy Borbála neve, ami halvány támpont arra nézve, hogy esetleg már nem élhetett.⁴¹¹

⁴¹⁰ A testvérpár által s.k. aláírt, lepecsételt tanúsítvány eredetije: PL AS Act. rad., Class. T, n. 229. – A vagyontárgyakkal iratok is hagyományozódtak Tholdy Alberttől. Így maradhatott ránk több neki szóló jobbágykötelezvény (uo., n. 249, ezt lásd még alább; n. 251); továbbá két perirata. Az egyik 1568-ból, Sárossy János (és felesége, Anna) Tholdy Albert ellen folyó eljárása. Innen tudhatjuk, mint fentebb említettük, hogy az apa Tholdy Miklós ekkor már nem élt (egészen pontosan Albert atyjától örökölte a pert: „*in quem mortuo eodem Nicolao Tholdy patre suo praesens causa legitime est condescensa veluti incausam actum*”). A másik Bocskai István ellen nyájak, lábasjóságok eltulajdonítása miatt indított tipikus, a közös birtokhatárokból adódó tyúkper dokumentuma 1591-ből (uo., n. 225).

⁴¹¹ „*Sponte, libere vicaeque vocis suae oraculo fassus est et retulit in hunc modum, quomodo ipse certis quibusdam perarduris et inevitabilibus necessitatibus suis ipsum ad praesens summe urgentibus evitandis, praesertim autem ratione nimiae caritatis annonae*

b) *A Massayak. Per Massay Margit leányegyedéért*

A családi iratok között külön, önálló példányban⁴¹² is megőrzött Tholdy Márk-féle testamentumnak van egy közvetett, ám annál fontosabb üzenete is. Fennmaradása kontrasztossá teszi előttünk Pázmány Miklós végrendeletének hiányát. Már korábban is fel-felvetettük, hogy a bihari alispán hirtelen halállal távozhatott az élők sorából, ezt most még valószínűbbnek tartjuk. Bár tudjuk, utaltunk is rá, hogy nem maradt ránk minden családi irat a primási levéltárban, tehát el is vesztetett végrendelete, mégis elképzelhetőbbnek tartjuk, hogy ilyen egyáltalán nem készült.

E meglátás tovább erősíti korábbi következtetésünket, hogy Pázmánynak mai kifejezéssel élve gondviselője a nevelőnya lett, Massay Ferenc 1590-ből említett „gyámságát”, pláne Pázmány Miklós által kijelölt gyámságát egész biztosan elvethet-

atque expeditionis generalis...”. MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 2, n. 6 (38. d., fol. 34). Idézve már korábban a váradi kúria helyének meghatározásakor. Vélhetően e dokumentum és a mellette található (n. 7) forrás kapcsán említi (és csak ennyit említi) FRANKÓI, hogy „Pázmány Péternek ifjabb testvére, György örökölte atyjuk nagyváradi és biharmegyei birtokait. 1603-ik évből származó, jószág eladásról szóló, fassioi a m. k. kam. lev.”. *Pázmány... és kora*, 6, 6. j. – Annnyira feltűnő és szokatlan számunkra az eladás részletes indoklása, hogy nem zárhatjuk ki ennek mintegy ürügy jellegét. Teljesen spekulatív alapon vetjük fel, hogy Pázmány György anyja esetleges halála után, akár apai, akár anyai ágon mindenféle közelebbi, idősebb rokoni férfitámasz nélkül, egyedül maradt „családfőként” nekiállt elköttyavetyélni javait. Esete nem lenne rendhagyó. Ráadásul könnyen adódik a párhuzam Miklós fia morvaországi örökségének példájával.

⁴¹² PL AS Act. rad., Class. T, n. 224.

jük.⁴¹³ Gyámként szerepelnie kellett volna a Csáky-per említett 1587-es fordulójában. Fentebb szoltunk róla, hogy a Zsák és KARÁCSONYI által hivatkozott 1590-es forrást nem találtuk. E dokumentum adatainak hitelét tovább rontja, hogy úgy tűnik, KARÁCSONYI nem az eredeti iratot használta, hanem csupán pályatársa közleményéből hivatkozta.⁴¹⁴

Legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy Pázmány lengyelországi távolléte miatt kerülhetett sor valamiféle helyettesítő, képviselői közreműködésre egy konkrét jogi procedúrában, melyet rögvest azonosítani is megpróbálunk. Felkérésére részben a Tholdy családhoz fűződő, a fentebbi végrendeletben megmutatkozó barátsága, rokonsága miatt kerülhetett sor, semmint a már rég halott Massay Margit révén, akinek első unokatestvére volt (apja, Massay Imre és Pázmány anyai nagyapja, Massay László testvérek voltak). Tholdy Albert a megromló viszony miatt nem jöhetett szóba, és talán ekkor már Pázmány Farkas sem élt, ami

⁴¹³ Annak ellenére is, hogy tudjuk, rokonságuk, birtokaik közelsége révén közösen védték érdekeiket újabb birtokszerzők ellen. A váradi *conservatorium* kiadmánya szerint 1580-ban a Hagymás Kristófhoz került Biharszentjános és Panasz közötti határbejáráskor Pázmány Miklós által tett tiltakozás átíratát – érintettként – Massay is megkapta: „...*super contradictione in facto metalis reambulationis inter possessionem Szent János ad Cristophorum Hagymás, nec non Panasz ad Nicolaum Pázmány spectantis... per Nicolaum Pázmány de Panasz interposita interventa, et in transumpto... pro Francisco filio Emerici, filii Francisci Massay senioris de Haroklyán ex Agnete filia Francisci Czibak de Palotba progenita, extradata...*”. A hosszas és összetett irat eredetije: MNL-OL MKA Act. Ies. (E 152), Registrata, Res. Magnovaradien., fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139). Idézne már korábban Pázmány Miklós szolgabírórsága és a Massayak Czibak-rokonsága kapcsán. Részletet közöl belőle FRAKNÓI, *Pázmány és kora*, 6, 1. j.

⁴¹⁴ KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 366–367. Emlékezetből írhatott, a dátumot is elrontja, nála 1590. november 24. szerepel, a Zsáknál a *Tiszántúlbán* 23 („*fertia tertia proxima ante festum Beatae Catherinae Virginis*”), utóbbi a helyes.

inkább valószínű, mint hogy esetlegesen nem lehetett alkalmas ilyen szerepre. Massay Ferencnek egyébiránt más jogügyletről is maradt fenn adatunk, tehát volt ilyen irányú tapasztalata.⁴¹⁵ Sőt azt is valószínűsíthetjük, hogy Báthory Zsigmond váradi szervitorának Tholdy Alberttel nem lehetett túlzottan szívélyes a viszonya.⁴¹⁶ A rokoni kötődésen túl ez további indok lehet feltűnése mellett Tholdy Borbála nevelt fiának ügyében.

A „Pázmány-gyám” rejtélyes keletkezésének legvalószínűbb magyarázatául az szolgálhat, hogy Massay Ferenc a még Pázmány Miklós által néhai felesége, Massay Margit – micsoda meglepetés – leánynegyede érdekében indított perben járhatott el, amelynek a Csáky-perhez hasonlóan szintén 1587-ben, Gyulafehérváron megszületett ítéletlevele szerint a váradi *conservatorium* képviselője mellett egyik kijelölt

⁴¹⁵ Említése 1596-ból a váradi *conservatorium*tól származik („*die festo Beati Matthiae apostoli*”). Nagyvárad, Ugray–Bölöni cs. lt., rol. 1, pa 1. – Egyik másik említés haroklyáni Massay Ferencről 1563-ból („*feria quarta proxima post festum Betae Margeritae Virginis*”) valószínűleg azonos nevű nagyapját (egyúttal Pázmány anyai dédapját) takarhatja. Uo., rol. 1, pa 2.

⁴¹⁶ Tholdy Albertnek a váradi bíró és esküdtek ellen indított perében a fejedelmi idézés többszöri kézbesítése ellenére sem jelent meg tanúmeghallgatásra többekkel, így nemes Nagy Andrással, Nagy Anna úrnővel, valamint Pákay Ferencsel egyetemben. Utóbbival együtt kerülnek megnevezésre mint „*servitores Váradenses illustrissimae celsitudinis vestrae*” a váradi *conservatorium*nak a fejedelemhez Váradról, „*feria quarta ante festum B. Margeritae Virginis*” intézett jelentésében. PL AS Act. rad., Class. T, n. 212. – Massay Ferenc fejedelmi szervitorságára lásd még *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I: 1569–1602. János Zsigmond, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond királyi könyvei. Báthory Zsigmond királyi könyve 1582–1602* (Erdélyi Történelmi Adatok 7/3), kiad. FEJÉR TAMÁS–RÁCZ ETELKA–SZÁSZ ANIKÓ, Kolozsvár 2005, 163, n. 509. – Szamosközy tudósítása szerint 1598-ban Várad védői között találjuk. ZSÁK, *Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, 2.

fejedelmi végrehajtója volt.⁴¹⁷ Mivel az ilyen *executiók* nem szoktak egyik-napról a másikra lezajlani, nem tartjuk kizárt-nak, hogy ebben az ügyben, a végrehajtás bonyodalmai kapcsán keletkezett az 1590-es ügyvédvalló levél. A szakmailag nem túl *eruditus*, ám szerencsés témához nyúló Zsák ebben talán azon szokványos kitézelt érthette félre, miszerint a Pázmány Miklós által kezdet per tárgya törvényesen háramlott fiára.⁴¹⁸

A „törvényes háramlás” kitétele szerepel a KARÁCSONYI János által részlegesen ismertetett 1587-es periratban, amely kivételesen későbbi másolatban az országos levéltárban⁴¹⁹ és nem a családi iratgyűjteményben maradt ránk. Ott csupán 1583-ból származó előzménye volt meg, ám erről is csupán főszékesegyházi kivonattöredék ad hírt. Így az eljárás pontos, netalán korábbi kezdetét ennek segítségével sem tudjuk meghatározni.⁴²⁰ A dokumentumot többször is átolvastuk. KARÁCSONYI közlésével ellentétben kijelenthetjük – miként korábban már felhívtuk rá a figyelmet –, hogy sem annak 1580. évi kezdetére, sem

⁴¹⁷ Egészen pontosan a *conservatoriumnak* Nadány János, Veér Mihály, Ztepan István, Somlyay István, Massay Ferenc és Pákay Ferenc váradi fejedelmi familiárisok közül kellett választania. Vö. *Bátbory Zsigmond királyi könyve*, i.m., *ad indicem*.

⁴¹⁸ Az adat csupán egyszerű ügyvédvallásról szól a váradi *conservatorium* előtt. Érdekes, hogy Zsáknál az ügyvéd nincs nevesítve (i.m., 19), illetve KARÁCSONYI több ügyvédről szól (i.m., 367). – Az ügyvédvallás megtörténtében nem kételkedünk, csupán abban, hogy az általunk már hiába keresett irat *tutornak*, mégpedig Pázmány Miklós által kijelölt *tutornak* nevezné Massayt. Teljesen elvetjük, hogy netalán egy-fajta „nevelőapaságról” lett volna szó. A megbízatás – bármilyen (netalán utólag kreált?) indoklással – egyedül perbeli képviselőségre szólhatott. Egy tényleg Pázmány Miklós általi kijelölés esetén Massay Ferencnek az 1587-es periratban sem csupán a fejedelmi végrehajtók között kellett volna szerepelnie!

⁴¹⁹ Kurrens leőhelye: MNL-OL Harruckern család levéltára (P 418), fasc. 18, fol. 53–65 (Lit. X).

⁴²⁰ EFK Batthyány-gyűjt., Cat. VII, Tit. XL. s, fol. 455.

Massay Margit időközbeni elhunytára nem található benne utalás.⁴²¹ A oklevél két részből áll. Magját Báthory Zsigmond Kolozsváron 1584. december 5-én kiadott, a december 1-jével kezdődött szokásos ítélkezési ülészakon az előző napon⁴²² hozott végzése alkotja.

A per tárgyát Massay Margit anyai nagyanyja, Nadány Begina, Felfalussy Lázár felesége kiadatlan jussa képezte. Tehát nem a Massayak és nem is a Felfalussyak ellen irányult (Pázmány anyai nagyapja Massay László, az anyai nagyanya Felfalussy Margit volt), hanem a Nadányak ellen. Pontosabban a közös ős Nadány Mihály unokája, György fia Mihállyal szemben folyt.⁴²³ A követelés mintegy kilenc településen talál-

⁴²¹ KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 352. Nagynevű elődünk rész narratívája az irat adatgazdagságához képest eléggé hiányos, elnagyolt, sőt furcsa, nem az oklevél logikája mentén halad. Arra is gondoltunk, hogy esetleg másik forrást is használt, ezért ír a keretirat 1587-es évszáma mellett 1580-at és nem 1584-et. Az általa használt dokumentumokat azonban mindig hivatkozta, és csak ennek az egy Harruckern-iratnak a jelzetét adja meg. Sem ezen a lelőhelyen, sem máshol nem talákoztunk egyéb forrással. Végkövetkeztetésünk: KARÁCSONYI az évszámot egyszerűen elírja (1584 helyett 1580-at hoz, vagy még inkább valamit félreért a szövegben és rosszul kalkulál), és e dokumentum alapján rekonstruál. Közlebbi adat nélkül csupán visszavetíti, hogy Pázmány Miklós eredetileg Massay Margit érdekében indította a pert, melyet azután Pázmány Péter érdekében folytatott. Ugyanakkor egy-két kiegészítő információt mindenképpen használ máshonnan: az egyik, hogy Nadány Begina anyja „Lélfi Katalin” volt (a forrásban csak „*Catharnia avia*” szerepel, fol. 57–58), illetve hogy Massay Margiték hatan voltak testvérek, erre sem találunk adatot (csak a Zsák-féle családfán – i.m., 21).

⁴²² Az eredeti dátummegjelölések: „*Sabatho proximo post festum Beatae Barbarae Virginis... „feria quinta proxima post festum Beati Andreae Apostoli*”. A gregorián naptár szerint december 5-e helyett már 16-át írtak.

⁴²³ „*nobilis Andreas literatus Sámsondy pro egregio Petro filio egregii Nicolai Pazman de Panaz ex generosa condam domina Margaretha Massay consorte sua filia egregii quondam Ladislay Massay de Haroklián [?] ex generosa domina Margaretha Felfalussy consorta sua filia egregii quondam Lazaris Felfalussy ex generosa quondam ex generosa*

ható birtokrészekre, prédiúmokra terjedt ki, továbbá két Köros-menti malomra.⁴²⁴ Itt sem követjük a per részleteit, habár az alperesi ügyvéd igen ügyesen bánik az érvekkel. Kifogásolja a felperesi fogalomhasználatot: szerinte nincs tisztában a „*praedium*” és a „*birtokrész*” fogalmakkal; arra hivatkozik, hogy a leánynegyedek részben a (legidősebb) fiútestvér, Massay Benedek már megkapta, tőle kell követelni stb.⁴²⁵

Míg az 1584. decemberi irat az alperest iratai bemutatására szólította fel, az ezt átíró, Gyulafehérváron 1587. május 11-én⁴²⁶ (az új naptár szerint 22-én) kiadott ítéletlevél az alperest, pontosabban ennek halála miatt örököseit az idézésekre meg nem jelenésük miatt pénzbüntetésre, illetve a fentebb már említett módon, többek között Massay Ferenc közreműködésével a követelt birtokrészek kiadására kötelezte.⁴²⁷

domina Benigna Nadany consorte sua filia dudum egregii Michaelis Nadany de Keres Nadany procreato, ut actore ab una, ac Ioannes Köpeczý pro egregio Michaele filio egregii quondam Gregorii Nadány filii egregii alterius dicti olim Michaelis Nadány de dicta Keres-Nadany, partibus ab altera”. MNL-OL Harruckern cs. lt. (P 418), fasc. 18, fol. 54.

⁴²⁴ „*Procurator dicti actoris proposuit eo modo: Qualiter idem actor cum praefato incatto de totalibus et integris portionibus possessionariis in possessionibus Mébes, Buthya [!], Pobalom, Gyarmat, Pázmán, Kis Harang, Keres Nadany; ac dimidietati molendini in eadem Keres Nadany super fluvio Sebes Keres devolventis, omnino in Békésiensi; item Tót et praedio Kavasd ac molendino in dicta Tót super fluvio Fekete Keres devolventi omnino in comitatibus Biharienti existentibus, et nunc prae manibus antefati Michaelis Nadány habitis ac hactenus cum ipso actore indivisis, quae videlicet ex eisdem ius faemineum aequae veluti masculinum concernerent portiones congruentes...*”. Uo., fol. 55.

⁴²⁵ Uo., fol. 56–59. Massay Benedekről annyi tudható, hogy 1591-ben már biztosan nem élt. *Királyi Könyvek*, II, 422, n. 1581.

⁴²⁶ „*Feria quinta proxima post dominicam Iubilate*”.

⁴²⁷ Uo., fol. 59–65. A per ifj. Nadány Mihálytól özvegyére, Lajos Zsófiára, fiaira Gergelyre és Miklósrá, valamint két lányára, Annára és Zsuzsannára háramlott.

Az olvasó, hacsak nem sarkallja különösebb genealógiai érdeklődés, úgy gondolhatja, hogy felesleges még ennyire is elmélyedni ebben az oklevélben, főként hogy a családfát gazdagító adatokat KARÁCSONYI többé-kevésbé már kiaknázta. Az esetleges szemrehányás azonban talán méltatlan lenne e sorok írójával szemben, aki sokkalta többet küszködött a Pázmány család jogbiztosító irataival, mint amennyi kellemetlenség támadhat e küszködés eredményének befogadása során. Az újabb – utolsó – *literae adiudicatoriae* kivesézése most sem öncélú. A dokumentum tudniillik Pázmány anyai ágának legfontosabb fennmaradt forrása. Azontúl, hogy teljesebb teszi a családi birtokigényekről eddig formált képünket, segítségével autentikus közegben ismerkedhetünk meg e családtagokkal. Közülük egyvalakivel hamarosan nagyon különleges felfedezést tehetünk.

Rendkívül érdekes mozzanat, hogy nem csak az 1587-es fejedelmi ítéletben,⁴²⁸ hanem az átírt 1584-esben is Pázmány Péter a felperes. Ügyvédje 1587-ben – KARÁCSONYI által meglehetősen pongyolással „Püspöky”-nek kiolvasott – bongárdi Pistaky Lukács,⁴²⁹ 1584-ben pedig Sámsondy András volt. 1584 decem-

⁴²⁸ *Noveritis quod nobis feria secunda proxima post dominicam Misericordiae proxime praeteritam instante scilicet termino celebrationis iudiciorum octavi diei festi Beati Georgii martiris novissime transacti, ad quem videlicet terminum universa causa dominorum et nobilium regnicolarum Hungariae sub iurisdictione existentium ab obitu serenissimi condam principis et domini, domini Ludovici regis Hungariae etc. piae memoriae etc. publica eorum constitutione adiudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae unacum magistris nostris protobonotariis et iuratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus pro faciendo causantibus moderativo iudicio tribunali sedentibus nobilis Lucas Pistakj pro egregio Petro filio egregii condam Nicolai Pázmán de Panaz, in quem causa praesens per mortem paternam est condescensa, ut actore...”. Uo., fol. 53.*

⁴²⁹ Pistaky neves ügyvédnek számított, már 1577-ben praktizált a fejedelmi kúria előtt, és még 1592-is aktív, több esetben Kolozsvár városát képviselte. ЈАКАБ, *Ko-*

berében Pázmányt úgy találjuk a felperesi szerepben, hogy az oklevél apját életben levőnek mondja. Elképzelhető, hogy elírásról van szó, és kimaradt a „néhai” („*condam*”) szócska. Ez esetben a fiatal árvának igen gyorsan kellett átvennie, még ha névleg is, a felperesi szerepet, hiszen Pázmány Miklós csak pár nappal korábban halhatott meg. Nem hisszük, hogy erről lenne szó. Bihar alispánjának, láttuk, jó pár pere futott a fejedelmi kúria előtt, törvényes korú fiának, a Massay–Nadány-juss vér szerinti örökösének bevonása logikus lépés.⁴³⁰ Pázmány Miklós perkapcsolata ugyanakkor vitathatatlan. Az 1587-es irat bevezetője szerint Péterre az ő halála miatt háramlott az ügy (a háramlás említését 1584-ből nem találjuk, ami újabb bizonyíték arra, hogy nem tévedésből szerepel élőként a bihari alispán).⁴³¹ Mindez azt is jelenti, hogy a forrás tüzetes vizsgálata nyomán sikerült Pázmány Miklós halálának időpontját tovább pontosítani, és 1584. december 5., a gregorián naptár szerint december 16. utánra vagy körülre⁴³² tehetjük.

A Massay–Nadány *quartalitium*ért indított per – 18. századi másolatban fennmaradt – oklevelének filologizálása az anyai ági családi háttér, a „gyám” kérdésének megvilágítása, az apa

lozsvár története, II, 247. 250. 307; lásd még rá BOGDÁNDI, *A kolozsmonostori konvent* 215 (239. sz.).

⁴³⁰ Imént utaltunk rá, hogy valószínűleg innen következett, majd állítja tényként KARÁCSONYI, hogy előtte úgymond Massay Margit érdekében kezdhetette Pázmány Miklós a pert, majd az ő „elhalása” miatt került helyébe Péter (i.m., 352).

⁴³¹ Lásd az imént szövetszerűen idézett oklevél-bevezetőket.

⁴³² Az ügyvédi képviselő ellenére a bihari alispán személyesen jelen lehetett a törvénykezési ülészakon. Ha nem, elképzelhető, hogy az esetleges elhalálozás híre még nem ért el Kolozsvárra. Bár jó néhány napba beletelt, mire az oklevelet letisztázták, expediálták. Mind valószínűbb tehát az 1584 végi/1585 eleji időpont.

elhunyta időpontjának további pontosítása mellett egy meg-
lepetést is tartogat. A gyermek Pázmány mindennapjaiban,
családi viszonyaiban meghatározó, ám eddig teljesen homály-
ban maradó körülményt. Az 1584. decemberi fejedelmi okle-
vél bevezetőjében ugyanis nemcsak Pázmány Miklós neve elől
hiányzik a „néhai”, megjelölés, hanem első anyósa, egykori
felesége Massay Margit édesanyja, Felfalussy Margit nevé-
nél sem találjuk.

A tévedés kizárva, a fejedelmi kúria írnoka pontosan, a rész-
letekre ügyelve szövegezte meg az okiratot. Megfigyelésünket
ugyanis kontrollforrás, mégpedig egy már 1870-ben publikált
irat igazolja. A jászói káptalan ugyanezen év május 5-én (16-án)
kelt kiadványa arról értesít bennünket, hogy fia, ifj. Massay
László török fogságból kiváltása céljából anyja Felfalussy Mar-
git, a néhai Massay László özvegye Kérsziget nevű falubirto-
kát 330 magyar forintért mindenestül eladta Káthay Ferenc-
nek. Vélhetően a vevő személye indokolta, hogy az ügyletet
Jászón kössék meg, ahová Pázmány anyai nagyanyja személye-
sen utazott fel. Nem lehetett túlon túl időse ekkor.⁴³³ Az ügylet
sikerült, 1589-ben ifj. Massay László már bátyja, Lőrinc ki-

⁴³³ „Generosa domina Margaretha Fewlfalussy relicta egregii quondam Ladislai Massay coram nobis personaliter constituta sponte et libere est confessa et retulit in hunc modum: qualiter ipsa matura intra se deliberatione praehabita pro redemptione capitis egregii alterius Ladislai similiter Massay, filii sui ex praefato quondam Ladislao Massay, domino et marito suo praemortuo progeniti, de miseranda et nefanda captivitate Turcica totale possessionem Keerzigeth vocatam in comitatu Bekessensi babitam... dedit, contulit, inscripsit et impignora-
vit...”. A „feria quinta proxima post festum Beatorum Philippi et Jacobi apostolorum” da-
tált irat kiadva: HAHN LAJOS, *Békés vármegye bajdana*, Pest 1870, 201. Kérsziget ma
Dévaványa külterületén található.

váltása érdekében nyilatkozott előszóban a váradi *conservatorium* előtt.⁴³⁴

Nem túl merész föltételezés, hogy a fiatalon, Pázmány saját közlése már 1572-ben elhalt anyja helyett a még 1584-ben is tetterős anyai nagyanya bekapcsolódhatott nevelésébe, ő tölti ki az úrt, amely Pázmány Miklós második házasságáig tartott. Felfalussy Margit személyében – akinek névazonossága lányával aligha a véletlen műve – egy eddig teljesen, Tholdy Borbálánál sokkal jelentősebb hatást gyakorolható ismeretlen nőalakot áll módunkban beazonosítani a gyermek Pázmány mellett. Pázmány Miklós halála után az anyai nagyanya személyében még maradt életben lévő felmenője Esztergom majdani érsekének. Azt azonban sajnos nem tudhatjuk, hogy meddig. De valószínű, hogy amikor 1588 őszén elindult Lengyelországba, nemcsak nevelőanyjától és féltestvérétől, hanem anyai nagyanyjától is búcsút kellett vennie.

4. PÁZMÁNY LEMONDÁSA ÖRÖKSÉGÉRŐL

„Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Úristen engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőseimnek

⁴³⁴ „Cséke és Keőallya” zálogba adását indítványozta „*vivae vocis oraculo*”. A „*feria secunda post festum Laurentii martyris*” kelt kiadmány eredetije: Nagyvárad, Ugray–Böölöni cs. lt., rol. 8, pa. 22, n. 34. – Talán az övé, vagy még inkább a kutatás által eddig nem ismert, ugyancsak Lőrinc nevű nagybátyjéé az ugyanott fennmaradt, magyar nyelvű, a vagyoni viszonyokról számos adatot közlő végrendelet. Utólagos ráírás szerint 1559 előtt kelt. Nem tartjuk kizártnak e korábbi keletkezést. A hagyományozó ugyanis első helyen „szerelmes bátyámat, Massay Imrét”, majd „szerelmes atyámfiait, Massay Lászlót” említi. Azaz Massay Ferencnek, Pázmány anyai dédapjának nem két fia volt, ahogy az eddigi családfa állítja, hanem három: Imre, Lőrinc és Massay Margit apja, László. Uo., rol. 2, pa. 6 (sz.n.).

társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólíta és egyházi állapotra választta...” – olvashattuk a teljes idézetet a fejezet elején. Mit is jelenthetett közelebről hona, ismerősei társasága, atyafisága: ehhez, vagyis hogy honnan is érkezett Pázmány Péter a magyar történelem színpadára, korábban elképzelhetetlen módon kerültünk közelebb. Számos információval gazdagodtunk. Történetek keltek életre a gyerek- és ifjúkor színterein, Panaszon és Váradon. Célok, szándékok, sikerek és kudarcok körvonalazódtak, személyek tűntek elő az ismeretlenség homályából, és elevenedtek meg a genealógia örökre száraznak vélt ágain. A családi levéltár rekonstrukciójának köszönhetően több adatot pontosítottunk, javítottunk.

Zárjuk vizsgálódásunkat egy utolsó korrekcióval. Amikor Pázmány 1588 őszén elhagyta Erdélyt, „ősei örökségéről” nem mondott, nem mondhatott le azonnal. KARÁCSONYI, majd ŐRY tévesen állítja ezt.⁴³⁵ Már az 1590-es, előbb a „gyámügy” kapcsán sokat emlegetett „ügyvédvallás” is tulajdonképpen ez ellen szól. Ha lemondott volna birtokairól, nemhogy „gyámja”, képviselője sem járhatott volna el semmiféle ügyében, ezek már az új tulajdonost érintették, illették volna. Maguk a jezsuita rendi szabályok is használatukat, életvezetésüket tiltották értelemszerűen, az azonnali megválást a javaktól, lemondást a birtokokról nem várták el, sőt nem is tették lehetővé. Ez esetben egy kilépő, elküldött novícius igencsak pórul járhatott volna. Legkorábban az újoncidő első évének letelte után kerülhetett rá sor, és akkor, ha az előljáró ezt megparan-

⁴³⁵ *Pázmány... ifjúsága*, 352; *Pázmány... tanulmányi évei*, 47.

csolta. Sőt a lemondás a javakról a fogadalom letétele előtt léphetett életbe.⁴³⁶

Mikor következhetett be ez Pázmány esetében? Tudjuk, hogy a jezsuitáknál nincsen egyszerű fogadalom, a két év noviciátus után letett fogadalom egyben örökfogadalom is. Ezt egészíti ki jóval később (Pázmánynál 1607-ben) a különleges negyedik fogadalom.⁴³⁷ Sem ÖRY, sem LUKÁCS nem hoz adatot arra, hogy mikor tette le Pázmány első fogadalmát, még csak fel sem vetik problémaként. Az előírások szerint mindenképpen a novícius befejezése után kellett megtörténnie. Lengyelországban vagy már Bécsben került rá sor, ahová 1590 októberében érkezhett meg.⁴³⁸

Az 1590. novemberi ügyvédvallás arra utal, hogy a lemondásra bécsi tanulmányai megkezdéséig nem kapott utasítást

⁴³⁶ A rendi szabályzatban a javak birtoklására általánosabb jellegű, a lemondás mi-kéntjének tekintetében olykor kevésbé koherensnek tűnő előírásokkal találkozunk: „Vizsgálat”, 4. cap. 53. és 54. passzus, és a „Rendalkotmány és magyarázata” III. pars, 1. cap., 254/7/F–G. 255/F. 256/G. 258/9. 287/25; VI. pars, 2. cap., 570/11/H. Pontosabb eligazodáshoz segítenek a „Kiegészítő szabályok” A 2. pars 32. cap. szerint §1. Ha az újoncidiót megkezdőnek vannak saját javai, ígérje meg, hogy azokról lemond, mihelyt a próbaidő első évének elteltével az előljáró azt megparancsolja. (3. Általános Rendgyűlés [1573. április – június] 19. határozat) §2. Ez az ígélet, amely sem nem fogadalom, sem nem egyszerű szándékkinyilvánítás, a következő feltételt foglalja magában: „ha az illető kitart hivatásában és az előljáró neki megparancsolja”. (3. Általános Rendgyűlés [1573. április – június] 19. határozat) §3. Általában a javakról való lemondás röviddel az utolsó fogadalmak letétele előtt szokott történni. E fogadalmak letétele előtt a lemondás ne lépjen érvénybe, hacsak az általános rendfőnök mást nem rendel. (7. Általános Rendgyűlés [1615. november – 1616 január] 17. határozat). Magyar nyelvű kiadásuk: *Jézus Társaságának Rendalkotmánya a 34. Általános Rendgyűlés jegyzetével és ugyanezen Rendgyűlés által jóváagyott Kiegészítő Szabályok*. Budapest 1997, passim. – Köszönöm MIHALIK BÉLA segítségét.

⁴³⁷ CVH I/13, 20–21.

⁴³⁸ ÖRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 70.

Pázmány. Talán mert sokat gyengélkedett? Nem tudhatjuk. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy öröksége rendezésére csupán a filozófiai tanulmányok végén, Rómába menetelével párhuzamosan kerülhetett sor. Ez megmagyarázná Alfonso Carillo Bartholomaeus Viller osztrák provinciálisnak Gyulaféhevéről, 1593. május 1-jén írt rejtélyes sorait, miszerint „Pázmány Péter ügye még nem fejeződött be, mivel még nem kaphattam meg mostohája válaszát, nem lehetett ugyanis ilyen rövid idő alatt keresztülvinni. Mégis sürgetni fogom a dolgot”.⁴³⁹ Közreadója, VERESS ENDRE a Rómába menetellel hozza kapcsolatba e sorokat. Ám a rendi diszpozícióhoz vajon az özvegynek mi köze lehetett? A birtokok átruházása kiskorú Miklós fiára azonban már inkább megkívánhatta Tholdy Borbála tevőleges közreműködését. Nem tapogatózunk teljesen a sötétben. A Pázmány-család birtokai ugyanis Báthory Zsigmond megerősítő rendelkezése szerint 1594-től képezték ifj. Pázmány Gáspár és György kizárólagos tulajdonát.⁴⁴⁰

Pázmány Péter ténylegesen 1587 szeptemberében, jogilag csupán, 1593/1594 folyamán, római tanulmányai alatt szakadt el szülőföldjétől.

⁴³⁹ „*Negotium Petri Pazmany nondum finitum est, cum nondum potuerim accipere responsum a sua noverca, non enim potuit tam brevi tempore perferri. Urgebo tamen rem.*” Alfonso Carillo Viller osztrák provinciálisnak, Gyulaféhevéről, 1593. május 1. VERESS, *Carillo Alfons levelezése és iratai I*, n. 23 (48).

⁴⁴⁰ A Panasz, Töttelek, Szomajom, Szentmárton, Újlak, Szentdénés, Berettyóújhely, Gyéres birtokneveket tartalmazó oklevelet említi IACOBUS FERDINANDUS MILLER, (ed.): *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány... I*, Budae 1822, 1X–X. Közlése szerint szövege megtalálható saját kéziratos gyűjtésében: *Chartularii Hungarici*, tom. XI, pag. 126 (ezt egyelőre nem találtuk).

VI. EREDMÉNYEK

Munkánk biográfiai, proszopográfiai és genealógiai jellegű. Az alapjául szolgáló jegyzőkönyv természetéből fakadóan hagyományos történeti műfajokat ötvöz, esetenként mikrofilológiai alapossággal.⁴⁴¹ A Pázmány-kutatás nagy múltú történeti diskurzusához kapcsolódva azt mutatja be, hogy a *processus informativus*, e sajátos, fontos szeriális vatikáni forrástípus hogyan és milyen mértékben hasznosítható, ad többletet az eddigi vizsgálatokhoz és a hazai forrásokhoz. Valamint hogy az olaszországi magánlevéltárak milyen perspektívákat kínálnak a magyar történelem jobb megismerése (és megértése)⁴⁴² terén.

A további tudományos hasznosítás lehetősége is elsődlegesen a Pázmány-kutatóhoz kapcsolódik. A pontosított, módosított életpályaadatok, családi körülmények visszatükröződhetnek irodalmi alkotásaiban. Az irodalomtörténet feladata

⁴⁴¹ A feldolgozás újabb – egy ideig nagyon, azután kevésbé divatos – lehetséges metódusaira például: DAVID WARREN SABEAN, *Peasant Voices and Bureaucratic Texts: Narrative Structure in Early Modern Protocols*, Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices (ed. by Peter Becker–William Clark), Ann Arbor 2011, 95–140.

⁴⁴² VÖ. GYÁNI GÁBOR, *A történelem mint emlék(mű)*, Budapest 2016, 34.

marad, hogy ÓRY MIKLÓS módszerét követve újraolvassa Pázmány műveit és támpontokat találjon az újabb biográfiai eredmények mentén, netalán ellenvetéseket támasszon. Ugyanez áll az írói munkásságára vonatkozó megfigyeléseinkre.

A Pázmány–Tholdy család kutatás során feltárt archívumának feldolgozása, iratainak adatgazdagsága, a rá alapuló történelmi narratívának a jegyzőkönyv-elemzés szövegétől gyökeresen eltérő jellege azt bizonyítja, hogy a processzus és a családi levéltár gyakorlatilag „elbeszélnek egymás mellett”. Az egyik nem feledtetheti a másik hiányát. Sokkal inkább kiegészítik egymást. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ híres mondása: „Egyáltalában Magyarország történelmét az olaszországi, s első sorban a vatikáni levéltárak ismerete nélkül megírni nem lehet”,⁴⁴³ következésképpen nem az itthoni adatpusztulás miatt érvényes elsősorban. Ezt semmi nem pótolhatja. Sokkal inkább amiatt, mert Itália archívumai olyan információkat őriznek, őrizhetnek meg számunkra, melyek idehaza még ideális forrásviszonyok között is jószerével elérhetetlenek lennének. A megállapítás nemcsak a processzusokra igaz. A pápai tizedszedők jegyzékeitől kezdve a különféle szupplikációs és bullaregisztereken keresztül egészen a nunciusi jelentésekig, a misszilisekig stb. bezárólag érvényes. S nemcsak a vatikáni, az olasz állami és egyházi gyűjtemények, hanem a szépszájú olasz magánarchívumok esetében is. A Pázmány-processzus, a frascati Villa Aldobrandini rejtőzködő kincse az itáliai családi levéltárakban rejlő pazar távlatok bizonyítéka.

⁴⁴³ *A pápai levéltárak*, Századok 18 (1884) 66–73, 73.

A) A KÁNONI KIVIZSGÁLÁS JEGYZŐKÖNYVE

A *Villa Belvedere*ben Pietro Aldobrandini bíboros viceprotektor iratai között őrzött jegyzőkönyv a prágai nunciatúrán 1616. szeptember 30. és október 3. között az esztergomi érseki szék betöltése kapcsán lefolytatott kánoni kivizsgálás anyagát, összesen négy tanú vallomását tartalmazza. Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár szeptember 30-án, Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok, Ferenczffy Lőrinc királyi titkár, Székely György, Klesl bíboros udvarmestere október 1-jén adott számot Pázmányra és a főegyházmegye állapotára vonatkozó ismereteiről.

A Pázmányról előszóban elmondott, a szószerintihez közelítő egyenes beszédben (*oratio recta*) lejegyzett narratívákban kortárs értékelések, idézetek tárulnak elénk, kerül közelebb egykorú megítélése. A konzisztoriális forrás alapján nem oldható meg a biográfia összes historiográfiai problémája. Van, ami igen. Egyúttal a megválaszolandó kérdések száma is gyarapszik. Új szintre helyezik a régi szakmai diskurzust. A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyve nem történeti forrásnak készült. Jól szabályozott kánonjogi eljárás része. Információi sokkal inkább kiaknázzhatóak történeti szempontból, mint amennyire a kuriális procedúra során hasznították őket. A processzus és kapcsolódó iratai: a konzisztórium előterjesztéshez készült összegzése, kérvények, kongregációs iratok, a pápai bréve és bullák évszázadok múltán váltak a tudomány eszközévé. A hivatali eljárás során keletkezett változásai nem manipulatívak, ám mégis befolyásolták a historiográfiát. Általános-

ságban is elmondható, hogy a kánoni jegyzőkönyvek adatai, kiváltképpen életkor-adatai komoly forrásértékkel bírnak. Például a két tanú, Lépes és Ferenczffy saját életkor meghatározásai igazolják a szakirodalom meggyőző következtetéseit. Kategorikus leértékelésüknek nincsen létjogosultsága. A Frascatiban fellelt forrás bemutatása, elemzése a reflexív, kreatív kritika fontosságára hívja fel a figyelmet.

A tanúk által a prágai nunciatúrán eskü alatt előadottak szerint Pázmány gyakran tűnt fel nyilvános alkalmakon Forgách bíboros oldalán, aki „minden titkát reá bízta”. Az ilyen jellegű közszereplés sem érseki gyóntatói és tanácsadói, sem pedig a prímási udvar misszionáriusi (hivatalos beosztása a Társaságban)⁴⁴⁴ feladataiból nem következik feltétlenül. A kortársak is tisztában voltak kulcsszerepével az 1611. évi zsinaton, a trienti program szisztematikus alkalmazásának kezdetén Magyarországon. Templomokban, leginkább az országgyűlések idején tartott „nyilvános előadásai” („*publicae lectiones*”) a vallomásokban elkülönülnek a prédikációktól. A jezsuiták által kedvelt katekézisek, bibliaórák mellett/helyett inkább a SÍK SÁNDOR által már korábban „élőbeszéd stílusúnak” nevezett vitairatok szóbeli formálásának, alkalmazásának tarthatjuk őket. Prédikációi hatását jelzi, hogy a tanúk szerint nem volt olyan temploma a Királyságnak, ahol meg ne fordult volna e célból. A kortársak számára Pázmány személyes pasztorációja a meghatározó. Az előadásokat, prédikációkat tömegek látogatták. Saját elmondásuk szerint a tanúk is számtalanszor, lelki épülésükre vettek részt az alkalmakon. A személyes igehirdetés,

⁴⁴⁴LUKÁCS, *Catálogo personarum*, II, 80. 91 100 112. 124. 137. 149. 161–162. 195–196.

meggyőzés területén tűnt fel és tűnt ki Pázmány Péter a közvélemény szemében. Ferenczffy Lőrinc szerint az általa „*frequentissime*” látogatott beszédek nemcsak „kimondhatatlanul dicséretesen és a népek lelki hasznával” („*indicibili laude et populorum utilitate spirituali*”) tartotta, hanem úgymond „prédikációiban mindenkit könnyűszerrel megelőz”, és ez köztudottnak számít.

Bár elhangzik az állítás, hogy írói munkássága „ámulatot és csodálatot” váltott ki („*stuporem et admirationem*”), ennek közvetlen tömeghatása már jóval csekélyebb, mint a prédikációké, előadásoké. Még a katolikus elit tagjai is alig egy-két művét idézik cím szerint. Leginkább csak a *Kalauzt* ismerik. Úgy tűnik, hogy vitairatait főként a kontroverziában elmélyülő papság és cáfolat céljából a protestáns lelkészek forgatták elmélyülten.

A tanúk elbeszélésében a prédikációk, előadások és nyomtatott írások mellett harmadik médiumként a levelek tűnnek elő. Ezek nem csupán protestáns prédikátorokhoz, meggyőzés céljából írt misszilisek lehetettek, hanem olyan írások is, melyeket Pázmány egy-egy katolikus személyhez, akár egyházihoz, akár világihoz, netán közösséghez írhatott, és amelyeket elolvasásuk után másolatban vagy eredetiben köröztettek. E „pasztorációs levelek”, melyekre példa egyelőre nem ismert, s csupán Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok hivatkozásából, valamint a kora újkori levelezési szokásokból következtethetünk létezésükre, megkülönböztetendők a személyes lelkivezetői levelektől, továbbá az egyéb magánlevelektől. A „pasztorációs levelek” meglepte jól beleillik a korszak Iustus Lipsius által meghatározott képébe, miszerint a levél

alter sermo, és az ő kategóriái közül alighanem az *epistola serialis publica* közé sorolhatók be.

A premodern, kora újkori magyar katolikus konfesszionalizáció szimbolikus alakja hatásának rétegződése feltűnő egyezést mutat a modernkori katolicizmus magyarországi névadójával, Prohászka Ottokáréval. A gyakran emlegetett párhuzam közöttük még plasztikusabbá válik.⁴⁴⁵ Prohászkanál szintén a prédikációk, konferenciabeszédek tömeghatása a meghatározó. Könyvei nagyobb olvasottsága az alfabetizáció terjedésének tudható be. A folyóiratokba és napilapokba írt cikkek révén újabb médium is a rendelkezésére állt.

Az érseki székhez vezető úton Pázmány egyházkormányzati, pasztorációs ténykedése mögött a politikai szál is megragadható a vallomásokból. Az uralkodó úgymond „többször élt korábban szolgálataival”. E szolgálatok főként az 1608-as, 1609-es és 1613-as országgyűlés idejére sűrűsödhetnek. Gondolhatunk például a *Status Catholicus* tárgyalásainak szervezésére, akcióinak koordinálására, továbbá a közismerten rossz viszonyban álló Forgách és Klesl közötti közvetítésre, továbbá részvételére a törökökkel kötött második bécsi béke tárgyalásaiban.

A tanúk egyenes adásban közvetítik számunkra Pázmány egykorú megítélését. Nem hallgatják el személyes viszonyulásukat sem. Szuperlatívuszokban nyilatkoznak Pázmány főpapi alkalmasságáról. Székely Györgynél ez annyiban tárgyasul, hogy „mások sérelme nélkül” kifejezetten azt állítja: nincs senki, aki az országban hozzá fogható lenne. Ferenczffy egyenesen közeli barátságról szól („*ipsi familiarissimus extiterim*”). Kép-

⁴⁴⁵ Prohászka legújabban: MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Prohászka-tanulmányok 2012–2015*, Székesfehérvár 2015.

viselik a korabeli közmeggyőződést Pázmány szülőhelyéről. A kortársak inkább a családi birtok Panaszt tartották ennek, mintsem a Pázmány által írásaiban többször emlegetett, nevesebb Váradot. Az 1598-ban elpusztult települést Pázmány szülőfalujának tarthatjuk, a közeli Váradot szülővárosának.

A tanúk egyöntetű hallgatása közvetett, de erős, önmegálló bizonyíték arra, hogy a Pázmány ellen hangoztatott korabeli vádak csupán egy szűk körű, belső rendi intrika eredményei voltak. Egyáltalán nem keltettek szélesebb körű visszhangot. Jóllehet Ramocsaházy kivételével a tanúk a Habsburg-udvarhoz tartoztak, Pázmány távozásáról a Jézus Társaságból csupán annyit említenek, hogy pápai bréve vette ki a rendből. A vonatkozó problémákról, a pápai Államtitkársággal folytatott diplomáciai tárgyalásokról, a szomaszka rendi kitérőről nem szólnak. Az életút következő állomásaként a turóci prépostság szerepel.

* * *

A Pázmány-biográfia érseki kinevezés mellett historiográfiailag legizgalmasabb problémája a felekezetváltásé. Pázmány fiatalkori éveinek valaha élt legjobb ismerője, ÖRY MIKLÓS méltán állítja, hogy „a kérdéssel sokan foglalkoztak, de még senki sem oldotta meg.” Az összes korábbi kombináció alapja⁴⁴⁶ a protestáns származás akadályá alól felmentő, a kuriális eljárás alatt 1616. november 10-én kiállított pápai bréve következő mondata: „Te pedig, aki eretnek szülőktől születél, és az eret-

⁴⁴⁶FRAKNÓI nyomán, aki az adatot KATONA ISTVÁN (*Historia Critica XXIX*, 655) kiadásából idézi (*Pázmány Péter és kora*, I, 6–7).

nekségben nevelkedtél, amelyet azonban, miként azt hitel érdemlő jelentésből megtudtuk, életed 13. évében elvetettél.” A barokk-kori tudományosságtól a pozitívizmus korán át egészen a 21. századig változatos elképzelések sorát vonultatja fel a történetírás. A katolizálás helyszíne hol Kolozsvár, hol Várad, leginkább az utóbbi. Időpontja a bréve-adat változatos értelmezésének köszönhetően 1582–1584 között vándorolt (Pázmány 1570. október 4-én született). A történetírás egyes személyek olykor együttes hatását vélte az esemény mögött felfedezni. Szántó István, Tőrösy György és Antonio Possevino jezsuitákét, valamint a katolikus mostohaanyáét, Tholdy Borbáláét. A találgatások egészen Pázmány Miklós esetleges katolizálásáig terjednek.

Az érseki kinevezésig megtett életútról lefolytatott kánoni vizsgálat számos tekintetben inkább bonyolítja, mintsem segíti a történeti megismerést. Ramocsaházy és Ferenczffy vallomásának köszönhetően végre biztosra vehető, hogy a katolizálás helyszíne a kolozsvári jezsuita kollégium, és nem Várad. A jegyzőkönyvben ugyanakkor a felekezetváltás dátumául nem a 13., hanem a 12. életév szerepel. A kivizsgálás alapján egy október végi audiencián V. Pál szintén ezt említi előszóban. Mindez az esemény megtörténtének intervallumát 1581–1584-re növeli.

A pápai bullák megszerzéséhez szükséges konzisztórium előterjesztés Franz von Dietrichsteinnek, Magyarország és a Habsburg örökös tartományok bíboros protektorának joga és kötelessége volt. Távolléte okán Pietro Aldobrandini viceprotektor helyettesítette. Dietrichstein ugyanakkor ágensé, Iacomo Olivieri révén részt vett a kuriális ügyintézésben.

Részletes és naprakész információkkal rendelkezett. Az ágensi jelentéseknek köszönhetően felidézhető a Rómába küldött jegyzőkönyv útja, szerepe és a pápai megerősítési eljárás részletei. Hosszas és körültekintő történeti rekonstrukció alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy az adatmódosulást, a 12. életévnek 13-ikra változását az eljárásrend bonyolultsága és rendhagyó módon gyors volta okozta. Minden valószínűség szerint a protestáns származás alól a római és egyetemes Inkvizíciónak benyújtott – szövegében nem ismert – kérvényben fordulhatott elő először. A kérvény megírásához a Pázmány és a prágai udvar által megbízott ügyintéző, a domonkos szerzetes Niccolò Ridolfi nem tudta közvetlenül használni a már Pietro Aldobrandininek átadott jegyzőkönyvet.

A felekezetváltás időpontjának pontosabb meghatározására egyik adat sem hasznosítható. A krakkói noviciátus 1588. évi, korban jóval közelebbi és másolati fennmaradása ellenére teljesen hitelesnek tekinthető bejegyzése szerint a katolizálás időpontja a 14. életév. Az eseményt az 1583/1584-es tanévre datálhatjuk. A karácsonyi és húsvéti ünnepkör, az adventi, nagyböjti lelkigyakorlatok hatását – pusztán hipotetikus alapon – feltételezve a már ŐRY MIKLÓS által szorgalmazott 1584-et fogadhatjuk el az áttérés évének.

Ha Pázmány Péter katolizálásának kérdése kapcsán alaposan elemezzük a fiatalkori éveket, családi viszonyokat tárgyaló szakirodalmat, megállapíthatjuk, hogy részben az adathiány, részben a felekezeti öntudat miatt a 19. századi, 20. század eleji pozitívizmus, vagy a két világháború között időszak szellem-történeti munkáiban nemhogy nem válik el a tudományos és a

regényszerű narratíva, hanem számos részletben regényszerű elbeszélés jelenik meg tudományosnak álcázva.⁴⁴⁷ Ráadásul a legelmélyültebb történeti kritika, mint például P. ŐRÉY is ki volt szolgáltatva egy olyan, évszázadokon át bombabiztosnak vélt adat téves voltának, mint a 1616. novemberi pápai bréve „13”-as évszáma. A helyzetet bonyolítja az alapjául szolgáló, közjegyzőileg hitelesített kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv eltérő, „12”-es adata. Utóbbi csupán kései felfedezése okán nem futhatott be hosszas és kacskaringós historiográfiai pályát.

Úgy véljük, hogy míg számos esetben valóban reális a veszélye, ezúttal nem kerültünk, kerülünk a történeti agnoszticizmus zsákutcájába. A relatív megismerhetőség veszélye sem fenyeget. Kérdés persze, hogy egyetlen történeti adat, jelesül Pázmány katolizálása dátumának meghatározása megér-e ekkora figyelmet és terjedelmet? Amennyiben a történetírást tudományak tartjuk, a válaszuk egyértelmű igen lehet. Sőt nem csak az bizonyítható be, hogy a pápai bréve felekezetváltási évadata hibás, és nem csupán e hiba keletkezésének körülményeit azonosíthatjuk, ami kerek 400 év távlatából a 17. század elejének forrásviszonyai között önmagában is kivételes alkalom. Hanem a korban jóval közelebb álló, hitelesebb matrikuláris bejegyzés alapján azt is feltárhatjuk, hogy a brévéhez és a hozzá kapcsolódó inkvizíciós do-

⁴⁴⁷ Vö. GYÁNI GÁBOR, *Mimézis és reprezentáció. Tény és fikció kapcsolata*, Tény és fikció – Tudomány és fikció a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrköréből; szerk. Lajtai Mátyás–Varga Bálint), Budapest 2015, 11–24. A magyar historiográfia célzatos narratíváinak változatos szempontjai és ismérveire: DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.), *A magyar történetírás kánonjai*, Budapest 2015. Az R. VÁRKONYI ÁGNES emlékének ajánlott tanulmánykötetből a „felekezeti kánonképzés” nem elhanyagolható szempontja hiányzik.

kumentumokhoz képest primér forrásnak tekinthető *processus informativus* évszáma sem történeti tényen alapszik!

E kérdés vizsgálata már messze túllép a processzus alapértelmezett történeti forráselemzésén. Úgy látszik, a 12-es adatot Pázmány kreálja majd két évtizedes távlatból: katolizálása időpontjaként a jezsuitákhoz kerülését, egyben a törvény előtti kiskorúsága utolsó évét vallja már vágsellyei tanárkodása alatt. Azt kívánta tudatosítani, hogy a felelős, jogképes korba, a *legitima aetas*ba már az egyedül üdvözítő konfesszió tagjaként lépett. Nemcsak tanú, a sellyei tanítvány Ramocsaházy szól a 12. életévben bekövetkezett katolizálásról. 1616. szeptember 29-én, az eljárás megindítását kérő levelében maga Pázmány is ezt említi a nunciust helyettesítő Alessandro Vasoli nunciatúrai auditornak. A szándékos változtatás észrevételezése sokkal értékesebb információ számunkra, mintha a processzus és az évszámában hitelesnek elfogadható, időben jóval közelebbi krakkói anyakönyvi adat egybeesne. Ekkor ugyanis kapnánk egy egybehangzó, ellenőrzött közlést, melynek részletesebb kontextusba helyezhetősége híján túlon túl nagy fontossága nincsen, ne mulasszuk el leszögezni. Jelentőségét hosszas historiográfiája, a megfejtésére tett másfélszázados kísérletek adják, és kizárólag a történetírás, mint olyan, és nem a történelem számára. Sokkal érdekesebb, hogy felfejthetővé vált Pázmány mély tudatalattija. Aggódása „eretnek múltja”, saját üdvözülése miatt. Életútjának halvány kozmetikázásával kimutathatóan már 1600 körülől és még érseki kinevezésének pillanatában is csökkenteni kívánta „eretnek” évei számát és kiskorúsága határidejét megjelölve súlyát!⁴⁴⁸

⁴⁴⁸Első olvasatunkban – a breve adatával kapcsolatban – csupán még halvány sejtésként merült fel bennünk a dátum nem tényalapú keletkezésének lehetősége (*Egy-*

Ebben a kontextusban érthető és értelmezhető, hogy miért látta szükségesnek megírni a rokonai, régi pátriája: Bihar számára a *Az Szt. Írásról és az Anyaszentegyházról...* c. művét, és miért éppen ezt, az egyetlen igazi egyházat középpontba állító címet adta alkotásának!

Az egybefűzött és lepecsételt jegyzőkönyv különlegesen értékes és fontos része Pázmány 1616. szeptember 29-ei levele. A katolizálás különleges évszáma mellett további adatközléseket is tartalmaz, még hozzá szüleiről. E közlések ismételtelen nemcsak eldöntenek, illetve megvilágítanak történeti kérdéseket. Együttal a problémák számát is gyarapítják. Az újonnan kinevezett érsek állítása, hogy szülei protestánsként haltak meg, véglegesen megcáfol minden, Pázmány Miklós esetleges katolizálására vonatkozó felvetést. Jóval több nehézséget okoz azon sorai értékelése, miszerint „anyám már *negyvennégy* évvel, apám pedig *harminchat* évvel ezelőtt meghalt”. A szakirodalom szerint ugyanis Pázmány anyja, Massay Margit 1578 táján, apja pedig 1584 őszén hunyt el. Mindkét adatközlés jócskán eltérő. Fiuk állítása szerint Massay Margitnak 1572-ben, Pázmány Miklósnak 1580-ban kellett volna távoznia az élők sorából. Mindez azt jelentené, hogy Pázmány Péter már 10 éves korától anyátlan-apátlan árva volt.

Különválasztva a két adat vizsgálatát, arra a következtetésre juthatunk, hogy a Massay Margit elhunytára vonatkozó közlés hiteles. A korábbi kutatás ugyanis csupán Pázmány féltestvérének 1582 körüli születéséből következtette az 1578-as (olykor 1580-as) dátumot, egyéb bizonyítéka nincsen. Massay

báztörténeti Szemle, i.m., 20; idézve már fentebb a IV. fejezetben „Kérvény a Szent Hivatalnak”). Nos, úgy tűnik a processzusával kapcsolatban is errefelé van a helyes megfejtés iránya.

Margit fiatalkori elhalálózása érthetővé teszi, hogy egyetlen olyan fennmaradt forrásban sem szerepel, amely őt élő személyként említene, illetve, hogy Pázmánynak miért nem született több édestestvére. A korábban feltételezett 1578-ig erre lett volna lehetőség. Mindez azt is jelenti, hogy Pázmánynak semmilyen emléke sem lehetett édesanyjáról. Eszmélésétől kezdve félárvaként nőtt fel, mely szempontot lelki fejlődésének bemutatásakor feltétlenül figyelembe kell majd venni.

Apja halálára vonatkozó állítása mindenképpen téves, az 1584 őszi adat helyes, és még pontosítani is fogjuk. A hiba okára nem találunk más magyarázatot, mint a kerekített 30 éves közlésnek a másolás során keletkezhetett *lapsusát*, Pázmány levele ugyanis nem eredetiben maradt ránk, hanem bemásolták a jegyzőkönyvbe.

* * *

Az érseki kinevezés, a történelmi helyzetbe kerülés történetének mikropolitikai szemléletű megírásához (*Pázmány, a jezsuita érsek*)⁴⁴⁹ a jegyzőkönyv keresése hozott új adatokat, for-

⁴⁴⁹CVH I/13. SZABÓ FERENC a *Tárlatok*ban azonnali és méltató recenziót szentelt az érseki kinevezésről írt monográfiáinknak (2016 április, http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Tusor_Pazmany_recenzio.pdf). Baráti gesztusa komoly és örömteli elismerés. Legyen szabad hasonló barátsággal megjegyeznünk, hogy ÓRY MIKLÓSSAL és LUKÁCS LÁSZLÓVAL közösen folytatott kutatásuk továbbvitelében a monografikus szintű mikro- és makropolitikai történeti rekonstrukció és kontextusba helyezés stb. mellett lényeges új eredmény, hogy míg ősrintük Pázmány egyházjogilag szabálytalanul és ennek tudatában lett jezsuitaként esztergomi érsek, sikerült cáfolnunk bárminemű *irregularitas* meglétét. Kritikaként említi továbbá, hogy Pázmánynak a Társaságon belüli korábbi válságával (cenzúraügy stb.) nem foglalkoztunk részletesen. Mint monográfiáinkban jeleztük és hivatkoztuk is, ezt két okból láttuk szükségtelen-

rásokat, sőt hozta egyúttal magát a témát is. *A priori* egy régi historiográfiai problémához. Az érsekség előtti időszakra: származására, katolizálására, a Társaságban töltött évekre maga a jegyzőkönyv szolgál támpontokkal. *A posteriori* egy ugyancsak régi historiográfiai kérdéshez. E kérdésre még ÖRY MIKLÓS átfogó anyaggyűjtése után is érvényes volt FRANKÓI VILMOS megállapítása: „Sajnos, nem bírunk részletes adatokkal, melyek az érseknek viszonyát Pázmányhoz és ez utóbbinak térítői munkásságát kellően megvilágíthatnék.”⁴⁵⁰ A processzus ezt a hiányt mérsékli. A korábbi életszakaszra vonatkozó adatai retrospektívek, az érseki kinevezés kapcsán és időszakában keletkeztek. Az elvárhatónál is elmélyültebb, hosszabb és részletesebb kritikai reflexiót igényelnek, kiváltképpen a korábbi kutatások olykor kaotikus „esetlegessége” miatt. A vizsgálatunk során a mikrotörténeti metódus helyébe lépő aprólékos mikrofilológiai megközelítés eredményei azt mutatják, hogy

nek. Egyrészt mert éppen SZABÓ FERENC és LUKÁCS LÁSZLÓ ezt a részletet már alaposan feltárta, új forrásaink, szempontjaink nem voltak a témához. Másrészt a renden belüli, régebbi keletű problémái csupán áttételesen kapcsolódnak az érseki kinevezéshez, azokból legfőljebb átlépése a karthauzi rendbe, 1615 tavaszától pedig Olmützbe helyezése következett volna, és nem az érseki trón. Az 1615 és 1616. évi támadásokat már behatóan tárgyaljuk. Ahhoz, hogy érsekként jezsuita maradt, természetesen kétség sem férhet, ezt valóban helyesen ismerték fel P. SZABÓÉK – bár cáfolhatatlanul bizonyítani még nem tudták –, s mint a rend tagja negyedik ünnepélyes professziója 5. kiegészítő (nem a nyilvánosság előtt letett) fogadalma szellemében működött haláláig: „Azon kívűl megígérem, hogy ha megessenék, hogy a harmadik fogadalmam ellenére püspökké szentelnének, nem fogok elzárkózni a Társaság általános rendfőnökének meghallgatásától, ha ő, akár személyesen, akár a Társaságból általa kijelölt bármely személy által, nekem tanácsot kegyeskedik adni”. Vö. *Jézus Társaságának rendalkotmánya*, 415–416; CVH I/13, 212–216.

⁴⁵⁰ *Pázmány... és kora*, I, 81.

lehetséges, és talán érdemes is egy-egy történeti adat „objektívizálása”. Annak az eldöntése, hogy tényleg sikerült-e kikec-meregnünk néhány, Pázmányhoz kötődő adat kapcsán az ismeretelméleti szkepticizmus zsákutcájából, és ez megérte-e az időt, fáradságot, mind az írónak, mind az olvasónak, eldöntése az utóbbi feladata.

Mi továbbindulunk, és megpróbálunk még felszínre hozni ezt-azt. Bemutatni, hogy a hazai források mire használhatóak a külhoni *Hungaricumok*, a vatikáni kutatások gyűjtőkörébe tartozó iratok⁴⁵ ellenpontozásaként. Látni fogjuk, a személyes attitűdökre, mint például a felekezetváltás vagy a tanulmányok kérdése, netalán a lelkipásztori ténykedés, kevésbé, vagy inkább semennyire nem alkalmasak. A családi viszonyok, miliő felvázolására azonban egyenesen szenzációs, az eddigi kutatások által gyakorlatilag érintetlen forrásanyag mozgósítható. Azt ismerhetjük meg közelebbről, honnan indult és érkezett Pázmány Péter a magyar történelembe.

B) A CSALÁDI LEVÉLTÁR

A kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvéhez hasonlóan a Pázmány–Tholdy archívum okiratai sem történeti forrásnak készültek. Néhány értékes, Pázmány Miklóshoz és Tholdy Borbálához címzett misszalist leszámítva jogbiztosító, nagyjobbreszt peres dokumentumok. Fennmaradásuk az új érsek gondoskodásának köszönhető, aki már 1617-ben kihozatta a családi levéltárat a Fejedelemség területéről. A kor szokásai-

⁴⁵ A vatikáni kutatások fogalmának meghatározása: CVH I/1exc., cxii–cxiii.

nak, elvárásainak és lehetőségeinek megfelelően a prímás eltökélt szándéka volt a Pázmányok magyar és európai arisztokráciába emelése. Az iratokra elsődlegesen a család 14. századig visszavezethető eredetének, leszármazásának, rangos rokonságának igazolása céljából lehetett szüksége. Féltestvérét, Pázmány Györgyöt szintén 1617-től a prímási udvarban találjuk. Az ő fiára, a magyar és birodalmi főnemesi rangra emelt Pázmány Miklósrá, illetve a bíboros apai nagybátyja, Pázmány Farkas leányági leszármazottaira, Solymosi Péterre és Namény Jánosra alapított terveket nem koronázta siker. Utóbbiak és utódaik gróf Pázmány Miklós ágának kihalása után az örökölt birtokokkal együtt kötelesek lettek volna felvenni a Pázmány nevet. Nem került sor rá. A bíboros neposa már az 1650-es években elvesztette a ráhagyott javakat. Az oldalági dinasztiaalapítás végül Széchényi Györgynek sikerült a 17. századi magyar egyházfők közül.

Az esztergomi prímási világi levéltár *Classis T* állagában szét-szórva, nem hiánytalanul fennmaradt családi dokumentumok számottevő része az apára, Pázmány Miklósrá vonatkozik. Ő idáig jószerével csupán egy név s egy tisztség, leginkább fiktív cselekményekkel felruházott szereplő volt a történetírás lapjain. Most leginkább többszörös átírásokat, netalán tanúvallomásokat tartalmazó ítélet- és bizonyáglevelek (stb.), jobbágykötelezvények és egy-két hozzá intézett misszilis alapján kerülhetünk közelebb személyéhez, műveltségéhez, céljaihoz, viszonyaihoz. Megismerkedhetünk alispáni működésével, földesúri és birtokszerző tevékenységével, pereivel, jól kirajzolódó családi stratégiáival. A virtuálisan rekonstruálható családi archívum iratainak nem jelentéktelen hányada a Tholdyakat illeti. A nevelőanyát, Tholdy Borbálát, Albert fivérét, és fiát, Györgyöt.

* * *

A Pázmány Miklós hivatali működéséről szóló dokumentumok alapján bizonyos, hogy csupán a négy szolgabíró egyike lehetett és még nem volt alispán Péter fia 1570. évi születésekor. E hivatalban 1568-ban, 1572-ben s majd még 1576 folyamán is Lessy Lászlót és Bojthy Balázst találjuk. Pázmány Miklós első említése második *vicecomes*ként 1577. június 18-áról tűnik elő. Kollégái Bihar vármegye tisztikarában 1583-ból Váncsody Miklós, Szőke János, Nadaby István és Olozoy Boldizsár szolgabírák, Lukács deák *iuratus notarius*, Kónya Péter, Máté és György deákok. Az első alispán mindvégig Bojthy volt, akinek városi háza Bocskai Istváné közelében állt. A Pázmány-kúria szintén Várad legrégebb és legelőkelőbb negyede, a „velencei” területén feküdt. 1603-ban már csak a telek volt meg. Az épület valószínűleg az 1598-as török ostrom idején semmisült meg.

Hivatali tevékenysége során Pázmány Miklós eljáró helyi hatóságként mind Bocskai Istvánnal, mind pedig Bethlen Gábor apjával, Bethlen Farkassal is érintkezésbe került. Az érsek és a fejedelem sokat vizsgált ellentmondásos kapcsolata megértéséhez atyjaik halványan, ám mégis kitapintható ellentétét, vagy legkevesebb ambivalens viszonyát is érdemes figyelembe venni.

Az alispáni működés iratai és a családi levéltár egyéb dokumentumai segítségével pontosíthatjuk Pázmány Miklós elhalálzásának terminusát. A jelekből ítélve vártalanul bekövetkező esemény az új, Gergely-naptár szerint 1584. november 27., sőt inkább talán december 16. után, és mindenképpen 1585. február 25. előtt történhetett. A *vicecomes*ként kiállított két novemberi oklevélen található a Pázmány családnak a katolikus egye-

tem emblémajaként közismerté vált, három struccollas címerének legkorábbi azonosítható példányait. Pázmány Miklós gyűrűspecsétjéről, elmosódott állapotban maradt fenn.⁴⁵²

* * *

A Pázmány-családon belül folyó perek irataiból bizonyosra vehető, hogy a család feje Pázmány Miklós volt. Nem Pázmány Farkas, akit a szakirodalom eddig idősebbnek és féltestvérnek tartott. Pázmány Farkas túlélte testvérét, és életkora is megállapítható az iratokból, 1530 táján született. Következésképpen Pázmány Miklós Mohács évtizedében láthatta meg a napvilágot. A Pázmány család három generációja: Pázmány Miklós († 1584/85), Pázmány Péter († 1637) és gróf Pázmány Miklós († 1662) személyében a mohácsi csatától a vasvári békéig ível, és története szinte a teljes magyar kora újkoron végig húzódik.

A családi perekben Pázmány Miklós kezdetben unokaöccse, ifj. Pázmány Gáspár oldalán, annak gyámjaként, majd képviselőjeként vett részt. Később viszonyuk megromlott és egymás ellen is pereskedtek. A 1577 és 1584 között folyó jogi eljárások, valamint egy 1583-as hatalmaskodás iratai megőrizték az utókor számára Bihar vármegye alispánjának latin nyelvű felszólalását, valamint ügyvédei útján tett magyar nyelvű nyilatkozatait. Egy 1580. évi gyilkossági ügy kivizsgálása kapcsán a nemesi előnév-

⁴⁵² Az ugyanazon ügyben kelt november 15-ei és 27-ei vármegyei kiadmányok eredetije: PL AS Act. rad., Class T, n. 205 és 206. (A nagyváradi Ugray-Böloni levéltár 1577-es és 1583-as alispáni iratainak mikrofilmről nem tudtuk azonosítani Pázmány Miklós pecsétjét.)

adó birtokközpont, Panasz részleges topográfiaja, mindennapjai, és több lakója, a Pázmány család jobbágysai tűnnek elő a teljes ismeretlenségből. (Az ügyvédi perbeszéddek és a tanúvallomások szövege a *Függelék*ben olvasható.)

A jobbágyok nevei tovább szaporíthatók a nagyszámban megőrzött jobbágykötelezvények révén. A kivétel nélkül magyarul, meglehetősen kezdetleges íráskultúrával készült irományoknak néhány esetben figyelemreméltó biográfiai forrásértéke van. 1581. Szent Miklós napján – egyenesen a semmiből – Pázmány Farkas oldalán Pázmány János is feltűnik tanúként, aki a majdani bíborosnak vagy nagybátyja, vagy pedig unokatestvére lehetett. Az 1582. augusztus 19-én Szalontán, többek között az új rokonok, Tholdy István és Tholdy Luca előtt lepecsételt kötelezvény az efféle irományok többségével ellentétben nem csupán Pázmány Miklósnak szól, hanem „Pazmanj Miklósnak és az én fiamnak, Pazmany Péternek” is. Pázmány létezésének ez az első írásos említése. Erős nemesi öntudata ismeretében szimbolikusnak tekinthetjük, hogy megjelenésére a történelem e helyi színpadán egy ilyen „feudális” cselekmény alkalmával kerül sor.

Excursus

A kutatás nem várt eredményeként a Pázmány–Tholdy család jobbágykötelezvényeinek köszönhetően ugyanez mondható el Bethlen Gáborról is:

„Mÿ Warga János nagifalwÿ, az néhãÿ vitezleõ Bethlen Farkas uram fiának, Bethlen Gábornak jobbãgia, és Nagi János ugyan nagifalwÿ, az nemes Sarossÿ Sophia azzonnak... jobbãgia és Attiassy Sipos Péter, ugyan Nagifaluban... lakó ember, az vitezleõ Solmossÿ Péter

uramnak iobbagia. Aggiuk emlékezetére mindenneknek az kiknek illik... hogy az néháy Koczis Péterné Nagy Elona, énnem Nagj Jánosnak leányom, kÿ az vitézleő Nagifalwÿ Tholdy Alberth uramnak eő kegyelmének maioria volt, paráznsághnak vétkében találtatoth és fattyazoth”. Vétke miatt a nagyfalusi és szentmiklósi „sok iambor teörvéntudó embereöknek” ítélete szerint halállal kellett volna lakolnia, ám mivel Tholdy Albert „teöb jámbor zemelyökkel egyetemben” kegyelmet gyakorolt, megígéri, hogy asszonylányja „ennek utánna tiztességeös élettbe viseli magáth, és eő kegyelmének és az eő kegyelme maradékinak mind az kétt ágon leveönek eöreökeös jobbagyÿ lezen” és erre társaival együtt kezességet vállal. A Nagyfaluban, 1592 „pünkeösth harmad napján” kelt, saját pecsétjeikkel megerősített kötelezvény tanúi „az Nagyságos Varkoch Georgÿ” és „az Nagyságos Chakj Mihál iobbagyÿ” voltak, valamint a „nagifalwÿ Farkas András, az megh nevezeth Bethlen Gábor iobbagia”.⁴⁵³

A forrásban nemcsak a 12 éves Bethlen Gábor említése lép-teti túl vizsgálatunkat a Pázmány-kutatás horizontján. A meg-esett jobbagyözvegy, Nagy Ilona esetének rendezése ritka in-formációként arra enged rálátást a Fejedelemség és a Hódoltság határvidékén, hogy miután megszűnt az egyházmegye, és helyi szinten lazult a vármegyei ellenőrzés, a falusi öngazgatás és a fe-udális struktúra, a jobbagyrendszer nemcsak hogy működött, hanem a jelek szerint megfelelő adminisztrációja, magyar nyelvű jogi nyelve és formulái is kialakultak. A szisztéma szemlato-mást kompatibilis volt a kálvinizmus presbiteriális rendszerével. Ez a kompatibilitás nem elhanyagolható szempont lehetett a svájci–francia eredetű felekezet magyarországi konszolidáció-jában a későbbiek során. Ugyanakkor az új konfesszióknak kez-

⁴⁵³ PL AS Act. rad., Class. T, n. 249. Bethlen Farkas 1530 körül született és 1590-ban halt meg, Bethlen Gábor 1580-ban látta meg a napvilágot.

detben csak bizonyos részelemei aktivizálódtak. Leginkább azok, amelyek „felhasználóbarátnak” mondhatók a befogadók részéről: egyszerűsített, vasárnap sem kötelező népnyelvű istentisztelet, közösségi lelkészválasztás stb. Maga a presbiteriális rendszer a kezdeti időkben a jelek szerint még nem. Hiszen a parázna nőnek „törvénytudó, jámbor” emberek tanácsára kegyelmez meg – *a földesúr*. A jámbor itt általános szófordulat, máshol is előkerül. A morális ítélkezés földesúri, közösségi cselekmény, de a hagyományos faluközösség részvételével. Eklézsiának, gyülekezetnek, presbitériumnak halovány említése sincsen még. Annál több előfordulásával találkozunk a régi ünnepeknek. Nemcsak a vármegyei iratokban, a szekularizált káptalan, a váradi *conservatorium* okleveleiben, hanem a jobbágykötelezvényekben is. Bizonyos hatásuk ekkor még lehetett. Például a hivatalos érvénynek a régi forma által biztosított jogereje miatt. Az idősebb generációk életéből sem tűnhettek el egy csapásra a szentek ünnepei, kiváltképpen nem a védőszenteké.

* * *

A jobbágyok szerzése mellett, egy-két hatalmaskodási esetet leszámítva (mint például az ippi Borssoló Jánossal szemben elkövetettet), Pázmány Miklós birtoképítő tevékenységének fő iránya a családi jogigények érvényesítése, házassági stratégiája volt. Már 1569-ben érdeklődött a Czibak-örökség iránt, mely apai ágon rokon család éppen akkortájt halt ki. Csáky Mihály helytartóval szemben azonban kevés esélye nyílt a sikerre. A genealógia hiteles adata szerint hitvese, Massay

Margit apai nagyanyja Czibak Ágnes, a Gritti által meggyilkoltatott Czibak Imre testvére volt. Elvileg tehát a Czibak-javakra irányuló jogigény erősítése is befolyásolhatta Pázmány Miklós feleségválasztását éppen akkortájt, amikor a család kihalt férfiágon. Közelebbi támpontunk ez irányban nincsen, az egybeesések mégis elgondolkodtatóak.

A Csáky-örökséget 1579-ben indított per volt Pázmány Miklós legnagyobb személyes vállalkozása. A családi levéltár tekintélyes részét végtelenül hosszú iratai teszik ki. Pázmány Miklós jogcíme azon alapult, hogy anyjának, Csáky Katának testvére, Csáky Miklós nem adta ki a köteles leánynegyedet (mindketten Csáky Gábor leszármazottai voltak). Miután már Csáky Miklós is eltávozott az élők sorából, fiai, Gergely és Mátyás lettek a perbe hívtak. A tét nem volt kicsi. A körösszegi várhoz és mezőváros-hoz tartozó teljes birtokrészek, Körös-parti malom mellett több mint 20 Bihar vármegyei településen követelte anyai jussát Pázmány Miklós. Igényei a még 1587-ben is tartó – Péter fia által folytatott – per során jelentősen lecsökkentek. Nincs rá bizonyítékunk, hogy a követelt javak végül a Pázmány család birtokába kerültek volna. Peréhez messzi rokonainál kerestetett iratokat Bihar vármegye alispánja. Kikérte távoli jogi szakértők véleményét. Segítsége familiárisa, Ederffy László volt. Az 1583. október 22-én írt misszilizé a családi levéltár különleges értéke.

A Csáky-per mindennél jobban mutatja számunkra Pázmány Miklós törekvéseit, hogy családját a fejedelemségi elit soraiba emelje. Nemcsak a birtokigények vonatkozásában. A rivális család elsőszülöttjének Gergelynek itáliai, katolikus neveltetése ösztönzőleg hathatott a szemmel láthatóan törekvő nemes úrra. Vonzó lehetőségnek tűnhetett, hogy az ő elsőszülöttje, ha

nem is olasz földön, ám élve a kínálkozó lehetőséggel, az újonnan alapított kolozsvári jezsuita kollégiumban szerezhessen hasonló műveltséget. Befolyásolhatta döntésében, hogy Kolozsvár esetében Báthory István alapításáról volt szó. Vagyis a király és fejedelem kollégiumába íratta be fiát. Pázmány Péter iskoláztatása terén hasonló modellben kell gondolkodunk, mint Homonnai Drugeth György, Daróczy Ferenc és mások udvarközeli, prágai, bécsi tanulmányai esetében. A források tükrében ilyen koordinátákon értelmezhetőek az apai motivációk az ebben a megvilágításban már nem is annyira rendhagyó iskolaválasztás terén.

A másik nagy per, az Ártándy-örökségért indított eljárás első említése ugyanúgy 1579-ből datálódik, vagyis szintén az alispánság első éveiből származik, mint a Csákyé. Az egybeesés aligha lehet véletlen. Az Ártándy-per nem egyszemélyi, hanem egész nemzeti vállalkozás volt. Pázmány Miklós negyedmagával perelt a magtalanul elhalt Ártándy Kelemen örökségéért, akinek apja Ártándy Balázs és id. Pázmány Péter anyja (vagyis a bíboros dédanyja) Ártándy Kata testvérek voltak. 1582 júniusában összesen 61 tanút hallgattak ki a Pázmány család genealógiájáról. (A magyar nyelven lejegyzett vallomások szövege a *Függelék*ben olvasható.) A per Bocskai István ellen folyt. Ő az Ártándy-javakat, köztük az 1604-es ostroma kapcsán elhíresült kereki várat fejedelmi adományként nyerte el. A leányági örökösök Pázmány Miklós vezetésével e javakba beiktatásának mondtak ellene, megkésve. Bihar vármegye alispánjának nemcsak Bethlen Gábor apjával adódott ügye, hanem Bocskai Istvánnal többszörösen is. Ővele hosszas, utolsó említése szerint 1583-ban már a fejedelmi kúria előtt folyó per-

be bonyolódott. Még hozzá nem teljesen eredmény nélkül. Sikerkült ugyanis átmeneti egyezsége jutnia. Pertársai meghatalmazásával tárgyalásokat folytatott. Végül „alkalmas summa pinz” fejében elálltak követelésüktől, de csak a maguk és nem utódaik nevében. Bocskai az örökös Pázmány Pétert is megke-restette e célból. A jezsuita diák azonban önérzetesen visszautasította kérése teljesítését.

A nagy családi perek megindítására Pázmány Miklós csak az alispáni pozícióban érezte eléggé erősnek magát. Ezért nem került korábban sort rájuk, noha a jogigényei nem számítottak új keletűnek. Hasonló megfontolás magyarázhatta második házassága kései voltát. A nemesi családok házassági stratégiáit a kora újkorban elsődlegesen nem érzelmi és gyermeknevelési szempontok irányították, hanem a család biztonságának, további felemelkedésének megteremtése, vagyonszerzés és befolyásnövelés, a kapcsolati háló szélesítése. Erre pedig a Massayak mellett, sőt előtt egyedül a Tholdyak nyújthattak komolyabb távlatot a környéken. A megfelelő ara eladósorba kerülését ki kellett várni. Az alispánság megszerzésével (1577-ben említik először) Pázmány Miklós is kellő távlatot tudott biztosítani az új rokon család számára.

* * *

Az új feleséghez, Tholdy Borbálához köthető iratok elsődlegesen az ő és családtagjai biográfiai adatait gazdagítják. Azokat a viszonyokat idézik elénk, melybe apja halála után Pázmány 1588-ig az iskolai szünetekre haza-hazaérkezett Kolozsvárról. A családfő elhunytával támadó gondok nyomán

a családi milió komornak tűnik. 1588 tavaszán „néhai vitezleő Pazman Miklósnénak, Tholdi Borbála aszonnak” elhunyt férje korábbi hatalmaskodási ügye miatt kellett megjelennie a váradi főbíró előtt, a Csáky-perhez korábban megkapott oklevelet vissza kellett szolgáltatnia stb. Az özvegy helyzetét belső családi ellentét súlyosbította. Tholdy Alberttel 1587 tavaszán vélhetően egymás ellen vallottak kölcsönösen ügyvédek, mintegy 30 prókátort sorolva fel név szerint. Ide kapcsolódóan kerülhetett sor Pázmány György hivatalos életkorának megállapítására – pontosan nem tudjuk miért. Születési dátumát 1583 áprilisra javíthatjuk.

A testvéri összeütközés nem alkalmi jellegű volt, a kölcsönös ügyvédvállás nem bizonyult feleslegesnek. A testvérpár ismételt szembekerüléséről 1591-ből van tudomásunk. Viszályuk tárgya ekkor fivérük, Tholdy Márk végrendelete volt. Az íromány közvetlen közelből mutatja a szélesebb család kedvezőnek mondható anyagi viszonyait. Mi itt megelégszünk a végrendelkező konfesszionális identitására utaló adatok említésével. Várad környékén nemcsak a jezsuita misszió pasztorált, hanem egy bizonyos Mihály pap is. Nagyfalun katolikus templom állt, melynek ő lehetett a kegyura.

Pázmány Miklós özvegye elveszítette a pert, ám a veszteség csupán átmeneti volt. Később ő lett fivére egyik örököse. Testvére, Tholdy Erzsébet fiaival, Kornis Boldizsárral és Zsigmondal 1599 februárjában tett osztályt Albert javairól. Az adat azt mutatja, hogy Pázmány Péter nevelőanyja minden bizonnyal megérte a 17. századot, nevelt fia nagy korszakának kezdetét. Amikor azonban tulajdon gyermeke, Pázmány György alig 20 esztendősen 1603 májusában eladta a váradi Pázmány-kúriát,

nem kerül említésre a neve, ami halványan arra utal, hogy ekkor talán már nem élhetett.

Az 1580-as évek derekától szemlátomást kaotikus családi viszonyok között Pázmány Péter leginkább nagybátyjára, Farkasra számíthatott vérrokonai közül. Fentebb említett gondoskodása az ő leszármazottairól nem lehet véletlen. Egy másik közeli hozzátartozója is életben volt még ekkor. Az anyai nagyanya Felfalussy Margit, Massay Margit édesanyja. Nem túl merész föltételezés, hogy a fiatalon (Pázmány saját közlése szerint már 1572-ben) elhalt anyja helyett a még 1584-ben is tetterős anyai nagyanya bekapcsolódhatott a nevelésébe. Ő töltötte ki az űrt, amely Pázmány Miklós második házasságáig tartott. Felfalussy Margit személyében – akinek keresztnév-azonossága lányával beszédes – egy eddig teljesen, Tholdy Borbálánál jelentősebb hatást gyakorolható ismeretlen nőalakot áll módunkban beazonosítani a gyermek Pázmány környezetében.

Az anyai nagyanya életben létéről ismét egy per révén értesülünk, melyet Pázmány Miklós 1580-ban indított. Tárgyát az anyai dédanya Nadányi Beginának (Felfalussy Margit anyja), Felfalussy Lázár feleségének kiadatlan jussa, vagyis ismét egy leánynegyed képezte. Pázmány Péternek a szakirodalom által feltételezett gyámja, Massay Ferenc csupán e per kedvező ítéletének elhúzódó végrehajtásában kaphatott jogi képviselői szerepet. Pázmány gondviselője sokkal inkább nevelőanyja, Tholdy Borbála lehetett. Tehát nem is az anyai nagyanya Felfalussy Margit, aki pedig 1584-ben még akkora aktivitást mutatott, hogy személyesen utazott Jászóra és kötött május 16-án adásvételi szerződést Kérsziget nevű falujára, hogy a török fogságából kiválthassa László fiát. (Az ügylet sikerült. Öt

esztendő múltán már ez a László járt el Lőrinc nevű bátyja kiszabadítása érdekében.)

Amikor Pázmány 1588-ban útnak indult Lengyelországba, hogy megkezdje noviciátusát a Jézus Társaságban, elképzelhető, hogy mostohája mellett még kálvinista nagyanyjától is el kellett búcsúznia. Utána soha többet nem látta viszont szülőföldjét. Ősei örökségéről, birtokjogairól azonban nem ekkor, hanem csupán 1593/1594-ben mondhatott le.

* * *

A Pázmányról szóló irodalom toposza 1616. augusztus 20-án Thurzó György nádorhoz írt levle, amikor is a felső-magyarországi küldetése alkalmával ellene keltett, már-már hiszterizált hírverést cáfolta hosszasan:

„Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint bárki más. Hazámnak, nemzetemnek böcsületét, csendességét szeretem és Istentől óhajtva kérem. Az nemességnek is privilégiumot szeretem és tehetségem szerint oltalmazom. Mert, noha most az sok hadak közt megaprósodott a Pázmány-nemzetség, azt megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejitél fogva jószágos nemes emberek voltak az eleim. A nagyanyám Csáki Miklós lánya volt; az anyám Massai nemzet volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafia voltak az atyámnak.”⁴⁵⁴

A gyakori idézet kutatásunknak köszönhetően új kontextust és dimenziót nyer. Nemcsak a genealógiát, távolabbi felmenőket ismerhetjük meg pontosabban és közelebbreől, hanem

⁴⁵⁴ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 32.

azt a szűkebb-tágabb családi miliőt is, amelybe Pázmány beleszületett és 14, részben 18 éves koráig felnevelkedett. Pázmány Miklós bihari szolgabíró majd alispán családi modellje jól adathozhatóan tárja eléink a 16. században egyáltalán nem szokatlan módon a társadalmi felemelkedés lehetőségei bővületében élő nemesi stratégiát. Bihar vármegye alispánja a leszármazás (Czibak, Csáky, Ártándy) nyújtotta presztízs és – legalább perrelhető – örökség, a család érdekében sokoldalúan hasznosítható hivatalvállalás, továbbá jól átgondolt házassági program, alkalmi hatalmaskodások révén igyekezett vagyonát és birtokait, befolyását és kapcsolati hálóját növelni és családjával az arisztokrácia soraiba emelkedni.

E stratégiába a jelek szerint szervesen illeszkedett a tudatos konfesszionális attitűd is. A katolikus Báthoryak trónra jutása után második, már-már főrangú (a Tholdyak még nem voltak *magnificusok*) felesége katolikus, fiát a Báthory István által alapított kollégiumba adja, ahol hasonló műveltséget szerezhetett, mint a rivális Csáky Gergely. Az sem lehetett titok előtte, hogy a fontosabb erdélyi ügyeket lengyel királyként is kézben tartó Báthory István udvarában milyen lehetőségeket tartogat az itáliai műveltség. Nem valószínű, hogy fia katolizálását ellenérzésekkel fogadta volna, sőt. Ne feledjük, az erdélyi protestáns fejedelmi hatalom majd csak Báthory Gábor idején kezd intézményesülni. És éppen a Báthoryak mutatják, hogy egy családon belül több felekezet megléte nem feltétlenül jelent hátrányt. A család kívánságára egyházi pályára lépett Báthory András példája, aki éppen 1584-ben (júliusban) lett bíboros és varmiai hercegpüspök, világosan jelezte az erdélyi közvélemény számára, hogy az egyházi pályában rejlő lehetőségek

nem múltak el a középkorral.⁴⁵⁵ Pázmány Miklós ugyanakkor megmaradt lokális közössége és érvényesülési terepe többségi felekezetében, mely elvárásainak megfelelően kisebbik fiát kálvinistának kereszteltette.⁴⁵⁶

Az erdélyi elit köre nem mondható tágnak a korszakban, és kiváltképpen nem statikusnak.⁴⁵⁷ Pázmány Miklós esélyeit mutatja, hogy már a közvetlen peremvidékről igyekezett a centrum felé. Birtokosi, rokoni és hivatali érintkezései egyaránt kapcsolatba hozták a Báthory, Bocskai, Csáky, Tholdy, Kornis, Kemény, Bethlen stb. családdal. A személyében vetélytársat látó ellenséges közeg is kitapintható. Az őt hatalmaskodás miatt beperelő ippi Borssoló János – hamarosan fejedelmi ítélőmester – nem véletlenül vállalta el a leánynegyedet kiadni

⁴⁵⁵ A Báthoryakra legújban további irodalommal: KRUPPA TAMÁS, *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* (Humanizmus és Reformáció 36), Budapest 2015.

⁴⁵⁶ Ebben az irodalom egyöntetű, amit elfogadunk. Erős a gyanúnk ugyanakkor, hogy férje halála után a katolikus anyja saját hitén nevelte Pázmány Györgyöt, az ellenséges környezet ellenére is. Az apai rokonság nem volt már túl népes. György 1603-as ügylete a jezsuitákkal, a váradi családi kúria eladása nekik is efelé mutat. Az egy héttel korábbi eladástól mintha visszalépett volna a javukra, hogy összevonásokkal egy nagyobb, összefüggő területre tehesenek szert, nyilván távlatosabb céljaik elérése érdekében. – Ha hihetünk ZSÁK ADOLFNAK (*Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, 3), az elsőpró protestáns többség ellenére a katolikus közösség száma nem volt elhanyagolható, mintegy 2000 fő a 11 000–12 500-as lakosságból.

⁴⁵⁷ Modern elemzés az 1556–1588-as évköriből: HORN ILDIKÓ, *A batalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, Akadémiai doktori disszertáció, Budapest 2012. A végül nem a fejedelemségi, hanem a királysági társadalmi hierarchia élvonalába kerülő Pázmány-családdal kapcsolatos megállapításaink harmonizálnak a kurrens kutatás eredményeivel. Az erdélyi elit nagyfokú mobilitására, a bekerülés módjaira: 297skk; az iskolázottságban rejlő lehetőségekre 298skk és különösen 308–320, a házasodásra 303skk.

nem kívánó és a periratok alapján kifejezetten rosszindulatúnak tűnő Csáky-ág jogi képviselőjét.

A családi levéltár iratainak jogi színvonala, az alkalmazott terminusok, ügyvédek, deákok előtűnő népes serege olyan humanista, alapvetően jogi vetületű műveltségi háttérrel mutat az 1570-es és 1580-as évek Váradján, ami régebbi és talán még erősebb is a konfesszionális vetületnél. A szentek ünnepeit használó datálási mód megőrzése meggyőzően mutatja számunkra. E művelődési modell fejlettségének beszédes bizonyága, hogy 1565-ben Weres Balázs váradi főbíró és Bihar vármegye főbírája magyarra fordította Werbőczy *Tripartitumát*. Még abban az évben ki is adta egy debreceni nyomda.⁴⁵⁸ A humanista váradi püspökök Vitéz Jánostól Szatmári Györgyön és Thurzó Zsigmondon át Perényi Ferencig húzódó tevékenységének hatása túlélte Mohácsot és a püspökség szekularizációját. Jogi kultúrája érintetlenül virágzott a 16. század második felében.⁴⁵⁹ Pázmány Miklós 1584 április 21-ről fennmaradt latin nyelvű bírósági felszólalása bizonyítja, hogy tökéletesen birtokában volt ennek a műveltségnek. A képzett és népes helyi jogászai körben kiemelkedése még kontrasztosabb. Vezető vármegyei tisztségre jutása arra enged következtetni, hogy kortársainál alaposabb gyakorlati és elméleti tudásra tett szert. Minden valószínűség szerint helyben, Váradon. Külföldi egyetemeken matrikuláiban nem találkozunk nevével.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ BALOGH, *Varadinum*, 72.

⁴⁵⁹ Vö. például BUNYITAY, *A váradi püspökség*, I, 269–377; BALOGH JOLÁN, *Az erdélyi renaissance I*, Kolozsvár 1943, 195–196 és *passim*; TÓTH SZABÓ PÁL, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom alatt*, Nagyvárad 1904, helyenként (stb.).

⁴⁶⁰ *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521–1700)*, szerk. SZABÓ MIKLÓS–TONK SÁNDOR (*Fontes Rerum Scholasticarum* 4), Szeged 1992.

Mélyen gyökerező, felmenőit gondosan számon tartó, velük büszkélkedő magyar nemesi identitása, önérzete mellett Pázmány Péter apjától örökölhette erős jogi vénáját, sőt részben talán ismereteit is. Kiadott iratai között szép számmal találjuk káptalanok előtt tett protestálásait, jogfenntartó nyilatkozatait, ítéleteit, egyházi és világi jogi vonatkozású elemzéseit.⁴⁶¹ Elődjeire, utóda-ira ez kevésbé jellemző. Még jelentősebb az a megállapításunk, hogy amikor élete meghatározó első szakaszának világa eddig elképzelhetetlen adatoltsággal feltárul előttünk, megállapíthatjuk: gyermekkorában szerzett műveltsége nem csak protesztáns. Legalább annyira hathatott rá a helybéli humanista-jogi környezet. A Mohácsot követő két-három emberöltő alatt a váradi humanizmus messze nem tűnt el, és nem is konfesszionalizálódott teljesen.

Hasonlóképpen meghatározó volt a fiatalkori évek alatt az atavisztikus félelem a törököktől, főként a Panaszon töltött hónapok alatt. Két anyai nagybátyja, ifj. Massay László és Massay Lőrinc török fogságba esése Pázmány családjának közvetlen érintettségét, részvételét mutatja az oszmánokkal szembeni küzdelemben.

Pázmány személyiségfejlődésének ábrázolásában idáig a jesusita jelleg dominált, kiváltképpen ŐRY MIKLÓSNÁL. De akár SÍK SÁNDORNÁL, KORNIS GYULÁNÁL stb.⁴⁶² is a korábbi időszak jószerével csak általánosságok, utalások szintjén jelenik meg. Maga Pázmány egy helyütt „éltető anyjának” nevezi a Társaságot. Kutatásunk során közel kerülhetünk annak felismerésé-

⁴⁶¹ HANUY, *Pázmány... levelei*, I. n. 176. 311. 326 stb.; II, n. 533. 534. 593. 898. 899 stb.

⁴⁶² ŐRY, *Pázmány tanulmányi évei*, i.m.; SÍK, *Pázmány*, i.m.; KORNIS GYULA, *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 [ú.f.] (1935) 133–161 és 286–319.

hez és megismeréséhez, hogy a váradi, panaszi családi közeg hogyan és mennyire volt meghatározó. Ugyancsak közismert sorai: „Én Váradot és környező vidékét bizony méltónak ítélem, hogy az egész kereszténység hosszú időre is harcba szálljon érte” – ennek a közegnek vizsgálatunk eredményeként létrejött prizmáján keresztül érdemes értelmezni.⁴⁶³

Az a földrajzi, társadalmi, művelődési környezet tárul fel előttünk, amely a Pázmány családot integrálta a fejedelemség nemességének köreibé. A növekedési pályát azonban brutálisan kettétörte Pázmány Miklós halála. Ekkor indult a „nemzetség megaprósodása”. Korábban a Pázmányok sosem voltak hasonló tehetőség és lehetőség birtokában. Az említett „hadak” az 1598-as török ostrom, a 17. század első évtizedének Várad környékén ismételten pusztító csatái voltak, melyek nem csak Panaszt törölték el a föld színéről, hanem a többi birtokrészben is helyrehozhatatlan károkat okoztak: Töttelek, Szomajom stb. sem települt újjá többé. A Tholdy család tehetős volta ellenére Pázmány Miklós özvegye és György fia anyagi helyzete mind kedvezőtlenebbre fordult. A váradi kúria telkének a gabona drágulására hivatkozó eladása erre utal.

Pázmány Miklós családepítő stratégiájának egyetlen sikeres, maradandó lépése idősebb fiának jezsuita kollégiumba adása, engedése lett. Pázmány későbbi karrierjének ez a leg-

⁴⁶³ „*Ego certe Váradinum, et eum, qui ei adiacet, tractum, dignum censeo, pro quo Christianitas uniuersa diu depugnet*”. Ugyancsak Thurzónak, Pozsony, 1616. november 14., azon hír kapcsán, hogy Bethlen Gábor a törökökkel állítólag Várad átadásáról alkudozott. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 45. Pázmány nem kettő, ahogy Sík SÁNDOR állítja, hanem majd három évtizeddel az után vetette papírra sorait, hogy végleg elhagyta szülőföldjét.

meghatározóbb fordulata Forgách Ferenc, majd Melchior Klesl pártfogása, „patrónussága” mellett. A Jézus Társaságba lépést kevésbé tekinthetjük önálló mozzanatnak, sokkal inkább a kolozsvári jezsuita kollégiumbeli tanulmányok következményének. A korábbi kutatás Pázmány elhatározását vizsgálva mindvégig spirituális motivációkra, a Mária Kongregáció és egyes szerzetesek (Szántó, Fanfonio, Capace és Ardolphus) személyiségének hatására összpontosított. Egyáltalán nem lebecsülve e tényezők szerepét, súlyát és fontosságát, pályaválasztása elemzésében immanens szempontokat is érdemes figyelembe vennünk.

Ehhez azt a nagyon egyszerű kérdést kell csupán feltennünk, hogy milyen alternatíva kínálkozott számára Erdélyben, világi katolikus nemesként 1588-ban? Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy belássuk: döntése meghozatala előtt ezt Pázmány is feltette magának. Továbbtanulásra gyakorlatilag semmiféle lehetősége nem nyílt. A kolozsvári jezsuita kollégiumot már ekkor a bezárás veszélye fenyegette. Tanulmányokra Itáliában, Lengyelországban mecénás híján nem volt esélye. Báthory István peregrinációs programjának nem lett folytatása, egyházi pártfogó pedig egyszerűen nem létezett. Nem véletlen esztergomi érsekként mutatott figyelme a problémára, már a nagyszombati egyetem alapítása előtt is. Jogi ismeretek, gyakorlat szerzése Váradon, az apai nyomdokokba lépés felekezettváltása miatt kilátástalannak tűnhetett. A fejedelmi udvar viszonyai sem látszhattak túlon túl csábítónak, kiváltképpen nem Báthory Zsigmond idején.⁴⁶⁴ A katonai pályát a

⁴⁶⁴ Az erdélyi fejedelmi udvar jellegére tovább irodalommal (például ERDŐSI PÉTER stb.): JENEY TÓTH ANNAMÁRIA, „*Urunk udvarnépe*”, *Udvar és társadalma Bábory*

barokk-kori hagyomány által is számon tartott gyenge fizikuma kizárta.⁴⁶⁵ Az út, melyen Bethlen Gábor a fejedelmi székre emelkedett, Pázmány számára nem volt járható. Folytatni apja félbemaradt birtokszerzéseit, pereit, gazdálkodni a csupán fele részben őt illető, török portyáknak kitett birtokokon, messze elégtelennek bizonyulhatott és bizonyult a 18 éves ifjú számára.

Az imaginárius pályáivet vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy Pázmány lelki és szellemi horizontja előtt a Társaságnak nem volt valós alternatívája.

Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében (Speculum Historiae Debreceniense 11), Debrecen 2012, 6–18.

⁴⁶⁵ Hangjának és testalkatának gyengeségével magyarázza KAPRINAY GÁBOR, hogy Pázmány retorikájából teljesen hiányzik a *patbeticon*, fizikailag „nem volt alkalmas a felindult előadásra”. Sfik, *Pázmány*, 129. Vö. még CVH I/13, 324–325.

FÜGGELÉK

Iratok a Pázmány–Tholdy család levéltárából

I.

A Pázmány család okleveleinek jegyzéke 1323–1489
(PL AS Act. rad., Class. T, n. 232 – orig.)⁴⁶⁶

Literae et literalia instrumenta familiae Pazmany^a

Nr. 1. Literae conservatorum Varadiensium statutoriae penes novam donationem Matthiae Coruini in possessiones Panasz, Thottelek, Szomaion, Sz. Marton, Wylak, Sz. Dienes, Somogy in comitatu Bihariensi, quibus Andreae, Petro et Michaeli Pazmany praedictas possessiones, in quorum pacifico dominio ab antiquo progenitores illorum extitissent.^b Datae Buda anno 1465, in octava Corporis Christi.

⁴⁶⁶ Az 1–7. szám alatt kivonatban közölt középkori oklevelek nem találhatók meg a prímási világi levéltár „T” osztályában. A forrás több adata egyébként más le-
lőhelyekről már ismert volt és BUNYITAY nyomán (*A váradi püspökség*, II, 70; III, 281–282. 333–334. 372. 497 stb.) be-beépült Pázmány-szakirodalomba. – A 6. szám alatt idézett eredeti oklevél birtoklása meggyőző érv a Hunt-Pázmán eredetre, mely Pázmány számára fontos volt, és melyet végül FRAKNÓI is elfogadott (*Pázmány... és kora*, III, 329), és felhasznált újabb monográfiájába (i.m., 3–5) és P. ŐRY is tényként kezeli (*Pázmány tanulmányi évei*, 10–11). – Az itt szereplő, legtöbb esetben már elpusztult helységek azonosítására BUNYITAY, *A váradi püspökség*, III, *passim*.

Extradatae per conservatores ad mandatum Christophori Báthori anno 1579. Nullo contradicente.⁴⁶⁷

Nr. 2. Eorundem conservatorum literae. Quibus ad mandatum Sigismundi Bathori extradatae sunt statutoriae capituli Varadiensis penes donationem Caroli regis datam in Themesuar feria 5 proxima post octavas Pentecostes anno 1319. Quibus Carolus magistro Stephano filio comitis Gregorii de genere Hunt Pazmany possessiones Posa, Som et Somogy iure perennali contulit. Nemine contradicente.⁴⁶⁸

Nr. 3. Eiusdem conservatoris literae. Quibus eiusdem Caroli regis literae anno Domini 1323 octavo Idus Octobris emanatae ad capitulum Varadiense habentur. Quibus magistro Stephano filio comitis Gregorii filii Michaelis de genere Hunt Pazmany de novo confert iure perennali possessionem Poha, Som et Somogy. Cum propter alia fidelia servitia, tum propter vulnus et excussionem in hastiludio trium dentium ipsius per manus regias, non ex rancore, sed casualiter factum.

Nr. 4. Literae Ladislai regis anno 1453 datae contra Andream et Petrum filios Petri Pazmany [fol. 2] de Panasz, ut metae Sz. Marton redefiniantur.

Nr. 5. Capituli Varadiensis literae anno 1489 emanatae de metalli perambulatione possessionis Somogy tempore Georgii et Ioannis, filiorum Andreae Pazmany de Panasz.^c

⁴⁶⁷ Máshonnan idézi már MILLER, *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány*, IX.

⁴⁶⁸ Kiadva ugyancsak MILLER, *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány*, VII–IX (jegyzetben).

Nr. 6. Literae Caroli regis, cuius pendens sigillum decidit, anno 1323 datae. Quibus magistro Stephano filio comitis Gregorii filii Michaelis de genere Hunt Pazmanÿ. Donat possessiones Posa, Som, Somogy. Eodem tenore prout superius sub No. 3.⁴⁶⁹

N. 7. Evocatoria, qua Casparum Pazman Ioannes Balog citat, ut possessionis portiones illas concernentes [?] ex bonis Pazmanianis etc. [?] extradet. Una cum quadam genealogia, et consilia quaedam de eadem re scilicet [?] cum paribus novae donationis Sigismundi Bathori eorundem bonorum pro Anna Pazmany.⁴⁷⁰

^a Az utolsó két szó Pázmány s.k. beszúrás a lap tetején. Beszúrása végéről Pázmány kihúzta: *‘Quae in capsula ... habentur’*. Az eredeti cím folytatása, ugyancsak Pázmány által sűrűn áthúzva: *‘per illustrissimum dominum Petrum Pazmany assignata Georgio Pazmany, ... Georgio Szecczeny [?] et Petro Somlyay [?] ...’*. | ^b A mondat *sic!*, az állítmány (például *‘dat at confert’*) hiányzik. | ^c A bal margón Pázmán s.k.: *‘Pazmany Janos fia Gaspar’*.

⁴⁶⁹ Az irat folytatásaként összefoglaló leírás a családi levéltár 16. századi iratairól nemcsak a következő, 7. sz. alatt található, hanem betűjelöléssel elkülönítve ez után is. Méghozzá: „B”: *„Literae continentes totum processum Iuridicum contra Gregorium et Mathiam Chakÿ, filios Nicolai filii Gabrielis Chaki, moti [!] per Nicolaum Pazmanÿ filio Catharinae filiae Gabrielis Chakÿ de portione... ex omnibus bonis Chakianis usque ad restitutionem”*. „C”: *„Literae, in quibus Nicolaus Pazmanÿ, Stephanus Somliay, Ioannes Nadani, Michael Ver magnificum Stephanum Bochkajÿ ratione familiae Artandÿ evocant...”*. „D”: *„Literae quaedam familiam Czibak concernentes ... alii fasciculi literarum non adeo magni momenti”*.

⁴⁷⁰ Néhány tétel rövid leírása: EFK Batthyány-gyűjt., Cat. VII, Tit. XL. s, fol. 453–454; ELTE EKK Coll. Hevenes., tom. 9, fol. 167.

2.

Kolozsvár, 1569. október 23.

Csáky Mihály helytartó⁴⁷¹ Pázmány Miklóshoz és Farkasoz

Kéri, hogy álljanak el bizonyos Czibak-birtokokra vonatkozó követelésüktől, a záloglevélért cserében 50 forintot ígér, és nem zárkózik el magasabb összegtől sem.

(PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 10 – orig.)

Egregii domini, amici fratres observandissimi. Salutem et servitiorum commendationem. Megértettem az kegyelmetek lewelét, kiknek én zeretettel minden dolgokba haznoson akarok chelekedni, de jó uraim és jó eöchéým, nem kell kíwánnotok azt magatoknak, ki kegyelmeteket nem illety. Én igen nagy zeretettel es emberséggel akarom, akarok ezutánis chelekedny, és az kegyelmetek kárát semmibe nem kywánom, de az Chybak jószagot igykezem takoroson egybe zedny, kit énnekem az én kegyelmes uram taarházából engedett, ha azért kegyelmetek hasonló zeretettel és jó emberséggel akar velem chelekedni, im meghattam Oswát deáknak, hogy eötven forintot aggyon kegyelmeteknek illy ok alatt, hogý valamikor az zálagos lewellel nekem kegyelmetek megmwtattya, ha teöbbel tartozom, meg adom kegyelmeteknek. Most kedig [!] kegyelmetek bochássa ki az jószagot per nékwl zertettbeöl kezemhez, ez utánis zeretettel minden dologba akarok kegyelmetekhez lennem, mert nem hagýhatom az én igasságomat twlem el zakadny, ha kedig kegyelmetek ennek nem áll, ninch mit tennem, reá kell gondolnom. Tarchya meg az Úristen kegyelmeteket. Datae Coloswarý die 23 Octobris Anno Domini 1569.

[s.k.]

⁴⁷¹ A *Függelék*ben (és a kötetben) előforduló fontosabb történeti szereplőkre lásd az erdélyi elit 1556–1588 közötti adattárát: HORN, *A hatalom pillérei*, 321–369 (Csáky Mihályra 338, Ártándy Kelemenre 323).

Vester frater Michael Chyakj
locumtenens propria

[Kívül]

Egregiis dominis Nicolao et Volphgango Pazman etc. Amicis et
fratribus nobis observandissimis^a

^a A külzetten pár rövid sor Pázmány kezétől, utólag – úgy tűnik, ő általa –
kihúзва.

3•

H.n., 1579 körül

Nyilatkozat az Ártándy-per jogalapjáról

Pázmány Miklós és örökösársai, Nadány János, Somlyai István valamint
Veér Mihály Ártándy leszármazásának s az utód nélkül elhalt Ártándy
Kelemen örökségére irányuló követelésük rövid igazolása.

(PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 194 – *orig.*)⁴⁷²

Ezjért contradicaltunk Kerekj wárának es Kerekj falwának és
Adam, Konÿar neweö falwknak, item porcionibus possessionariis in
possessionibus Mezeo Petherd, Artand et Sasa vocatis, hogÿ mÿ az
megholt Artandj Kelemennek legitimi successori vagyonk. Mert az
Artandj Kelemennek az attÿa Artandj Balás, es Pazman Mÿklósnak

⁴⁷² Ugyanezen irat rövidített változata: „*Pro Nicolao Pazman, Stephano Somlyajj, Joanne Nadanj et Michaele Veer*”. A tömör nyilatkozat szerint azért mondanak ellent a felperes keresetének („*actor statutiójának*”), „hogÿ ez a jószág, az ki Ártándy Kelemené volt, minket is illette..., mert Ártándi Kelemen mivelünk indivisus volt..., mint-hogy mi oztatlanok voltunk övele, es öröla mireánk szállott az successio bonorum”. PL AS Act. rad., Class. T, n. 402.

az contradictornak az attyának Pazman Péternek az annya, Cathalyn azzony Pazman Jánosné eggyek woltak.

Item Nadany Jánosnak az attyának Nadany Istwánnak az annya Adwygha azzony Nadany Jánosné^a egy wolt Artandj Kelemen attyával, Balással.

Item Somlyay Isthwánnakys az annyanak Cathalyn Azzonnak Somlyay Mýhálnének az annya wgyan azon Adwygha azzony wolt.

Item Wer Mýhálnak az annyanak, Anna azzonnak Weer Georgnének az annya, Cathalyn azzony Somlyay Mýhalne wgian azon Adygha azzony leánya wolt, mely Adwygha azzony egy wolt Artandj Kelemen attyával, Artandj Balással, mely Artandj Balás, más Artandj Balás fya wolt, és ez Artandj Kelemen deficiens mýwelwnk indivisus wolt, fratres vero indivisi superstites fratribus deficientibus in cunctis bonis et iuribus possessionariis semper succedunt, ac lucrum et damnum equaliter participare sufferre debent. Iuxta contenta decreti azért mý wagyonk az Artandj Kelemennek de iure legitimi successores, mýhelt ew megh holt, ottan mý reánk de iure zállott az successio bonorum, azért az józágot megh kéwánnýwk az teörwýnteöl, és protestalunk licet ad ulteriora progredi.

^a E név sorközi beszúrás.

4.

*Panasz, 1581. június 19. (és utána)**Tanúkihallgatások egy panaszí gyilkossági ügyben*

Pázmány Miklós felperes és ifj. Pázmány Gáspár alperes ügyvédeknek, Baródi György és Darolczy György érvei a felperesi jobbágy Varga Demeter Panaszon 1580 novemberében történt meggyilkolása miatt, a nemes Czampa Péter, illetve az alperesi jobbágy Varga Péter, Törő András ellen indult büntetőperben. Az 1581. júniusi panaszí tanúkihallgatásokon Pázmány Miklós 19, Pázmány György 11 tanút állított ki igazá mellett.

(PL AS Act. rad., Class. T, 189 – *orig.*)⁴⁷³

⁴⁷³ A vallomásokat Bojthy Balázs Bihar vármegye alispánja („*alter vicecomes*”) és négy szolgabírójának Várad, 1581 „*feria quarta post festum decollationis Beati Ioannis Baptistae*” kelt ítéletlevele tartalmazza. Ebben előadják, hogy ugyanazon évben, „*feria tertia proxima ante festum Beati Anthonii confessoris*” törvényszéket tartottak panaszí Pázmány Miklósnak („*alterius vicecomes et collega noster*”) – képviselő ügyvédje nemes bogyiszlóházi ... Péter [*a nevet tinta folt takarja*] – Pázmány Gáspárral szemben indított perében, akit nemes Ugray Gergely képviselt. A felperes Pázmány Miklós az alperes Pázmány Gáspár Panaszon lakó két jobbágya („*providus*”) Varga Péter és Törő András megidézését kérte. Az alperes Pázmány Gáspár ügyvédje a két jobbágy részéről vizsgálat tartását indítványozta Panaszon, melyre fánscikai Szabó János szolgabíró delegáltak. Az írásban, magyar nyelven, Szent Vid napja utáni hétfőn elkezdett, majd később a tanúmeghallgatásokkal ugyancsak Panaszon folytatott vizsgálat eredményét Váradon, 1581 „*feria tertia ante festum nativitatis Beati Ioannis Baptistae*” tartott törvényszéki ülésükön hallgatták meg. A vizsgálat és a tanúvallomások – itt közlésre kerülő – szövegüknek az ítéletlevelbe iktatása után Bihar vármegye törvényszéke a következő nap Warga Pétert 40 forint megfizetésére kötelezte Pázmány Miklós javára, Törő Andrást pedig fővesztéssel sújtotta („*tanquam latronem et manifestum homicidam in sententia capitali, amissione videlicet capitis et vitae iuxta demeritum suum, legemque divinum ac humanum*”). Az ítélet ellen Pázmány Gáspár jogi képviselője fellebbezést jelentett be „*in curiam suae illustrissimae dominationis per viam appellationis*”. Az irat alján Bojthy és a 4 szolgabíró pecsétje látható. – Bihar vármegye közgyűlése Pázmány Miklós kérésére a Pázmány Gáspár, Varga Péter és Törő András elleni per iratait és végzéseit a jövőbeni végrehajtás biztosítására minden pontjában 1581 „*feria quarta proxima post festum Nativitatis Beatisimae Virginis Mariae*” hitelesítette. Uo., n. 190.

Anno Domini 1581 Zent Wid nap wtán waló hétfőn tezeön [!]
Pazman Gáspár panazj jobagi felöl, Teöreö András es Warga Pál [!]
felöl, az alpeöreös képebeli ember Darolczy Geörgy.

Felperes prokatora Barodi Geörgy így felel: Ez elmúlt Zent Mar-
ton nap tájában ezeön [!] 1580. eztendeöben, Panazon egy zolgám, ki
jobagiom fia is, Warga Demeter megýen Panazra, ezeök ott az zabad
wczán, nem tuguayuk mi gondolatbol, régy eltiktolt zandékjokat akar-
ván beteoltentý, egyenleö akarathól fel ... az szolgámat, fegyverekkel
által werték, az belýs kinn wolt, azirt az én zolgám ártatlan haláliért
fejeket kívánom.

Alpörös prokatora által felel, Wghray Gergely által, Warga Péter
képében és Gelen [!] András képében azt felely: Mi nem tuguayuk kirwl
eseött az ű^a kegyelme jobagian az seb, de mi előtt wolnais, az ő kegyel-
me jobagia ment fegyverrel zánzándékkal házokra, és ha mi esöt volna
is, az ő maga adott volna okot halálára, de mi nem mongyuk, hogy mý
teölönk esött volna semmi, az eö kegyelme jobagia penigh nem az seb-
be holt megh, hanem abból megh gyógyult, és az wtán két holnappal is
holt megh, melyet készek wagyunk megh bizonítani, hogy ű jeöt re-
ánk, házunkra, es ű akart meg eölnj benneönket. Én penigh Warga
Péteör annak atyafiaiwal mégh éltében megh békéllötteönk, és az mi-
ben el wégeztek sok jámborok, azt meg ys attam neki, kötele is
wagyon, hogy soha engemet azirt senki sem keres, akkor is azt mon-
dotta sok jámborok eleött, hogy én ott sem woltam, mykor ötet megh
sérteötték wolph, de az mintt megh felelteök, wgyan nem az seb miatt
holt megh, bocziásson ki az theörvény, megh bizonítom, hogy meg bé-
kéltem wele, es meg is fizettem neki, az mintt el wégezték.

Felpörös felöl: Ím értem az kegyelmed feleletitt, ahol írod es
mondod, hogy az én jobagiom menth házára, az mi esöt, el kellene
zenwednj, azirt az Weörös Demeter és Tolnaj Kelemen háza keö-

zöeött wertyeök ti által, ki jó keöz teöle az te házadtul, azirt ti fegywereteök miatt holt megh az en jobagiom. Titeket penig sem wert, sem wágott, az miért meg kellett volna halnő. Ahol mondog, hogy nem seb miatt holt megh, az eleött semmi nyawalyája sem wolt, maga egynihán eztendeig zolgált, de az beli hogy ki jeött wala, wgyan azon sebbe hala megh, ha penigh azt mongyák, hogy nem az seb miatt holt meg, bizoníhák megh, de ezt meg bizonítjuk, hogy nem házokon, hanem mezze harmadd ház közt öltik megh, kinek halálaiért fejét kévannyuk. Ahol Warga Péter megh békélését jelenthő, azt én nem tudom, de ha azt meg bizonítta is, én egy jobagi kar nékwl vagyok, én welem megh nem békéltet, dőját megkívánom, ha megbizonítta is az békélést, az másíknak fejét kívánom mint gyilkosnak, ha az teörwény hozza.

Az alpöröseök replicálnak: Értjük mostann is az ő kegyelme feleletit, de ahol mongya, hogy eseöt az ű kegyelme jobagyán az seb, az én házamra, Gelen András házára jeött fegyweres kézzel, ki jobagiom háza, hizeöm, az tanúk meghozzák, kireöl eseött, de én teölem nem eseött, azt is megh bizonítom, hogy éltében nyelvével megwallotta, hogy nem az seb miatt hal ű meg, hanem egyéb nyawalája wagyon. Én welem penig Warga Péterrel megbékéltet, engem ő kegyelme nem kereshetne, bochásson ki az teörviny, mintt éjjeli dolgott megbizonítjuk, az békességet is megbizonítjuk.

Fölpörös zól: Ahol az házra menést emlegeteöd, ha oda ment, sem wert, sem wágott senkitt, ha walamit wétött, nem kellett volna az wtzán megh ölnöoteök, hanem theörvintt teöttem volna felőle én, én is feleletöm zerőnt bizonítok, hogy tő fegyweretek miatt holt megh, tő teötték [!] az sebet rajta.

Mind az két félt ki kwldék es ily teörvint teönek benne, hogő bizonycza megh azt alpeöreös, hogy házára ment zánzándékkal,

hogy wtett megh eöllyék ott házán, ha mi eseött volna is, maga otalmában eseöt volna. Az másik Wargha Péteör felől, hogy mégh éltében megh békéllett wele, és meg elegedeött wele, és az után az feölpeöreös rajta legyeön az indebiten.⁴⁷⁴

Az feölpeöreös azt mongya: Jól ertheöm az teörvintt, hogy chak az alpeörösnek találtak bizonságott, de én wagyok ebben felpöreös, én is bizonítani akarok feleleteöm zerintt, ha penigh ezt nem acceptaljak, iuxta regni constitutionem menchék magokat viszont, én nem igazlom ez theörvintt. Ha penigh zinte megh békéllet volna is az sérelmes emberrel, én wagiok feje annak, egy jobagiom kárában wagyok, meg kívánom dýjált. Ezeket apellala be az felpöreös. [...]⁴⁷⁵

Pázmány Miklós tanúwallássý: 1. tanú Panazon Pazmaný Miklós jobagia Tolwaj Kelemen hiti wtán így wallotth: ezt tudom, hogy ez wram jobagiára Warga Demeterre az seb reá esött, napról napra el áza wze [!] wele, soha nem gyógyula megh, wgyan abban hala megh, az két Péteör miatt hala megh, egyik Czampa, az másik Warga Péteör. 2. Keörgen Lázló, Panazon Pazman Farkas jobbagya, 3. Totthelekön Bor Miklós, Pazman Farkasé, ketten egy nyelwen wallottak: ez sebeös legénnek jól halluk [!] zájából, azt mondá jaý e seb, félek el weztel, Czampa az gyaka, jöllehet az ketteö is ott wala, Teöreö András es Warga Péter, azok is rajta woltak, oztán az seb után soha meg nem gyógyula [!], iöllehet fenn ballagott, de mindenkor ismég wezteg fekött, wgyan abban hala megh, az eleött semmi nyawalya sem wala, együtt etteönk, ittunk wele, jó egésége wolt az eleött. 4. Panazon Borla

⁴⁷⁴ A szó jelentése: „helytelenül”, „igazságtalanul”, szerintünk talán a „*poena actionis indebitae*” kifejezésből származhat, ami a megalapozatlan kereset büntetését jelenti. A következő bekezdésben Pázmány Miklós emiatt ad hangot elégedetlenségének.

⁴⁷⁵ A tanúkihallgatásokra ismét Szabó János szolgabírót küldték ki Panaszra, aki a magyar nyelven felvett vallomásokat mutatta be 1581 „*feria tertia ipso die festo decollationis Beati Ioannis Bapt.*” a váradi törvényszéki ülésen.

Margon, Pazman Farkas jobagia azont wallja. 5. Panazon Borla Lukaczy Pazmani Farkasé azont wallja. 6. Panazon Borla Pál, Pazman Miklósé: látam ezt, mind hárman együtt walának, Czampa Péteör, Warga Pétör, Theöreö András, ez monda Warga Demeternek, nam mondom eszez⁴⁷⁶ kurvafi, hogy reám ne jeöy, mert így jár, az eleött jó egészsége wolt, az wtán nem lön egészsége, én nem tudom miben holt megh. 7. Czonka Mihálj Panazon Pazmanj Gáspár jobagia: hallám Theöreö Andrásatul mondá, Nam mondám eszez kurvafi ne jeöj házamra, mert ha így nem jár wala, ki werlek wala az faluról is. Az felesége felőlis, Anna felől ezint wallja, mert az beteg, nem jeöhte eleö. 8. Panazon Veöreös Demeter azont hallotta Theöreö András zájából. 9. Tót Gergely Pazman Gásparé, ezt hallottam, az Tehöreö András kapuja fele meg zajdulának, ez Theöreö András meg riazta az meg holt embert, özve zendülének, meg futamának, egyben menének, és meg jaidula Warga Demeteör, azwtán soha sem leön egészsége. 10. Vörös Antal Panazon: látám hogy hárman az két Péteör és Theöreö András alá jeönnék wala az Theörö András háza felöl, azoktul esött ez seb, de nem tudom mellyiktül, abban hala meg az legény, az előtt egészsége wala. 11. Koza Dienesné Catalin: azt hallottam zájából az megholt embernek, hogy az Theöreö András gyakásával kell megh halnia. 12. Tot Gergelné Catalin Panazon, az holt embertől hallotta, hogy wtet Czampa Péteör gyakta megh. 13. Veres János, 14. Tolnaj Kelemenné Elona, 15. Elona Borla Bertalanné, ezök azt wallják, az előtt jó egészsége wolt, az seb után [?] nagyon elázott, we[r]zött [?]. 16. Veöreös Gergely Panazon, látta mind hárman együtt woltanak, de nem tuggya, meliktül eseött. 17. Kwgiben [?] Kezj Geörgy zolgája, Nagy Ferencz azont wallja, az háromnak wala-melikétül eseött.

⁴⁷⁶ Vö. GALGÓCZI LÁSZLÓ, *A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban*, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 25 (2008) 3–27, 20.

Alpörös tanú. 1. tanú Pazman Panazon lakik, Pazmanj Miklós jobagia felesége, Kolty Lázlóné Cathalin azony ezt wallja: én feőreöz-töttem, bekwteöttem az Warga Demetert, az megh holt embert, ezt hallottam zájából, azt monta, wezteg czak Theörö András, ha wram lezön, meg bánod meg ezt, ha megh nem halok, de wgyan azon ágyban meghala, mert mintt egy keo wgy gyult [!] wala meg az hasa, mindelig [!] azt fájlalá, de én nem tudom, ha abban holt-e megh, de az előtt jó egéssége wala, és Warga Péter tudom hogy zeörzödék Gieresben⁴⁷⁷ wele, két wéka buzátt és záz pinzt ada nekie. 2. tanú Tothteleken Fias Benediek [!] felesége Anna: én nálam eleget fekövék, hallottam, hogy monta, ez sebbel én meg nem halok, Warga Péterrel tudom hogy meg zegeödék. 3. Tothteleken Olah János felesége Margit azony, Pazmanj Miklós jobagia, tuggya Wargha Péterrel megbékélt wolt az holt ember: hallottam hogy monta, senki ne báncza, eleget kérdeztem, azt monta, hogy belől fáý, awal halok én megh, Czampa Péter az én fő gyilkosom, az előtt jó egéssége wala. 4. Keörgeön Geörgy, 5. Giereseön lakik Budaj Thamás Giczj János jobagia, 6. tanú wgyan Gyjereeseön Giczj János jobagia Seres Pál. Ezeök woltak az gyilkosok közt békesség járók, de Warga Péterrel meg békéllett, hogy se wra, se atyafia ne báncza azt. 7. tanú Gjeresön Borsos Gáspár, 8. Sos Mihály Gieresön, 9. Kardos György Gieresön, 10. Seres Benedök Gjeresön Giczj János jobági, wgy wallnak mint Budaj Thamás. 11. Kardos Antal Gieresön: hallottam az sebes emberteöl, hogy ő nem az sebbe hal meg, hanem egy kurwája wgyon, arra gyanakodik.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Azaz Körösgyéresen.

⁴⁷⁸ 1582-ben Bojthy Balázs és a négy szolgabíró több *sedrián* tárgyalták Pázmány Miklós másik keresetét (ügyvéde nemes váradi Ambrus István, majd ikladi Szőke János), amelyet a Varga Demetert Panaszon cinkosaival minden ok nélkül megölő nemes Champa János ellen indított, aki az idézésekre egyszer sem jelent meg. Hivatkozva a Törő András és Varga Péter ellen hozott ítéletre is Champát ártatlan ember

^a Az ilyen esetekben a kéziratban mindvégig ‘w’ és felette páros hosszú ékezet található

5.

Várad, 1580. július 25. (és utána)

Tanúvallomások a Pázmány család leszármazásáról

Az id. Pázmány Gáspár leányági örökösei által ifj. Pázmány Gáspár ellen a *puellae quartalitiium* kiadásáért indított perben kilenc tanú vall a Pázmány család felmenőiről.

(PL AS Act. rad., Class. T, n. 200 – orig.)⁴⁷⁹

véreinek kiontásáért mint „latrot és gyilkost” „*capite plectendum esse in sententia praecipitali convinci et aggravari debere*”, vagyis fővesztésre ítélték. Uo., n. 192. Ennek nyomán Bihar vármegye közgyűlése 1582 „*feria quarta proxima post festum Visitationis Beatae Mariae Virginis*” Pázmány Miklós kérésére kiállítani rendelte a Champa János elleni ítélet (*literae adiudicatoriae*) hiteles példányát. Uo., n. 193.

⁴⁷⁹ A vallomásokat a váradi *conservatorium* tagjainak Várad, 1583 „*Sabbato proximo post festum beati Martini episcopi et confessoris*” kelt, Báthory Zsigmondhoz címzett irata tartalmazza. Az irat a következő per tárgyában keletkezett: az alperes *nobilis* Pázmány Gáspár – a már szintén elhunyt id. Pázmány Gáspártól származó – néhai *egregius* Pázmány György fia, a felperesek pedig *egregius* váradi Balogh Ferenc fia, *nobilis* Balogh István (anyja néhai Pázmány Borbála [Barbara], néhai id. Pázmány Gáspár leánya), továbbá Pázmány Erzsébet, ugyancsak id. Pázmány Gáspár leánya, *egregius* váradi Daróczy György felesége. A konzervatórium tagjai Báthory Kristófnak e perben Kolozsváron, 1579. december 1-jén kelt levelére (*literae adiudicariae*), melyet 1580. július 25-én („*in festo beati Iacobi apostoli*”) és az azt követő napokban tárgyaltak Váradon, az abban megnevezett *egregius* nadányi Nadányi Mihállal egyetértésben soraikból *nobilis* Csepreghy Gáspárt jelölték ki. Ő a fent említett ünnepen és az azt követő napokban Olasziban található házában a vajdai rendelet értelmében, a szükséges előírások betartásával (eskü alatt, egyesével) tartotta meg a tanúkihallgatásokat „*usque dumtaxat hominum memoriam annos sexaginta*”. – Az V. fejezetben már többször feltűnő Csepreghy 1583–1588 között ismert mint a váradi *conservatorium* tagja. BUNYITAY, *A váradi püspökség*, IV, 135.

[...] Primus⁴⁸⁰ itaque testis egregius Volphgangus Pazman de Panaz annorum quinquaginta existens iuramento fassus fuisset, hogy eö nem tuggya Pazman János ha Pazman András fya volt, de ez Pazman Gáspárt jól tuggya, hogy Pazman János fia. Secunda testis nobilis domina Barbara relicta nobilis quondam Philippi Toth olim libertini Varadiensis iuramento fassa fuisset annorum sexaginta existens, hogy eö jól ismerte Pazman Gáspárt, és az édesannyát is, de eö nem ismerte az attyokat, Pazman Jánost, hanem az annyoktól hallotta, hogy monta, hogy Pazman Gáspár Pazman Jánostól való, cetera nescit. Tertius testis providus Michael Benedek jobbagio egregii Francisci Balogh in possessione Pazman Panaz annorum quinquaginta quinque existens iuramento fassus fuisset, hogy eö jól ismerte Pazman Gáspárt, eö tartotta fel is eöket, es az annyoktól Pazman Jánosné Artandj Katalin azzontól hallottam [!], hogy monta, hogy Pazman Jánostól való Pazman Gáspár, cetera nescit. Quarta testis nobilis Ladislaus Vanchódj de eadem Vanchod quinquaginta sex annorum existens iuramentum fassus fuisset, hogy eö jól ismerte Pazman Gáspárt és Pazman Pétert, és eö úgy értette és hallotta, hogy Pazman János fiai voltak, de nem ismerte Pazman Jánost. Quintus testis nobilis Balthasar Fwrtha de Varadino annorum quadraginta octo existens iuramento fassus fuisset per omnia similiter sicut praecedens quartus testis. Sexta testis honesta mulier Angaletha providi Stephani Iso Varadiensis consors annorum quinquaginta existens iuramento fassa fuisset sicut dictus quartus testis. Septima testis honesta mulier Catharina providi quondam Ladislai Kothÿ relicta de Panaz jobbagio egregii Nicolai Pazman de dicta Panaz iuramento fassa fuisset annorum quinquaginta quinque existens, hogy eö jól is-

⁴⁸⁰ A magyar nyelvű tanúvallomások ugyanazon kéztől, mint az Ártándy-per (Class. T, n. 190) tanúvallomásainál.

merte Pazman Gáspárt, és jól tuggya bizonynyal, hogy Pazman János fya volt Pazman Gáspár és Pázmán Péter. Octavus testis providus Demetrius Vereos jobbagio egregii Casparis Pazman de Panaz annorum quinquaginta existens et nonus sive ultimus testis nobilis Blasius Nagy decimo [?] arcis Varadiensis annorum quinquaginta quinque existens iuramento fassi fuissent per omnia similiter sicut praecedens quartus testis Ladislaus Vanchodj. [...]

6.

Szalonta, 1582. augusztus 19.

Jobbágykötelezvény Pázmány Miklósnak és fiának, Péternek

Három jobbágy kezességet vállal azért, hogy a tóttelki Vince László Pázmány Miklósnak és fiának, Pázmány Péternek a jövőben örökös jobbágya lesz.

(PL AS Act. rad., Class. T, n. 240 – orig.)

Énnekem Pazmanj Miklósnak és az én fiamnak, Pazmany Péternek leötthek keszessek az en tothty jobbagiomert, Vincze Lázlóért ezek az zeméllýek per^a Elseö keszes Vincze Bálinth, Nadaný Mýhály uram jobbagia tothi,^{48t} mássýk keszes ugyanazon tothj, Lely Mátthýás uram jobbagya, harmadýk kezes Sýke [?] Barlabás [!] ugyanazon tothj, Lely Janos uram jobbagja. Illyen módon leötthek keszessek, hogý ez az Vincze Lázló engemet ezért az bozzúságért el nem hagý, hanem énnekem, Pazmanj Miklósnak és az én fýamnak, Pazmanj Péternek eöreökös jobbaggyúnk lezen. Ha penig az a fallu Thott a pogáný mýatth, avagy valamý gonoz ember mýatt el futna, ha kétt ember haza megýen, teháttt harmadýk ez az én jobbaggyom, az

^{48t} Vagyis tóttelki. A jobbágyoknál a lakhely mindig utólag áll.

Vinche Lázló leszen. Ha penig az Vincze Lázló engemet el hanna, és az én fiamat, Pazmanj Pétert, tehát én Pazmanj Miklós és Pazmanj Péter az én fiam mind városson, fallún, vámon, harminczhadon, sokadalmon, meszeön, erdeön, vjzen, minden zabadsagokat kÿkötvén ezek az keszessek, mÿ teörwényben érteöl foghassuk mindenkor és az per^b igazat vehesswnk. Illyen zeméllyek eleött leötthek penig ezek az zemélljek keszessek, mint az vÿtezteö Bamfÿ [!] Paal^c urunk ew nagysága zolgája varadi,^d és az vitézteö Kemenÿ Bálint vationi⁴⁸² és Zeoke János iklody és Toldÿ Istuan uram zolgáÿ, az vÿtezteö Teoreok Jacab zalontai porkoláb és az vitézteö Kÿs Mÿhálÿ, Darabant Péter, Toldÿ Lucza azzony és Toldÿ István uram, Kerekess Geörg býró. Ezek eleött ez zemélljek eleött ezek az keszessek az eö kezekkel reá nyomott peczéttel megereösséttették az eö kezességeketth. Ez levél költh Zalonthan, Kis Azzony havának 19 napján, anno Domini 1582.^e

^a Egy-egy rövid jelölés (talán tc. hivatkozás? ‘*art. II.*’ ?), nem sikerült megfejtenünk. |^b Ugyanaz a két jelölés, mint az első mondatban. |^c Utána egy szó kihúzva. |^d Tudniillik illetőségű. A szó a bal margóra írva. |^e Az irat alján a kezességet vállaló jobbágyok három pecsétje található.

⁴⁸² Vátyon ma puszta Geszt külterületén.

7.

Várad, 1582. június 4. (és utána)
Tanúvallomások az Artándy-perben

A Pázmány Miklós és társai, Nadányi János, Somlyai István valamint Veér Mihály által Ártándy Kelemen örökségéért Bocskai István ellen kezdett perben a váradi *conservatorium* és Báthory Kristóf képviselője előtt 61 tanú tesz vallomást a felperesek Ártándy leszármazásáról. A legtöbb vallomás Pázmány Péter apai dédanyjáról, Ártándy Katáról, Pázmány János özvegyéről szól, akinek lakhelye a mai Berettyóújfalu külterületén található Szomajom volt.

(PL AS Act. rad., Class. T, n. 196 – orig.)⁴⁸³

Primus itaque testis: egregius Blasius Bojthÿ vicecomes dicti comitatus Bihariensis iuramento fassus fuisse: Az Mochachÿ hadkor lettem ez világra, az édes anyámnak zántalanzor hallottam zájából, és ugyan bÿzonnal tudom én, hogy Arthandj Balás és Artandj Pál egy ember gyermeki voltak, és ezeknek az attyok az agg Artandj Balás volt, és Pazman Péternek az anyja, isméth Nadanj Istwánnak az anyja egy ember gyermeki voltak Artandj Pállal és Artandj Balással,

⁴⁸³ A tanúvallomásokat a váradi *conservatorium* Báthory Kristófnak 1583 „*Sabato proximo post festum Beati Martini episcopi et confessoris*” kelt válaszirata tartalmazza. Ebben előadják, hogy Báthory Kolozsváron, 1579 „*feria sexta proxima post festum Conceptionis Beatissimae semper Virginis Mariae*” – vagyis jó négy évvel korábban! – kelt megbízása alapján kijelölt képviselőjével együtt maguk közül Csepreghy Gáspárt küldték a Pázmány Miklós és társai, álmosdi Somlyay István, Nadányi János és Veér Mihály által a nagyságos kismarjai Bocskai István ellen indított perben a tanúk kihallgatására. Az eseményre 1582 Pünkösdjének nyolcadában, azaz a június 3-át követő napokban Csepreghy váradolaszi házában került sor: „*Quomodo ipsi in anno domini millesimo quingentesimo octuagesimo supradicto videlicet die proximo post dictum festum sacri festi Pentecostes et aliis nonnullis octo diebus tunc immediate sequentibus ad id aptis scilicet et sufficientibus hic Varadini in domo dicti Casparis Chepreghÿ collegae nostri in vico Olazÿ vocato in comitatu Byhariensi existenti*”.

de az neweket én nem tudom az azzonnépeknek, és soha nem hallottam, hogÿ oztozás volt volna az Artandiak keözeött.

Secundus testis nobilis Ioannes Zamtarto aliter Lantos dictus, tertius providi Sebastianus Zabo, quartus Petrus similiter Zabo tornioshazÿ, quintus Benedictus Iso, sextus nobilis Balthasar Fwrtha, et septimus testes Andreas Teöreök omnino Varadiensis: iuramento fassi fuissent: Nihil.

Octavus testis providus Blasius Nagÿ pedes pixidarius arcis Varadiensis iuramento fassus fuisset: Az keresztet had után való három eztendeöbe lettem ez világra, és én jól ismertem Pazman Péternek az atyát, Pazman Jánost, és annak az feleségét, Artandj Katalin azzont. Zomajomban hala megis. Ezt is tudom, hogÿ az melÿ falwba az vármegÿe zéki lezen vala akkor ZentJanost, az athÿám hazánál ott zálottak Artandj Pál es Artandj Balás, és Pazman Jánost rokonoknak es attyokfÿoknak hÿtták és mondották.

Nona testis generosa domina Adviga relicta egregii quondam Gregorÿ Bethlen de ZentJanos iuramento fassa fuisset: vagyok hattwan eztendeös ember, en ezt tudom, mert én mind az ketteöt ismerem, mind Artandj Katalin azzont Pazman Janosnét és Artandj Adviga azzont, az régÿ Nadanÿ Jánosnét, kik Artandj Balással, az Artandj Kelemen attyával, mind attyával, anyjával egy ember gyermeki voltak, az vén Artandj Balás gyermekÿ. És attól az Artandj Katalintól Pazman Jánosnétól való Pazman Péter, és Pazman Péternek fia, ez Pazman Mÿklós. Ismét Artandj Adviga azzonak NadanjJánosnénak valának két gyermeki: egy fia Nadanÿ Istwán, ez mostani Nadanÿ Jánosnak az attya. Ismét egy leánya Nadanÿ Katalin, ki Somlyai Mihálné vala és attól való ez Somlÿay Istwán. Ismét ugyanazon Somlÿay Mihálnénak ez Somlÿay Istwán, kiweöl egy leánya vala Somlÿay Anna azzony, ki Ver Georgÿ felesége vala, és ez

mostany Ver Mihál azoktól való, ezeket én bÿzonnal tudom, mert mindeniket jól ismertem, oztozást pedig az Artandiak keözeöt én soha nem hallottam, sem tudok.

Decima testis honesta mulier Angaletga [!] consors providi Stephanii Iso de Varadino. Iuramento fassa fuisset: Az Mohach hada jwtt ezembe, de hány eztendeös vagyok, nem tudom, de nem vagyok hattwan, és én jól ismertem Pazman Jánosné Artandj Katalin Azzont, énnem gyermek koromban elég kozorwt keöteötth, és jól jwtt ezembe, hogy egyczer ereössen sÿr, jajgat vala, ugyan az feöldhez veri vala magát, és én kérdeztem az anyámtól, miért sÿr, és azt monta, hogÿ az kétt bátyának vetette királ fejeket, és azért sÿr, egyvolt velek, és tudom bizonnal, hogy attól az Pazman Jánosnétól való volt Pazman Péter, és annak az Pazman Péternek fia ez Pazman Miklós. En nem tudom soha, hogy oztás lett volna az Artandiak keözeöt.

Undecimus testis providus Thomas Pal egregii Gabrielis Chÿakj, duodecimus Lucas Posa magnifici domini Ioannis Geczÿ omnino in Gÿnez et decimus tertius testis Georgius literatus Benedicti Massaj in ZentJanos residentes jobbagiones iuramento fassi fuissent: Nihil.

Decimus quartus testis providus Stephanus Iso Varadiensis Iuramento fassus fuisset: Az kereztes hadkor hallottam az anyámtól hogy másfél eztendeös voltam. És jól ismertem Pazman Jánosné Artandj Katalin azzont, és hallottam, hogy monta, hogy egy volt Artandj Pállal és Balással zintén zájából is Pazman Jánosnénak. Sÿratta ereössen, hogy fejeket vették vala Artandj Pálnak és Balásnak. Azt is tudom, hogy my az Artandjak jobbagÿ voltunk, és az attyafiság teken-tetén soha vámot nem vettek Zomajont az Artandjak jobbagÿn. És Artandj Kelemen, Pazman Gáspár eggyeött cöttek, ittak, és hallottam, hogy monták nekeönk, ti jobbagÿk cözwe ne vesszetek egy-

mással, mert ha hármat, négyet meg eölnék is ti bennetek, mi eözwe nem vezeönk ti érettetek, mert attyafiai vagyunk mi egymással.

Decimus quintus testis providus Michael Benedictus de Panaz jobbagio egregii Casparis Pazman iuramento fassus fuisset: Az Lajos királ elvezését tudom, és én bizonynal tudom, mert én jól ismertem Artandj Pált és Artandj Balást, ismét Pazman Jánosné Artandj Katalin azzont, mert ugyan zolgaltamis, feözni es az az azzony tanótt, Pazman Jánosné, és tudom, hogy az a Pazman Jánosné Katalin azzony. Ismét Nadanj Jánosné Artandj Adwiga azzony, mint azt is jól ismertem, és Artandj Pál és Artandj Balás egy ember gyermeki voltak, eöten valának zintén, az Sarkadj Farkasnak az zép annya vala az eöteödik, és tudom, hogý Pazman Jánosnéól való Pazmani Péter és Pazman Gáspár, és ismét Pazman Péter fya ez Pazman Miklós. Ismét azt is tudom, hogy Nadanj János fia Nadanj István Artandj Adwigától, és Nadanj István fia ez Nadanj János. Meeg Nadanj Istvánnak nagy zép fodor haja vala, az castellában jólis laktam, cetera nescit.

Decimus sextus testis providus Demetrius Vereb de Pazman Panaz, jobbagio dicti Casparis Pazman iuramento fassus fuisset: Eötwen eztendeös vagyok, es jól ismertem Pazman Jánosné Artandj Katalin azzont. És hallottam Pazman Gáspártól, hogy mondta, hogy az Artandjakat attyokfiainak mondták.

Decimus septimus testis honesta mulier Barbara Phýlippo quondam Toth relicta de Varadino iuramento fassus fuisset: Eötthwen eztendeösnél idesb ember vagyok, és jól ismertem Pazman Jánosné Artandj Katalin azzont, és hallottam zájából Pazman Jánosnéól hogý monta, hogy egy volt mind attyával, annýával Artandj Pállal és Balással, és hogý fejeket vetette kyrál mind éltig el sýratá eöket.

Decimus octavus testis providus Gregorius Teglas de Arclÿ [!?!] jobbagio egregii Ioannis Abranffÿ iuramento fassus fuisset: Nihil.

Decimus nonus testis providus Benedictus Varga iudex praefati Ioannis Abranfj in Arclÿ [!?!] iuramento fassus fuisset, hogy eö jól ismerte Pazman Jánosné Katalin azzont, és hallotta hogy monták, hogy egy volt Artandj Pállal és Balással, cetera nescit.

Vigesimus testis providus Petrus Parlagh de Bors, jobbagio egregÿ Stephani Zabo, annorum quadraginta quinque existens iuramento fassus fuisset. Artandj Kelemennek zájából hallottam, hogy bátyyának hÿtta Pazman Pétert.

Vigesimus primus testis providus Lucas Zabo Varadiensis iuramento fassus fuisset: Nihil.

Vigesimus secundus testis honesta mulier Eugenia⁴⁸⁴ relicta providi quondam Ladislai Kochÿ jobbagio praefati Nicolai Pazman de Pazman Panasz iuramento fassa fuisset: Az Mohach hadát tudom, és aztis hogy Artandj Pálnak és Balásnak fejeket vewék Bwdan, és jól ismertem Pazman Jánosné Artandj Katalin azzont. Ismét Panazÿ Sigmondné⁴⁸⁵ és tudom hogy négyen egÿ ember gyermeki valának, mely Pazman Jánosnéól való vala Pazman Péter és ismét Pazman Péterteöl való ez Pazman Miklós és Pazman Farkas, de Nadanÿ Jánosné Artandj Adwiga azzont én nem ismertem, mert az Petkeozben laktak, ceterea nescit.

Vigesimus tertius testis providus Georgius Kalczen [?] jobbagio egregii Volphgangi Pazman de Pazman Panaz iuramento fassus fuisset: Negywen eöt eztendeös ember vagyok és én Pazman Jánosné jobbagia voltam, és azzonyomtul hallottam hogy monta, hogy Artandj Pállal és Balással egy ember gyermeke volt, cetera nescit.

⁴⁸⁴ Az 5. sz. forrásban (p. 306) Kocsi László özvegye Katalin néven szerepel (55 éves).

⁴⁸⁵ Ártándy Ilona, lásd a 24. tanú vallomását.

Vigesima quarta testis honesta mulier Catharina relictæ providi quondam Michaelis Heolgye jobbagionis præfati Nicolai Pazman de saepéfata Pazman Panaz iuramento fassa fuisset annorum quadraginta quinque existens: Panazj Sigmondnról jól ezembe nem jwt az newe, ha Ilona vala? de hallottam attól, hogy monta Panazj Sigmondné, hogy Artandj Pál és Balás ismét Pazman Jánosné és ew egy ember gyermeki voltak, és igen sýratta hogy fejeket veötték volt.

Vigesima quinta testis Sophia providi Andreae Toth relictæ de Tarján iuramento fassa fuisset: Nihil. Vigesimus sextus testis providus Benedictus Vég jobbagio egregii Thomae Olgýaj iuramento fassus fuisset: Nihil. Vigesimus septimus testis providus Gregorius Kýs de Bors jobbagio Stephani Zabo iuramento fassus fuisset: similiter Nihil.

Vigesima octava testis Anastasia relictæ providi quondam Simonis Borsý de Gyres jobbagio magnifici domini Ioannis Geczý supremi capitanei huius arcis Varadiensis iuramento fassus fuisset. Az Lajos királ elvezését Mohachon jól tuggya, és jól ismerte Pazman Jánosné Artandj Katáth, és hallotta hogy monták, hogý Artandj Pállal és Balással egy ember gyermeki voltak, cetera nescit.

Vigesimus nonus testis providus Blasius Bordath et tricesima testis honesta mulier Agatha relictæ providi quondam Thomae Parlagh iuramento fassi fuissent: Nihil. Tricesima prima testis honesta mulier Ursula Vasas providi Ioannis Lakathjarto de Varadino iuramento fassa fuisset: Nihil.

Tricesimus secundus testis providus Bartholomeus Toth de Tottelek servitor egregii Volphgangi Pazmani annorum quadraginta quinque existens iuramento fassus fuisset, hogy eötet Pazman Péter tartotta fel gyermekségéteöl fogván, és tuggya hogy Artandj Kelemen odajárt hozzá és attyafinak tartották, hitták egymást.

Tricesimus tertius testis providus Blasius Hwzar jobbagio Stephani Zabo de Bors iuramento fassus fuisset: Nihil.

Tricesimus quartus testis providus Iacobus Bordath de Varadino annorum quinquaginta quinque existens iuramento fassus fuisset, hogy eö jól ismerte Artandj Pált és Balást, és hogy fejeket vewék Bwdan, aztis tudom, és az torÿokbanis Kerekiben ott voltam, és tudom, hogy Pazman Péterrel rokonnak tartották egymást.

Tricesima quinta testis honesta mulier Helena relicta providi quondam Ioannis Nagÿ de Zomaiuon [!] iobbagio egregii Volfgangi Pazman iuramento fassa fuisset: Az kereztes had után négÿ ezten-deöwel lettem ez világra, és eö neki feöldes azzonya volt Panazÿ [!] Jánosné Artandj Katalin azzony, de eö az Artandjknak minemeö atyafia volt, nem tuggÿa, chak hogy az Artandjak leányának monta magáth, és tuggyahogy Pazman Péter attól való az Pazman Jánosnétől, ismét ez Pazman Miklós Pazman Péterteöl való.

Tricesima sexta testis honesta Mulier Sophia Thomae quondam Arlj relicta de Zomajon iuramento fassa fuisset: Nihil. Tricesimus septimus testis providus Georgius Ferenczÿ magnifici domini Stephani Bochkaÿ jobbagio de Kereztes iuramento fassus fuisset: Nihil.

Tricesimus octavus testis providus Andreas Mark de dicta Kereztes jobbagio eiusdem domini Stephani Bochkaÿ, annorum quinquaginta existens iuramento fassus fuisset: Tudom, hogÿ Pazman Gásparth és az Nadanjakath Artandj Kelemen rokonának tartotta, cetera nescit.

Tricesimus nonus testis providus Ioannes Jakab jobbagio dicti domini Stephani Bochkaÿ de saepefata Kereztes, annorum sexaginta existens iuramento fassus fuisset: Twggÿa, hogy Bwdan fejeket vewék Artandj Pálnak és Balásnak, és hallotta, hogy Pazman Jánosnét

egy ember gyermekének monták Artandj Balással és Pállal, cetera nescit.

Quadragesimus testis providus Petrus Jakab jobbagio dicti domini Stephanj Bochkaj in Kereztes iuramento fassus fuisset, hogy az kereztes hadkor fel eztendeös gyermek volt, és ismerte mind Artandj Pált és Balást, és hallotta hogy Pazman Jánosnét egy ember gyermekének monták Artandj Balással és Pállal.

Quadragesimus primus testis providus Sebastianus Posa de Artand jobbagio dicti domini Stephani Bochkaÿ iuramento fassus fuisset: Az kereztes had után való elseö télen lett ez világra és eö jól ismerte Artandj Pált és Artandj Balást és Pazman Jánosné Artandj Katalint, és tuggya jól, hogy egy ember gyermeki valának mindhárman. Nadanj Jánosnét is Artandj Adwiga azzont hallotta, de nem twggya azt, mert táwolban lakott hozzá, hanem az Artandj Katáth Pazman Jánosnét jól ismerte és tuggya, hogy Pazman Péter a fia és ismét ez Pazman Miklós Pazman Péterteöl való. És nem tuggya soha, hogy az Artandjak keözeött ozlás [!] lett volna.

Quadragesimus secundus testis honesta mulier Catharina relictá providi quondam Lucae Olah de Kereztes jobbagio dicti domini Stephani Bochkaÿ iuramento fassus fuisset, hogy az kereztes had eleött való nagy halálba⁴⁸⁶ hatt eztendeös ember volt, és jól ismerte Pazman Jánosnét, és tuggya, hogy attjokfia volt az Artandiaknak, Artandj Pálnak és Balásnak. Artandj Kelemen is Pazman Gáspárt bátyjának hÿtta, cetera nescit.

Quadragesima tertia testis honesta mulier Margaretha relictá providi quondam Mathei Kontar de Kereztes jobbagio Stephani Bochkaÿ iuramento fassa fuisset, hogy az kereztes hadat jól tuggya

⁴⁸⁶ Vélhetően az 1511-es pestisjárvány.

anny ideös ember, és jól ismerte Pazman Jánosné, és hallotta hogy Artandj Pállal és Balással egy volt, és az annyától aztis hallotta, hogy ereössen harangoztatott Zomajomban Pazman Jánosné, hogy az bátyainak fejét vetette vala királ. Az atya igen kazdag [!] ember volt, sok ménesse volt. Pazman Jánosné jobbagj voltanak eök, és befogatott ketteöt is az ménesbe, és egy nap Bwdára ment kochÿn rajtok Pazman Jánosné, másnap meg jeöt, és chák le dobbantak az lowak s meg haltak, annyra sÿratta eöket és kesergette, és Pazman Péter a fia volt az azzonyé, és Pazman Péter fia ez Pazman Miklós.

Quadragesima quarta testis honesta mulier Catharina relictæ providi quondam Ambrosii Erdeos de Artand jobbagio dicti domini Stephani Bochkaÿ iuramento fassa fuisse annorum quadraginta quinque existens, hogy eö úgy tuggya, hogy Artandj Pállal és Balással egy volt Pazman Jánosné Katalin azzony, ismét Pazman Péter attól való és Pazman Péter fia ez Pazman Miklós.

Quadragesima quinta testis honesta Mulier Agatha relictæ providi quondam Petri Erdeos de Artand quadragintaquinque annorum existens iuramento fassa fuisse: Az Atyámtól és uramtólis hallot-tam, hogy monták, hogy egy volt Pazman Jánosné Artandj Katalÿn azzony Artandj Pállal és Balással, cetera nescit.

Quadragesima sexta testis honesta mulier Clara Ioannis quondam Herboth relictæ de Panaz iuramento fassa fuisse: Nihil. Quadra-gesimus septimus testis providus Ladislaus Zalokj de Varadino iura-mento fassus fuisse: Nihil. Quadragesimus octavus testis nobilis Franciscus Kadar similiter Varadiensis iuramento fassus fuisse: Nihil.

Quadragesimus nonus testis providus Benedictus Olah jobbagio egregii Ambrosii Kolon de Gÿaran iuramento fassus fuisse, hogy eö az kereztes hadat látta és tuggyais eö anny ideös ember, és jól ismerte

mind Artandj Pált és Balást, még eö neki pénztis adott Artandj Balás, és az Pazman Jánosnét Artandj Katalin azzont és Nadanj Jánosnétis Artandj Adwiga azzontis jól ismerte, és jól tuggya bizonynal, hogy egy ember gyermeki valának Artandj Pállal és Balással.⁴⁸⁷ És soha nem tuggya, hogy az Artandiak megoztoztak volna egymással. Ismét tuggya, hogy attól az Pazman Jánosné Katalin azzontól való vala Pazman Péter, aki fia ez Pazman Miklós, aztis tuggya, hogy Nadanj Jánosnétól Artandj Adwiga azzontól való vala Nadanj Istwán és a fia ez Nadanj Janos, és Nadanj Katalin, mely Nadanj Katalinnak vala az ura Somljaj Mihál, és attól való ez Somjaj Istwán, ismét azon Somjaj Mihálnének Nadanj Katalinnak leöt vala egy leányja, Somjalj Anna azzony, ki Ver Georgj felesége vala, és attól való ez Ver Mihál, cetera nescit.

Quinquagesima testis generosa ac nobilis domina Lucia Tholdj de Zalontha relicta egregii quondam Gabrielis Illés, nondum sexaginta annorum existens iuramento fassa fuisset, hogy eö jól ismerte mind Artandj Balást és Pált és Nadanj Jánosnét Artandj Adwiga azzont, ismét Pazman Jánosné Artandj Katalin azzont, ismét Sarkadj Farkasnak az zép Anyját, és tuggya hogy ezek mind attyával és annjával eggyek voltak, egy ember gyermeki, mert az eö bátyával, kywel eö mind attyával, anyjával egy volt Tholdj Alberttal, annak felesége volt Artandj Eörsebet azzony, ki Artandj Pál leánya vala, és eö jól ismerte mind eöket, és tuggya hogy Nadanj Jánosné Artandj Adwiga azzonytól való volt Nadanj Istwán, és attól az Nadanj Istwántól való ez mostani Nadanj János, mely Nadanj Istvánnak volt egy leánya is, Nadanj Katalin, ki Somljaj Mihálné vala és attól való ez Somljaj Istwán. És más leánya is vala annak azon Somljaj Mihálnének, Somljaj Anna azzony, ki Ver Georgj felesége

⁴⁸⁷ ‘Ambrosii Kolon de Gjaran’: tudniillik ‘de Gyarán’.

vala, és attól való ez Ver Mihál. Ismét tuggya, hogy Pazman Jánosné Artandj Katalintól való volt Pazman Péter és Gáspár, és attól az Pazman Péterteöl való ez Pazman Miklós. És soha oztozást nem tud hogy volt volna az Artandiak keözeöth.

Quinquagesimus primus testis nobilis Stephanus Nagj de Gezth. Quinquagesimus secundus providus Paulus Nesta jobbagio egregii Caspar Pazman de Pazman Panaz, et quinquagesimus tertius nobilis Franciscus Zabo de Bojth ac quinquagesimus quartus providi Michael Kormoz [?] eiusdem Casparis Pazman, item quinquagesimus quintus testis Ladislaus similiter Kormoz [?] Wölgangi Pazman de Poha [!] praefatorum nobilium jobbagiones iuramento fassi fuissent de interrogatoris [!] sese prorsus Nihil scire.

Quinquagesima sexta testis honesta mulier Anna Stephani quondam Nagj de Fwrtha relicta jobbagio dicti Casparis Pazman iuramento fassa fuisset, hogy eö negywen eöt eztendeösnél nem teöbb és jól ismerte Pasman Jánosné Artandj Katalin azzont, és tuggya hogy egy volt mind attyáwal, annyáwal, zájából is hallotta, Artandj Pállal és Balással, ereössen jajgatta, hogy fejeket vették vala Bwdan. És jól tuggya, hogy Pazman Peter volt a fya Pazman Jánosnak, és attól való az Pazman Péterteöl ez Pazman Miklóss, cetera nescit.

Quinquagesima septima testis nobilis domina Catherina Sjymaj relicta nobilis quondam Ladislai Begessj iuramento fassa fuisset: Nihil.

Quinquagesima octava testis honesta mulier Agatha providi quondam Francisci Boros de Varadino annorum quinquaginta existens iuramento fassa fuisset, hogy eö jól ismerte Artandj Pált és Balást, és hallotta hogye egy ember gyermeki voltak volna Pazman Jánosnéwal és Nadanj Jánosnéwal, cetera nescit.

Quinquagesimus nonus testis nobilis Ioannes Farkas et Georgius Borbelj Somossj omnino Varadiensens nondum sexaginta annos ha-

bentes iuramento fassi fuissent uniformiter, hogy eők egyebet nem tudnak, hanem Nadanj Istwánt ismerték és tuggyák, hogÿ ez Nadanj János attól való. Ismét Somljaj Mihálné egy volt azzal az Nadanj Istwánnal és ez Somljaj Istwán attól való. Ismét az Ver Mihál édesanyja azon Somljaj Mihál leányától való Somljaj Anna azzontól, és hallották hogy az Artandjak rokonok, cetera nescit [!].

Sexagesimus primus sive ultimus testis nobilis Francicus Somody [?] de Varadino annorum sexaginta quatuor existens iuramento fassus fuisset: Én jól ismertem Artandj Pált és Balást, Pazman Jánosnétis és Nadanj Jánosnét is, de neweket nem tudom, jól ismertem eöket és tudom hogy rokonok volt az Artandjaknak, de én az genealogiat nem tudom keztek, és ha egyek voltak Artandj Pállal awagy Balással, nem tudom, de tudom, hogy Pazman Péter és Gáspár Pazman János fÿai voltak és ez Pazman Miklós Pazman Péter fÿa. Ismét Nadanj Istwántis ismerterem, és tudom, hogy ez Nadanj János a fÿa, cetera nescit.

8.

*Várad, 1585. február 14. (25.)
Jobbágykötelezvény Pázmány Miklósnénak
és fiainak, Péternek s Györgynek*

Nyolc jobbágy kötelezettséget vállal azért, hogy Balai, más néven Molnár Máté Tholdy Borbálának, Pázmány Péternek és Pázmány Györgynek örökös jobbágya lesz Töttelken.

(PL AS Act. rad., Class. T, n. 164 – orig.)

1585 Szent Bálint martir napján löttünk kezessek Pazmanj Miklósné azzonyomnak, Pazmanj Péternek, Pazmanj Georgynek az teöbбивel egyetemben mi közönségessen Molnar Gergely, Batorj Istváneö nagysága iobbaga, Lesj Georgy az witézleö Pazmanj Gáspá-

ré, Wihaszj János eiusdem, Horuat Ferencz, Marocj Péter jobbagia, Korhon Lázló az witézlő Pazmanj Farkas jobbagia, Bor Miclós eiusdem, Gergely mester, kétszáz forintig löttünk mi kezessek Balaj Mate avagy Molnar Mátéért ilyen ok alatt, hogy ha ez az ember Balaj Máté avagy Molnar Máté törvén szerént walaminemw bozzújából elmenne avagy elszöknék Tottelekrul, hát minket törvényben el^a irtul minket kezesseket mindenütt foghassanak és fellyül meg írt és nevezett két szász forintig, ezt pedig oda teövén, hogy minden feleken személyünkben megfoghassanak, azonképpen pedig marhánkat is törvényben^b el írtul meg foghassák, és meg vehessék mindenemű helyeken, városakon, falukon, harminczadokon, vásárokon, szabad sokadalmokon, mezőkön, erdőkön, vizeken és molnokban⁴⁸⁸ meg foghassanak és meg vehessék rajtunk. Így is löttünk pedig kezessek, hogy ha ebben az dologban ...^c ciak egyyért meg kaphassanak bennünket, mindenütt meg vehessek rajtunk meg írt két száz forintot, ez kezességet pedig attuk ilyen fő személyek eleött, tudniillik az witézlő Tholdj Albert eleött, Toldj István eleött, Tariomj András eleött, Tholdj Miklós eleött és Faludj András eleött, Szabo^d Albert és Harmat Mathias eleött, Darlocj Christoph eleött, Mariasi Lucaj eleött, Georgy deák eleött, Tar Pál eleött, Tamas kovácj eleött, Barodj Georgy eleött, Bako Márton colosvári eleött. Löttünk pedig igys kezessek, hogy ha az falunak Totteleknek vagy Panaznak török mia avagy egyéb lator mia puztulása törtennyék, eö neki is pedig el kellenéjek menni ... nélkül, Pazman Miklosné híre nélkül és az eö gyermeke híre nélkül sohová ne mehessen, ha pedig ... hova megyenis, ha ketteö meg jön vagy három, annak egyke eö

⁴⁸⁸ A „molnos” és „malmos” párhuzam mintájára (*Magyar Oklevél-szótár*, szerk. SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, Budapest 1902–1906, 665) „malmokban”-ként értelmezhető.

legyen. Ennek pedig mi kezessek attuk és aggyuk erejét a mi kezünkkel megnyomott pechét levelünket meg ... mellé kezünkkel megpechételtük.^e

^a Sorközi beszúrás. | ^b Utána kihúzza: 'meg fo'. | ^c Egy rövid szót tintafolt takar. | ^d Utána kihúzza: 'Andras'. | ^e Az irat alján a hét kezes pecsétje.

9.

Várad, 1587. április 17. (28.)

A váradi conservatorium Pázmány György koráról

A váradi fejedelmi levélkeresők megállapítják és igazolják, hogy a Tholdy Albert által nekik személyesen bemutatott Pázmány György kinézetéről ítélve kerek négy esztendő.

(PL AS Act. rad., Class. T, n. 213 – orig.)

Nos requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio ecclesiae Váradiensis repositorum et locatorum ac quarumlibet iudicariarum deliberationum legitimorumque mandatorum vaivodalium executores. Memoriae commendamus per praesentes, quod egregius Albertus Tholdi de Nagifalw nostram personaliter veniens in praesentiam adduxit secum nostri conspectum nobilem puerum Georgium, filium egregii quondam Nicolai Pazmanj de Panaz ex generosa domina Barbara Tholdi consorte sua, filia egregii quondam Nicolai Tholdy de dicta Nagifalw, sorore autem carnali iamfati Alberti Tholdj progenitum, petiitque nos debita cum instantia, ut nos revisa et perspecta aetate ipsius pueri Georgii, literas superinde nostras extradare et contodere [!] vellemus. Unde nos huiusmodi petitionem ipsius Alberti Tholdj legitimam, idoneam et iuri consonam agnoscentes, quantum animo metiri et visu perspicere

atque considerare potuimus, memoratum puerum Georgium Pazman quatuor integrorum annorum esse cognovimus, super quo patientes literas revisionales iurium eiusdem pueri futura per cautelam extradidimus et conassimus communi iustitia et aequitate suadente. Datum Varadini feria secunda proxima post festum gloriosissimae Resurrectionis Domini nostri Iesu Christi, anno eiusdem millesimo quinaquagesimo octogesimo septimo.

10.

*Pázmány Péter Kemény Boldizsárhoz
Nagyszombat, 1617. augusztus 5.*

Köszöni a Péchy Simon erdélyi kancellár útján hozzá eljutatott családi iratokat.

(Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj,
Fond Familiar. Kemény, K VIII/450 – orig.)

Generose Domine, Amice observande

Salute ac officii nostri commendatione praemissa

Isten kegyelmednek kívánsága szerént való sok jókat, jó szerencsét adgyon. Az minemeő Pazman Georgynek való leveleket kegyelmed küldött, megadá Pecsy Simon uram. Mellyeket kegyelmedtől igen jó néven és szeretettel vettünk. Ha miből az mi szolgálatunkis kívántatik, bízvást megtaláljon kegyelmed bennünket. Ezzel Isten kegyelmedet sokáig éltesse jó egészségben. Datum Tyrnauiæ, 5 Augusti Anno 1617.

Generosae dominationis vestrae

[s.k.]

Addictissimus

Archiepiscopus Strigoniensis

[kívül]

Generoso domino Balthasari Keomeny, illustrissimi domini, domini Gabrielis Betlen, principis Transylvaniae etc. consiliario etc. Domino amico observandissimo *[más kézzel]* Pasma levelek kiadatásáról

KRONOLÓGIA

1526 előtt	a dédapa, Pázmány János halála
1526–1528 körül	Pázmány Miklós születése
1530	Pázmány Farkas, Pázmány Miklós öccsének születése
1554	a nagypapa, id. Pázmány Péter halála
1570. október 4.	Pázmány Péter megszületik Panaszon, apja, Pázmány Miklós Bihar vármegye szolgabírája
1572	Pázmány anyja, Massay Margit halála
1577. június 18.	Pázmány Miklós első említése Bihar vármegye 2. alispánjaként
1582 szeptembere	tanulmányok kezdete a kolozsvári jezsuita kollégiumban
1583/84-es tanév (1584 tavasza?)	áttérés a katolikus hitre a kolozsvári jeszsuita kollégiumban

-
1582. augusztus 19.	Pázmány első említése egy jobbagykötelezvényben
1583. április körül	Megszületik Pázmány féltestvére, Pázmány György
1584. november 27.
(december 16.) után
s 1585. február 25. előtt	Pázmány Miklós váratlan halála
1584. december	Pázmány Péter anyai nagyanyja, Felfalussy Margit még életben van
1585. február	Pázmány Péter apai nagybátyja, Farkas még az élők sorában
1588. szeptember 8.	Kisboldogasszony ünnepén belépés Kolozsváron a Jézus Társaságba
1588. november	a noviciátus megkezdése Krakkóban
1593–1594	Pázmány római tanulmányai idején lemond örökségéről, birtokairól
1600 után, 1603 előtt	a mostohaanya Tholdy Borbála valószínűsíthető halála
1607–1616	prédikációi, vitairatai mellett nyilvános előadásokat (<i>publicae lectiones</i>) tart, katolikusokhoz „pasztorációs leveleket” ír
1617	Pázmány a családi iratokat kihozatja a Fejedelemség területéről

FORRÁSOK BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

ARHIVELE NAȚIONALE

Direcția Județeană Cluj (Kolozs)
Fond Familiar. Kemény, K VIII/450.

Direcția Județeană Bihar (Bihar)
Fond Nr. 67 (Inventar Nr. 101), Microfilm rol. 1–8 („Nagyvárad,
Ugray–Bölöni cs. lt.”), rol. 1. 2. 5. 8.

ARCHIVIO DI STATO MASSA

Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 93.

ARCHIVIO PRIVATO DELL'ECCELLENTISSIMA CASA ALDOBRANDINI DI FRASCATI (VILLA BELVEDERE)

Documenti Storici, n. 17. 150. 160. 164.

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO (ASV)

Archivio Concistoriale

Congregationis Consistorialis Acta, vol. 1622–1626. 1633–1640.
1640–1643.

Processus Consistoriales, vol. 20. 30. 65.

Congregazione del Concilio

Regesta Literarum super Residentia, vol. 1.

Archivio della Nunziatura in Vienna (ANV)

Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 8. 20/A. 20/B. 42. 46. 48. 57.
64. 95. 179.

Dataria Apostolica, Processus Datariae, vol. 10.

Fondo Borghese, Serie I, vol. 159. 367.

Fondo Confalonieri, vol. 22.

Miscellanea (Armadi I–XV). Arm. XII, vol. 218.

Segreteria dei Brevi, Registra, vol. 534. 542. 621. 644.

Segreteria di Stato, Vescovi, vol. 22.

ARCHIVUM ROMANUM SOCIETATIS IESU

Hist. Soc. 56.

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA (BAV)

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA
KÉZIRATTÁR (ELTE EKK)

Collectio Hevenesiana, tom. 9.

Collectio Prayana, tom. 32.

Litterae et Epistolae Originales, n. 1303.

ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR (EFK)

Batthyány-gyűjtemény

Cat. VII (Acta Excelsae Curiae Regiae), Tit. XL. s, fol. 453–460.

ESZTERGOMI FŐSZÉKESKÁPTALAN MAGÁNLEVÉLTÁRA

Capsae ecclesiasticorum, capsula II, fasc. I.

KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR

Ms. 459/2.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA
(MNL-OL)

Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL)

Magyar Királyi Kancellária, Libri regii (A 57), vol. 6. 7.

Magyar Kamara Archivuma (MKA)
Acta Iesuitica (E 152), Registrata, Residentia Magnovaradiensis,
fasc. 2. 3.
Libri dignitariorum (E 683), vol. 3.

Harruckern család levéltára (P 418), fasc. 18.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
KÉZIRATTÁR

Ms. 459.

MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHIV (MZA)

Rodiný Archiv Dietrichštejnů
Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna, kart. 427. 438.

ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH
(OSSOLINEUM)

Ms. DE-4896

ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Handschriftensammlung, W 290, vol. 13.

Hofkammerarchiv, Hoffinanz–Ungarn, R. Nr. 113, Konv. 1617. jan.

PRÍMÁSI LEVÉLTÁR (PL)

Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV)

n. 134/5. 170.

Archivum Saeculare (AS), Acta radicalia

Classis T, 113. 118. 119. 158. 163. 164. 165. 166. 167. 169. 170. 171. 173. 175. 176. 177. 178. 179. 182. 183. 184. 184a. 184b. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 223. 224. 225. 229. 235–239. 240. 241–244. 245. 246. 247. 249. 250. 251. 261. 312. 323. 324. 325. 326. 360. 402.

Classis V, n. 105. 106. 515.

Classis X, n. 356. 361. 362. 364. 367.

BIBLIOGRÁFIA

ANTAL BEATRIX: *Az esztergomi főegyházmezgye állapota Kollonich Lipót érseksége kezdetén, 1695 (Kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve alapján)*, Egyháztörténeti Szemle 6 (2005) 48–61.

APPERI, R.: *Der Neid und die Macht. Die Farnese und die Aldobrandini im barocken Rom*, München 1994.

Archivum Saeculare I: Acta Radicalia et Protocollaria (Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz 3), szerk. GÁLFFY ZSUZSANNA–HEGEDŰS ANDRÁS–TÓTH KRISZTINA, Esztergom 2001.

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I: 1569–1602. János Zsigmond, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond királyi könyvei. Báthory Zsigmond királyi könyve 1582–1602 (Erdélyi Történelmi Adatok 7/3), kiad. FEJÉR TAMÁS–RÁCZ ETELKA–SZÁSZ ANIKÓ, Kolozsvár 2005.

BAHLCKE, JOACHIM: *A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez*, TSz 48 (2006) 1–24.

BALÁZS MIHÁLY: *Kolozsvár és Vágsellye. Adalék a Mária kongregációk korai történetéhez*, Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára, Kolozsvár 2003, 7–17.

BALCÁREK, PAVEL: *Kardinál František z Dietrichštejna*. Kroměříž 1990.

- BALOGH JOLÁN: *Az erdélyi renaissance I*, Kolozsvár 1943.
- BALOGH JOLÁN: *Váradinum. Várad vára I* (Művészettörténeti Füzetek 13/1), Budapest 1982.
- BÁNYI FLORIO: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*, Hadtörténelmi Közlemények 40 (1939) 1–33 és 213–228. 41 (1940) 143–156.
- BAUMGARTNER, FREDERICK J.: *Change and continuity in the French Episcopate. The Bishops and the Wars of Religion 1547–1610* (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies 7), Durham 1986.
- BAZZOCCHI, ALESSANDRO: *Fra' Agostino cardinale Aracoeli. Vescovo e inquisitore al culmine dell'età post-tridentina* (I Quadri della Fondazione [La Memoria storica di Brisighella] 16), Faenza 2016.
- BEITL, KLAUS: *Geburtstag*, Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg im Breisgau 2009, IV, 335.
- BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Budapest 2014.
- BENDA KÁLMÁN: *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280.
- BERGIN, JOSEPH: *The Making of the French Episcopate 1589–1661*, New Haven–London 1996.
- BITSKEY ISTVÁN: *Der ungarische Jesuit Péter Pázmány über die Religionsfreiheit der Calvinisten und der Lutheraner*, Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918 (hg. v. Márta Fata–Anton Schindling), Münster 2012, 453–472.
- BITSKEY ISTVÁN: *Lépes Bálint és az olasz seicento stílus*, Klaniczay-émlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére (szerk. Jankovics József), Budapest 1994, 334–343.
- BITSKEY ISTVÁN: *Lépes Bálint*, Magyar művelődéstörténeti lexikon (szerk. Tamás Zsuzsanna), Budapest 2006, 488–489.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány I. Péter*, Esztergomi érsekek, 284–291.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter memorandumuma a vallásszabadságról*, Keresztény Szó (Kolozsvár) 2009/2, 1–4.
- BLAAS, RICHARD: *Das Kardinalprotektorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 10 (1957) 148–185.
- BOGDÁNDI ZSOLT: *A váradi bitelesbely a szekularizációt követően*, Erdélyi Múzeum 73 (2011) 3–4, 104–116.

- BOGDÁNDI ZSOLT: *Akolozsmonostori konvent fejedelemségkori bitelesbelyi tevékenysége (XVI–XVII. század)*, Debrecen 2011 (Doktori értekezés, DTE).
- BORBÉLY ZOLTÁN: *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez*, Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (szerk. Dáné Veronika–Sipos Gábor et al.), Kolozsvár 2014, 295–309.
- BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad*, Budapest 1901.
- BORROMEO, AGOSTINO: *Gregorio XIV*, Enciclopedia dei Papi, 230–240.
- BOSI, MARIO: *Quando ai Cardinali fu dato il titolo dei eminenza*, *Strenna dei Romanisti* 41 (1980) 107–114.
- BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökség története az alapítástól a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1884–1935.
- BURKE, PETER: *Küchenlatein. Sprache und Umgangssprache in der frühen Neuzeit*, Berlin 1989.
- CALVI, GIULIA: *Histories of a plague year. The social and the imaginary in baroque Florence*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1989.
- CLAUDIO, ANNIBALI: *Il mecenate „politico” ancora sul patronato musicale del cardinale Pietro Aldobrandini (1571–1621)*, Firenze 1988.
- Collectanea e rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino Romae I* (IHPR Elementa 14), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romae 1965.
- DÉNES IVÁN ZOLTÁN (szerk.): *A magyar történetírás kánonjai*, Budapest 2015.
- DÉNESI TAMÁS: *Forgách I. Ferenc*, Esztergomi érsekek, Budapest 2003, 277–284.
- DENZINGER, HEINRICH–HÜNERMANN, PETER: *Hitvallások és az Egyház tanítóbívatának megnyilatkozásai* (szerk. Burger Ferenc–Romhányi Beatrix–Sarbak Gábor), Budapest 2004.
- Die Matrikeln der Universität Wien. IV: 1579/II–1658/I* (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung I/VI), hg. v. FRANZ GALL–HERMINE PAULHART, Graz–Köln 1961–1974.
- Documenta Polonica ex Archivio Parmensi* (IHPR Elementa 22), ed. VALERIANUS MEYSZTOWICZ–WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romae 1970.
- EMICH, BIRGIT: *Bürokratie und Nepotismus unter Paul V (1605–1621). Studien zur frühneuzeitlichen Mikropolitik in Rom* (Päpste und Papsttum 30), Stuttgart 2001.
- Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII – Giovanni Paolo II*, a cura di Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2000.
- Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521–1700)*, szerk. SZABÓ MIKLÓS–TÖNK SÁNDOR (Fontes Rerum Scholasticarum 4), Szeged 1992.

- Esztergomi érsekek (1001–2003)*, szerk. BEKE MARGIT, Budapest 2003.
- F. FELDKAMP, MICHAEL: *Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien Ende des 17. Jahrhunderts*, Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 71 (1991) 482–508.
- FABER, MARTIN: *Entweder Nepot oder Protektor. Scipione Borghese als Kardinalprotektor von Deutschland (1611–1633)*, Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert) (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12; hg. v. Richard Bösel–Grete Klingenstein–Alexander Koller), Roma 2006, 59–66.
- FABER, MARTIN: *Frühneuzeitliche Kardinalprotektorate. Ein Projekt*, RQ 94 (1999) 267–274.
- FABER, MARTIN: *Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik der frühen Neuzeit* (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte 204), Mainz 2005.
- FAZEKAS ISTVÁN: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században: hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon*, Századok 148 (2014) 1131–1155.
- FAZEKAS ISTVÁN: *A Melitb–frúk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben*, Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek 2; szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György), Budapest 2002, 139–158.
- FAZEKAS ISTVÁN: *A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)* (METEM Könyvek 37), Budapest 2002, 9–140.
- FAZEKAS ISTVÁN: *Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveibez*, Studia Caroliensia 7 (2006) 1, 73–85.
- FAZEKAS ISTVÁN: *Az esztergomi Szent István szeminárium alapítása (1566) és működésének kezdetei*, „Sapientia aedificavit sibi Domum”. Papképzés Esztergom Városában (szerk. Szvercek Dávid), Esztergom 2006, 20–27.
- FAZEKAS ISTVÁN: *Batthyány Ádám „áltérési irata” (1629)*, Iványi Béla–Fazekas István–Koltai András: Pázmány Péter és a Batthyányak, Budapest 2008, 100–110.
- FAZEKAS ISTVÁN: *Főpap és hivatalnok. Lépes Bálint kalocsai érsek, győri adminisztrátor pályájához*, Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25; szerk. Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám), Győr 2016, 81–108.

- FAZEKAS ISTVÁN: *Kutassy VII. János*, Esztergomi érsekek, 269–275.
- FEDERMAYER, FREDERIK: *Laurentius Ferenczffy, der Sekretär der Ungarischen Hofkanzlei und seine Familie*, Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8), Wien 2013, 125–146.
- FEHÉR LILLA–KANÁSZ VIKTOR: *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökhöz*, Századok 149 (2015) 983–988.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A pápai levéltárak*, Századok 18 (1884) 66–73.
- FINK, URBAN: *Die Luzerner Nuntiatur 1586–1873. Zur Behördengeschichte und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (CAV 40; Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997.
- FOKCIŃSKI, HIERONIM: *Le relazioni concistoriali nel Cinquecento*, AHP 18 (1980) 211–261.
- FOKCIŃSKI, HIERONIM: *Propozycje konsystorialne w XVI. wieku (Omówienie. Teksty polskie)* (Studia Ecclesiastica 18. Historica 11. Fontium Textus 2), Rzym 1994.
- FOSI, IRENE: *Sovranità, Patronage e Giustizia: Suppliche e lettere alla corte Romana nel primo Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 207–241.
- FRAKNÓI (FRANKL) VILMOS: *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest 1868–1872.
- FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a római Szent-székkal I–III*, Budapest 1901–1903.
- FRAKNÓI VILMOS: *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1886.
- FRENZ, THOMAS: *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)* (BDHIR 63), Tübingen 1986.
- GALGÓCZI LÁSZLÓ: *A nyelvi agresszió és diakrón formái a magyarban*, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 25 (2008) 3–27.
- GALLA FERENC: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a vatikáni levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*, Klny. LK 20–23 (1942–1945) 11–46.
- GALLA FERENC: *Harmintkilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936.
- GALLA FERENC: *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. LK 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947.
- GALLA FERENC: *Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye*. Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsó-

- latos jogterületekről (szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály), Budapest 1941, 561–587.
- GEMMITI, DANTE: *Il processo per la nomina dei Vescovi. Ricerche sull'elezione dei Vescovi nel sec. XVII*, Napoli 1989.
- GIORDANO, SILVANO: O.C.D. (a cura di): *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621[I–III]* (Instructiones Pontificum Romanorum [Istituto Storico Germanico di Roma]), Tübingen 2003.
- GRANASZTÓI GYÖRGY: *Nagyszombat házai a középkor és a barokk között (Részlet)*, R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére, Budapest 1998, 368–378.
- GUALDO, GERMANO: *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano* (CAV 17), Città del Vaticano 1989.
- GYÁNI GÁBOR: *A történelem mint emlék (mű)*, Budapest 2016.
- GYÁNI GÁBOR: *Mimézis és reprezentáció. Tény és fikció kapcsolata*, Tény és fikció – Tudomány és fikció a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrköréből; szerk. Lajtai Mátyás–Varga Bálint), Budapest 2015, 11–24.
- HAHN LAJOS: *Békés vármegye bajdana*, Pest 1870.
- HANUY FERENC (kiad.): *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911.
- HARGITTAY EMIL (szerk.): *Régi Magyar Levelestár I–II* (Magyar Hírmondó), Budapest 1981.
- HARGITTAY EMIL: *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése*, Levél, író, irodalom (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 1; szerk. Kiczenko Judit–Thimár Attila), Piliscsaba 2000, 22–31.
- HARGITTAY EMIL–MACZÁK IBOLYA: *Pótlások a Pázmány Péter-bibliográfiához, Balázs Mihály köszöntése* (Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Universitatis Szegediensis 30; szerk. Font Zsuzsa–Ötvös Péter), Szeged 2011, 160–183.
- HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 1), München 1973².
- Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV*, ed. PATRITIUS GAUCHAT, Monasterii 1935.
- HOLL BÉLA: *Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Budapest 1980.
- HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA: *Magyar Történet I–V. IV: Ötödik könyv. XVII-ik század, második rész*, Budapest 1941–1943⁷.

- HORN ILDIKÓ: *Abatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszállásának korszakában (1556–1588)*, Akadémiai doktori disszertáció, Budapest 2012.
- JAITNER, KLAUS (Hg.): *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1997.
- JAITNER, KLAUS: *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93.
- JAKAB ELEK: *Kolozsvár története I–III*, Budapest 1870–1888.
- JAKÓ ZSIGMOND: *Újabb adatok a váradi levéltárak XVII–XVIII. századi történetéhez*, Emlékkönyv Csetri Elek születésének 80. évfordulójára (szerk. Pál Judit–Sipos Gábor), Kolozsvár 2004, 186–194.
- JAKÓ ZSIGMOND: *Váradi siralmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben*, 26 (2004) 1–2, 93–114.
- JANKOVICS JÓZSEF: *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, Lymbus 2 (2004) 61–69.
- JENEI FERENC: *Pázmány Miklós veszprémi főkapitány, AVeszprém Megyei Múzeumok közleményei I*, Veszprém 1963, 161–170.
- JENEY TÓTH ANNAMÁRIA: „Urunk udvarnépe”, *Udvar és társadalma Bátbory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében* (Speculum Historiae Debreceniense 11), Debrecen 2012, 6–18.
- Jézus Társaságának Rendalkotmánya a 34. Általános Rendgyűlés jegyzetével és ugyan-ezen Rendgyűlés által jóváhagyott Kiegészítő Szabályok*. Budapest 1997.
- KÁDÁR ZSÓFIA: *Jezsuita vezetőségű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671)*, Századok 148 (2014) 1229–1272.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Panasz*, Biharvármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet Évkönyve 1903–1904, 21–25.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Panasz*, Religio 66 (1907) 395–387.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Pázmány Péter atyafiságáról*, Magyar Sion 11 (1897) 948–953.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései*, Religio 66 (1907) 351–353 és 366–368.
- KÁROLYI ÁRPÁD: *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163.
- KISS BALÁZS–OLÁH RÓBERT: *Pázmány Péter két ismeretlen missilise 1618-ból*, Századok 149 (2015) 975–981.
- KNAPP ÉVA: *Levelelméletek a magyarországi jezsuita oktatásban a 16–18. században*, ItK 115 (2011) 554–580.

- KNAUZ NÁNDOR: *A magyar érsek- és püspökségek jövedelmei*, Magyar Sion, 1865, 552–557.
- KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900.
- KOLTAI ANDRÁS: *Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14), Győr 2012.
- KOOPS, WILLEM–ZUCKERMAN, MICHAEL: *Beyond the century of the Child: Cultural History and Developmental Psychology*, Pennsylvania 2003.
- KORNIS GYULA: *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 (1935) 133–161 és 286–319.
- KRUPPA TAMÁS: *Thurzó Kristóf és az ellenreformáció. Egy lutheránus arisztokrata katolizálása, majd hitébonyolása a 17. század elején*, LK 83 (2013) 295–318.
- KRUPPA TAMÁS: *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* (Humanizmus és Reformáció 36), Budapest 2015.
- La corte di Roma tra Cinque e Seicento. «Teatro» della politica Europea. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Roma, 22–23 marzo 1996)* (Biblioteca del Cinquecento 84) a cura di GIANVITTORIO SIGNOROTTO–MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, Roma 1998.
- LÁNYI EDE: *Pázmány Péter fejlődése*, Egyházi Lapok 58 (1935) 339–343 és 59 (1936) 5–8 és 55–57.
- LEFEVRE, RENATO: *Gli ultimi Aldobrandini di Clemente VIII*, Studi Romani 14 (1966) 17–38.
- LEFEVRE, RENATO: *Il patrimonio romano degli Aldobrandini nel '600*, Archivio della Società Romana di Storia di Patria 82 (n.s. 13) (1959) 1–24.
- LOTZ-HEUMANN, UTE (Hg.): *Konversion und Konfession in der frühen Neuzeit* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), Gütersloh 2007.
- LUKÁCS LÁSZLÓ: *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára (szerk. Lukács László–Szabó Ferenc), Róma 1987, 197–267.
- LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL: *Abomoniai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997.
- LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC: *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztorgom (1614–1616) – Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?*, AHSI 54 (1985) 77–148.
- LUKÁCS, LADISLAUS: *Cathologi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (Monumenta Historica Societatis Iesu 117 és 125), Romae 1978–1982.

- Magyar Oklevél-szótár*; szerk. SZAMOTA I.–ZOLNAI GY., Budapest 1902–1906.
- MAKKAI LÁSZLÓ (szerk.): *Erdélyi emlékirók Erdélyről I* (Erdély öröksége), Budapest 1941.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 2007².
- MAYER, THOMAS F.: *The Roman Inquisition: A Papal Bureaucracy and Its Laws in the Age of Galileo*, Philadelphia (Pennsylvania) 2013.
- MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar jogtörténet*, Budapest 2007.
- MILLER, IACOBUS FERDINANDUS (ed.): *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány... I*, Budae 1822.
- MILLER, IACOBUS FERDINANDUS: *Chartularii Hungarici* (Ms.), tom. I–XI–.
- MOLNÁR ANTAL: *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*, Ezredforduló–századforduló–hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére (szerk. J. Újváry Zsuzsanna), Piliscsaba 2001, 149–163.
- MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon I (1572–1647)* (Humanizmus és Reformáció 26), Budapest 2002.
- MOLNÁR ANTAL: *Pázmány Péter katolizálásának kérdéséhez*, Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 7; szerk. Maczák Ibolya), Piliscsaba 2007, 226–229.
- MOLNÁR ANTAL: *Sándor Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen (1620)*, AHSI 66 (1997) 75–88.
- MÓZESSY GERGELY (szerk.): *Probászka-tanulmányok 2012–2015*, Székesfehérvár 2015.
- NAGY BALÁZS: *Agregorián naptárreform sorsa Magyarországon*, MKSz 102 (1986) 60–67.
- NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII*, Budapest 1987–1988 (repr.).
- O'MALLEY, JOHN W.: *Trent. What Happened at the Council*, Cambridge (Massachusetts) 2013.
- ORBAAN, J.: *Rome onder Clemens VIII (Aldobrandini) 1592–1605*, Gravenhage 1920.
- ÓRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5), Piliscsaba 2006².
- ÓRY MIKLÓS–SZABÓ FERENC: *Pázmány Péter (1570–1637)*, Pázmány Péter. Válogatás műveiből (szerk. Óry M.–Szabó F.–Vass Péter), Budapest 1983, 11–107.
- PARMA, TOMÁŠ: *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve* (Knihnice Matice Moravské 36), Brno 2011.

- PÁSZTOR LAJOS: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (CAV 2), Città del Vaticano 1970.
- PÁSZTOR LAJOS: *Il sostituto del concistoro e il suo archivio*, AHP 5 (1967) 352–372.
- PÁSZTOR LAJOS: *Le cedole concistoriali*, AHP 11 (1973) 209–268.
- Pázmány Péter áttérése*, Századok 35 (1901) 560–561.
- Pázmány Péter... Összes munkái I–VII*, s.a.f. DEMKÓ GYÖRGY–RAPAICS RAJMUND ET AL., Budapest 1894–1905.
- Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004* (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok), szerk. ADONYI JUDIT–MACZÁK IBOLYA, Piliscsaba 2005.
- PÉTER KATALIN: *Esterházy Miklós* (Magyar Életrajzok), Budapest 1985.
- PÉTER KATALIN: *Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század* (Múltidőző Zsebkönyvtár), Budapest 2008.
- PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742.
- Petri Cardinalis Pázmány... Opera Omnia I–VI*, Budapestini 1894–1904.
- PLATANIA, GAETANO: *Polonia e Curia Romana. Corrispondenza dell' Lucchese Tommaso Talenti segretario intimo del Re di Polonia con Carlo Barberini protettore del regno (1681–1693)* (Acta Barberiniana 1), Viterbo 2004.
- Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből* (TDI Könyvek 2), HORN ILDIKÓ–KREUTZER ANDREA–SZABÓ ANDRÁS PÉTER, Budapest 2005.
- PONCET, OLIVIER: *Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 461–480.
- PÓR ANTAL: *Az esztergom-várbeli Szent István első vértanúról nevezett prépostság története* (A Szent István Társulat Irodalmi és Tudományos Osztályának Felolvasóüléseiből), Budapest 1909.
- PRAY, GEORGIUS: *Specimen hierarchiae Hungariae I–II*, Posonii–Cassoviae 1776–1779.
- PRITZ, ERNST: *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie im Pontifikat Papst Calixts III.* (BDHIR 42), Tübingen 1972.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban I–II*, Budapest 1973.
- RÁCZ ANITA: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára* (A Magyar Névtárcsú Kiadványai 12), Debrecen 2007.
- RAINER, JOHANN: *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer“ zum „Ausgleichspolitiker“*, RQ 59 (1964) 14–35.

- RÁTH KÁROLY: *Lósy Imre származásáról*, Magyar Sion 4 (1866) 664–667.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok. II: 1601–1635, szerk. BORSA GEDEON–HERVAY FERENC–HOLL BÉLA, Budapest 1983.
- REINHARD, WOLFGANG (Hg.): *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borgese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (BDHIR 107), Tübingen 2004.
- REINHARD, WOLFGANG: *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101.
- REINHARD, WOLFGANG: *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 86 (1975) 145–185.
- REINHARD, WOLFGANG: *Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princes, Patronage and the Nobility (ed. by R.G. Asch–A.M. Birke), Oxford 1991, 329–356.
- REINHARD, WOLFGANG: *Paul V. Borgese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte (Mit CD-ROM: Mitglieder und Positionen der Kurie Pauls V.)* (Päpste und Papsttum 37), Stuttgart 2009.
- REINHARDT, VOLKER: *Paolo V*, Enciclopedia dei Papi, 277–292.
- Repertorium Rerum Polonicarum ex Archivio Orsini in Archivio Capitolino I–III* (IHDR Elementa 3. 7. 10), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romae 1961–1964.
- Repertorium rerum Polonicarum in Archivio Dragonetti de Torres in civitate Aquilana* (IHDR Elementa 5), ed. PAULUS COLLURA, Romae 1962, 1–12.
- RIMELY, CAROLUS: *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem, Posonii 1880*.
- RITZLER, REMIGIUS: *Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie*, RQ 50 (1955) 95–101.
- RITZLER, REMIGIUS: *Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica“*, Miscellanea Archivistica Angelo Mercati (ST 165), Città del Vaticano 1952, 51–74.
- RITZLER, REMIGIUS: *Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales“ im Archiv des Kardinalkollegs bis 1907*, Römische Historische Mitteilungen 2 (1957/58) 204–220.
- RITZLER, REMIGIUS: *Per la storia dell'archivio del Sacro Collegio*, Mélanges Eugène Tisserant V (ST 235), Città del Vaticano 1964, 299–338.
- Rodiny Archiv Ditrichštejnů (1097) 1222–1944 I–III* (Inventáře a katalogy fondů Státního Oblastního Archivu v Brně 27), ed. JINDŘISCH OBRŠLÍK–JAN ŘEZNÍČEK–VLADIMÍR VOLDÁN, Brno 1979.

- ROSA, MARIO: *Per grazia del papa. Pensioni e commende nell'Italia del Seicento*, Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła (Storia d'Italia. Annali 16; a cura di Luigi Fiorani–Adriano Prosperi), Torino 2000.
- SABEAN, DAVID WARREN: *Peasant Voices and Bureaucratic Texts: Narrative Structure in Early Modern Protocols*, Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices (ed. by Peter Becker–William Clark), Ann Arbor 2011, 95–140.
- SAMERSKI, STEFAN: *Die Ernennung Richelieus zum Bischof von Lucon: ein „kurialer Normalfall“ oder die Stilisierung eines politischen Genies*, RQ 89 (1994) 110–132.
- SÁVAI JÁNOS: *Pázmány és a szomaszok. A szomaszok genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged 1992, 123–141.
- SCHWAGER, K.: *Kardinal Pietro Aldobrandinis Villa di Belvedere in Frascati*, Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte 9–10 (1961–1962) 289–382.
- SEMMLER, JOSEF: *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. 1605–1623* (RQ Supplementheft 33), Rom–Freiburg–Wien 1969.
- SIEGLERSCHMIDT, JÖRN: *Territorialstadt und Kirchenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsrechtes im 15. und 16. Jahrhundert* (Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15), Köln 1987.
- SÍK SÁNDOR: *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939.
- SOÓS FERENC: *Lippay György [gróf] és a pozsonyi pénzverde. Eredeti dokumentumok közlésével*, Numizmatikai Közlöny 94–95 (1995–1996) 39–47.
- SÖRÖS PONGRÁCZ: *Forgách Ferenc nagyszombati zsinata és előzményei*, Katholikus Szemle 3 (1900) 211–241.
- SÖRÖS PONGRÁCZ: *Forgách Ferenc a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818.
- STORTI, NICOLA: *La storia e il diritto della Dataria Apostolica dalla origini ai nostri giorni* (Contributi alla Storia del Diritto Canonico. Nuova Serie di Studi Storico-giuridici 2), Napoli 1968.
- SZABÓ FERENC: *A teológus Pázmány* (METEM Könyvek 1), Budapest 1998².
- SZABÓ FERENC: *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében* (Jesuita Könyvek: Isten és Tudomány; Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok 11), Budapest 2012.
- Szamosközy István: Erdély története (1598–1599, 1603)*, ford. BORZSÁK ISTVÁN, Budapest 1977.

- Széless György: *Az Esztergomi Szent Adalbert Székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a szent István templom romjairól* (kiad. MAROSI ERNŐ–HORVÁTH ISTVÁN ET AL.), Esztergom 1998.
- SEMPÉTERY IMRE: *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár 15; kiad. Gazda István), Budapest 1985.
- SZILÁGYI CSABA: *Szántó (Arator) István erdélyi és partiumi működése (1580–1588)*, TSz 44 (2002) 255–292.
- T. ORGONA ANGELIKA: *A göncruszkai Kornisok. Két generáció túlélési stratégiái az erdélyi elitben (1546k.–1648)*, Budapest 2007 (Doktori értekezés, ELTE).
- T. ORGONA ANGELIKA: *Unikornisok Tündérorságban. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546k.–1648)*, Budapest 2014.
- T.: *Ki tétítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra?*, Közművelődés 24 (1901) 1 sz., 2–3.
- TEMESVÁRY JÁNOS: *Erdély választott püspökei (1618–1695). I: 1618–1663*, Szamosújvár 1913.
- TENORA, JAN: *Kardinál Dietrichštejn a protektorát Germanie*, Časopis Matice moravské 33 (1909) 113–128; 252–263.
- TKHOROVSKYY, MYKHAYLO: *Procedura per la nomina dei vescovi. Evoluzione dal Codice del 1917 al Codice del 1983* (Tesi Gregoriana. Serie Diritto Canonico 67), Roma 2004.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (kiad.): *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I–V* (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes 4), Roma–Budapest 2002–2008.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Harangkongás és óraketyegés (A parasztok és kismesek időfogalma a 17–18. században)*, Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 9), Budapest 1994, 115–132.
- TÓTH SZABÓ PÁL: *Nagyvárád az erdélyi fejedelmek és a török uralom alatt*, Nagyvárád 1904.
- TÓTH TAMÁS: *„Si nullus incipiet, nullus finiet”. La rinascita della Chiesa d’Ungheria dopo la conquista turca nell’attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)* (CVH I/6), Budapest–Roma–Szeged.
- TRINGLI ISTVÁN: *Leánygyed*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor I–XIV (főszerk. Kőszeghy Péter), Budapest 2003–2014.
- TUSOR PÉTER: *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004.

- TUSOR PÉTER: *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig)*, MEV–Regnum 11 (1999) 1–2, 33–64.
- TUSOR PÉTER: *A magyar koronabíborosi és bíboros protektori „intézmény” kialakulása és elbálása a XV–XVI. században*, Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a középkorról, *Analecta Mediaevalia* II (szerk. Neumann Tibor), Budapest–Piliscsaba 2004, 291–310.
- TUSOR PÉTER: *A prágai nunciatúra vizsgálata 1616-ban az esztergomi főegyházmegye állapotáról és az új főpásztor személyéről*, *Mater et magistra* (Strigonium Antiquum 5; szerk. Csombor Erzsébet–Hegedűs András), Esztergom 2003, 81–90.
- TUSOR PÉTER: *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században*, *Memoriae tradere*. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legeza László), Budapest 2006, 357–378.
- TUSOR PÉTER: *Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban*, *Eszterházy Károly Emlékkönyv* (szerk. Kovács Béla), Eger 1999, 23–42.
- TUSOR PÉTER: *Forgách Zsigmond katolizálása. Egy római misszális (irodalom) történeti forrásértéke*, *Eruditio, virtus et constantia*. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére (szerk. Fazakas Gergely–Szárász Orsolya et al.), Debrecen 2011, 640–645.
- TUSOR PÉTER: *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, *ItK* 100 (1996) 318–344.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány pápai bullái és palliuma (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)*, *Archivarium historicorumque magistra*. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 13; szerk. Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron), Budapest 2013, 257–276.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány Péter processus inquisitionis az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*, *Egyháztörténeti Szemle* 4 (2003) 1, 3–21.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (CVH I/13), Budapest–Róma 2016.
- TUSOR PÉTER: *Petri Pázmány epistolae, acta notationesque inedita*, MEV–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146.
- TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regno Hungariae (1426–1605)* (CVH I/7), Budapest–Róma 2011.

- VANYÓ TIHAMÉR: [Recenzió], Századok 70 (1936) 450.
- VÉGHSEŐ TAMÁS: *Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai*, Athanasiana 16 (2003) 99–122.
- VERESS ENDRE (kiad.): *Carillo Alfons levelezése és iratai I* (Monumenta Hungariae Historica I/32), Budapest 1906.
- VERESS ENDRE: *Matricula et acta alummorum Collegii Germanici et Hungarici ex regno Hungariae oriundorum 1599–1917* (Fontes Rerum Hungaricarum 2), Budapest 1917.
- VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1224–1864* (Monumenta Hungariae Italica 3), Budapest 1941.
- VIGNODELLI RUBRICHI, RENATO: *Il „Fondo Aldobrandini” dell’Archivio Doria Landi Pamphili*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 92 (1969) 15–39.
- VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA: *Il cerimoniale come linguaggio politico. Su alcuni conflitti di precedenza alla corte di Roma tra Cinquecento e Seicento*, Cérémonial et rituel à Rome (XVIe–XIXe siècle) (Collection de l’École Française de Rome 231; éd. par Catherine Brice–Maria Antonietta Visceglia), Rome 1997, 117–176.
- VISKOLCZ NOÉMI: *17. századi ismeretlen bazai kismenyomtatványok a Magyar Országos Levéltárból*, MKSz 123 (2007) 2, 185–199.
- WEBER, CHRISTOPH: *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher. Elenchus Congregationum, Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629–1714)* (RQ Supplementheft 45), Rom–Freiburg–Wien 1991.
- WEBER, CHRISTOPH: *Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien* (Historische Forschungen 38), Berlin 1988.
- WODKA, JOSEPH: *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/1), Innsbruck–Leipzig 1938.
- WRIGHT, A.D.: *The Early Modern Papacy: From the Council of Trent to the French Revolution*, Abingdon–New York 2013.
- ZSÁK J. ADOLF: *Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra?*, Nagyvárad 1901.
- ZSÁK J. ADOLF: *Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, Tiszántúl 5 (1899) 118 (V. 26.), 1–4.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), Budapest 1881–1897.

RÖVIDÍTÉSEK

AHP	Archivum Historiae Pontificiae
AHSI	Archivum Historicum Societatis Iesu
BDHIR	Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae
Elementa	Elementa ad Fontium Editiones
HC	Hierarchia Catholica
IHPR	Institutum Historicum Polonicum Romae
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
LK	Levéltári Közlemények
MEV	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
MKSz	Magyar Könyvszemle
Proc. Pasm.	Arch. Aldobrandini, Doc. Stor. n. 17/10
RMNyT	Régi Magyarországi Nyomtatványok
RQ	Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte
ST	Studi e Testi
TSz	Történelmi Szemle

INDEX

- Abranffy János (Abranfi, Joannes) 367.
Acquaviva, Claudio S.I. 180.
Adam 351.
Adorján 285.
Adviga, Bethlen Gergely özvegye 364.
Agatic János 122. 130.
Ágota, Boros Ferenc özvegye (Agatha relictá Francisci Boros de Varadino) 373.
Ágota, Erdős Péter özvegye (Agatha relictá Petri Erdeos) 371.
Ágota, Parlagh Tamás özvegye (Agatha relictá Thomae Parlagh) 368.
Alaghy család 288.
Albert deák 258.
Albert, Mihály pap bátyja 298.
Albertini doktor 210. 211. 215. 223.
Aldobrandini család 120. 314.
Aldobrandini, Cinzio 61. 120.
Aldobrandini, Camillo 122.
Aldobrandini, Pietro 61. 62. 100. 104. 107. 120. 121. 122. 188. 205. 207. 210. 211. 212. 213. 215. 219. 222. 315. 320. 321.
Almásy Pál 129.
Alsóábrány (Vedresábrány, RO) 285.
Alvinczi Péter 142. 152.
Ambrus István 358.
Anasztázia, gyéresi Borsy Simon özvegye (Anastasia relictá Simonis Borsy de Gyres) 368.
Angaletha, Isó Istvánáné 360. 365.
Anna, Fias Benedek felesége 358.
Anna, Pázmány György (id.) özvegye *lásd* Szalay Anna
Anna, Nagy István özvegye (Anna relictá Stephani Nagy) 373.
Anna, Sárossy János felesége 299.
Apáti 285.
Ardolphus, Johann S.I. 179. 190. 345.
Árpád 285.
Ártánd (Artand) 147. 289. 292. 351. 370. 371.
Ártándi *lásd* Ártándy
Artandj *lásd* Ártándy
Ártándy Adviga (Artandj Adwiga) 352. 364. 365. 366. 367. 370. 372. 374.
Ártándy Balázs (Artandj Balás) 268. 289. 290. 292. 335. 351. 352. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374.

- Ártándy család (familia Artandj) 22.
 137. 197. 198. 266. 268. 281. 284.
 289. 290. 292. 335. 340. 349. 351.
 360. 363. 364. 365. 366. 369. 370.
 372. 373. 374.
- Ártándy Erzsébet (Artandj Eörsébet)
 372.
- Ártándy Ilona (Panaszi Zsigmond-
 né) 367. 368.
- Ártándy Kata (Katalin) (Pazman Já-
 nosné Artandj Katalin/Kata) 197.
 198. 266. 268. 289. 290. 335. 351.
 360. 363. 364. 365. 366. 367. 368.
 369. 370. 371. 372. 373. 374.
- Ártándy Kelemen (Artandj Kelemen)
 289. 290. 335. 339. 350. 351. 352.
 363. 352. 367. 368. 369. 370.
- Ártándy Pál (Artandj Pál) 268. 290.
 292. 363. 364. 365. 366. 367. 368.
 369. 370. 371. 372. 373. 374.
- Auceps, Ioannes S.I. 260.
- Baglyosalja (Bagliosallya)* 279.
- Bakith Margit 26. 117. 154. 250.
- Bakó Márton (Bako Márton) 375.
- Bakyth *lásd* Bakith
- Balai Máté (Balaj Mate) *lásd* Molnár
 Máté
- Balassa Menyhért 26. 250.
- Balassa Menyhért özvegye *lásd* Bakith
 Margit
- Balog István 294.
- Balogh Ferenc, váradi 265. 359. 360.
- Balogh István 359.
- Balogh János (Balogh Ioannes) 265.
 349.
- Bamfy Paal *lásd* Bánffy Pál
- Bandini, Ottaviano (Bandinus, Octa-
 vius) 62. 100. 124. 188. 211.
- Bánffy Pál (Bamfy Paal) 362.
- Baranyai család 255. 260.
- Barbara, Tóth Fülöp özvegye (Barbara
 relicta Philippi Toth) 360. 366.
- Barbara, váradi 268.
- Barberini család 233. 248.
- Barberini, Francesco 232.
- Barodi György (Barodj Georgy) 375.
- Baródi György 353. 354.
- Báthory András 340.
- Báthory család 340. 341.
- Báthory Gábor 340.
- Báthory István, somlyai 162. 168. 174.
 286. 287. 288. 297. 335. 340. 345.
 374.
- Báthory Kristóf (Báthori, Christo-
 phorus) 257. 265. 270. 285. 291.
 359. 363. 348.
- Báthory Zsigmond (Bathori, Sigis-
 mundus) 259. 279. 280. 285. 286.
 287. 293. 296. 302. 304. 312. 345.
 348. 349. 359.
- Batthyány család 247.
- Battjom* 282.
- Bécs (Vienna, Wien, AU)* 16. 48. 88.
 114. 123. 126. 136. 141. 207. 209.
 218. 226. 231. 232. 233. 245. 252.
 288. 311. 318. 335.
- Békés* 305. 308.
- Bellarmino, Roberto S.I. 204. 205.
 311.
- Belszelyűd* 290.
- Benedek Mihály, panaszi (Benedek,
 Michael) 290. 360. 366.
- Benkefalva (Benke)* 285.

- Benkovich Ágoston 115.
Berekbősörmény 285.
Berettyószentmárton lásd Berettyóújfalu
Berettyóújfalu 148. 262. 363.
Berettyóújhely 312.
 Bethlen család 341.
 Bethlen Farkas 260. 282. 291. 329. 331.
 332. 335.
 Bethlen Gábor (Betlen, Gabriel) 23.
 249. 250. 260. 261. 291. 329. 331.
 332. 335. 344. 346. 378.
 Bethlen Gergely 269. 364.
Bezermen lásd Bősörmény
 Bidi uram (Bidj, Bwdj uram) 283.
Bibar 42. 83. 106. 148. 164. 166. 197.
 212. 245. 256. 247. 249. 250. 256.
 257. 258. 259. 262. 263. 265. 270.
 273. 285. 288. 289. 291. 296. 300.
 305. 324. 329. 330. 334. 335. 340.
 342. 347. 353. 359. 363. 379.
Bibarkeresztes 147. 262. 290. 369. 370.
Bibarszentjános (Szentjános, Sántion,
RO) 257. 269. 301. 364. 365.
 Bocskai (Bochkay) család 341.
 Bocskai Erzsébet 291.
 Bocskai István, kismarjai (Bochykai/
 Bochkay, Stephanus) 198. 259. 261.
 262. 290. 291. 292. 299. 329. 335.
 336. 349. 363. 369. 370. 371.
 Bojthy Balázs (Boithy, Blasius) 197.
 257. 258. 259. 260. 262. 267. 269.
 270. 281. 285. 292. 296. 329. 353.
 358. 363.
 Bojthy László (Böythy László) 292.
Boldogasszonytelke 285.
Bologna (IT) 42.
 Bor Miklós (Bor Miclós) 356. 375.
 Borbély György, somossy (Borbelj,
 Georgius, Somossy) 373.
 Bordath Balázs (Bordath, Blasius) 368.
 Bordath Jakab, váradi (Bordath, Ia-
 cobus, de Varadinus) 369.
 Borghese család 133. 216. 248.
 Borghese, Scipione 130. 131. 208. 209.
 215. 216. 218.
 Borgia, Francesco 230.
 Borla Lukaczy 357.
 Borla Margon 274. 356. 357.
 Borla Pál 274. 357.
 Bornemissza László (Bornemisza, La-
 dislaus) 280. 281.
 Bornemissza Zsigmond, henczidai 259.
 296.
 Boros Gáspár 358.
 Borssoló István 279.
 Borssoló János, ippi 279. 286. 333. 341.
 Borssy György 257.
Borzlik (Borzlyuk) 285.
Bozos 290.
Bödö 290.
 Böjthy lásd Bojthy
Bősörmény 285.
 Böythe István 24.
 Böythy lásd Bojthy
 Bra, Ogerus 14. 59. 60. 63. 99. 124.
 125. 126. 127. 137. 241.
Breslau (Boroszló, Wratislavia, Wroc-
ław, PL) 227.
Brünn (Brno, CZ) 119. 120.
Buda (Bwda) 268. 290. 292. 347. 367.
 369. 371. 373.
 Budai Tamás (Budaj Thamás) 358.
 Buday Simon 258.
Budevice (České Budějovice, CZ) 131.

- Buthya* 305.
Byster 285.
- Caesarea Maiestas *lásd* Mátyás, II.
 Campino, Fab[riz]io 14. 126.
 Campinus, Fab[ric]ius *lásd* Campino,
 Fab[riz]io
 Capace, Ferrante S.I. 173. 179. 190. 345.
 Capacio *lásd* Capace, Ferrante
 cardinal di Aracoeli *lásd* Galamini,
 Agostino
 Cardinale di Santa Susanna *lásd* Cobe-
 luzzi, Scipione
 cardinalis Cleselius *lásd* Klesl, Mel-
 chior
 cardinalis Forgach *lásd* Forgách Fe-
 renc
 Carillo, Alphonso 121. 191. 312.
 Carolus de genere Hunt Pazmany 348.
 Carolus rex *lásd* Károly, I. (Anjou)
 Catharina Symaj relicta Ladislai Bee-
 gessy 373.
Ceffa *lásd* Cséffa
 Chakj *lásd* Csáky
 Chiakj *lásd* Csáky
 Chigi család 248.
Chobán 285.
 Chyaky *lásd* Csáky
 Chybak *lásd* Czibak
 Chyekmeo 285.
 Cobeluzzi, Scipione 205.
 Colonna család 248.
Coloswarius *lásd* Kolozvár
 Corvinus, Matthias *lásd* Mátyás, I.
 (Hunyadi)
 Czampa Péter 353. 357.
 Czibak Ágnes, palotai 282. 301. 333.
 Czibak család (familia Czibak) 22. 137.
 266. 282. 301. 333. 334. 340. 349. 350.
 Czibak Ferenc, palotai (Czibak, Fran-
 ciscus, de Palotha) 301.
 Czibak Imre 268. 282. 334. 339.
 Czibak László 281.
 Czonka Mihály *lásd* Csonka Mihály
- Csáky (Csáki) család 22. 137. 180. 281.
 282. 284. 286. 287. 289. 292. 294.
 301. 302. 334. 335. 337. 340. 341. 342.
 Csáky Gábor (Chaki, Gabriel) 281.
 284. 294. 334. 365.
 Csáky Gergely (Chaky, Gregorius)
 284. 287. 334. 340. 349.
 Csáky Katalin 231. 265. 281. 284. 286.
 334.
 Csáky Mátyás (Chaky, Mathias) 284.
 287. 334.
 Csáky Mihály (Chyakj, Michael) 266.
 281. 282. 332. 333. 350.
 Csáky Miklós (Chaky, Nicolaus) 284.
 334. 339.
 Csámpa János (Champa János) 272.
 273. 358. 359.
 Csámpa Péter (Czampa Péteör) 356.
 358.
Csanád (*Zanad, Canad*) 27. 71. 105.
 Cséffa (*Cefa, RO*) 285. 298.
Csehország (*Česko, Bobemia*) 16.
Cséke (*Lácacséke*) 309.
 Csengery család 255.
 Csepreghy Gáspár 286. 297. 359. 363.
 Csonka Mihály (Czonka Mihály) 357.
- Dallos Miklós 155.
 Darabant Péter 362.

- Darlocj Kristóf 375.
 Daróczy Ferenc 288. 335.
 Daróczy György, váradi 265. 359.
 Darolczai György 353. 354.
 Dávid Pál 194. 231.
Debrecen 164. 176. 342.
Deda 285.
 Deésy Jakab 258.
Dél-Itália 249.
Déaványa 308.
Dévény (Devín, SK) 250.
 Dietrichstein, Franz Seraph von 61.
 100. 119. 120. 131. 188. 208. 210.
 219. 251. 253. 320.
Dissey 285.
 Dobokay Sándor S.I. 181. 229. 234.
 235.
 Dóczy Petronella 239. 296.
 dominus Melphiensis *lásd* Mara, de
 Placido
 Domitrovich Péter 128.
 domus Austriaca *lásd* Habsburg család
 Doria-Pamphili család 121.
 Duakeszi György 296.
 Dubovszky György 198.
 Ederffy László 282. 283. 284. 334.
Eger 45. 51. 71. 72. 85. 91. 105. 123. 148.
 193. 194.
Egyházi Állam 61. 168. 248.
episcopatus ecclesiae Macariensis lásd Ma-
 kária
Erdély (Ardeal, Transylvania, RO) 140.
 162. 163. 165. 168. 174. 239. 249.
 251. 259. 261. 263. 264. 286. 287.
 310. 327. 332. 334. 340. 341. 344.
 345. 350. 378. 380.
 Erdődy János 14. 123. 126. 130. 209.
 218.
 Erdődy Tamás 218.
Erdőgyarak (Ghiorac, RO) 290.
 Erdőteleky György 279.
 Erdőteleky Zsuzsanna 279.
 Ergelich Ferenc 128.
*Érsekújvár (Újvár, Wıwar, Novum Cas-
 trum, Nova Arx, Nové Zámky, SK)*
 31. 33. 40. 47. 53. 74. 82. 87. 92.
 105. 106. 131. 158. 183. 219.
 Esterházy Ferenc, Esterházy Miklós
 apja 288.
 Esterházy Miklós 250. 288.
Esztergom (Strigonium) 14. 19. 20. 26.
 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 38. 39. 40.
 45. 46. 47. 48. 51. 52. 53. 54. 60.
 61. 62. 63. 66. 67. 71. 72. 73. 74. 75.
 79. 80. 85. 86. 87. 92. 94. 99. 101.
 102. 103. 104. 105. 106. 111. 125.
 134. 154. 156-159. 180. 194. 201.
 210. 212. 213. 215. 251. 254. 276.
 295. 309. 315. 328.
Esztró (Istrău, RO) 285.
 Eugénia (Katalin), Kocsi László öz-
 vegye 266. 360. 367.
Európa 177. 196. 251. 328.
 Faludi András (Faludj András) 375.
 Fanfonio, Girolamo S.I. 173. 179. 190.
 345.
 Farkas András 332.
 Farkas János 373.
Fehérvár lásd Gyulafehérvár
Fejedelemség lásd Erdély
Fekete-Körös (Fekete Keres) 305.
 Felfalussy család 304.

- Felfalussy Lázár (Felfalussy, Lazarus) 304. 338.
- Felfalussy Margit (Felfalussy, Margaretha) 231. 304. 308. 309. 338. 380.
- Feliciani, Porfirio 216.
- Felső-Magyarország* 23. 25. 339. 140. 144.
- Ferdinánd, II. (Habsburg) 59.
- Ferenczffy Lőrinc (Ferentfy/Ferensfy, Laurentius) 17. 41. 42. 44. 48. 65. 83. 88. 125. 126. 129. 135. 139-141. 145. 146. 148. 150. 151. 152. 153. 154. 156. 157. 185. 190. 199. 241. 242. 315. 316. 317. 318. 320.
- Ferenczffy Pál, S.I. 154.
- Ferenczy György 369.
- Fewfalussy, Margaretha *lásd* Felfalussy Matgit
- Fias Benedek 358.
- Filonardi, Mario 207.
- Fodor András, ikladi 296.
- Foligno (IT)* 210.
- Forgách Ferenc (cardinalis Forgach) 14. 16. 22. 23. 30. 32. 33. 35. 38. 40. 41. 43. 47. 48. 50. 53. 63. 68. 69. 74. 75. 77. 80. 82. 88. 90. 93. 102. 104. 116. 117. 136. 137. 140. 141. 144. 146. 212. 219. 221. 316. 318. 345.
- Forgách Gáspár 279.
- Forgách Zsigmond 191.
- Franciscus cardinalis Adietrichstain *lásd* Dietrichstein, Franz Seraph von
- Frascati (IT)* 121. 122. 123. 209. 210. 314. 316.
- Furka* 290.
- Furthay Boldizsár (Fwrtha, Balthasar, de Varadino) 266. 360. 364. *Fwrtha* 373.
- Galamini, Agostino 204. 205.
- Géczy György, de Eched 296.
- Géczy János (Geczy, Joannes) 365. 368.
- Gelen András 354. 355.
- Géres lásd Körösgyéres*
- Gergely mester 375.
- Gergely, XIII. (Ugo Buoncompagni) 263.
- Gergely, XIV. (Niccolò Sfondrati) 15. 63.
- Gergóth Mihály 297.
- Germania lásd Németország*
- Geszt* 362.
- Geszthy György 257. 296.
- Giczj János 358.
- Gleselius, Melchior *lásd* Klesl, Melchior
- Grác (Graz, AU)* 24. 36. 50. 123. 155.
- Gregorius de genere Hunt Pazmany 348. 349.
- Gritti, Lodovico 282. 333.
- Gyarmat* 305.
- Gyéres lásd Körösgyéres*
- Gynez 365.
- Gyöngy 285.
- Győr (Laurinum)* 27. 45. 51. 71. 85. 91. 105.
- György deák 259. 290. 329. 365. 375.
- Gyula* 278.
- Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO)* 163. 286. 302. 305. 312.
- Gyulaffy család 288.

- Habsburg család 16. 17. 41. 100. 120. 126. 129. 133. 145. 215. 217. 225. 230. 260. 263. 268. 319. 320.
- Hagymássy Kristóf (Hagymás, Christophorus) 257. 301.
- Harmat Mátyás 375.
- Harruckern család 304.
- Hétközbely (Hetkeözbel), Várad város-része* 280.
- Hmira János S.I. 183. 195. 198. 228. 252.
- Hódoltság* 114. 332.
- Homonnai Drugeth György 23. 140. 288. 335.
- Hont* 147.
- Hont-Pázmán nemzetség (Hunt Pazman, Hunt-Pázmán) 22. 254. 347.
- Horuat Ferenc 375.
- Horvát János, de Ladány 296.
- Horváth Ferenc 279.
- Hungaria lásd Magyarország*
- Huszár Balázs (Hwzar, Blasius) 369.
- Illés Gábor (Illés, Gabriel) 372.
- Ilona, Borla Bertalanné (Elona) 357.
- Ilona, szomajomi Nagy János özvegye (Helena relictá Ioannis Nagy de Zomaiuon) 369.
- Ilona, Tolnai Kelemenné (Tolnaj Kelemenné Elona) 357.
- Ilosvai István 232.
- Imre deák, de Várad 296.
- Írás (Újírás)* 285.
- Isó Benedek (Iso, Benedictus) 364.
- Isó István, váradi (Iso, Stephanus, Variadiensis) 197. 290. 360. 365.
- István, I. (Szent) 251. 339.
- Itália* 14. 122. 164. 230. 246. 248. 287. 314. 334. 340. 345.
- Ivánd* 285.
- Iztro lásd Esztró*
- Jakab János (Jakab, Joannes) 369.
- Jakab Péter (Jakab, Petrus) 370.
- János király *lásd* Szapolyai János, I. és János Zsigmond
- János Zsigmond (II. János) 283. 292.
- Jaroszláv (Jaroslaw, PL)* 180. 228. 230.
- Jászó (Jasov, SK)* 308. 338.
- Kachich, Bartolomeo (Kačić, Bartol) 131.
- Kalczen, Georgius 197. 367.
- Kalocsa-Bács* 27.
- Kálvin János (Johannes Calvin) 162. 164. 173. 189.
- Kapi Anna 143.
- Kápolnay Jakab (Kapolnay, Iacobus) 59. 60. 98. 99. 125.
- Kardos Antal, körösgyéresi 274. 358.
- Kardos György 358.
- Károly* 285.
- Károly, I. (Anjou) 348. 349.
- Kassai Zsigmond Dávid 164. 229.
- Katalin, Erdős Ambrus özvegye (Catharina relictá Ambrosii Erdeos) 371.
- Katalin, Hölgye Mihály özvegye (Catharina relictá Michaelis Heolgie) 368.
- Katalin, Kolty László felesége (Kolty Lázlóné Cathalin) 274. 358.
- Katalin, Koza Dienesné (Catalin) 357.

- Katalin, Oláh Lukács özvegye (Catharina relicta Lucae Olah) 198. 370.
- Katalin, Tót Gergelyné (Tot Gergelyné Catalin) 357.
- Káthay Ferenc 308.
- Kavasd* 305.
- Kecskebát* 285.
- Keecz* 285.
- Keerzigeth* lásd *Kérsziget*
- Kékes* 290.
- Kelemen, VIII. (Ippolito Aldobrandini) 61. 120. 121.
- Kemény Bálint 362.
- Kemény Boldizsár (Keomeny, Balthasarius) 254. 377. 378.
- Kemény család 341.
- Keőallya* 309.
- Kerekess György 362.
- Kereki* 289. 290. 292. 335. 351. 369.
- Keres Nadany* lásd *Körös nadány*
- Keresszeg* lásd *Bibarkeresztes*
- Keresztes* lásd *Bibarkeresztes*
- Keresztes* lásd *Bibarkeresztes*
- Kérsziget* 308. 338.
- Kéry András, váradi 260.
- Kezj György (Geörgy) 357.
- Kidey Péter, de Ákos 296.
- Királydaróc* (*Királydarocza, Craidorolț, RO*) 285.
- Kis Gergely, borsi (Kys, Gregorius, de Bors) 368.
- Kis Harang* 305.
- Kis Mihály (Kys Myhály) 362.
- Kisfegyvernek* 285.
- Kiskemény* 290.
- Kismarton* (*Eisenstadt, AU*) 177.
- Kistóti* 285.
- Kisszántó* (*Santăul Mic, RO*) 289. 290.
- Klagenfurt* (*AU*) 181.
- Klára, Herboth János özvegye (Clara relicta Ioannis Herboth) 371.
- Klesl, Melchior (cardinalis Cleselius) 17. 23. 35. 48. 49. 53. 65. 69. 77. 88. 89. 93. 111. 116. 125. 136. 141. 144. 145. 146. 157. 208. 209. 217. 219. 220. 315. 318. 345.
- Koczi Péter 332.
- Koczi Péterné Nagy Elona *lásd* Nagy Ilona
- Kocsi László 266. 360. 367.
- Kollonich Lipót 159.
- Kolon Ambrus (Kolon, Ambrosius) 274. 275. 371.
- Kolon Ambrus özvegye 274. 275.
- Kolozsmonostor* (*Kolosmonostra, Cluj-Mănăstur, RO*) 163. 178. 186.
- Kolozsvár* (*Claudiopolis, Klausenburg, Cluj-Napoca, RO*) 134. 162. 163. 164. 165. 168. 169. 170. 172. 173. 174. 175. 176. 178. 179. 181. 182. 184. 186. 190. 225. 228. 229. 230. 234. 236. 243. 246. 257. 259. 260. 267. 270. 272. 277. 285. 286. 287. 288. 293. 304. 306. 307. 320. 335. 336. 345. 350. 359. 363. 379. 380.
- Kolty László 274.
- Kónya Péter (Konia Péter) 293. 259. 296. 329.
- Konyar* 351.
- Korhón László 375.
- Kormoz László 373.
- Kormoz Mihály 373.
- Kornis Boldizsár 299. 337.
- Kornis család 341.

- Kornis Zsigmond, ruszkai 249. 250. 299. 337.
- Korompay Péter 198.
- Köpeczy János (Ioannes) 286. 296. 305.
- Körgen György (Keörgeön Geörgy) 358.
- Körgen László (Keörgen László) 274. 356.
- Körmösd* 285.
- Körös* 148. 149. 285. 305. 334.
- Körösbesenyő (RO)* 285.
- Körösgyéres (Gieres, Géres, Gyíres, Gyéres, Girişu de Criş, RO)* 148. 265. 273. 274. 281. 285. 312. 358.
- Körösladány* 252. 305.
- Körösnadány lásd Körösladány*
- Köröstarján (Tárian, RO)* 147.
- Körösszeg (Cheresig, RO)* 285. 286. 334.
- Közép-Szolnok* 285.
- közjegyző *lásd* Bra, Ogerus
- Krakko (Kraków, PL)* 148. 168. 181. 224. 226. 227. 228. 229. 230. 233. 278. 321. 323. 380.
- Kraszna folyó* 285.
- Kucsó (Cuceu, RO)* 294.
- Kutassy János (Kutasi, Ioannes) 26. 28. 46. 86. 156.
- Kyves* 285.
- Ladányi, Stephanus *lásd* Nadány István
- Ladislaus rex *lásd* László, V. (Habsburg)
- Lajos király *lásd* Lajos, II. (Jagelló)
- Lajos Zsófia 305.
- Lajos, I. (Anjou) 31. 32.
- Lajos, II. (Jagelló) 306. 366. 368.
- Lakatgyártó János, váradi (Lakatharto, Ioannes, de Varadinus) 368.
- Lantos János (Zamtarto aliter Lants, Joannes) 364.
- László, I. (Szent) 148. 232.
- László, V. (Habsburg) 348.
- Lédy János 259. 260.
- Ledy, Joannes *lásd* Lédy János
- Leleszi János S. I. 163.
- Léli Katalin 304.
- Lely János 361.
- Lely Mátyás 361.
- Lemberg (Löwenberg, Lviv, UA)* 226. 227.
- Lengyelország (Polska, Polonia)* 168. 180. 181. 227. 301. 309. 311. 339. 345.
- Lépes Bálint (Leepes/Lepes, Valentinus) 17. 20. 21. 27. 29. 31. 33. 65. 68. 76. 125. 128. 129. 135. 136. 137. 138. 139. 142. 144. 145. 146. 148. 150. 151. 152. 153. 155. 156. 157. 185. 199. 232. 240. 241. 242. 315. 316.
- Lesj György 374.
- Lessy László 256. 257. 258. 329.
- Litenčice (Lietencicz, CZ)* 251.
- Lippay család 253.
- Lippay Gáspár 253.
- Lippay György 194. 195. 253.
- Lipsius, Iustus 143. 317.
- Lombardia (IT)* 249.
- Lósy Imre 126. 193. 194. 197. 198. 232. 233.
- Ludovicus rex Hungariae *lásd* Lajos, II. (Jagelló)

- Lukács deák 259. 329.
 Lukátsy Borla 274.
 Luzsénszky Jeromos 198.
Lyky 285.
- Madrid (ES)* 218.
Magyarfalu 285.
 Magyar István 152.
Magyarország (Magyar Királyság, Hungaria, Ungaria) 23. 24. 25. 26. 33. 35. 38. 41. 44. 48. 49. 50. 51. 53. 61. 69. 70. 71. 75. 77. 79. 82. 83. 84. 85. 88. 89. 90. 93. 100. 101. 102. 104. 107. 119. 134. 138. 143. 144. 159. 168. 181. 210. 226. 233. 247. 261. 263. 264. 272. 288. 306. 314. 316. 318. 320. 332.
- Maholányi János 198.
 Majádi Máté 296.
 Majthényi László (Maithiny, Ladislaus) 123. 126. 130. 203. 205. 231. 240.
Makária (Macarsca, Macarscen, Mrkanj, Makarska, HR) 131.
 Mara, Placido de 14. 16. 123. 124. 127. 209.
Máramaros (Maramureş, RO) 264.
 Margit, Kontár Máté özvegye (Margaretha relicta Mathei Kontar) 290. 370.
 Margit, Oláh János felesége 358.
Margitfalva 285.
Margit-sziget 32.
 Máriausi Lukács (Mariasi Lucazi) 375.
 Márk András (Mark, Andreas) 369.
 Marocj Péter 375.
Marosillye (Illye, Iliá, RO) 260.
Marosvásárbely (Târgu Mureş, RO) 163.
 Márton Jeromos, alias Musztaj 262.
Mártontelke (RO) 290.
 Massay Ámok 297.
 Massay Benedek (Massaj, Benedictus) 305. 365.
 Massay Ferenc, de Haroklyán, Massay Imre fia 170. 171. 297. 300. 301. 302. 303. 305. 309. 338.
 Massay Ferenc, Massay Imre apja 282. 301. 302.
 Massay Imre 282. 301. 309.
 Massay Júlia (Massay Eulia) 297.
 Massay László, Pázmány Péter nagypapja 231. 269. 301. 304. 308. 309.
 Massay László, ifj., Pázmány Péter anyai nagybátyja 297. 308. 338. 339. 343.
 Massay Lőrinc 308. 309. 339. 343.
 Massay Margit (Massa/Massai/Massalay/Massi Margit) 22. 43. 49. 69. 83. 89. 137. 163. 164. 171. 173. 181. 184. 187. 188. 226. 227. 231. 233. 235. 236-243. 281. 300. 301. 302. 304. 307. 308. 309. 324. 325. 333. 338. 339. 379.
 Massay család 171. 239. 256. 297. 300-309. 336.
Masvas 285.
 Máté deák, de Várad 259. 262. 296. 329.
 Mátyás, I. (Hunyadi) 147. 347.
 Mátyás, II. (Habsburg) 14. 16. 17. 23. 25. 35. 43. 48. 49. 54. 61. 63. 84. 101. 111. 129. 135. 141. 209. 210. 212. 215. 219.
Méhes 305.

- Mébesújfalu* 285.
 Melegh Boldizsár 289.
Melfi (IT) 16.
Mezőpanasz (RO) 290.
Mezőpéterd (Mezőpeterd, Mezeo Petherd) 289. 351.
 Michael de genere Hunt Pazmany 348. 349.
 Mihály pap (nagyfalui) 298. 337.
 Millini (Millino), Giovanni Garzia 16. 204.
Mobács (Mochach) 197. 330. 342. 343. 363. 365. 367. 368.
 Molnár Gergely (Molnar) 374.
 Molnár Máté (Molnar) 374.
Molnosszántó (Santaul Mare, RO) 289.
Monostor lásd Kolozsmonostor
Monostorábrány (Érábrány, Abram, RO) 285.
Morvaország (Morávia, CZ) 119. 250. 251. 300.
 Muszthay Jeromos *lásd* Márton Jeromos

 Nabody Imre 289.
 Nadaby István 259. 329.
 Nadány Anna 305.
 Nadány Begina (Nadany, Begina) 304. 305. 338.
 Nadány család 252. 304. 307.
 Nadány Gergely 305.
 Nadány György, Nadány Mihály apja 304.
 Nadány István (Nadany István) 252. 366. 372. 374.
 Nadány János (Nadani, Ioannes) 289. 303. 349. 351. 352. 363. 366. 372. 374.
 Nadány Jánosné *lásd* Ártándy Adyiga
 Nadány Katalin (Somlyay Mihályné) 352. 364. 372. 374.
 Nadány Mihály (Nadany, Michael, de Keres) 304. 305. 359. 361.
 Nadány Miklós 305.
 Nadány Zsigmond 291.
 Nadány Zsuzsanna 305.
Nagyfalu lásd Nagyfalu
 Nagy András 302.
 Nagy Balázs (Nagy, Blasius) 268. 361. 364.
 Nagy Ferenc 357.
 Nagy Ilona 332.
 Nagy István (Nagy, Stephanus, de Gezth) 373.
 Nagy János (Nagy János) 331. 332. 369.
Nagyfalu 298. 331. 332. 337.
Nagyfegyvernek 285.
Nagyszelőd 290.
Nagyszombat (Tirnavia, Tyrnavia, Trnava, SK) 23. 27. 29. 30. 31. 32. 38. 39. 40. 41. 45. 46. 47. 51. 52. 53. 69. 72. 73. 74. 75. 79. 81. 82. 85. 86. 87. 91. 92. 93. 105. 136. 137. 157. 158. 159. 186. 253. 345. 377.
Nagytóti (RO) 285.
Nagyvárad lásd Várad
 Namény János 251. 328.
 Namény Péter 252.
Nápoly (Napoli, IT) 16.
Németország (Germania, Deutschland) 131. 251.
Németújvár (Güssing, AU) 24.
 Nesta Pál (Nesta, Paulus) 373.
 Nyáry család 288.

- Nyitra* (*Nitria, Nitra, SK*) 27. 29. 45.
51. 71. 72. 85. 91. 105. 194.
- Oláh Benedek (Olah, Benedictus) 371.
- Oláh Miklós 29. 31.
- Olasz Antal, de Venetiis 296.
- Olaszi* (*Olazy*), *Várad városrésze* 259.
359. 363.
- Olaszország* (*Italia, IT*) 123. 134. 287.
313. 314.
- Olgyai Tamás (Olgyaj, Thomas) 368.
- Olivieri, Giacomo (Iovag) 119. 120. 189.
208. 209. 210. 211. 215. 218. 223.
320.
- Olmütz* (*Olomouc, CZ*) 253. 326.
- Olozoy Boldizsár 259. 329.
- Orbán, VIII. (Maffeo Barberini) 59.
114. 212. 214.
- Orsini család 248.
- Ossoliński, Józef Maksymilian 226.
- Oswát deák 350.
- Ottlaka* (*Otlaka, Grăniceri, RO*) 290.
- Padova* (*IT*) 16.
- Pákay Ferenc 302. 303.
- Pál deák *lásd* Váradi Pál 258.
- Pál Tamás (Pal, Thomas) 365.
- Pál, V. (Borghese, Camillo) 13. 15. 25.
33. 37. 44. 54. 61. 63. 94. 115. 116.
127. 130. 131. 188. 190. 203. 205.
206. 208. 209. 210. 212. 213. 214.
215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 223.
224. 225. 232. 320.
- Panasz* (*Panaz, Panos, RO*) 34. 76. 147.
148. 149. 150. 164. 197. 234. 236.
257. 259. 265. 269. 272. 273. 274.
277. 290. 301. 310. 312. 319. 331.
343. 344. 347. 348. 353. 354. 356.
357. 358. 367. 368. 371. 375. 379.
- Panaszi Zsigmondné (Panazy Sigmondné) *lásd* Ártándy Ilona
- pápai internuncius *lásd* Vasoli, Alessandro
- Pápay Dániel 296.
- Párizs* (*Paris, FR*) 218.
- Parlagh Péter, borsi (Parlagh, Petrus, de Bors) 197. 367.
- Partium* 102. 174. 261. 262. 279.
- Patachich Ádám 115.
- Patak* *lásd* *Sárospatak*
- Paxi, Stephanus 199.
- Pázmán* 305.
- Pázmány András, Pázmány János apja
267. 270. 347. 348.
- Pázmány Anna (Pazmany, Anna) 349.
- Pázmány Borbála 264. 265. 359.
- Pázmány család (Pazmanj, Pázmán, Pazmán, Pazman) 147. 149. 166.
174. 178. 249. 250. 251. 259. 260.
264. 265. 266. 269. 273. 275. 278.
281. 282. 295. 312. 314. 327. 328.
329. 330. 331. 334. 335. 339. 341.
343. 344. 359.
- Pázmány Erzsébet 265. 359.
- Pázmány Farkas (/Pazman/Pazmany, Wolfgangus/Volphgangi, de Poha)
251. 265. 266. 267. 269. 274. 275.
276. 295. 301. 328. 330. 331. 338.
350. 351. 356. 357. 360. 367. 368.
369. 373. 379. 380.
- Pázmány Gáspár, id., Pázmány Miklós apai nagybátyja 268. 269. 275.
290. 349. 359. 360. 361. 365. 366.
369. 370. 373.

- Pázmány Gáspár, ifj., Pázmány Miklós dédunokaöccse 262. 264. 269. 270. 271. 272. 273. 275. 281. 284. 312. 330. 349. 353. 354. 357. 359. 374. 375.
- Pázmány György (Pazmany, Georgius) Pázmány András fia, Pázmány János testvére 348. 349.
- Pázmány György, Pázmány Miklós unokatestvére 257. 260. 262. 269. 273. 353. 359.
- Pázmány György, Pázmány Péter (bíboros) féltestvére 165. 167. 179. 183. 184. 237. 247. 248. 250. 252. 273. 277. 278. 293. 295. 296. 297. 298. 300. 312. 328. 337. 341. 344. 374. 376. 377. 380.
- Pázmány János, Pázmány Péter dédapja 240. 267. 268. 270. 281. 331. 349. 360. 361. 363. 364. 367. 374. 379.
- Pázmány János, ifj. 275. 276.
- Pázmány Jánosné *lásd* Ártándy Katalin
- Pázmány Mihály (Pazmany, Michael) 347.
- Pázmány Miklós, panaszi, (Pazman, Nicolaus) Pázmány Péter (bíboros) és György apja 22. 34. 43. 49. 69. 76. 83. 89. 148. 149. 164. 166. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 179. 180. 181. 188. 226. 227. 231. 235. 236–243. 251. 256–293. 295. 296. 298. 300. 301. 302. 303. 304. 306. 307. 308. 309. 312. 320. 323. 325. 327. 329. 330. 331. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 349. 350. 351. 353. 356. 357. 358. 359. 361. 363. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 373. 374. 376. 379. 380.
- Pázmány Miklós, panaszi gróf, Pázmány György fia 179. 250. 252. 253. 255. 328. 330.
- Pázmány Péter, id., Pázmány Miklós apja, Pázmány Péter nagyapja 231. 265. 268. 269. 275. 281. 335. 347. 364. 379. 348. 352. 360. 361. 363. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 373. 374.
- Pázmány-Panasz *lásd* Panasz
- Péchy Simon (Pecsy Simon) 253. 377.
- Pécs (Quinqueecclesiae, Fünfkirchen)* 27. 128.
- Perényi Ferenc 342.
- Peretti, Alessandro (Montalto; Perrettus, Alexander) 62. 100. 124. 188. 211.
- Péter, bogyzislóházi 353.
- Petkeoz 367.
- Pettinis, Andreas de 203.
- Piazza, Tommaso (Piazza Tamás) 168. 169.
- Pistaky Lukács, bongárdi 296. 306.
- Pius, IV. (Giovanni Angelo Medici) 59.
- Pobalom* 305.
- Pósa (Posa, Poba RO)* 265. 348. 349.
- Posa Lukács (Posa, Lucas) 365.
- Posa Sebestyén (Posa, Sebastianus) 370.
- Possevino, Antonio 168. 172. 175. 177. 184. 288. 320.
- Pozsony (Posony, Posonium, Bratislava, SK)* 17. 24. 32. 34. 38. 40. 41. 47. 50. 51. 52. 53. 59. 75. 80. 81. 82. 87.

91. 92. 93. 105. 125. 135. 136. 142.
152. 159. 168. 186. 187. 190. 250.
251. 315. 317. 344.
- Prága (Praba, CZ)* 14. 16. 23. 25. 34.
44. 59. 60. 63. 64. 98. 99. 100.
101. 103. 111. 123. 124. 126. 128. 131.
132. 135. 145. 153. 207. 208. 210.
217. 218. 219. 232. 233. 241. 288. 315.
316. 321. 335.
- Prohászka Ottokár 318.
- Rácz Mihály (Rácz, Michael) 259. 260.
- Ramocsaházy Mihály (Ramochohazy, Michael) 17. 32. 34. 41. 65. 76.
82. 125. 126. 135. 136. 138. 140. 141–
144. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 157.
158. 185. 186. 187. 189. 230. 233. 241.
315. 317. 319. 320. 323.
- Regéc* 250.
- Ridolfi, Lodovico 211.
- Ridolfi, Niccolò 208. 209. 210. 211.
215. 216. 218. 219. 220. 221. 222.
223. 321.
- Rojt (Roit, RO)* 298.
- Róma (Roma, IT)* 63. 92. 94. 104. 113.
116. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124.
127. 129. 146. 156. 159. 182. 188.
192. 194. 196. 200. 207. 208. 210.
211. 224. 233. 235. 246. 248. 295.
312. 321. 380.
- Rudnay Sándor 27.
- Rudolf, II. (Habsburg) 53. 93. 136.
- Salvago, Giovanni Battista 13.
- Sámsondy András (Sámsondy, Andreas, literatus) 296. 304. 306.
- Sámuel deák 296.
- Sanctus rex Stephanus *lásd* István,
(Szent) I.
- Santoro, Giulio 16.
- Sarkadi(j) Farkas 366. 372.
- Sárospaták (Patak)* 164. 176.
- Sárosy János 299.
- Sárosy Zsófia (Sarossy, Sophia) 331.
- Sartorius, Nicolaus 199.
- Sas (Sasa)* 289. 351.
- Sauli, Antonio (Saulsius, Antonius)
62. 100. 107. 124. 188. 211.
- Sebes-Körös (Keres)* 147. 259. 284. 305.
- Sejtér* 285.
- Sejtervölgye* 285.
- Sellye lásd Vágsellye*
- Senquiczi Mátyás 198.
- Sennyey István 198.
- Seres Benedek 358.
- Seres Pál 358.
- Sergeság* 285.
- Sfondrati, Niccolò *lásd* Gergely, XIV.
- Simai Gervasius 286.
- Simándi István (de Simandi, Stephanus) 59. 60. 98. 125.
- Sipos Péter, attiasy 331.
- Skrzynecki, Raphael 226. 227.
- Solymosi Péter (Solmossy, Péter) 250.
251. 252. 328. 331.
- Som* 348. 349.
- Somlyai Gergely, de Szentegyed 296.
- Somlyai István (Somlyay/Somliay,
Stephanus) 289. 303. 349. 351. 363.
- Somlyay Péter (Somlyay, Petrus) 349.
- Somlyay Anna (Somlaj Anna) 364.
372. 374.
- Somlyay István (Somlaj István) 363.
364. 372. 374.

- Somlyay Mihályné *lásd* Nadány Katalin
- Somody Ferenc 374.
- Somogy Bertalan 259.
- Somogy* 265. 277. 347. 348. 349.
- Somogyi Ferenc 198.
- Somondy András 296.
- Sós Mihály (Sos Mihály) 358.
- Spanyolország (Reino de España)* 249.
- Stephanus de genere Hunt Pazmany, magister 348. 349.
- Sümege* 285.
- Syke Barlabás 361.
- Sz. Dienes lásd Szentdénes*
- Sz. Marton lásd Váradszentmárton*
- Szabó Albert (Szabo Albert) 375.
- Szabó Ferenc, bojti (Franciscus Zabo, de Bojth) 373.
- Szabó István, borsi (Zabo, Stephanus, de Bors) 197. 367. 368.
- Szabó János, fánscikai 353. 356.
- Szabó Lukács (Zabo, Lucas) 367.
- Szabó Péter (Zabo, Petrus) 364.
- Szabó Sebestyén 364.
- Szalárd (Sälard, RO)* 285.
- Szalay Anna, Pázmány György (id.) özvegye 257. 264.
- Szálóki László (Zalokj, Ladislaus) 371.
- Szalonta (Zalonta, Zalontha, Nagyszalonta, Salonta, RO)* 276. 290. 331. 361. 362. 372.
- Szántó István S.I. 163. 165. 166. 167. 168. 172. 174. 175. 179. 181. 183. 190. 345.
- Szapolyai János 283.
- Szász Benedek 293. 294.
- Szatmári György 342.
- Szaturdcsi Mohamed 148. 291.
- Széchényi György 159. 253. 328.
- Széchényi Lőrinc 253.
- Szeczeny, Georgius 349.
- Székely György (Sekel/Zekel, Georgius) 17. 48. 53. 65. 88. 93. 125. 126. 127. 135. 136. 140. 141–144. 145. 146. 149. 150. 151. 152. 153. 157. 158. 185. 191. 241. 315. 318.
- Székbalom* 285.
- Szelephény György 194. 196. 198.
- Szent János lásd Bibarszentjános*
- Szentdénes (RO)* 312. 347.
- Szentgotthárd* 34. 126.
- Szentiványi Márton S.I. 198.
- Szentjános (Szent-János, Bibarszentjános, Sântion, RO)* 148.
- Szentkereszt (Garamszentkereszt, Sancta Crux, Žiar nad Hronom, SK)* 33. 47. 105. 159.
- Szentmárton lásd Váradszentmárton*
- Szentmiklós (Olábszentmiklós, Sânnicolau Român, RO)* 298. 332.
- Szentszék lásd Egyházi Állam*
- Szepes (Scepusium, Spiš, SK)* 38. 45. 80. 85.
- Szerém* 123.
- Szita Boldizsár 296.
- Szomajom (Szomaiom)* 262. 265. 312. 344. 347. 363. 364. 369. 371.
- Szőke János, ikladi (Zeoke János iklody) 259. 329. 358. 362.
- Tamás (RO)* 290.
- Tamas Geörgy *lásd* Zúzó György
- Tamás, kováczy 375.

- Tamáshida (Tămașda, RO)* 290.
 Tar Pál 375.
 Tariomj András 375.
 Téglás Gergely (Teglas, Gregorius),
 de Arcly 367.
 Telegdy család 288.
 Telegdy János 129. 204.
Temesvár (Timișoara, RO) 348.
 Temesváry János 168.
 Teótvöös Demjén (Ötvös?) 293. 294.
 Thelegdy Miklós (Thelegdi, Nico-
 laus) 287.
Themesuar lásd Temesvár
 Tholdy Albert 165. 293. 294. 295. 296.
 297. 298. 299. 301. 302. 328. 332.
 337. 372. 375. 376.
 Tholdy Borbála (Barbara Tholdi) 164.
 165. 166. 167. 169. 174. 176. 179.
 183. 184. 239. 250. 277. 278. 288.
 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299.
 302. 309. 320. 327. 328. 336. 337.
 338. 341. 344. 374. 375. 376. 380.
 Tholdy család, nagyfalusi (Tholdi/
 Tholdj) 165. 239. 250. 258. 262.
 293-299. 301. 314. 327. 328. 331.
 336. 340. 341.
 Tholdy Erzsébet 250. 299. 337.
 Tholdy István, szalontai (Toldy Ist-
 uan) 165. 258. 276. 296. 297. 331.
 362. 375.
 Tholdy Luca (Toldy Lucza) 276. 331.
 362. 372.
 Tholdy Márk (Tholdy, Marcus) 296.
 297. 298. 299. 300. 337.
 Tholdy Miklós (Tholdy, Nicolaus)
 239. 296. 299. 375. 376.
 Thury Pál 296.
 Thurzó György 339. 344.
 Thurzó Zsigmond 342.
 Toldi(j) *lásd* Tholdy
 Tolnai Kelemen (Tolnaj Kelemen)
 354.
 Tolvaj Kelemen (Tolwaj Kelemen)
 274. 356.
Toscana (IT) 249.
Tót (RO) 305.
 Tót Gergely (Tot Gergel) 357.
Tótfalu (RO) 285.
 Tóth Boldizsár, tótteleki (Toth, Bar-
 tholomeus, de Tottelek) 368.
 Tóth Fülöp (Toth, Philippus) 360.
*Tóttelek (Thottelek, Totbtelek, Hegyköz-
 tóttelek, Tăutelec, RO)* 147. 148.
 234. 265. 273. 274. 277. 312. 344.
 347. 356. 358. 361. 374. 375.
Tölkerék (Teolkerek, RO) 285.
 Törő András (Teöreö András) 272.
 273. 353. 354. 356. 357. 358.
 Török András (Teöreök, Andreas)
 364.
 Török Jakab (Teoreok Jacob) 362.
 Törösy György S.I. 166. 167. 169.
 171. 172. 179. 183. 320.
 Trausverum Lukács, de Kolozsvár
 296.
Trianon (Versailles, FR) 147.
*Túróc (Turoc, Turocz, Zničovárľja, Kláš-
 tor pod Znievom, SK)* 44. 50. 70.
 77. 85. 101. 104. 106. 145. 146. 213.
 219. 288.
 Ugray Gergely 296. 353.
 Ugray György 258.
 Ugray-Bölöni család 255. 256. 330.

- Újlak (*Mezőújlak, RO*) 148. 312.
 Újlak 258. 265. 347.
 Újnémethy István 296.
 Újvár lásd *Érsekújvár*
 Újváros, *Várad városrésze* 259.
 Ukrajna 227.
 ügyszófogadó lásd Vasoli, Alessandro
- Vác 27. 45. 71. 85. 105. 155. 194.
 Vaday Dániel 296.
 Vágsellye (*Sellye, Seglia, Šaľa, SK*) 34.
 76. 136. 187. 230. 233. 288. 323.
 Valora Márton S.I. 166. 169.
 Váncsody István 257.
 Váncsody László, váncsodi (Vanchó-
 dj/Vanchodj, Ladislaus, de Van-
 chod) 360. 361
 Váncsody Miklós 259. 262. 274. 296.
 329.
 Vanoviczy János 198.
Várad (Nagyvárad, Varadinum, Oradea,
RO) 22. 27. 34. 42. 45. 49. 68. 71.
 76. 83. 85. 88. 105. 106. 134. 147.
 148. 149. 150. 163. 164. 165. 166.
 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173.
 174. 175. 176. 177. 178. 179. 181. 183.
 184. 186. 193. 197. 198. 212. 226.
 227. 232. 234. 236. 247. 256. 257.
 258. 259. 260. 263. 264. 265. 266.
 268. 269. 270. 272. 274. 278. 279.
 280. 281. 282. 283. 284. 285. 288.
 291. 293. 294. 295. 296. 297. 298.
 299. 300. 301. 303. 309. 310. 319.
 320. 329. 330. 333. 337. 341. 342.
 343. 344. 345. 347. 348. 353. 359.
 360. 361. 362. 363. 364. 368. 371.
 373. 374. 376. 377.
- Váradi Pál 258.
Váradolaszi lásd Olaszi, Várad városrésze
Váradszentmárton (Sánmartin, RO)
 265. 285. 279. 290. 312. 347. 348.
Váralja, Várad városrésze 259.
 Várallyay Gábor 296.
 Varga Benedek 367.
 Varga Demeter (Warga Demeteör)
 273. 353. 354. 356. 357. 358.
 Varga Pál (Warga Pál) 354.
 Varga Péter (Warga Péteör) 272. 273.
 353. 354. 355. 356. 357. 358.
 Varkocs György (Varkoch Georgy)
 332.
 Vas Imre 296.
 Vasady Márton 296.
 Vasas Orsolya (Vasas, Ursula) 368.
 Vasoli, Alessandro (Vasolius/Vasolay,
 Alexander) 13. 15. 16. 17. 21. 34.
 54. 55. 58. 59. 60. 63. 64. 65. 68.
 76. 93. 95. 98. 99. 106. 116. 123.
 124. 125. 130. 167. 187. 208. 209.
 210. 213. 217. 218. 219. 220. 222.
 224. 227. 230. 231. 232. 235. 236.
 239. 242. 323.
Vásvár 330.
Vatikán (Vatican) 114. 115. 118. 121. 123.
 134. 161. 167. 206. 207. 217. 223.
 246. 313. 314. 327.
Vátyon (Vation) 362.
 Veér György (Weer/Ver Georg) 291.
 364. 372.
 Veér Mihály (Ver/Veer/Wer, Mi-
 chael) 289. 303. 349. 351. 352. 363.
 365. 373. 374.
 Vég Benedek (Veg, Benedictus) 368.
Vérence (Venezia, IT) 31. 249.

- Véence, Várad városrésze* 259. 260. 329.
 Veréb Demeter (Demetrius) 366.
 Veres János *lásd* Vörös János
 vescovo di Foligno *lásd* Feliciani, Por-
 firio
Veszprém (Vesprim) 27. 105. 128. 194.
Vésztő 260.
Vienna lásd Bécs
 Viller, Bartholomeus 312.
 Vincze Bálint 361.
 Vincze László, tótteleki (Vince Láz-
 ló) 276. 361. 362.
 Visconti-Borromeo, Vitaliano 209.
 Vitéz János 342.
Vizesgyán (VizesGyán, Toboliu, RO) 148.
Völgypankota (Mezőpankota, RO) 285.
 Vörös Antal 357.
 Vörös Demeter (Weörös/Veöreös De-
 meter) 354. 357. 361.
 Vörös Gergely (Veöreös Gergely) 357.
 Vörös János (Veres János) 357.
 Warga János 331.
 Was Imre 286. 287.
 Werbóczy István 342.
 Weres Balázs 342.
 Wesselényi Ferenc 195.
 Wghray *lásd* Ugray
 Wihaszj János 375.
Wittenberg (D) 164. 229.
 Wujek, Jakub S.I. 173. 180. 228.
Wylak lásd Újlak
Zabo lásd Szabó
Zalaba (SK) 147.
Zaránd 290.
 Zeghy Farkas 257.
Zengg-Modrus 123.
Zentmarthon lásd Váradszentmárton
 Zilahi János 280.
 Zongor Zsigmond 198.
 Ztepan István 303.
 Zuzo Geörgy *lásd* Zúzó György
 Zúzó György 277.
 Zychy János, de Mikháza 296.
 Zsófia, Arli Tamás özvegye (Sophia
 relictá Thomae Arlj) 369.
 Zsófia, tarjáni Tóth András özvegye
 (Sophia relictá Andree Toth de
 Taryan) 368.

Összeállította: KANÁSZ VIKTOR

PÁZMÁNY'S PROCESS OF ENQUIRY AND HIS FAMILY ARCHIVES

Our research is of biographical, prosopographical and genealogical nature. It combines traditional historical genres with micro-philological thoroughness from time to time, due to the character of the verbal, which serves as a basis for the paper. By being connected with the illustrious historical discourse of the Pázmány-research¹ it shows how and in what measure the *processus informativus*, i.e. the process of enquiry, this unique and important sequential type of source of the Vatican, can be exploited and gives an excess to the existing researches and Hungarian sources. Nonetheless, the perspectives that the Italian private archives can offer in order to make Hungarian history better known (and understood) are presented.²

¹ The main works: FRANKÓI (FRANKL) VILMOS, *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest 1868–1872; FRANKÓI VILMOS, *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1886; SÍK SÁNDOR, *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939; ÖRY MIKLÓS, *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5), Piliscsaba 2006²; BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986.

² For the canonical process of enquiry and the Hungarian verbals in the 17th century see TUSOR PÉTER, *Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei (1605–1711)*. *Historiográfia és projekterv*, Collectanea Vaticana Hungariae (CVH), vol. I/15, under press.

The possibility of the further scientific exploitation is primarily connected to the Pázmány-research, as well. The specified and modified data of certain careers and the family circumstances can be reflected in his literary work. It remains the task of the history of literature to re-read the works of Pázmány – following the method of MIKLÓS ÖRY – and to find bases along newer biographical results, or even to raise objections. The same is held to our observations concerning his literary work.

The analysis of the archives of the Pázmány–Tholdy family, revealed through research, their documents' richness in data and the nature of the historian's narrative, which relies upon those data and radically diverges from the text of the verbal-analysis proves that the process and the family archives practically "talk at cross purposes". The one does not cover the lack of the other. Moreover, they complement each other. The famous phrase of LÁSZLÓ FEJÉRPATAKY: "The history of Hungary cannot be written without the knowledge of the archives of Italy and mainly the Vatican", is current, however, not primarily due to the loss of data in Hungary, since that is irrecoverable. The phrase is relevant, because the archives of Italy (could) preserve such data for us that can be unreachable in Hungary even under ideal source conditions. The statement is true not only to the processes. It is valid from the registers of the papal tithe collectors through the various supplications and bull registers to the reports of the nuncios and personal letters (*missilis*), etc. Moreover, not only in case of the Vatican, the Italian state and ecclesiastical collections, but the numerous Italian private archives, as well. Pázmány's process of enquiry, the hidden treasure of the *Villa Aldobrandini* in

Frascati is a proof of the lavish perspectives veiled in the Italian family archives.³

A) THE PROCESS OF ENQUIRY

The verbal, preserved in *Villa Belvedere* among the documents of Pietro Aldobrandini, cardinal viceprotector, contains the material – the testimony of all in all four witnesses – of the canonical investigation, which was conducted in the nunciature of Prague between 30 September and 3 October, 1616 on the occasion of the filling of the archiepiscopal chair of Esztergom.⁴ On 30 September, Bálint Lépes, bishop of Nyitra, chancellor; on 1 October Mihály Ramocsaházy, canon of Pozsony, Lőrinc Ferenczffy, royal secretary, György Székely, the majordomo of Cardinal Klesl reported on Pázmány and the state of the archdiocese.⁵

³ About the Hungarian researches relating to the historical relations between the Papacy and Hungary: CVH vol. I/1exc; and MOLNÁR ANTAL, *Le ricerche ungheresi nell'Archivio Segreto Vaticano (1980–2010)*, Religiosa archivorum custodia. IV. Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano (1612–2012). Città del Vaticano 2015, 685–698. FEJÉRPATÁKY's sentence: *A pápai levéltárak, Századok* 18 (1884) 66–73, 73.

⁴ Archivio Privato dell'Eccellentissima Casa Aldobrandini di Frascati (Villa Belvedere), Documenti Storici, n. 17/10.

⁵ On the witnesses see: BITSKEY ISTVÁN, *Lépes Bálint és az olasz seicento stílus*, Klaniczay- emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére (ed. by Jankovics József), Budapest 1994, 334–343; FAZEKAS ISTVÁN, *Főpap és hivatalnok. Lépes Bálint kalocsai érsek, győri adminisztrátor pályájában*, Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25; ed. by Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám), Győr 2016, 81–108; CAROLUS RIMELY, *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem*, Posonii 1880, 269; HOLL BÉLA, *Ferenczffy Lőrinc egy*

Contemporary evaluations and quotations are unfolded in the narratives that were written in direct speech (*oratio recta*) and given orally on Pázmány by making his contemporary judgement more intelligible. All the historiographical problems of the biography cannot be solved on the basis of the consistorial source. Yet, something can be. At the same time, the number of the arisen questions also grows. The formal professional discourse is put on a new level. The verbal of the canonical examination was not compiled for being a historical source. It was part of a well-regulated canonical procedure. Its information is more exploitable in terms of history than it was usable during the curial procedure. The process and its related documents: the summary prepared for the consistorial proposal, requests, congregational documents, papal brevia and bulls became the tool of science only centuries later. The changes made during the official procedure are not manipulative; however, they influenced historiography. In general, the data of the verbals, especially the ones concerning the age of people have considerable value as a source. For example, the two witnesses, Lépés and Ferenczffy's own statement of their date of birth verify the convincing conclusions of the literature. Their categorical underrating has no grounds. The introduction and analysis of the document found in Frascati call

magyar könyvkiadó a XVII. században, Budapest 1980, 788; FREDERIK FEDERMAYER, *Laurentius Ferenczffy, der Sekretär der Ungarischen Hofkanzlei und seine Familie*, Die weltliche und kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.–17. Jahrhundert (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 8), Wien 2013, 125–146.

the attention to the importance of the reflexive and creative criticism.

According to the testimony of the witnesses, given under oath at the nunciature of Prague, Pázmány often showed up with Cardinal Forgách on public occasions, whom he “trusted with his every secret”. His tasks neither as an archiepiscopal confessor and advisor, nor as a missionary of the primatial court (which was his official position in the Society)⁶ necessarily indicate such public attendance. The contemporaries were also aware of his key role on the council of 1611, at the beginning of the program of Trent’s systematic adoption in Hungary. His “public lectures” (*publicae lectiones*) in churches, held mainly at the time of the diets, differ from the sermons in the testimonies. Instead of/beside the catechism and Bible studies, which were popular among the Jesuits, indeed, they can be regarded as the verbal formation and adaptation of the polemical essays, earlier called “spoken language-style” by SÁNDOR SÍK.⁷ According to the witnesses, the effect of his sermons is shown by the fact that there was no such church in the Kingdom, which he did not visit for this purpose. Pázmány’s personal pastoral work was important for the contemporaries. The lectures and the sermons were visited by masses. As it was told by the witnesses, they attended these occasions for the sake of their own moral improvement. Péter Pázmány excelled in personal preaching and persuasion in the public opinion’s eye. Ac-

⁶ LADISLAUS LUKÁCS, *Cathalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (Monumenta Historica Societatis Iesu 117. 125), Romae 1978–1982, II, 80. 91 100 112. 124. 137. 149. 161–162. 195–196.

⁷ SÍK, *Pázmány*, 145ss.

ording to Lőrinc Ferenczffy, Pázmány's speeches – that he frequently (*"frequentissime"*) visited – were not only held "unspeakably laudably and with the spiritual benefit of the people" (*"indicibili laude et populorum utilitate spirituali"*), but as it was widely known, he "easily preceded anyone in his sermons".

Although, it is mentioned that his literary work elicited "amazement and admiration" (*"stuporem et admirationem"*), its mass effect was minor than his sermons and lectures'. Even the members of the Catholic elite rarely quote the title of his works, mainly the *Kalauz* is known. It seems that his polemical essays were mainly read by the clergy absorbed in the controversies and by Protestant ministers for the sake of refutation.

In the narration of the witnesses, the letters appear as a third medium beside the sermons, lectures and the printed writings. These letters were not only personal letters addressed to the Protestant preachers to convince them, but they were also such writings that were sent to certain Catholic persons, churchmen, laymen, or even communities and circularized in copies or in original after being read. These "pastoral letters" – for which there is no example yet, and are only known from the reference made by Mihály Ramocsaházy, the canon of Pozsony – should be distinguished from the personal letters written as a spiritual leader and other private letters. The existence of these pastoral letters fits well into the picture of the age defined by Iustus Lipsius, namely the letter is an *alter sermo* and can be reckoned among the *epistola serialis publica*.⁸

⁸ HARGITTAY EMIL (ed.), *Régi Magyar Levelestár I–II* (Magyar Hírmondó), Budapest 1981, 525–531; Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) 100 (1996) 318–344; n. 1; KNAPP ÉVA, *Levélméletek a magyarországi jezsuita oktatásban a 16–18. században*, ItK

The stratification of the effect of Pázmány, who was the symbolic character of the Hungarian Catholic confessionalisation in early modern period, shows striking similarity to Ottokár Prohászka, the Hungarian eponym of the Modern Catholicism. The often mentioned parallel between them becomes even more plastic.⁹ The mass effect of the preaches and lectures on conferences is determining also at Prohászka. The higher number of his readers can be attributed to the spread of literacy; through his articles in journals and daily papers a newer medium was at his disposal.

It appears from the statements that there was a political line behind Pázmány's church administrative and spiritual activities on the way to reach the primacy. The monarch, namely, "often employed his services" earlier. These services were mainly around the diets of 1608, 1609 and 1613. They focused on the organization of the *Status Catholicus*'s debates, its actions' coordination and the mediation between Forgách and Klesl, whose bad relationship was public knowledge, moreover on his participation in the negotiations of the second Treaty of Vienna.¹⁰

115 (2011) 554–580, 569. See also HARGITTAY EMIL, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése*, Levél, író, irodalom (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 1; ed. by Kiczenko Judit–Thimár Attila), Piliscsaba 2000, 22–31.

⁹ Recently on Prohászka: MÓZESSY GERGELY (ed.), *Prohászka-tanulmányok 2012–2015*, Székesfehérvár 2015; *Prohászka-tanulmányok 2015–2017*, Székesfehérvár 2017.

¹⁰ BENDA KÁLMÁN, *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280; BITSKEY ISTVÁN, *Der ungarische Jesuit Péter Pázmány über die Religionsfreiheit der Calvinisten und der Lutheraner*, Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918 (hg. v. Márta Fata–Anton Schindling), Münster 2012, 453–472.

The witnesses distinctly convey the contemporary opinion of Pázmány. They do not fall silent of their relationships, either. They speak in superlatives about Pázmány's suitability as a prelate. György Székely states "without hurting anybody" that there is no one to be compared to Pázmány in Hungary. Ferenczffy simply speaks about close friendship ("*ipsi familiarissimus extiterim*"). They support the contemporary public conviction of Pázmány's place of birth. The contemporaries regarded the family estate in Panasz¹¹ as his birth place, however, Pázmány often mentioned the more renowned Várad in his writings. Panasz – which was destroyed in 1598 – can be considered to be his native village, while Várad his native town.

The uniform silence of the witnesses serves indirect but firm evidence that the contemporary accusations against Pázmány were only results of a close, inner intrigue of the order. They did not evoke a stir, at all. Although, with the exception of Ramocsaházy, the witnesses belonged to the court of the Habsburgs, they briefly alluded to the exit of the Society of Jesus, namely a papal breve removed him from the order. They do not mention the related problems, the diplomatic negotiations with the papal Secretariat of State and his relationship with the Somascan Order. The provostship of Turóc is mentioned as the next phase of the career.¹²

¹¹ Cf. KARÁCSONYI JÁNOS, *Panasz, Biharvármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet Évkönyve 1903–1904*, 21–25.

¹² LUKÁCS LÁSZLÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára* (ed. by Lukács László–Szabó Ferenc), Róma 1987, 197–267; LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC, *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primate d'Esztergom (1614–1616) – Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 54 (1985) 77–148. See also CVH vol. I/13 (cited below).

* * *

Beside the appointment as an archbishop, the most exciting problem of the Pázmány-biography was his change of denomination. The best ever expert of the early years of Pázmány, MIKLÓS ÓRY rightly states that “many people dealt with the question, however, nobody had solved it yet”.¹³ The sentence, which exempts Pázmány from the obstacle of being of Protestant origin and became the basis of all the previous combinations, was written in the papal breve of 10 November, 1616 edited by a curial process. It is the following, “As we learned from a credible report, you, who was born from heretical parents and was brought up in heresy, which you, however, rejected at thirteen.”¹⁴ From the Baroque science, through Positivism to the twenty-first century, historiography shows a list of miscellaneous ideas. The supposed place of his catholicisation is sometimes Kolozsvár, sometimes Várad, but mainly the latter. Due to the varied interpretation of the breve-data, its time wanders between the years 1582–1584 (Pázmány was born on 4 October, 1570). Historiography saw the mutual effect of certain people – Jesuits, György Szántó, György Tőrösy and Antonio Possevino, furthermore the Catholic step-mother, Bor-

¹³ ÓRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 16–17 and 21–22.

¹⁴ Cf. FRANKÓI, *Pázmány Péter és kora*, I, 6–7 (STEPHANUS KATONA, *Historia Critica XXIX*, 655); HANUY FERENC (ed.), *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911, I, 779–782. The original breve: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár (ELTE EKK), Literae et Epistulae Originale, n. 1303; the breve's concept: Archivio Segreto Vaticano, Segreteria dei Brevi, Registra, vol. 542, fol. 204^{rv} and fol. 231^v.

bála Tholdy – behind the event. The guessing runs even to the possible catholicisation of Miklós Pázmány.

In many respect, the canonical examination of the career accomplishing the appointment as an archbishop rather complicates than helps the historical understanding. Thanks to the testimony of Ramocsaházy and Ferenczffy it is finally certain that the place of the catholicisation was the Jesuit college of Kolozsvár and not Várad. However, in the verbal, the date is not the age of 13 but 12. On the basis of the examination, Paul V also quotes this date on an audience at the end of an October. All of this extends the interval of the event from 1581 to 1584.

The consistorial proposal to obtain the papal bulls was the right and duty of Franz von Dietrichstein, the cardinal protector of Hungary and the Habsburg hereditary provinces. In his absence, Pietro Aldobrandini, viceprotector deputized for him. However, Dietrichstein took part in the curial administration through his agent, Iacomo Olivieri. He had detailed and current information. Thanks to the reports of the agent, the verbal's route, role and details of the procedure of the papal confirmation can be recalled. On the basis of a long and thorough historical reconstruction we can come to the conclusion that the change of the datum, the exchange of the age of 12 to 13 was caused by the complexity and irregular promptness of the procedure. In all likelihood, it firstly occurred in the petition – of which text is unknown – filed to the Roman and universal Inquisition, in which the exemption from being a Protestant was asked. To draft the petition, Pázmány and the administrator, Niccolò Ridolfi, Dominican brother, who was commissioned

by the court of Prague, could not directly use the verbal already sent to Pietro Aldobrandini.¹⁵

To determine the more exact date of the change of denomination, none of the above mentioned data can be utilized. Despite it survived in a copy, according to the note of the noviciate of Krakow of 1588, the time of the catholicisation was at the age of 14. The event can be put to the term of 1583/1584. Only hypothetically, by supposing the effect of the Easter holidays and the spiritual exercises of Advent and Lent, the year of the conversion could be 1584, which was supported by MIKLÓS ÓRY.¹⁶

If we thoroughly study the literature on the early years and family relations in connection with Péter Pázmány's catholicisation, we can state that – partly due to the lack of information and denominational consciousness – in the works of the history of ideas of the Positivism in the nineteenth and early twentieth century, or of the interwar period, the scientific and fictional narrative do not separate, moreover, in many details the fictional narrative appears in the disguise of science.¹⁷ Furthermore, the most profound historical criticism, like that of P. ÓRY's was also at the mercy of such wrong information that

¹⁵ See the reports of Olivieri at: TUSOR PÉTER, *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (CVH I/13), Budapest–Rome 2016, Documents, n. 24. 28. 29.

¹⁶ On the entry of Pázmány in the register of Kraków: ÓRY MIKLÓS–SZABÓ FERENC, *Pázmány Péter (1570–1637)*, Pázmány Péter. Válogatás műveiből (ed. by Óry Miklós–Szabó Ferenc–Vass Péter), Budapest 1983, 11–107, 13 and 86.

¹⁷ Cf. GYÁNI GÁBOR, *Mimézis és reprezentáció. Tény és fikció kapcsolata*, Tény és fikció – Tudomány és fikció a nemzetépítés büvkörében a 19. századi Magyarországon (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrköréből; ed. by Lajtai Mátyás–Varga Bálint), Budapest 2015, 11–24.

was believed to be shell-proof for centuries like the “age of 13” written in the papal breve of November 1616, and to make matters worse there was the divergent data of “12” of the attested verbal of the canonical examination, which served as a basis for it. The latter could not become a success in historiography only due to its late discovery.

While in many cases there is a real risk, this time we think that we do not find ourselves in the dead end of historic agnosticism. The danger of the relative perceptibility does not threaten, either. The question is whether a single historical data, namely, the determination of the time of Pázmány's catholicisation is worth such attention. If we consider historiography science, then the answer is clearly yes. Moreover, not only the wrong data of the papal breve about the date of changing denomination can be proven, and not only the circumstances of the mistake's origin can be identified, which from a perspective of exactly 400 years is an exceptional event itself among the source conditions of the seventeenth century. But on the basis of the closer and more authentic note in a register we can also explore that the date of the *processus informativus*, which can be regarded as a primary source comparing to the breve and the attached inquisitional documents, is neither based on a historical fact!

The examination of this question by far exceeds the fundamental historical source analysis of the process. It seems that the date of the age of 12 is created by Pázmány from a perspective of two decades: as a teacher in Vágsellye, he considers the time of his catholicisation his meeting with the Jesuits, at the same time the last year of his legal infancy. He wanted to em-

phasize that he reached the responsible, legally competent age, the *legitima aetas* as a member of the true church. His pupil in Sellye and a witness, Ramocsaházy speaks about the catholicisation happened at the age of 12. On 29 September, 1616, Pázmány also mentions this date to Alessandro Vasoli, auditor of the nunciature, who deputized the nuncio, in his letter which requested the launch of the process. Observing the intentional modification is much more valuable information for us than the data of the register in Krakow – which is trustworthy in its date and far closer in time – would coincide with the process. Let it be indistinctly understood, in that case we would get a unanimous, verified notice, which would not be of great importance without being used in context. Its long historiography and the attempts to solve this problem in the last one and a half century made it significant solely for historiography and not for history. It is more interesting that Pázmány's deep subconscious became revealable; his anxiety about his “heretical past” and his salvation. By remotely carrying out a facelift in his career already around the 1600s and even at the moment of his appointment as an archbishop, he wanted to reduce the number of his “heretical years” by marking the end of his infancy. In this context, it is understandable why he felt it necessary to write his work of “On the Holy Bible and the Holy Mother Church” for his relatives and his birth-place, Bihar and why he used this title, which puts the only true church in the focus, for his writing!¹⁸

¹⁸ *Pázmány Péter... összes munkái V*, ed. by DEMKÓ GYÖRGY–RAPAI CS. RAJMOND ET AL., Budapest 1900, 349ss.

Beside the testimonies, the most valuable part of the bound and sealed verbal is Pázmány's letter of 29 September, 1616.¹⁹ Beside the special date of the catholicisation, it contains more data, about his parents. Not only do these notes decide and highlight historical questions, but they also multiply the problems. The statement of the newly appointed archbishop, namely that his parents had died as Protestants, once and for all refutes all opinions about Miklós Pázmány's probable catholicisation. The analysis of his following lines provokes even bigger drawback, "my mother died forty-four years ago and my father thirty-six years ago". According to the literature, Pázmány's mother, Margit Massay died around 1578, his father on the spring of 1584. Both data are considerably different. According to their son, Margit Massay was supposed to have deceased in 1572 and Miklós Pázmány in 1580. This would indicate that Péter Pázmány was an orphan from the age of 10.

By separating the examination of the two data, we can come to the conclusion that the statement on Margit Massay's demise is authentic. Namely the former research implied the date of 1578 (or sometimes 1580) from Pázmány's stepbrother's birth of around 1582, it has no further evidence. The early death of Margit Massay makes it understandable why her name does not occur in any source where she is listed as a live person, or why Pázmány did not have more blood brothers and sisters. Yet, it would have been possible until the earlier assumed 1578. It also means that Pázmány cannot have had any memories of his late mother. Since becoming conscious of life,

¹⁹ See the Pázmány-verbal, fol. 17rv.

he grew up as a half orphan, which aspect definitely should be paid attention while presenting his spiritual development.

His statement regarding his father's death is definitely wrong, the data of the 1584 autumn is right and will be further specify later. Nothing else explains the mistake but the *lapsus* of the rounded thirty-year-old statement through copying, namely, Pázmány's letter did not survive in original, but as a copy in the verbal.

* * *

The search for the verbal added new data and sources – moreover, the topic itself – to the micro-political writing of the history of the appointment as an archbishop (*Pázmány, the Jesuit Archbishop*). *A priori* to an old problem of historiography; to the period before the archiepiscopacy: the verbal serves an essential basis for his origin, catholicisation and his years in the Society. *A posteriori* to an also old question of historiography. To this matter VILMOS FRANKÓI's statement held true also after MIKLÓS ŐRY's comprehensive collection of material: "Unfortunately we do not possess detailed information, which could properly elucidate the relation of the archbishop to Pázmány and the latter's missionary work."²⁰ The process mitigates this lack. His data on his earlier years are retrospective; they were compiled around his archiepiscopal appointment. They require a deeper, longer and more detailed critical reflection, especially due to the sometimes chaotic "contingency" of the

²⁰ *Pázmány... és kora*, I, 81.

earlier researches. The results of the micro-philological approach – which during our research replaced the micro-historical method – show that certain historical data's objectifying is possible, moreover, perhaps worthwhile. Whether we were successful in extricating from the deadlock of the epistemological scepticism with reference to some data on Pázmány, and it was worth the time and trying for both the writer and the reader is the task of the latter.

We go on working and try to reveal this and that. We attempt to show how the Hungarian sources can be used as a counterpoint to the foreign Hungaricums and the documents belonging to the researches in the Vatican. We will see that they are not suitable for the personal attitudes, like the changing of denomination, the question of study, or the pastoral activities. However, concerning the family relations and milieu's outlining it is simply thrilling; a line of practically untouched sources is readily available. We can have a closer look from where Pázmány came to Hungarian history and to where he arrived.

B) THE ARCHIVES OF THE FAMILY

Similarly to the verbal of the canonical examination, the documents of the Pázmány–Tholdy archives were not prepared for being historical sources, either. Apart from some valuable personal letters (*missilis*) addressed to Miklós Pázmány and Borbála Tholdy, they are mainly legal documents. Their survival is owing to the provision of the new archbishop,

who had the archives of the family brought out from the territory of the Principality in 1617.²¹ In accordance with the conventions, expectations and chances of the age it was the firm intention of the primate to raise the Pázmánys to the Hungarian and European aristocracy.²² He primarily needed the documents to certify the origin of the family leading back to the fourteenth century, their lineage, descent and dignified kinship. We can find his half-brother, György Pázmány in the court of the primacy also from 1617. The plans for his son, Miklós Pázmány, who was raised to the Hungarian and imperial aristocracy, and for the cardinal's paternal uncle, Farkas Pázmány's descendants of the female line, Péter Solymosi and János Namény were upset. After the dying out of Miklós Pázmány's line, the latter ones and their descendants were to take the name of Pázmány along with the inherited estate. Yet, it did not happen. The nephew of the cardinal had already squandered the goods bequeathed to him in the 1650s. Out of the Hungarian ec-

²¹ Pázmány's letter to Boldizsár Kemény, Tyrnavia, 5th August 1617. Archivelor Nationale Romania, Directia Judeteana Cluj, Fond Familiar. Kemény, K VIII/450.

²² Cf. WOLFGANG REINHARD, *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 86 (1975) 145–185; CHRISTOPH WEBER, *Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien* (Historische Forschungen 38), Berlin 1988, particularly 148–266, 169–204; MARIO ROSA, *Per grazia del papa. Pensioni e commende nell'Italia del Seicento*, Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo di Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła (Storia d'Italia. Annali 16; a cura di Luigi Fiorani–Adriano Prosperi), Torino 2000, 293–326; WOLFGANG REINHARD, *Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princes, Patronage and the Nobility (ed. by R.G. Asch–A.M. Birke), Oxford 1991, 329–356; A.D. WRIGHT, *The Early Modern Papacy: From the Council of Trent to the French Revolution*, Abingdon–New York 2013, 232–253.

clesiarches of the seventeenth century, finally György Széchenyi succeeded in establishing a collateral dynasty.²³

A considerable amount of the documents, which are dispersedly and incompletely found in the *Classis T* division of the secular archives of the primate of Esztergom,²⁴ have reference to the father, Miklós Pázmány. Until now, he has only been a name and title, a character invested mostly with fictive acts on the pages of historiography.²⁵ We can get closer to him, his refinement, aims and relations through letters of judgements and testimonies (*litterae testimoniales*), etc. containing evidences and through some personal letters (*missilis*). We can become acquainted with his functioning as a *vicecomes*, his manorial activities, his effort to augment the number of

²³ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 320 and II, 447ss; III, 382–383; FRAKNÓI, *Pázmány*, 285; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 278. 463 (688); II, n. 916. 1082 (730); JANKOVICS JÓZSEF, *Pázmány Péter ismeretlen végrendelete 1637-ből*, *Lymbus* 2 (2004) 61–69; JENEI FERENC, *Pázmány Miklós veszprémi főkapitány, AVeszprém Megyei Múzeumok közleményei I*, Veszprém 1963, 161–170; ZDENEK POKLUDA, *Magyarországi nemesek földbirtoklása Cseh- és Morvaországban a XV–XX. században*, *Levéltári Közlemények* 46 (1975) 235–277, 268 and 273.

²⁴ Prímási Levéltár [Primatial Archives] (PL), Archivum Saeculare (AS), Acta radicalia, *Classis T*, *passim* between n. 93–261 (*capsae* 40–42) (and n. 402). Cf. *Archivum Saeculare I: Acta Radicalia et Protocolaria* (Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz 3), ed. by GÁLFFY ZSUZSANNA–HEGEDŰS ANDRÁS–TÓTH KRISZTINA, Esztergom 2001, 96–114.

²⁵ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 55s; FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 75s; KARÁCSONYI JÁNOS, *Pázmány Péter atyafiságáról*, *Magyar Sion* 11 (1897) 948–953; ZSÁKJ. ADOLF, *Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra*, *Nagyvárad* 1901, 1–28; KARÁCSONYI JÁNOS, *Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései*, *Religio* 66 (1907) 351–353 and 366–368; LÁNYI EDE, *Pázmány Péter fejlődése*, *Egyházi Lapok* 58 (1935) 339–343 and 59 (1936) 5–8 and 55–57; SÍK, *Pázmány*, 6ss; ŐRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 9ss; ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 11ss; BITSKEY *Pázmány*, 10–11; BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány I. Péter*, *Esztergomi érsekek* (ed. by Beke Margit), Budapest 2003, 284–291, 284–285.

his estates, his legal actions and well-outlined family strategy. There is a significant part of the documents of the virtually reconstructed family archives which relates to the Tholdys; to his step-mother, Borbála Tholdy, his brother Albert and his son, György Pázmány.

* * *

On the basis of the documents on the official function of Miklós Pázmány it is certain that he could be only one of the four noble judges and not yet a *vicecomes* at the time of his son's birth in 1570. In 1568, 1572 and 1576 László Lessy and Balázs Bojthy held this office. The first reference to Miklós Pázmány as a second *vicecomes* appears on 18 June, 1577. In 1583, his colleagues in the administration of Bihar County were Miklós Váncsody, János Szőke, István Nadaby and Boldizsár Olozoy, noble judges, scribe Lukács, *iuratus notarius*, Péter Kónya, scribe Máté and György. The first *vicecomes* was all along Bojthy, whose municipal house was near István Bocskai's.²⁶ The Pázmány mansion was situated also in the oldest and most illustrious district of Várad, in the district of "Venice". In 1603 only the estate existed. The building may have been ruined during the Turkish siege of 1598.²⁷

²⁶ Direcția Județeană Bihor ale Arhivelor Naționale, Oradea (Nagyvárad), Fond Nr. 67 (Inventar Nr. 101), Microfilm rol. 1–8, rol. 5, pa. 13, n. 24 and 28; rol. 8, pa. 22, n. 21 (cited below as "Nagyvárad, Ugray–Bölöni family archives"); PL AS Act. rad., Class. T, n. 165. 167. 201. 223.

²⁷ See Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), Magyar Kamara Archivuma, Acta Iesuitica (E 152), Registrata, Residentia Magnovaradiensis, fasc. 3, n. 2 (38. d., fol. 139) and fasc. 2, n. 6 (38. d., fol. 34). n. 7. (fol. 35). n. 5 (fol. 29–32).

Through his official activities, Miklós Pázmány as an acting local authority was in touch with both István Bocskai and the father of Gábor Bethlen, Farkas Bethlen. To understand the often examined controversial relation of the archbishop and the prince, it is worth analysing their fathers' slight but palpable conflict, or at least their ambivalent relation.²⁸

With the help of the documents of the administration of the *vicecomes* and the other documents of the family archives, we can specify the time of Miklós Pázmány's decease. Judging from the signs an unexpected event happened according to the new Gregorian calendar after 27 November, 1584, or rather 16 December, but certainly before 25 February, 1585. The earliest identifiable copy of the coat of arms of the Pázmány family illustrating three ostrich feathers – which later became well-known as the emblem of the Catholic University – was on the two charters issued as a *vicecomes* in November. Its blurred version survived in the mark of the signet ring of Miklós Pázmány.²⁹

* * *

From the documents of the cases running inside the Pázmány family, it appears that Miklós Pázmány must have been the head of the family. Not Farkas Pázmány, who was considered to be older and a step-brother by the literature. Farkas Pázmány lived longer than his brother; his age can be estab-

²⁸ PL AS Act. rad., Class T, n. 205 and *ibid.*, ad n. 211, fol. 8 (Farkas Bethlen to Balázs Bojthy and Miklós Pázmány vicecomites of Bihar, Marosillye, 3 January, 1579).

²⁹ PL AS Act. rad., Class T, n. 205 and 206; cf. also note 47 below.

lished from the documents, he was born around 1530. As a consequence, Miklós Pázmány was born in the decade of Mohács. The history of the three generations of the Pázmány family: Miklós Pázmány († 1584/85), Péter Pázmány († 1637) and Count Miklós Pázmány († 1662) spans over almost the whole Hungarian Early modern period from the Battle of Mohács to the Peace of Vasvár.³⁰

In the family cases, at first Miklós Pázmány represented his nephew, Gáspár Pázmány, Jr as his legal guardian then as his representative. Later, their relation became spoilt; moreover, they also carried on a lawsuit against each other. The documents of the legal cases between 1577 and 1584 and the documents of the arbitrary measures of 1583 preserved the contribution of the *vicecomes* of Bihar in Latin and his statements in Hungarian given through his lawyers.³¹ In connection with the examination of a murder in 1580, the detailed topography of Panasz, which estate served the title of nobility, its everyday life and many of its inhabitants appeared from the complete obscurity.³² (The texts of the pleadings of the lawyers and the testimonies can be read in the *Appendix*.)

The names of the serfs can be further increased by the serf bonds preserved in bulk. These documents, all in Hungarian and with rather primitive writings, have significant biographi-

³⁰ PL AS Act. rad., Class T, n. 200; PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211 (fol. 10), Mihály Csáky locumtenens to Miklós and Farkas Pázmány (“*Egregiis dominis Nicolao et Volpbgango Pazman etc. Amicis et fratribus nobis observandissimis*”), Kolozsvár, 23rd October 1569; NAGY IVÁN, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII*, Budapest 1987–1988 (repr.), IX, 174–175.

³¹ PL AS Act. rad., Class T, n. 165. n. 166. 175. 176. 177. 178. 200. 202.

³² PL AS Act. rad., Class. T, n. 189. 190. 191. 192.

cal documentary value in some cases. On Saint Nicholas day in 1581 – straight from nothing – János Pázmány appears on the side of Farkas Pázmány as a witness, who was either an uncle, or a cousin of the future cardinal.³³ In contrast to the majority of such documents, the bond, which was sealed on 19 August, 1582 in Szalonta among others in front of the new relatives, István Tholdy and Luca Tholdy, is not addressed only to Miklós Pázmány, but also “to Miklós Pazmanj and to my son, Péter Pazmany”. This is the first written reference to the existence of Pázmány. Knowing his strong nobiliary self-consciousness, it is symbolic that his appearance takes place in such “feudal” act in a local stage of history.³⁴

Excursus

As an unexpected result of the research, the same can be hold about Gábor Bethlen due to the bonds of the Pázmány–Tholdy family. In the bond, issued in 1592 by “János Warga, the serf of the late valiant knight Farkas Bethlen’s son, Gábor Bethlen” and his companions, the reference to the 12-year-old Gábor Bethlen is not the only reason why our research on Pázmány exceeds. As rare information, the arrangement of the case of Ilona Nagy, a serf-widow who lost her honour, offers an overlook to the history of the borderland of the Principality and the Ottoman Hungary, namely, after the diocese had ceased to exist and the control of the county locally became loose, not only did the self-administration of the villages and the feudal structure, the serfdom function, but seemingly it also devel-

³³ PL AS Act. rad., Class. T, n. 191.

³⁴ PL AS Act. rad., Class. T, n. 240. On the serfdom in the contemporary Principality recently: BOGDÁNDI ZSOLT, *Jobbágyok Kolozsvárra költözése a fejedelemség korában. 16–17. századi jobbágyfelszabadtások a kolozsmonostori jegyzőkönyvekben*, Erdélyi Múzeum 74 (2012) 3, 68–87.

oped an adequate administration, a legal language and formulas in Hungarian.³⁵ The scheme was visibly compatible to the presbyterial system of Calvinism. Later, this compatibility could not be a neglected aspect in the Hungarian consolidation of the denomination of Swiss-French origin. However, only certain sub-parts of the new confession got active at the beginning. Mainly those, which were “user friendly” on the part of the recipients: simplified services in vernacular languages, which were neither obligatory on Sundays, the communal election of the pastor, etc. According to the signs, the presbyterial system itself was not yet; since the licentious woman was pardoned by the landlord at the “jurist, pious” persons’ advice. The pious here is a general locution, it also appears elsewhere. The moral judicature is a manorial, communal action, but with the participation of the traditional rural community. The parish, the congregation and the presbytery has no faint reminiscent yet. However, the occurrence of the old festivals is more frequent. Not only in the documents of the county, in the charters of the secularised chapter and the *conservatorium* of Várád, but also in the serf bonds. They had still certain effect at that time. For instance, their official validity due to the legal force ensured by the old form. The festivals of the saints, especially of the patron saints, could not be got rid of with one blow among the older generations.

* * *

Besides the obtainment of the serfs and apart from some cases of arbitrary measures (like that of against János Borssoló of Ipp),³⁶ the main direction of Miklós Pázmány’s developing of his estate was the enforcement of the family legal claims and his matrimonial strategy. Already in 1569, he showed interest in the inheri-

³⁵ PL AS Act. rad., Class. T, n. 249.

³⁶ PL AS Act. rad., Class. T, n. 198.

tance of the Czibaks, who were related on the paternal side and died out. However, he had little chance against Mihály Csáky, governor.³⁷ According to the valid data of genealogy, the paternal grandmother of his wife, Margit Massay, Ágnes Czibak was the sister of Imre Czibak, who was murdered by the order of Gritti. As a consequence, theoretically, Miklós Pázmány's choice of spouse could have been influenced by the strengthening of his legal claim aiming at the Czibak-property, about the time when the family died out on male line. We do not possess closer proof, however, the concurrences are thought-provoking.

The legal case for the Csáky-inheritance started in 1579 was Miklós Pázmány's greatest personal undertaking. The family archives is considerably constituted by the endless line of its documents. Miklós Pázmány claimed that his mother, Kata Csáky's brother, Miklós Csáky (both were descendants of Gábor Csáky) had not assigned the obligatory *quartaltium* (the portion of inheritance given to the female member of the family). After Miklós Csáky had also deceased, his sons, Gergely and Mátyás became interpleaded. The stake was high. Miklós Pázmány demanded his mother's share of inheritance relating to the complete estates belonging to the castle and market-town of Körösszeg and to more than 20 settlements of Bihar County by the mill of the Körös River. His claims were significantly reduced during the legal battle, which was still open in 1587 and continued by his son, Péter. We do not have proof that the demanded goods were put in possession of the Pázmány family.³⁸ For his case, the *vicecomes* of Bihar County

³⁷ See above, note 30.

³⁸ PL AS Act. rad., Class. T, n. 179. 180a. 180b. 181. 186. 187. 195. 203. 204.

searched for documents at his distant relatives. He asked for the legal advice of distant experts. His assistant was his familiar, László Ederffy. His *missilis* written on 22 October, 1583 is a special value of the family archives.³⁹

The Csáky case represents Miklós Pázmány's efforts to raise his family to the elite of the Principality. Not only in respect of his claims of property. Gergely, the first-born of the rival family received Italian and Catholic education, which seemingly stimulated the ambitious nobleman. It offered an attractive possibility to his first-born to grasp the opportunity and obtain such education – even if not in Italy – in the newly established Jesuit boarding school of Kolozsvár. His decision might have been influenced by the fact that the school in Kolozsvár was the foundation of István Báthory. Namely, he had his son enrolled in the school of the king and prince. In regard to Péter Pázmány's education there was the same model as in the case of György Homonnai Drugeth, Ferenc Daróczy and others being close to the court, who pursued their studies in Prague and Vienna. In view of the sources, the paternal motivation can be understood concerning the not so irregular choice of school in this light.⁴⁰

³⁹ „*Generoso ac egregio domino Nicolao Pazman de Panaz vicecomiti comitatus B. Domino ac fratri observandissimo*”. PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 12.

⁴⁰ Cf. LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; ed. by Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–399, 357 and 360–361; FAZEKAS ISTVÁN, *Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveibe*, *Studia Caroliensia* 7 (2006) 1, 73–85, 73–74; PÉTER KATALIN, *Esterházy Miklós* (Magyar Életrajzok), Budapest 1985, 60ss.

The first reference to the other great case – for the Ártándy inheritance – is also dated back in 1579, namely his first years as a *vicecomes*. The coincidence is hardly accidental. The Ártándy case was not a personal one but his kin's action. Miklós Pázmány took legal action with three other for the inheritance of the childless Kelemen Ártándy, whose father Balázs Ártándy and the mother of Péter Pázmány, Sr. (namely the great-grandmother of the cardinal), Kata Ártándy were siblings. In June 1582 there were all in all 61 witnesses heard from the Pázmány family's genealogy. (The testimonies written down in Hungarian can be read in the *Appendix [2]*.) The case was against István Bocskai. He gained the Ártándy properties, like the castle of Kerek, which became famous in connection with the siege of 1604, as a princely grant. With the direction of Miklós Pázmány, the heirs of the female line opposed his bestowal, though, late. The *vicecomes* of Bihar County had cases not only with the father of Gábor Bethlen, but also with István Bocskai, many times. According to the last reference of 1583, he got involved in a long case with him, already in front of the princely Supreme Court. Moreover, not completely without success; they could come to a temporary agreement. On behalf of his co-plaintiffs, he carried on negotiations. Finally, they waived their claims in return for “a suitable summa”; however, only in their names and not in their descendants'. Bocskai had also the heir Péter Pázmány seen wherefore. Yet, the self-assured Jesuit pupil rejected the performance of his request.⁴¹

⁴¹ PL AS Act. rad., Class. T, n. 182. 183. 184. 184a. 184b. 196. 197. 402; HANUY, *Pázmány Péter... levelei*, II, n. 692 and 693.

Miklós Pázmány felt confident enough in the launch of the great lawsuits concerning the family only as a *vicecomes*. That is why he had not initiated legal proceedings earlier, though, his claims were not new. Similar reasons can be found in the background of his late second marriage. The marital strategy of the noble families in the early modern period were not motivated by sentimental and rearing reasons, but by the intention of establishing the family's safety and further development, of gaining more wealth and increasing their influence and of widening their social network. This prospect could be ensured only by the Tholdys, beside or even prior to the Massays in the neighbourhood. He had to wait for the appropriate betrothed to reach her marriageable age. With obtaining the title of the *vicecomes* (first mentioned as such in 1577), also Miklós Pázmány could ensure a proper prospect for the new related family.

* * *

The documents relating to the new wife, Borbála Tholdy primarily enrich the biographical data of her and her family members. They recall those circumstances which Pázmány had to face while spending his school holidays from Kolozsvár until 1588 after the death of his father. The milieu of the family seems sombre due to the troubles occurring by the death of the head of the family. In the spring of 1588 “the late valiant Miklós Pázmány’s wife, Lady Borbála Tholdi” had to appear before the chief justice of Várad due to her deceased husband’s prior arbitrary measures and had to give back the charter ob-

tained for the Csáky-lawsuit, etc.⁴² The situation of the widow was further worsened by an inner family conflict. In the spring of 1587, she and Albert Tholdy testified against each other by mutually listing about 30 lawyers in particular. By linking with the case, György Pázmány's age was officially established in the documents, though, we do not exactly know why. His correct date of birth was April 1583.⁴³

The clash of the siblings was not unique; the mutual act of seeking legal advice did not prove to be unnecessary. The next conflict of the brother and sister is dated back to 1591. The subject of their discord was the will of their brother, Márk Tholdy. The document directly shows the fortunate financial situation of the extended family. Here we are satisfied with the data referring to the testator's confessional identity. The Jesuit mission was not the only one to do pastoral work around Várad, but also a certain Mihály priest. There was a Catholic church in Nagyfalu, Márk Tholdy could have been its advowee.⁴⁴

Miklós Pázmány's widow lost her case, though, the loss was only temporary. Later, she became one of the heirs of her brother. She shared the partitions of Albert's inheritance with the sons of her sister, Erzsébet Tholdy, Boldizsár and Zsigmond Kornis. Every data shows that Péter Pázmány's step-mother reached the seventeenth century, the beginning of her foster son's great period. In 1603, when her twenty-year-old son,

⁴² PL AS Act. rad., Class. T, n. 216 and PL AS Act. rad., Class. T, ad n. 211, fol. 6 (letter of Gábor Csáky, Kucsó, 21st April 1587).

⁴³ PL AS Act. rad., Class. T, n. 213. 214. 215.

⁴⁴ PL AS Act. rad., Class. T, n. 223 and 224.

György Pázmány sold the Pázmány-mansion of Várad, her name was not mentioned, which indicates that she was already gone.⁴⁵

From the mid-1580s, among chaotic family relations, Péter Pázmány could mainly rely on his uncle, Farkas from his kinsmen. His already mentioned care about his descendants cannot be accidental. Another close relative of his was also still alive. His maternal grandmother, Margit Massay's mother, Margit Felfalussy. It is not a bold assumption that instead of Pázmány's early deceased mother (according to Pázmány, in 1572) she, who was still active in 1584, got involved into the upbringing. She filled the gap until Miklós Pázmány's second marriage. In the person of Margit Felfalussy – whose first name is strikingly similar to his daughter's – it can be identified such an unknown female character that affected the child Pázmány more than Borbála Tholdy.

The alive maternal grandmother is again mentioned in a case opened by Miklós Pázmány in 1580. The subject of the lawsuit was Lázár Felfalussy's wife, the maternal great-grandmother, Begina Nadányi's (the mother of Margit Felfalussy) unissued share of inheritance, namely again an obligatory *quartalitium*. The assumed (by the literature) guardian of Péter Pázmány, Ferenc Massay received the role of a legal representative only in the protracted execution of this case's favourable judgement.⁴⁶

⁴⁵ PL AS Act. rad., Class. T, n. 229; and note 27, above.

⁴⁶ Cf. ZSÁK, *Ki térítette Pázmányt*, 19 and 21; KARÁCSONYI, *Pázmány... ifjúsága*, 366–367. On Ferenc Massay: *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I: 1569–1602. János Zsigmond, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond királyi könyvei. Báthory Zsigmond királyi könyve 1582–1602* (Erdélyi Történelmi Adatok 7/3), ed. by FEJÉR TAMÁS–RÁCZ ETELEKA–SZÁSZ ANIKÓ, Kolozsvár 2005, 163, n. 509.

Pázmány's guardian could be rather his step-mother, Borbála Tholdy.⁴⁷ Thus, not his maternal grandmother, Margit Felfalussy, who was still so active in 1584 that she personally travelled to Jászó to conclude a deal on 16 May about the village of Kérsziget in order to ransom his son, László from Turkish captivity.⁴⁸ (The affair was successful. Five years later, this László took measures to free his brother, Lőrinc.)⁴⁹

In 1588, when Pázmány left for Poland to start his noviciate in the Society of Jesus, it is possible that apart from his step-mother, he had to say goodbye to his Calvinist grandmother. After that he never saw his motherland again. However, he could have renounced his possessory rights and the inheritance of his ancestors only in 1593/1594.⁵⁰

⁴⁷ MNL-OL Harruckern család levéltára (P 418), fasc. 18, fol. 53–65 (Lit. X); cf. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Cat. VII (Acta Excelsae Curiae Regiae), Tit. XL, s. fol. 453–460, 455; ELTE EKK Collectio Hevencsiana, tom. 9, fol. 167–168 (*Genealogia Cardinalis Pazmany ex scripturis familiae authenticis desumpta*).

⁴⁸ HAHN LAJOS, *Békés vármegye bajdana*, Pest 1870, 201.

⁴⁹ Nagyváradi, Ugray–Bölöni fam. arch., rol. 8, pa. 22, n. 34.

⁵⁰ IACOBUS FERDINANDUS MILLER, (ed.), *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pázmány... I*, Budae 1822, 1X–X.

* * *

The often recurring motive of the literature on Pázmány is his letter addressed to Palatine György Thurzó on 20 August, 1616, in which he refutes in length the hysterical publicity conducted against him after his visitation in Upper Hungary:

“I also consider myself Hungarian, just like others. I like the honour and peacefulness of my motherland and nation and I desire to have them from God. I also like the privileges of the nobility and protect it in proportion to my means. Yet, though in the midst of forces, the Pázmány-kin has disintegrated, I can assure that my ancestors were benign noblemen since King Saint Stephen. My grandmother was Miklós Csáki’s daughter; my mother was of Massai-kin; Kelemen Ártándi, Imre Czibak were close kinsmen of my father.”⁵¹

The often quoted extract gains new context and dimension thanks to our research. Not only can we get to know the genealogy and distant ancestry better, but we can also get an insight into the closer-extended family milieu, in which Pázmány was born and brought up until the age of 14, or partly 18. The family model of Miklós Pázmány, a noble judge of Bihar then a *vicecomes*, shows us in detail the noble strategies of the sixteenth century motivated by the possibilities of social rise. The *vicecomes* of Bihar endeavoured to ennoble his family and to increase his wealth and estates, his influence and social network through the prestige and – at least enforceable – inheritance provided by descent, through comprehensive offices favouring his family,

⁵¹ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 32.

furthermore, through reasoned marriages and occasional arbitrariness of measures.⁵²

The conscious confessional attitude functionally fitted into this strategy. After the Catholic Báthorys had acceded to the throne, he married his second wife, who almost belonged to high nobility (the Tholdys were not *magnificus* yet) and was Catholic, his son was enrolled in the college established by István Báthory, where he received similar education as the rival Gergely Csáky. It was no secret for him what chances were afforded by the Italian education in the court of István Báthory – who arranged the important affairs of Transylvania also as a Polish king. His son's catholicisation was not likely to be opposed by him, quite the contrary. It should not be forgotten that the Protestant princely rule in Transylvania began to be institutionalised only under Gábor Báthory. Moreover, the Báthorys are the very ones who show that the existence of many denominations within one family has no disadvantages. The example of András Báthory, who adopted an ecclesiastical career at the instance of the family and became a cardinal in July 1584 and the prince-bishop of Varmia, clearly indicated to the Transylvanian public opinion that the opportunities hidden in the ecclesiastical career had not disappeared with the Middle Ages.⁵³ Miklós Pázmány, however, remained in the

⁵² Cf. PÉTER KATALIN, *Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század* (Múltidéző Zsebkönyvtár), Budapest 2008; *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből* (TDI Könyvek 2), ed. by HORN ILDIKÓ–KREUTZER ANDREA–SZABÓ ANDRÁS PÉTER, Budapest 2005.

⁵³ About the Báthorys with bibliography: KRUPPA TAMÁS, *Tradíció és propaganda keresztútján – Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából* (Humanizmus és Reformáció 36), Budapest 2015.

majority denomination of his local community and his openings, and by fulfilling the expectations of theirs he raised his younger son as Calvinist.

The Transylvanian elite were not wide in the period, neither was it static.⁵⁴ The chances of Miklós Pázmány are shown by the fact that he endeavoured to move from the direct margin to the centre. His estates, family and official relations connected him with the Báthory, Bocskai, Csáky, Tholdy, Kornis, Kemény, Bethlen, etc. families. The hostile medium, which saw a rival in his person, can also be palpable. János Borssoló of Ipp – who sued him for arbitrary of measures and who became soon a princely prothonotary – did not accidentally undertake the counselling of the Csákys, who denied giving out the *quartalitium* and were explicitly malicious according to the records.⁵⁵

The legal quality of the family archives, the applied terms and the whole crowd of lawyers and scribes show such a Humanist and basically legal cultural background in Várad of 1570s and 1580s, which was older and perhaps stronger than that of the confessional aspect. The preservation of the way of dating that kept the feasts of the saints convincingly proves us. This educational model's speaking evidence that Balázs Weres,

⁵⁴ A current analysis of the years 1556–1588: HORN ILDIKÓ, *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, Academic dissertation ms., Budapest 2012, particularly 297ss; 298ss and 308–320 (303ss).

⁵⁵ PL AS Act. rad., Class. T, n. 198 and 195; JAKAB ELEK, *Kolozsvár története I–III*, Budapest 1870–1888, II, 307 and 317; BOGDÁNDI ZSOLT, *A kolozsmonostori konvent fejedelemségkori bitelesbelyi tevékenysége (XVI–XVII. század)*, Debrecen 2011 (Doktori értekezés, DTE), 38. The printed version: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában* (Erdélyi Tudományos Füzetek 274), Kolozsvár 2012.

chief justice of Várad and Bihar County translated Werbőczy's *Tripartitum* into Hungarian in 1565. In the same year, it was published by a printing house in Debrecen.⁵⁶ The effect of the activity of the Humanist bishops in Várad, from János Vitéz to György Szatmári and from Zsigmond Thurzó to Ferenc Perényi survived Mohács and the secularisation of the bishopric. Its legal culture soundly prospered in the second half of the sixteenth century.⁵⁷ Miklós Pázmány's judicial speech given in Latin on 21 April, 1584 proves that he perfectly possessed this education.⁵⁸ His prominence is more distinctive in the qualified and crowded local legal circus. His leading position in the county drives to the conclusion that he acquired more profound practical and theoretical knowledge than his contemporaries. In all likelihood, in Várad. We cannot find his name in the register of foreign universities.⁵⁹

Péter Pázmány must have inherited his legal vein, moreover, partly his knowledge from his father, beside his self-esteem, deeply-rooted Hungarian noble identity and his respect and pride in his ancestors. Among his published documents, numerous protests made in front of chapters, reservation of

⁵⁶ BALOGH JOLÁN, *Váradinum. Várad vára I* (Művészettörténeti Füzetek 13/1), Budapest 1982, 72.

⁵⁷ Cf. for instance BUNYITAY VINCE, *A váradai püspökség története az alapítástól a jelenkorig I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1884–1935, I, 269–377; TÓTH SZABÓ PÁL, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom alatt*, Nagyvárad 1904, *passim*; BALOGH JOLÁN, *Az erdélyi renaissance I*, Kolozsvár 1943, 195–196 and *passim*; JAKÓ ZSIMOND, *Váradai siralmas krónika. Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok-Regnum, 2004/1–2, 93–114, 94–96.

⁵⁸ PL AS Act. rad., Class. T, n. 202.

⁵⁹ *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban (1521–1700)*, ed. by SZABÓ MIKLÓS–TONK SÁNDOR (Fontes Rerum Scholasticarum 4), Szeged 1992.

rights, judgements and his analyses related to ecclesiastical and secular law can be found.⁶⁰ This is less characteristic of his predecessors and successors. When the unbelievably detailed documentation on his early years is explored, a more significant statement can be given: his knowledge acquired in his childhood is not only Protestant. He was also influenced by the local Humanist-legal circle. The humanism of Várad did not vanish, neither was it completely confessionalised during the two-three generations after Mohács.

The atavistic fear of the Turks was similarly determinant in his young age, especially during the months spent in Panasz. The Turkish captivity of his two maternal uncles, László Massay, Jr. and Lőrinc Massay shows his family's direct participation in the battles against the Ottomans.⁶¹

So far, the Jesuit character dominated in the portrayal of Péter Pázmány's personal growth, especially at MIKLÓS ŐRY. Furthermore, SÁNDOR SÍK, GYULA KORNIS, etc.⁶² only referred to the early years in general terms. In one extract, Pázmány himself calls the Society his "invigorating mother". Through our research, we can realise how and in what extent the family circumstances in Várad and in Panasz were determining. His likewise well-known lines: "I consider Várad and its surrounding country worthy of being defended by the whole Christianity for long" – which should be inter-

⁶⁰ Cf. HANUY, *Pázmány... levelei*, I. n. 176. 311. 326 etc.; II, n. 533- 534. 593. 898. 899. etc.

⁶¹ HAHN, *Békés vármegye hajdana*, 201; Nagyvárad, Ugray-Bölöni fam. arch., rol. 8, pa. 22, n. 34.

⁶² ŐRY, *Pázmány tanulmányi évei*, op. cit.; SÍK, *Pázmány*, op. cit.; KORNIS GYULA, *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 [n.s.] (1935) 133–161 and 286–319.

preted through the prism created by the result of our research.⁶³

That geographical, social and cultural milieu opens for us which integrated the Pázmány family into the nobility of the principality. However, the ascent path was brutally broken by the death of Miklós Pázmány. The “disintegration of the kin” began at that time. The Pázmánys had not possessed such wealth and chances before. The earlier mentioned “forces” were the battles of the Turkish siege of 1598 around Várad, which not only levelled Panasz with the ground, but irreparable damages were made in the other parts of the estate: Tóttelek, Szomajom, etc were never rebuilt.⁶⁴ Despite the affluence of the Tholdy family, the financial situation of the widow of Miklós Pázmány and her son, György became more unfavourable. The vendition of the mansion in Várad – with reference to the rising costs of the corn – indicates this.⁶⁵

The only successful, lasting act of Miklós Pázmány's family strategy was the enrolment of his older son in the Jesuit boarding school. Besides the patronage of Ferenc Forgách and Melchior Klesl, this was the most determining turn of Pázmány's later career. The entry in the Society of Jesus cannot be regarded as an independent phase, since it is rather the re-

⁶³ „*Ego certe Váradinum, et eum, qui ei adiacet, tractum, dignum censeo, pro quo Christianitas universa diu depugnet*”. Pázmány to Thurzó, Pozsony, 14th November 1616. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 45.

⁶⁴ On the estates of the Pázmány family: BUNYITAY, *A váradai püspökség*, III, 325–326 and *passim*; REISZIG EDE, *Bihar vármegye nemes családai*, Borovszky Samu (ed.), Bihar vármegye és Nagyvárad, Budapest 1901 (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/32.html>), *passim*.

⁶⁵ Cf. note 27 above.

sult of his years in the Jesuit boarding school of Kolozsvár. While analysing his decision, the earlier research focused on the effect of spiritual motivation, the Sodality of Our Lady and on the role of certain monks (Szántó, Fanfonio, Capace and Ardolphus) in his life.⁶⁶ However, immanent angles also should be considered while analysing his choice of career by avoiding the underestimation of the role, weight and importance of these factors.

That very simple question should be raised for this, whether what alternatives he had in Transylvania as a secular Catholic nobleman in 1588. We should hardly have a vivid imagination to realize: Pázmány also raised this question before coming to his decision. Practically, he had no option for further study. The Jesuit boarding school in Kolozsvár was threatened by closing. Without a Maecenas, he did not stand a chance in Italy and Poland. István Báthory's peregrinational program was not continued and an ecclesiastical Maecenas simply did not exist. His attention to the problem as the archbishop of Esztergom is not accidental, also prior to the establishment of the University of Nagyszombat. Due to the change of his denomination, the acquisition of legal knowledge and practice in Várad – following in his father's footsteps – seemed hopeless. Neither did the circumstances of the princely court appear too tempting, especially under Zsigmond Báthory.⁶⁷ The military career was

⁶⁶ ÖRY, *Pázmány... tanulmányi évei*, 40–44.

⁶⁷ For the Transylvanian Princely Court with bibliography see JENEY TÓTH ANAMÁRIA, „*Urunk udvarnépe*”, *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében* (Speculum Historiae Debreceniense 11), Debrecen 2012, 6–18.

excluded by his slight physique, which was recorded also by the Baroque tradition.⁶⁸ The path, through which Gábor Bethlen had acceded to the princely chair, was unfeasible for Pázmány.⁶⁹ The continuance of his father's unfinished gaining of estates, his lawsuits and the management of the estates that he possessed only in half and were exposed to the Turkish plundering, could have been and were insufficient for the eighteen-year-old youth.

After the analysis of the imaginary career, one can conclude that the Society did not stand a real alternative for Pázmány's spiritual and mental horizon.

⁶⁸ GÁBOR KAPRINAY's notification is cited by: SÍK, *Pázmány*, 129. Cf. also CVH I/13, 324–325.

⁶⁹ On Bethlen recently: *Betblen Erdélye, Erdély Betblene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, ed. by DÁNÉ VERONIKÁ-SIPOS GÁBOR et al., Kolozsvár 2014.

TABLE OF CONTENTS

<i>Verbal. Canonical Investigation on Péter Pázmány and on the Archdiocese of Esztergom</i>	II
---	----

“In the Name of Our Lord, Jesus Christ. Amen!”

The Hungarian Translation of the Verbal	13
The Names of the Witnesses	17
The Interrogatories	17
Testimony of Bálint Lépes	20
Testimony of Mihály Ramocsaházy	34
Testimony of Lőrinc Ferenczffy	41
Testimony of György Székely	48
Letter of Pázmány	54
Profession of Faith of Pázmány	55

„In nomine Domini nostri Iesu Christi. Amen!”

The Original Latin Text of the Verbal	63
Nomina testium	65
Interrogatoria	65
Primus testis, Valentinus Lépes	68
Secundus testis, Michael Ramocsaházy	76
Tertius testis, Laurentius Ferenczffy	83
Quartus testis, Georgius Székely	88
Litterae Petri Pázmány	93
Professio fidei Petri Pázmány	95

Appendix	101
--------------------	-----

1. Prague, 28 September 1616. The Royal Letter of Appointment of Péter Pázmány to Archbishop of Esztergom	101
2. Rome, November 1616. Consistorial Proposition of Péter Pázmány	104
<i>Study. The Pázmány-Verbal and the Family Archives as Historical Sources</i>	
	109
I. Research History	III
1. The Canonical Investigation Process	III
2. Investigation after the Verbal of Pázmány	115
3. Processus of Pázmány	124
4. Pázmány, the Jesuit Archbishop	132
5. Method	133
II. Testimonies about the Course of Life and the Archdiocese	135
A) The Course of Life	135
1. The Witnesses and their Testimonies	135
a) Bálint Lépés	136
b) Lőrinc Ferenczffy	139
c) György Székely and Mihály Ramocsaházy	141
d) Source Value and Source Criticism	144
2. The Testimonies and Some Historical Problems	147
a) The Place of Birth	147
b) The Impact of the Literary Activity	150
c) Possible "Causing of Scandal"	154
B) Testimonies about the Archdiocese	156
III. Catholicisation and Family Relations (The History of a Historical Data)	161
1. Vilmos Fraknói	162

2. Adolf Zsák and János Karácsonyi	166
3. Ede Lányi and Sándor Sík	173
4. Miklós Óry	177
5. The Summary of the Historiography	182
IV. The Verbal and the Juvenile Years of Pázmány (His Catholicisation and His Parents)	185
1. First Reading	185
2. Some Peculiarities of the Historical Determination of Age	191
3. The <i>Processus</i> in Rome	200
a) The Decree and Act of the Holy Office	200
b) Process of the <i>Processus</i> in the Curia	207
c) Petition to the Holy Office	214
4. The <i>Processus</i> and the Register of the Noviciate of Kraków	224
5. The <i>Processus</i> and the Parents of Pázmány	236
V. The Archives of the Pázmány-Tholdy Family	245
1. Endeavour to Found a Dynasty and the Family Archives	247
2. The Father, Miklós Pázmány	256
a) The Vicecomes. His Mansion of Várad, the Date of His Death	256
b) Guardian of Gáspár Pázmány Jr. And the Head of the Pázmány Family	264
c) Murder in Panasz in 1580	272
d) The Landlord (the Biographical Source Value of the Serf Bonds)	274
e) The Csáky and the Ártándy Proceedings	281
3. The Tholdy and the Massay Family	293
a) The Tholdies	293
b) The Massays. Proceeding for the Quartalitiium of Margit Massay	300
4. Pázmány's Renunciation of His Inheritance	309
VI. Results	313
A) The Verbal of the Canonical Investigation	315

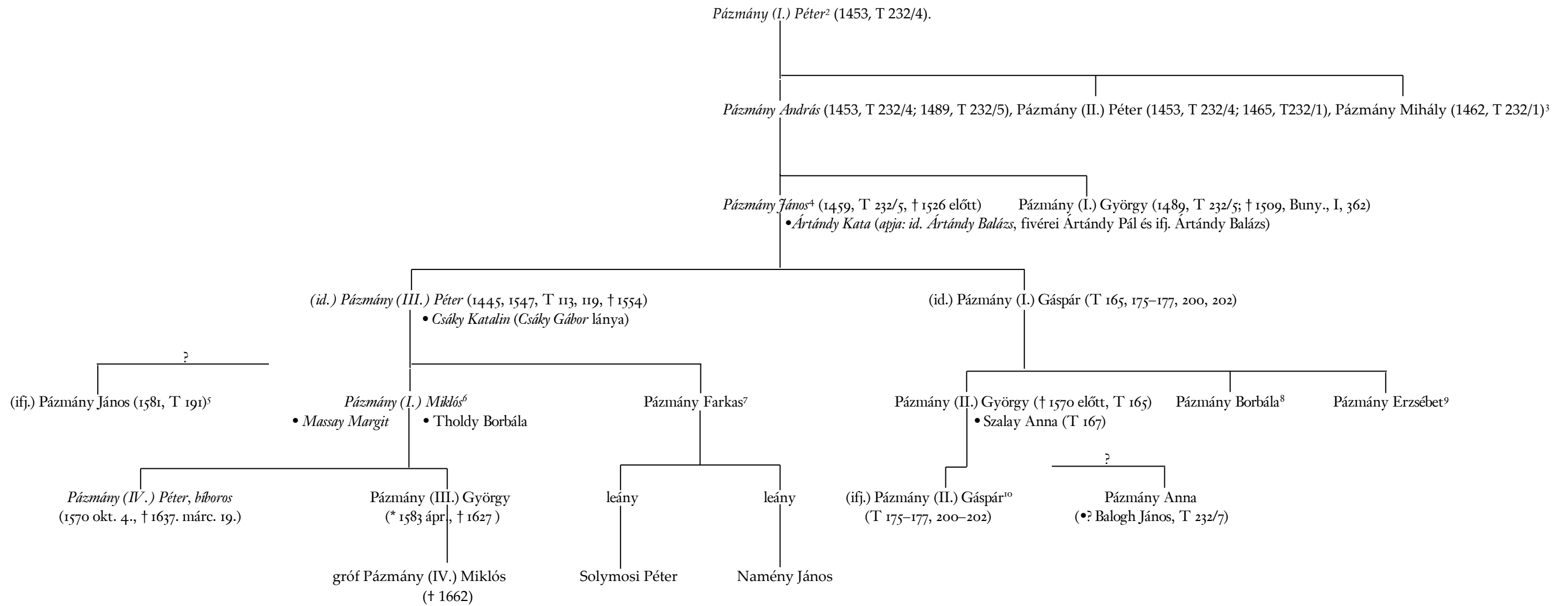
B) The Family Archives	327
----------------------------------	-----

Appendix (II). Documents from the Archives

<i>of the Pázmány-Tholdy Family</i>	347
1. Register of the Diplomas of the Pázmány Family 1323–1489	347
2. Kolozsvár, 23 October 1569. Governor Mihály Csáky to Miklós and Farkas Pázmány	350
3. No place given, around 1579. Declaration about the Legal Basis of the Ártándy-Proceedings	351
4. Panasz, 19 June 1581 (and after this Date). Interrogations of the Witnesses in a Murder Case of Panasz	353
5. Várad, 25 July 1580 (and after this Date). Interrogations about the Lineage of the Pázmány Family	359
6. Szalonta, 19 August 1582. Serf Bond to Miklós Pázmány and to His Son, Péter	361
7. Várad, 4 June 1582 (and after this Date). Testimonies in the Ártándy Proceedings	363
8. Várad, 14 (25) February 1585. Serf Bond to the Widow of Miklós Pázmány and to Her Sons, Péter and György	374
9. Várad, 17 (28) April 1587. The Conservatory of Várad about the Age of György Pázmány	376
10. Nagyszombat, 5 August 1617. Péter Pázmány to Boldizsár Kemény	377
<i>Chronology</i>	379
<i>Sources and Bibliography</i>	381
<i>Abbreviations</i>	400
<i>Index</i>	401
<i>Pázmány's Process of Enquiry and his Family Archives</i> <i>(Study in English, translated by Ágnes Gátas-Palotai)</i>	419

Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) betűivel
With the letters of Nicolas Kis of Misztótfalu (1650–1702)
Nyomtatta a Campus Print, Budapesten, 2017-ben
Printed in Hungary

A PÁZMÁNY CSALÁD GENEALÓGIÁJA¹

¹ Az adatolásban kettős eljárást követtünk, az említésszerű, alapinformációk stb. a táblán szerepelnek, a fontosabb esetekben jegyzetet alkalmazunk. A genealógia táblák célja a szemléltetés, az olvasás megkönnyítése, nem tartalmaznak minden adatot. További információk és hivatkozások a kötetben a *Kronológia* és az *Index* segítségével könnyen elérhetőek, itt a kötetre közvetlenül csak kivételes esetben hivatkozunk. – A jelölések: * születés, † halálozás, • házastárs, T: a családi levéltár oklevele (PL AS Act. rad., Class. T), Buny.: BUNYITAY VINCE, *A váradi püspökség története...*, p.: jelen kötet oldalszáma. – Az egyenes ági felmenőket kurzív szedés jelzi.

² A család leszármazása őelőtte a következő. Mihály (T 232/3) — Gergely (T 232/2–3) — István de genere Hunt Pazman (1319, 1323, T 232/3–3).

³ A negyedik ismert generációt képviselő Pázmány (I.) Péter három fia, vagyis az ötödik nemzedék: Pázmány András, Pázmány (II.) Péter és Pázmány Mihály 1459-ben egyaránt az élők sorában volt (Buny., II, 384). A majdani bíboros, Péter néven a IV., a kilencedik ismert Pázmány-generáció tagja.

⁴ Pázmány Jánosnak anyai ágon rokona lehetett Czibak László (T 113, 118). Vö. p. 281, 372. sz. jegyzet.

⁵ (Ifj.) Pázmány Jánosra lásd p. 275–276.

⁶ Pázmány Miklós, * 1526–1528 körül, † 1584. november 27. (december 16.) után és 1585. február 25. előtt; első felesége Massay Margit * 1550, 1552 körül, † 1572; második felesége Tholdy Borbála * 1560, 1562 körül, † vélhetően 1600 után, 1603 előtt

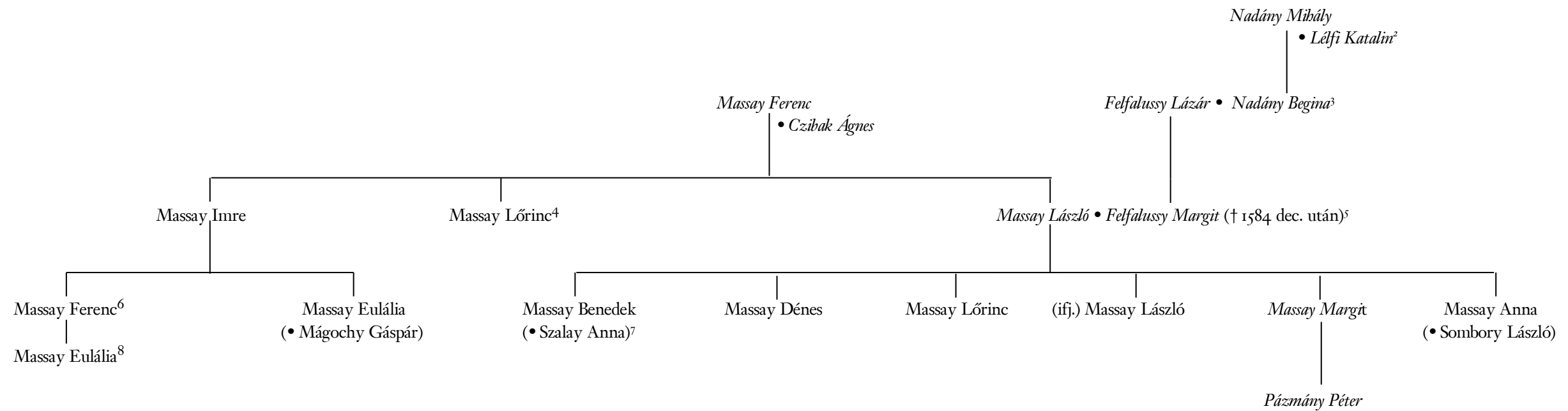
⁷ Pázmány Farkas * 1530, † 1585 után. Két lányára, akiknek neveit egyelőre nem ismerjük, és unokáira, kiket a bíboros gróf Pázmány Miklós után örököseiül jelölt, lásd p. 252.

⁸ Pázmány Borbála (Barbara) férje váradi Balogh Ferenc, fia Balogh János volt. T 165, 175–177, 200, 202.

⁹ Pázmány Erzsébet 1577–1579-ben még *puella*, illetve *in capillis* volt, T 165, 175–177, 200; férje Daróczy György, T 202.

¹⁰ ifj. Pázmány Gáspár 1583-ban már „törvényes korú” (T 202). Pázmány Annát egy regeszta említi, aki nevében Balogh János perelte Pázmány Gáspárt osztályrésze kiadásáért (vö. p. 349). Ennek nyomán véljük ifj. Pázmány Gáspár testvéreként, Balogh János pedig férjeként. Utóbbi azonos lehet fiával? Vagy a regeszta ír tévesen Pázmány Borbála helyett Annát, és Balogh János anyja nevében pereskedett tovább?

PÁZMÁNY PÉTER ANYAI FELMENŐINEK GENEALÓGIÁJA¹

¹ Zsák, i.m. 21. alapján, kismértékben javítva és bővítve, különösen a Felfalussyakkal és Nadányiakkal (vö. 304–305).

² Pázmány Péter azonosítható ükszülei tehát: Pázmány András és id. Ártándy Balázs (apai ágról), valamint Nadányi Mihály és Lélfi Katalin (anyai ágról).

³ Pázmány Péternek egy kivétellel az összes dédszüelője ismert: Pázmány János és Ártándy Kata; Csáky Gábor (felesége neve egyelőre hiányzik) (apai ágról); valamint Massay Ferenc és Czibak Ágnes; Felfalussy Lászlár és Nadányi Begina (anyai ágról).

⁴ Vö. p. 309.

⁵ A nagyszülők: id. Pázmány Péter és Csáky Katalin, valamint Massay László, Felfalussy Margit.

⁶ Ő lenne Pázmány Péter állítólagos gyámja.

⁷ Pázmány (II.) György († 1570 előtt) özvegye. A Pázmány és Massay család szövetségét közel egy időben tehát két házasság is megpecsételte: Pázmány Miklósé és Massay Margité mellett a fiatalon elhunyt unokatestvér Pázmány (II.) György özvegyéé és Massay Benedeké. Utóbbi 1591-ben már néhaiként szerepel (p. 305).

⁸ Vö. p. 297. („Massay Ferenczné leánya, Eulália”).

g
GONDOLIAT

ISBN 978 963 508 849 2

9789635088492